СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 5 (2006)

CDU 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Faculté de Philosophie de Belgrade
Faculté de Philosophie de Banja Luka
Faculté de Philosophie d'Istočno Sarajevo
Institut d'Historie de Banja Luka

ANCIENNES ARCHIVES SERBES

LIVRE 5 (2006)

Imprimé par:
GrafoMark
Laktaši 2006

УДК 930.2:003.074(=163.41) ISSN–1451–3072

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Источном Сарајеву
Историјски институт у Бањој Луци

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ

КЊИГА 5 (2006)

Штампа:
ГрафоМарк
Лакташи 2006.

Овај број *Старог српског архива* штампан је уз финансијску помоћ Министарства за науку Републике Србије, у склопу пројекта *Друштво у српској дипломатичкој грађи*.

САДРЖАЈ

ДИПЛОМАТИЧКА ГРАЂА

ПРИЛОЗИ СРПСКОМ ДИПЛОМАТАРУ

TABLE DES MATIÈRES

MATÉRIEL DIPLOMATIQUE

SUPPLÉMENTS AUX ARCHIVES DIPLOMATIQUES SERBES

ДИПЛОМАТИЧКА
ГРАЂА

Стари српски архив, књ. 5, стр. 11–41

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1317/1318"
091=163.41(234.425.21)"1317/1318"

Драгић Живојиновић

ИНТЕРПОЛИСАНА ХРИСОВУЉА КРАЉА МИЛУТИНА ЗА КАРЕЈСКУ КЕЛИЈУ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ

1317/1318, индикт 4. (!)

Краљ Милутин издао је 1317/1318. године хрисовуљу српској келији у Кареји којом је регулисао питање куповине аделфата за њене житеље. До издавања исправе дошло је после посете највиђенијих хиландарских монаха двору у првој половини 1316, када су они, уз посредовање архиепископа Саве III, затражили од владара помоћ за исихастирију. Осим што јој је материјално помогао, Урош II је постао и други (нови) ктитор Карејске испоснице, што је најважнија ставка у његовом, на више места у повељи формулисаном, владарском програму, будући да је тиме себе истакао као непосредног наследника светог Саве Српског. Хрисовуља доноси одлуку хиландарског братства (и списак његових најугледнијих припадника) да се, за издржавање келиота, краљу продају мертици, а управо је њихов број био један од разлога интерполације. Наиме, иако је краљ намеравао да купи три аделфата, а то је заиста и урадио, у исправи стоји да су продата само два, а да ће трећи бити набављен од неког грчког манастира. Касније је тај трећи аделфат од Хиландара купио краљ Душан, о чему говори акт од 16. јуна 1332, и тако завршио, тобож недовршени, посао свог деде. Други мотив за прераду била је жеља појединих хиландарских централизаторских кругова да се, супротно слову Карејског устава светог Саве, келија сједини са матичном обитељи. Документ је прерађиван бар у два наврата: најпре 1332, а затим и почетком царског раздобља – ако је судити по извесним правописним одликама. У датуму се индикт не слаже са годином, а печат није Милутинов, већ припада познатом типу Душанових царских знамења.

Le roi Milutin délivre en 1317/1318 un chrysobulle à la cellule serbe de Karyès par lequel il règle la question de l'achat d'adélphats pour ses habitants. La délivrance de ce document fait suite à la venue en 1316, et plus précisément au cours de la première moitié de cette année, des moines les plus éminents de Chilandar à la cour, où, grâce à l'intercession de l'archevêque Sava III, ils ont solli-cité l'aide du souverain pour leur hésychastirie, c'est-à-dire ermitage de Karyès. Outre l'aide matérielle alors accordée à cet établissement, Uroš II en est aussi devenu le second

(nouveau) ktètore, ce qui, comme en atteste la formulation à plusieurs en-droits dans cette charte, était un point très important de son programme de souve-rain, compte tenu qu'il s'affichait ainsi comme le successeur direct de saint Sava de Serbie. Ce chrysobulle fait état du consentement de la confrérie de Chilandar (en dressant la liste de ses moines les plus en vue) s'agissant de la vente au roi de plusieurs mertici (adelphats), aux fins de subvenir aux besoins des moines de cette cellule, et c'est précisément le nombre de ces adelphats qui fait l'objet d'une première interpolation. En l'occurrence, bien que le roi ait eu l'intention d'acheter trois adelphats, qu'il a réellement achetés, il est écrit que seuls deux adelphats ont été vendus, alors que le troisième devait être acheté [par le roi] à quelque monastère grec. Plus tard, ce troisième adelphat a été acheté au monastère de Chilandar par le roi Dušan, comme l'atteste un acte du 16 juin 1332, mettant ainsi un terme à cette affaire prétendue non close de son grand-père. La seconde raison ayant conduit à un remaniement du texte résulte des aspirations centralisatrices de certains moines de Chilandar visant, contrairement au texte de la constitution établie pour Karyès par saint Sava, à rattacher complètement cette cellule à son monastère mère. Ce document a été remanié au moins à deux reprises : tout d'abord en 1332, puis au début de l'époque impériale – à en juger par certaines caractéristiques orthographiques. Dans la datation l'indiction ne correspond pas à l'année, et le sceau n'est pas celui de Milutin, mais appartient au type connu des insignes impériaux de Dušan.

Стефан Урош II обнародовао је 1317/1318. године златопечатну повељу којом од српског манастира на Светој гори купује братске уделе за издржавање келиота у Карејској млчалници коју је њен утемељивач, свети Сава Српски, посветио свом имењаку и узору из палестинске пустиње. Хрисовуља нас обавештава о посети коју су краљу учинили хиландарски одличници, предвођени игуманом Никодимом и старцем исихастирије у Кареји, Теодулом. Том приликом су од владара добили средства за обнову келије – нове иконе и богослужбене књиге за испосницу и три аделфата за њене житеље које је купио краљ. Милутинову пријежност благословио је и архиепископ Сава III, што показује да се ова посета одиграла пре 26. јула 1316, датума Савине смрти. Поред свих дарова, краљ постаје и други (или нови) ктитор Карејске исихастирије, будући да на крају диспозитива свечано изјављује: **кралевство ми приѥ келию ѡноу вьместо господина моѥго и ѡтьца светаго Савы.** У документу су, такође, наведена имена 25 челних припадника хиландарског братског сабора који су одлучили да српском владару продају адрфате за издржавање келиота у Кареји.

Хрисовуља краља Милутина чува се у Хиландарском архиву, где је заведена под бројем 140/142, топографска сигнатура Свт. 2. Писана је

уставним писмом у 102 реда, рачунајући ту и потпис, на пергаменту димензија 356 x 1367 мм. Крст симболичке инвокације, владарски потпис и крстови испред и иза њега изведени су киноваром, док је за остатак повеље коришћено црно мастило. Испод потписа, кроз четири рупице, привезана је врпца на којој виси печат који је пренесен са неке царске исправе Стефана Душана. Датовање је годином од стварања света (6826) и индиктом (4) који се међу собом не слажу.

У садашњем облику хрисовуља је интерполисани документ, прерађиван 1332. и, поново, у царским годинама Стефана Душана, настао с циљем да се још једном добију новци за већ продани братски удео, као и да помогне у прокламовању јединства Карејске келије с матичном обитељи и заобилажењу одредби типика светог Саве које су испосници гарантовале самобитност.[1]

Фотографије се могу наћи у Санкт Петербургу (колекција П. И. Севастјанова, I, n° 26) и на неколико места у Београду: у Архиву САНУ (АСАНУ 7903–а/11), Археографском одељењу Народне библиотеке (НБС Ф 2886) и на микрофилму у Архиву Србије. Хрисовуљу објављујемо на основу фотографија из Архива Србије и САНУ, не осврћући се на претходна издања.

Ранија издања

До наших дана хрисовуља је доживела четири издања (најмлађе међу њима се приближило осмој деценији постојања), од којих ниједно није лако доступно савременим истраживачима српског средњег века. Први издавач био је знаменити руски архимандрит Леонид (*Историческое описанiе сербской царской лавры Хиландаря и ея отношенiя къ царствамъ сербскому и русскому*, Москва 1868, 42–47). Нажалост, овај вредни пионир на пољу проучавања хиландарске прошлости није нарочито поуздан као приређивач старих српских текстова, јер његов рад обилује грешкама и русизмима. Публикације Љубомира Стојановића (*Стари српски хрисовуљи*, 15–17) и Василија Корабљева (*Actes de Chilandar* II, n° 17, 418–423) представљале су знатан искорак напред, док је досада најбоље издање, до кога је и најтеже доћи, приредио Владимир Мошин (*Акти братског сабора из Хиландара*, Годишњак СФФ (1939–1940) 180–184). Неопходно је, такође, споменути и

[1] Уп. Свети Сава, *Сабрана дела*. Прир. и прев. Т. Јовановић, Београд 1998, 6.

опис документа из пера Душана Синдика: *Српска средњовековна акта*, 119–120, бр. 140/142 (Свт. 2).

Међу српским медиевистима више од стотину година ломила су се копља око питања аутентичности и веродостојности ове хрисовуље. Најпре ју је Светислав Вуловић (*Белешке о архиепископу Никодиму*, Глас СКА XLIII (1894) 13) сврстао међу лажне исправе, водећи се тиме да је 6826. године на челу Српске цркве Никодим, кога повеља бележи у својству хиландарског игумана, а не, у то доба већ почивши, Сава III. Вуловићево тумачење прихватили су Стојан Новаковић, који хрисовуљу није штампао у *Законским споменицима*, и Станоје Станојевић (*Студије о српској дипломатици. XXV О фалсификованим повељама*, Глас СКА CLXIX (1935) 42–43). Владимир Ћоровић (*Хиландарски аделфати за Кареју*, Прилози КЈИФ XVIII 1–2 (1938) 334–341) утврдио је постојање везе између Милутинове хрисовуље и акта братског сабора Хиландара од 16. јуна 1332.[2] Није прихватио ни Вуловићев став да је фалсификат начињен после пропасти српске средњовековне државе, већ је претпоставио да је хрисовуља настала недуго по смрти краља Уроша II, можда за време међусобица у Србији, а да је њен творац изузетно добро познавао хиландарске прилике и преварио се само у датовању исправе. Супротно мишљење заступао је Радослав Грујић (*Царица Јелена и ћелија св. Саве у Кареји*, Гласник СНД 14 (1935) 46, нап. 22), сматрајући да је садржај повеље истинит, а да је она нетачно датована будући да је настала за живота архиепископа Саве III. Аутор, међутим, није аргументовао своју тезу. Најупорнији заточник становишта о аутентичности повеље био је Владимир Мошин (*Повеља краља Милутина Карејској ћелији 1318. године*, Гласник СНД 19 (1938) 59–79), који је, након исцрпних разматрања, закључио да је реч о „безусловно аутентичном акту“ на темељу чије анализе треба да се успоставе мерила спољашње критике српског дипломатичког материјала. Таквом Мошиновом суду нимало није сметао ни печат са легендом: *Стефан, цар српских и поморских и грчких земаља*, па је тврдио, и покушавао да докаже, како он, у ствари, припада краљу Милутину. Но, домишљања о томе како се царски печат нашао на краљевској исправи довео је, на методолошки сасвим оправдан начин, у сумњу Душан Кораћ (*Повеља краља Стефана Душана*

[2] О повељи игумана Гервасија и хиландарског братског сабора уп. ССА 2 (2003) 41–54 (Д. Живојиновић).

манастиру свете Богородице у Тетову. Прилог српској дипломатици и сфрагистици, ЗРВИ 23 (1984) 145–147) и тиме поново оспорио аутентичност хрисовуље. Пресудан помак приликом утврђивања чињеничног стања начинила је Мирјана Живојиновић (*Документи о аделфатима за Карејску келију светог Саве*, ЗРВИ 24–25 (1986) 385–396) која је указала на везу између повеље краља Милутина, одлуке хиландарског братства о адрфатима за пирг у Хрусији из 1318–1321. и акта Никодима I из 1321. године.[3] Њена је закључна оцена да је постојала краљевска исправа којом су потврђени Милутинови поклони Карејској келији, а да хрисовуља из хиландарског архива представља прерађени документ чије је интерполисање извршено најпре 1332, а по други пут у некој од година Душановог царевања. Циљ прераде био је да се покаже како је краљ Милутин купио само два братска удела за издржавање келиота у Карејској тихалници и да се Стефан Душан наведе да заокружи каритативну делатност свог деде куповином, тобож некупљеног, трећег аделфата. Да је Душан тако и поступио сведочи већ поменута повеља братског сабора од 16. јуна 1332. године. О додатним мотивима за прераду Милутинове златопечатне повеље говорио је Драгић Живојиновић (*Хрисовуља Стефана Уроша II Милутина Карејској келији светог Саве из 1317/18. године и однос келија – манастир у светлу аделфата*, Прилози КЈИФ LXVIII–LXIX (2002–2003) 111–121), указујући на могућност да су се иза свега налазили централистички настројени хиландарски кругови који су, супротно одредбама Карејског типика, покушавали да Келију светог Саве Јерусалимског сједине са матичном обитељи.

Невезано за питања њене аутентичности, хрисовуљом се позабавио и Ђорђе Трифуновић (*Ко је састављач аренге повеље краља Милутина 1317–1318. године*, Прилози КЈИФ XXVII (1961) 243–244). Његова упоредна анализа стилско-језичких одлика ове повеље и акта архиепископа Никодима I показала је да су оба документа изашла из пера истог лица – ученог старешине српске цркве, чиме је потврђена хипотеза коју је поставио још Мошин.[4]

[3] Акт о хрусијским аделфатима објављен је у Арх. Леонидъ, *Историческое описанiе*, 48; С. Новаковић, *Законски споменици*, 484–485 (извод); В. Мошин, *Акти братског сабора*, 185–187. О Никодимовој повељи уп. ССА 4 (2005) 23–50 (Д. Живојиновић).

[4] В. Мошин, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији*, 67, 68.

Текст исправе[*]

+ Понеже начело всѣхъ благихь еу(аг)гелие ѥже ѥсть новаꙗ бл(а)г(о)д(ѣ)ть Г(оспод)и нашего І(со)ус(а) Х(рист)а, тѣмь и крал(ев)ство ми хоте слов(о) мало поставити |2| ѡт бл(а)г(о)д(ѣ)ти начело ѥу(аг)г(е)лиꙗ поставих. Реч(е) Г(оспод)ь: „Иже хощеть по мнѣ ити да ѡт(ь)врьжет҄ се себе и възметь кр(ь)сть свои и по мнѣ да идет҄.“[5] |3| И пакы: „Любеи д(оу)шоу свою погоубить ю и ненавидеи д(оу)шоу свою въ мирѣ семъ, вь животѣ вѣчнѣмь сьхранить ю.“[6] И пакы: |4| „Иже погоубить д(оу)шоу свою мене ради и еу(аг)г(е)лиꙗ моѥго, сп(а)сет ю, и каꙗ польза чл(овѣ)коу аще приѡбрѣщеть вьсь миръ и ѡтще|5|тить д(оу)шоу свою.“[7] И пакы: „Иже любить ѡ(ть)ца ли м(а)т(е)рь паче мене нѣсть мене дос(то)инь, и иже любить с(ы)на ли дьщерь паче мене |6| нѣс(ть) мене дос(то)инь, и иже не приметь кр(ь)ста своего и вь слѣдь мене гред(е)ть нѣс(ть) мене дос(то)инь.“[8] И пакы: „Иже аще постыдит҄ се |7| мене и моихъ словесь въ родѣ семь прѣлюбодѣинѣмь и грѣшнѣмъ, и с(ы)нь чл(о)в(ѣ)чскы постыдит҄ се ѥго ѥгда придеть вь |8| славѣ своѥи и сь агг(е)ли с(ве)тиими.“[9] И пакы: „Аще кто мнѣ слоужить по мнѣ да ходить и идеже ѥсмь азь, тоу и слоуга мои боу|9|деть, и аще кто мнѣ слоужит, почтеть и ѡт(ь)ць.“[10] И пакы: „Не мните ꙗко приидох вь врѣщи мира на землю, нь мьчь, |10| разлоучити чл(овѣ)ка на ѡ(ть)ца своего, рек҄ше любоб(о)жьниѥ ѡт миролюбивих.“[11] И пакы: „Подвизаите се вьнити оузьскими вра|11|ти, ꙗко простран҄на вр(а)та и широкь поуть вьводеи ѥс(ть) вь пагоубоу и мнози соуть вьходещи имь, коль оуска вр(а)та и тѣ|12|скнии поут(ь) вьводеи вь живот(ь) и мало ихь ѥс(ть) иже

---

[*] Редакција издања: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[5] *Мт* 16:24; *Мк* 8:34; *Лк* 9:23.

[6] *Јв* 12:25.

[7] *Мк* 8:35, 36.

[8] *Мт* 10:37, 38.

[9] *Мк* 8:38.

[10] *Јв* 12:26.

[11] *Мт* 10:34–35.

ѡбрѣтають.“[12] И пакы: „Ѿт д(ь)ни Іѡ(а)на Кр(ь)ст(ите)лꙗ ц(а)р(ь)ство н(е)б(е)сноѥ ноудить се |13| и ноудещеи се въсхыщають ѥ.“[13]

Сии вса оуслышавь и сии б(о)ж(ь)ствьни юноша г(осподи)нь мои с(ве)тии, родитель по пльти крал(ев)ства |14| ми, Сава прьви архиеп(и)с(ко)пь срьпскы, ихьже корене с(ве)та и азь грѣшнии ѡтрасль ѥсмь, ѡстави ѡ(ть)ца вл[а]д[ы]чьствоующа само|15|дрьжавно вь земли ѡт(ь)чьства своѥго, м(а)т(е)рь и брат(и)ю, славоу и б(о)гатьство, свѣтлость житиꙗ и вельмож слоугь прѣд|16|стоꙗниꙗ и вса краснаа мира сего,[14] ꙗко оумети помысливь да Х(рист)а за всѣх(ь) приѡбрещеть и оустрьмивь се д(оу)хомь |17| с(ве)тымь мир᾿скааго пространожит(и)ꙗ и гладькаго разлитиꙗ пльтьскаго, ꙗко сѣти нѣкоѥ крѣпцѣ избѣжа и вь|18|селникь быс(ть) вь С(ве)тѣи Горѣ Аѳонитьскои, принесе самь се жрьтвоу великомоу чистителю Х(рист)оу, ꙗко назимь аг(ь)ньць |19| тѣло своѥ неискоусно, цвѣтомь д(ѣ)вьства свьтеще с(е), д(оу)шоу же на н(е)б(е)сноую гороу вьзнесь, и постыдѣ се Б(ог)а и б(о)жиих(ь) словесъ, |20| „начело моудрости вьзлюбивь страх Г(осподь)нь“,[15] помысливь скороминоующе сиѥ житие ничисоже пользно имоуще, тьчию |21| пара прьсть прах, вь малѣ и бѣдно ꙗвлѣюще с(ь), а вь скорѣ погыбающе, и вьдасть се на троудь и на вьздрьжаниѥ, поще|22|ниѥ и стоꙗниѥ ѡбнощно смѣраѥ себе, кь всакомоу словеси повелѣваемоу ѥмоу, ꙗко дивити се всѣмь б(о)гопод(о)бно|23|моу ѥго смѣрению и прѣспѣꙗнию силѣ б(о)жии на немь бывающии домь створи се С(ве)тиѥ Троице, за всѣх(ь) Х(рист)а вьзлюбивь, |24| Х(рист)а вь себѣ ими и Х(рист)а вь себѣ носе поминаѥ ап(о)с(то)ла слов(о): „Ктѡ ни разлоучитъ ѡт любве Х(ристо)ви, скръбь ли, ли тоуга и прочаа.“[16] И пакы: |25| „Аще тьчию вь животѣ семь на Х(рист)а надѣюще се ѥсми, поущьши вьсѣхь чл(овѣ)кь ѥсми.“[17]

[12] *Мт* 7:13, 14.
[13] *Мт* 11:12.
[14] Слично ССА 4, 27, ред. 23–24 (Д. Живојиновић).
[15] Парафраза *Пс* 110 (111):10.
[16] *Рм* 8:35.
[17] *1 Кор* 15:19.

Нь паче разоумѣваѥ реченаꙗ: „Ихьже ѡко |26| не видѣ, ни оухо слыша и на срдце чл(овѣ)ка нерадива не вьзиде, ꙗже оуготова Б(ог)ъ любещимь и.“[18] Сиꙗ помышлꙗѥ д(ь)нь д(ь)не спѣꙗ|27|ше вь бл(а)г(о)д(ѣ)ти б(о)жии,[19] и бѣше ꙗко по все дни оумираѥ и д(оу)шоу свою ѡгорчаваѥ оускимь и прискрьбнимь поутемь,[20] въ|28|се же течение ѥго м(о)л(и)тва непрѣстаюшиꙗ, и кь Б(ог)оу желаниѥ непобѣдимо. И еще ж(е) к семоу недовольнь бываѥ, не добрѣ |29| быти, помысливь себе ѥдиного сп(а)с(е)на, нь паче мно-гих(ь) ради пользе мьздоу ѡт Х(рист)а приѥти надѣѥ се, помы-слив реч(е)ное: |30| „Аще ѡт недос(то)инаго вь достоиноѥ изве-д[е]ши, ꙗко оуста моꙗ боудеши.“[21] И рабь вѣдѣви волю г(оспо-ди)на своѥго и не створь по |31| воли ѥго, биѥнь боудеть много. И пакы: „Ѥмоу же даше много, вещьша просеть ѡт него.“[22] И раб(а) оного скрившаго та|32|ланьть и не прикоупивша имь ѡсоуждениꙗ боѥ се,[23] потьща се и створи ѡградоу великоу, храмь пр(ѣ)с(ве)тиѥ Б(огороди)це |33| с(ве)та с(ве)тихь, монастирь нарь(!) нарицаѥми Хиландарь насадивь, б(ог)опод(о)бниѥ моуже[24] правилоу д(оу)хов-номоу наоучивꙿ |34| и наказавь, пристанище створи сп(а)сению сво-ѥго ѡт(ь)чьства людьмь и намь грѣшниимь и всѣмь хотещимь сп(а)сти се,[25] |35| иже тьгда и до н(ы)нꙗ сп(а)сают се м(о)литвами с(ве)тию ѡ(ть)цоу нашею Сумеона и Савы. И вса потрѣбнаꙗ ма-настироу |36| оудостоивь и оудовливъ, метохиѥ вь земли своѥга ѡт(ь)чьства и въ земли грьчьскои, елико доволно. По сих всѣх(ь) на |37| тризноу мльчаниꙗ вьходить, большихь троудовь показати хоте, мльчаливо и несъблазно и безметежно житие |38| приѥть,

[18] *1 Кор* 2:9.
[19] Уп. ССА 4, 27, ред. 22–23 (Д. Живојиновић).
[20] Уп. исто, 28, ред. 58–60 (исти).
[21] *Јер* 15:19. Уп. *Живот светога Саве. Написао Доментијан* (Теодосије), трудом Ђ. Даничића, Београд 1860, 128; Теодосије, *Житије светог Саве*, превео Л. Мирковић, превод редиговао Д. Богдановић, Београд 1984, 123; ССА 4, 31, ред. 145–146 (Д. Живојиновић).
[22] *Лк* 12:48.
[23] Уп. *Мт* 25:18, 24–30; ССА 4, 31, ред. 142–143 (Д. Живојиновић).
[24] Слично ССА 4, 31–32, ред. 146–148 (исти).
[25] Уп. исто, 32, ред. 150–152 (исти).

хоте вь м(о)литвахь и вь пощенихь и вь сльзах единь кь единомоу вьдварати се Х(рист)оу д(ь)нь и нощь, да идеж(е) тѣло |39| тоу и оумь да стоить, да междоу Б(о)гомъ и междоу ср(ь)дцемъ ничтоже ино да се ѡбрещеть, нь ꙗко междоу стѣною и |40| плотомь ѡграждено ср[ь]дце единомоу Б(ог)оу тьчию да гл(агол)еть.

И изиде въ мѣсто нарїцаѥмое Кареа и тоу створи цр(ь)ко|41|въ вь име с(ве)т(а)го и пр(ѣ)под(о)бнааго ѡ(ть)ца нашего Сави, великааго поустынежителꙗ, и келиѥ достоиниѥ своѥго мльча|42|ниꙗ, доволне реч(е)нимъ: „Идеже ѥста два ли трие ѡ имени моѥмь сьбрани, тоу ѥсмь азь посрѣд ихь.“[26] И вь тои келии |43| подвизаѥ се на добродѣтѣли всакыѥ, паче мѣри, прѣбыс(ть) колико Г(осподе)ви изволи се, и прѣдаставь оуставь келии тѡи |44| ѡ пощени, ѡ м(о)литвах, ѡ мльчании и ꙍ исплънени всакого правила д(оу)ховнааго, ꙗкоже самь написаль ѥсть |45| вь своѥи заповѣди, соущеи вь келии тои хотещимь прѣбывати вь мѣстѣ томь.

Ꙗкоже и крал(ев)ство ми разоу|46|мѣ дондеже годь и до нас(ь) грѣшниих крал(ев)ствоу ми м(и)л(о)стию б(о)жиѥю и м(о)литвами с(ве)тою оугодникоу ѥго Сѵмеона |47| и Савы, ихьже корене с(ве)та азь грѣшнии ѡ(ть)расль ѥсмь, и г(о)с(подьст)воующоу ми самодрьжавно вь земли ѡт(ь)чьства моѥго, |48| сказано ми быс(ть) ѡ келии тои и ѡ оуставѣ правила д(оу)ховнааго како повелѣно дрьжати, и нѣс(ть) мощи вса тази съ|49|врьшати пекоущимь се ѡ чесомь земльномъ, по реч(е)номоу: „Не можете работати Б(ог)оу и мамонѣ.“[27] Сии рѣчь |50| м(о)литвѣ и роукодѣлию, оумь прѣд(ь)ставити, и вьзлюблена быс(ть) крал(ев)ство ми келиꙗ она, имени рад[и] г(осподи)на и ѡ(ть)ца |51| моѥго с(ве)тааго Сави. И приѥхь ю и живоущааго тьгда оу неи, чьс(ть)нааго старца и еромонаха кѵрь Ѳеѡдоула, |52| по гласоу Г(оспод)ню: „Приѥмле и прор(о)ка вь име прор(о)че и приѥмле праведника вь име праведниче, мьздоу праведничю |53| приметь.“[28] И пакы: „Аще кто напоить единого ѡт малих сихь чашоу стоудени воды, тькмо вь име оученика, амин(ь),

[26] *Mт* 18:20.
[27] *Mт* 6:24.
[28] *Mт* 10:41.

|54| гл(агол)ю вамь не погоубить мьзди своѥ.“[29] И приѥхь и азь келию ѡноу и оупокоих живоущих оу неи да не пекоут се ѡ притежа|55|ни крьмле ли ѡ одежде, тькмо мльчаливо да прѣбивають въ пощени и вь м(о)литвах д(ь)нь и нощь; и да испльнають |56| оуставь цр(ь)ковни прѣдани с(ве)тимь г(осподи)номь и ѡ(ть)цемъ крал(ев)ства ми Савомъ, да м(о)л(и)твами ихь Б(ог)ъ намь боудеть м(и)л(о)стивъ. |57| И приде крал(ев)ство ми пр[ѣ]под[о]бни игоумьнь б(о)гохранимааго и ч(ь)стьнааго нашего манастира, тьгда прѣдрьжеи иеромо|58|нахь кѵрь Никодимъ, иже и паче иних многихь потроуди се вь ч(ь)ст(ь)нѣмь томь томь(!) монастири крал(ев)ства ми Хила|59|ндари. Приде с нимь и ч(ь)ст(ь)ни стар҆ць ѡт келиѥ с(ве)т(а)го г(осподи)на нашего и ѡ(ть)ца, вышереч(е)ни иеромонах кѵрь Ѳеѡдоуль. И оупро|60|сихомь с(ве)т(а)го г(осподи)на и ѡ(ть)ца нашего архиѥп(и)ск(о)па Сави Третиаго и бл(а)г(о)с(ло)ви ни. И колико трѣбова ч(ь)ст(ь)ни старць кѵрь |61| Ѳеѡдоуль дахь моу на вьздвижениѥ и на ѡбновление келиѥ г(осподи)нове родителѣ крал(ев)ства ми с(ве)т(а)го Сави. И книга|62|ми направихь и ч(ь)ст(ь)ними иконами и всѣми потрѣбами. И коупихь три адрьфата живоущимь вь келии |63| тои. И хотѣхь ѡт грьчьких манастирь коупити, да не боуде тежко нашемоу манастироу и имоуть по нас(ь) боудоу|64|щии рьптати на живоущих вь келии тои и имоуть сьмоущати ихь. Нь реч(е) г(осподи)нь с(ве)ти архиеп(и)ск(о)пь и ч(ь)ст(ь)ни игоумьнь |65| кѵрь Никодимь и старць Ѳеѡдоуль ѡт келиѥ с(ве)таго Сави: „Ѿнази келиꙗ ѥс(ть) манастирьска прьва и бе скоупа, мана|66|стирь хоте и не хоте хранити ю хокеть. Да боле коупи ѡд нашего манастира, а братиꙗ приѥмлють.“ И по проше|67|нию ихь створи крал(ев)ство ми. И зговорише се вса братиꙗ оу манастири иже тьгда бѣхоу, ихже имена си соуть |68| начелнихь: игоумьнь иеромонахь кѵрь Никодимь, стар҆ць Ѧрсение баща хиландарьскы, стар҆ць кѵрь Иасафь |69| бивши баща д(оу)ховни ѡт(ь)ць крал(ев)ства ми, стар҆ць кѵрь Ѳеѡд[оу]ль ѡт келиѥ с(ве)таго Сави, стар҆ць кѵрь Сѵмеонь ѡт пирь|70|га иже на мори келиꙗ крал(ев)ства ми, стар҆ць попь Маѳ(е)и, икономь вели

[29] *Mt* 10:42.

попь Гервасие, старць попь кѵрь Ѳеѡд(о)сиѥ, |71| еклис(и)архь попь Никола, старць попь Григорие, старць попь Єпифаниѥ, дохиꙗрь Иѡань монахь, Дамиꙗнь иеро|72|монах, и дроуги Дамиꙗнь иѥромонахь, стар҄ць монахь Илиꙗ и дроуги Илиꙗ, Меѳодиѥ монахь, Неѡфить мон[а]х, |73| Киприꙗнь монах(ь), Андониѥ монах(ь), Ѳеѡфиль монах(ь), параикономь Єфремь, параѥклис(и)архь иѥродиꙗконь |74| Амьфилохи, трапезарь Аркадиѥ, Михаиль вагенарь, и ини мнози, и вса братиꙗ. И вси зговоривьше се |75| продаше крал(ев)ства ми келии с(ве)таго Сави, да даваюҭь два мертика хотещимь прѣбивати вь келии ѡно|76|изи: хлѣба и масла и сочива, ѡдежде и ѡбоуще и ѡт всега що боуде и всеи брати соуще оу манастири, |77| тои тѣмь да даюҭь доклѣ стоить С(ве)та Гора и нашь манастирь, развѣ ѥдного вина да не даваюҭь, а ѡт всега |78| д[а] даваюҭь, свѣне масла що се дало ѡт хтитора ·ꙁ҃· литрь, мертикь да имь се да имь се (!) даеть. И да имь |79| крал(ев)ство ми перперь тисоущоу за два комата, трети комат(ь) да коупеть ѡ грьчькаго манастира. И тако зговоривь|80|ше се вса братиꙗ продаше два комата келии с(ве)таго Сави и кралевства ми.

Разоумѣ же крал(ев)ство ми ꙗко приходеть ѥте|81|ри и просеть келию ѡноузи г(осподи)новоу оу кралꙗ ли оу архиеп(и)ск(о)па, говореке: „Г(осподи)не, поусти ни и повели ни прѣбивати оу келии |82| хтиторовѣ оу Кареꙗх(ь)“, ꙗкоже и крал(ев)ствоу ми многащи говорише. Нь томоу вьзбрани крал(ев)ство ми, ꙗкоже и заповѣ|83|дь с(ве)таго Сави вьзбранѣеть, никто по силѣ да не прѣѥмлеть ѡноузи келию, или посилаѥмь крал(е)мь ли архи|84|ѥп(и)ск(о)помь, ли оумитивь игоумена, нь да се сьбираюҭь вса братиꙗ сь игоуменомь и да избираюҭь такова |85| брат(а) под[о]бна, моужа кои хощеть правило д(оу)ховно дрьжати и цр(ь)ковни оуставь испльнꙗти, ꙗко ѥсть заповѣ|86|даль хтиторь с(ве)ти, и да га поставлꙗюҭь. И да ѥ свободь ѡт всѣхь приходещих(ь) ѡт манастира, да не по нѣкоѥи си|87|лѣ имоуть приходити и прѣлагати и имоуть смоущати старца живоущаго оу келии тои, или что оузима|88|ти ѡт оне келиѥ, нь да прѣбиваюҭь и прѣпочиваюҭь вь долних(ь) широкихь келиꙗх(ь) ѥже ѥсть оучинено за при|89|ходещих(ь), а

сихастарига г(осподи)нова да ѥ вь тишинѣ. И вса гаже заповѣдаль ѥсть г(осподи)нь мои с(ве)ти Сава, сига крал(ев)ство ми |90| потврьди больше, понеже и крал(ев)ство ми приѥ келию ѡноу вьместо г(осподи)на моѥго и ѡ(ть)ца с(ве)таго Савы. Того ради |91| записах и оутврьдих(ь) златою печатию.

Єда кто Б(ог)а не боѥ се и прѣѡбиде законъ и наше повелѣниѥ еже оутврь|92|дихь сь всею братиею, и гако не роде ѡ запрѣщени дрьзнетъ разорити сие наше повелѣниѥ и не дагати иметь |93| повелѣнага нами, да разоритъ его Б(ог)ъ и пр(ѣ)ч(и)стага ѥго м(а)ти с(ве)таа Б(огороди)ца, и да прииметь клетвоу с(ве)тыихь ѡ(ть)ць |94| и с(ве)т(а)го Сави Поустынежителга и сего с(ве)т(а)го г[осподи]на и оучителга нашего Сави, иже с(е) троуди ѡ с(ве)тѣмь мѣстѣ томъ, |95| клетвоу и заоузоу да имать,[30] и ѿ крал(ев)ства ми и ѿ братиѥ с коими сие оучинихомь да имать кле|96|твоу.

Сего ради подьписа крал(ев)ство ми вь свѣд(ѣ)ниѥ вьсѣмь. Повелѣ же крал(ев)ство ми и протоу С(ве)тиѥ Горы, боуд|97|[оу]щоу тьгда г(осподи)ноу оучителю и наставникоу Аѳонитьскыѥ поустыне, кVрь Исакоу иеромонахоу, ниже |98| ц(а)р(ь)скыѥ шаре чрьлениѥ своѥ роукописаниѥ поставити. И по нимь пр(ѣ)под(о)бни игоумьнъ чьстьнааго на|99|шего манастыра кVрь Никодимь иеромонах, и по нихъ баща и вса братига вышеречена |100| начелна, гако быти вь оутврьждениѥ.

|101| + **В лѣт(о) ·ѕѡкѕ· ѥндикта ·д·.**

+ **СТ(Є)Ф(А)НЬ Ѡ[Ү]РѠШЬ ПО М(И)Л(О)СТИ Б(О)ЖИЄИ КРАЛ[Ь] И СЬ Б(О)ГОМЬ САМОДРЬЖ[Ь]ЦЬ ВСѢХ(Ь) СР(Ь)БСКИХ(Ь) ЗЄМЛЬ И ПОМ(О)РСКЫХ(Ь)** +

На полеђини исправе налазе се два познија записа.[31] Прва белешка је из XVII столећа и у њој се каже: + **Си хр8с⟨о⟩в⟨о⟩л како ѥ постница ү кравиѡ** (!). У другом запису, монах Никандар је забележио у XIX веку: **Сеи хрисов8ль естъ крала Стефана Оурошa** II (додато у XX столећу) **и дань естъ монастырю нашем8 ради типикарница на Кареѧ. И пишет како даеть на монастиръ тис8ща перперь и зак8п8еть тамо жив8щимь потребиваѧ всѧ и за то всѧ братїѧ согласно подпис8ютсѧ и с҆ клѧтвою подтверждать.**

[30] Уп. ССА 4, 35, ред. 244–249 (Д. Живојиновић).

[31] Доносимо их према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 119.

Превод хрисовуље

Пошто је почетак свега доброг јеванђеље, које је нова благодет Господа нашега Исуса Христа, тако и краљевство ми, желећи нешто мало да каже, од благодети поставих темељ јеванђељу. Рече Господ: „Који хоће за мном да иде – себе нека се одрекне, и нека узме крст свој и за мном нека иде.“ И опет: „Онај који љуби душу своју – погубиће је, а који мрзи душу своју у овоме свету, сачуваће је у вечном животу.“ И опет: „Који погуби душу своју мене ради и јеванђеља мога – спасиће је; а која је корист човеку ако стекне цео свет, а повреди душу своју.“ И опет: „Онај који оца или матер воли више од мене – није мене достојан, и који сина или кћер воли више од мене – није ме достојан, и који не прими крст свој и не крене за мном – није ме достојан.“ И опет: „Ако се ко од рода овог прељубничког и грешног постиди мене и мојих речи, и Син човечји ће се њега постидети када буде дошао у слави својој и са анђелима својим светим.“ И опет: „Ако ми ко служи – за мном да иде, и где сам ја – ту ће и слуга мој бити, и ако ми ко служи – Отац ће му указати поштовање.“ И опет: „Немојте мислити да сам дошао да донесем мир на земљу, но мач – да раздвојим човека од оца његовог, то јест – оне који воле Бога од оних који воле (овај) свет.“ И опет: „Постарајте се да уђете кроз уска врата, јер и пространа врата и широки пут воде у пропаст, и многобројни су они који туда улазе; а тесна врата и узак пут воде у живот, и мало их је који (га) проналазе.“ И опет: „Од дана Јована Крститеља нуди се небеско царство, а они којима се нуди – пљачкају га.“

Пошто је чуо све ово, и овај божаствени јуноша, господин мој свети, родитељ по плоти краљевства ми свети Сава, први архиепископ српски, чијег сам светог корена и ја грешни изданак, остави самодржавног владара у земљи отачаства свога, матер и браћу, славу и богатство, светлост живота, и присуство велможа и слугу, и све лепоте овога света, помисливши да ће Христа за све стећи, и устремивши се Духом светим, избегао је, као неку чврсту мрежу, широки мирски живот и глатко разливање плоти, и населио се у Светој гори Атонској, и сам је себе принео на жртву великоме свештенослужитељу Христу, као једногодо јагње тело своје неискусно које блиста цветом девствености, узневши душу на небесну гору, и постиде се Бога и Божјих речи „заволевши зачетак мудрости, страх Господњи“, помисливши да у овом брзо пролазећем животу нема ничег корисног, само су дим, земља и прах, а то се појављује на кратко и јадно је, и брзо пропада – па се дао на труд и уздржавање, на пост и свеноћно стајање, потчињавајући се свакој речи

која му је наређена, тако да су се сви дивили његовом богоподобном смирењу и успеху, сили Божјој која се на њему објављивала, те се домом пресвете Тројице начини. За све Христа заљубив, Христа у себи имајући и Христа у себи носећи, помиње реч апостолову: „Ко ће нас одвојити од љубави Христове – да ли жалост, или туга или друго што." И опет: „Ако се само у овом животу у Христа уздамо, гори смо од свих људи." И још више, разумевајући речено: „Оно што око не виде, нити ухо чу и што не уђе у срце лењог човека – то је Бог припремио онима који Га воле." Тако размишљајући, из дана је у дан спавао у благодети Божјој, и било је као да сваког дана умире и душу своју врећа уским и тужним путем, па ипак је молитва његова ток непрестан, и чежња ка Богу – непобедима. К томе је још био незадовољан, помисливши да неће бити добро ако само он буде спасен, но надајући се да ће, на корист многима, од Христа награду примити, па помисли речено: „Ако недостојнога учиниш достојним, бићеш као уста моја." И роб који зна вољу свога господара и не поступи по вољи његовој, много ће бити бијен. И опет: „Ономе коме је много дато, тражиће се више од њега." И бојећи се осуде оног роба који је сакрио талант, а није га потрошио, постара се и створи ограду велику, храм пресвете Богородице светиње над светињама, посадивши нам манастир звани Хиландар, научио је богоподобне мужеве правилу духовном и усмерио, начинио је пристаниште спасења за људе свога отачаства, и за нас и за све који желе да се спасу, који се и тада, и све до сада спасавају молитвама светих отаца наших Симеона и Саве. И све што је потребно манастиру одредише и部 доделише, метохије у земљи свога отачаства и у грчкој земљи, колико је потребно. После свега овога, ушао је на тризну тиховања, желећи да покаже веће подвиге прихватио је тихо и без саблазни и безметежно житије, па је хтео да у молитвама и посту и сузама, сам, дан и ноћ, да се присаједини Христу, да где је тело – ту и ум стоји, да се између Бога и срца ништа друго не налази, него да се између зида и ограде ограђено срце једино Богу обраћа.

И изађе у место звано Кареја и ту подиже цркву у име светог и преподобног оца нашег Саве, великог пустиножитеља, и келије достојне његовог тиховања, у складу са реченим: „Где су двоје или троје у име моје сабрани, ту сам и ја међу њима." И у тој је келији, подвизавајући се прекомерно у свакој добродетељи, проживео колико је Господу било угодно, и сачинивши у тој келији устав о посту, о молитвама, о тиховању и о испуњењу сваког правила духовног, као што је сам написао у својој заповести онима који ће живети у тој келији, на том месту.

Тако је разумело и краљевство ми, докле год смо и ми грешни, милошћу Божјом и молитвама његових светих угодника Симеона и Саве, а њиховог светог корена сам и ја изданак, па док самодржавно владам у земљи отачаства мога, речено ми беше о келији тој и о уставу и о томе како је наређено да се држи устав правила духовнога, и како они који се старају о земаљским (потребама) не могу све то да испуњавају, према реченоме: „Не можете служити Богу и богатству.“ То јест, ум посветити и молитви и раду рукама. И драга постаде краљевству ми келија она, имена ради господина и оца мога светога Саве. И примих њу, и часног старца и јеромонаха кир Теодула, који је тада у њој живео, по речи Господњој: „Онај ко прима пророка у име пророчко, и који прима праведника у име праведности, примиће награду за праведност.“ И опет: „Ако ко напоји једног од ових малих чашом хладне воде, само у име ученика, заиста кажем вам да неће изгубити награду своју.“ И узех и ја келију ону и умирих житеље њене – да се не брину око набавке хране или одеће, него само у тиховању да живе, у посту и у молитвама дан и ноћ, и да извршавају устав црквени који нам је дао свети господин и отац краљевства ми Сава, да би њиховим молитвама Бог према нама био милостив. И дође краљевству ми тадашњи преподобни игуман богочуваног и часног нашег манастира, кир Никодим, који се више од других потрудио у том часном манастиру краљевства ми Хиландару. Дође с њим и часни старац од келије светог господина нашег и оца, горе споменути јеромонах кир Теодул. И умолисмо светог господина и оца нашег архиепископа Саву Трећег, па нас је благословио. И колико је тражио часни старац кир Теодул, дадох му за подизање и за обнову келије господина родитеља краљевства ми Светога Саве, и опремих књигама и часним иконама и свим потребама. И купих три адрфата за оне који живе у тој келији. Хтео сам да купим од грчких манастира, да не би нашем манастиру било тешко, и да не би после нас роптали на житеље келије те, и да их не би узнемиравали. Али рече господин свети архиепископ и часни игуман кир Никодим и старац Теодул из келије Светог Саве: „Оно је прва манастирска келија и беше скупа (с њим), па ће је манастир, хтео – не хтео, чувати. Боље је да купи од нашег манастира, а братија да добије.“ И учини краљевство ми према молби њиховој. И договори се сва братија која је тада била у манастиру, а имена начелне (братије) су ова: игуман јеромонах кир Никодим; старац Арсеније, башта хиландарски; старац кир Јоасаф, бивши башта, духовни отац Краљевства ми; старац кир Теодул из келије Светога Саве; старац кир Симеон из пирга који је на мору келија краљевства ми; старац поп

Матеј; велики економ поп Гервасије; старац поп кир Теодосије; еклезијарх поп Никола; старац поп Григорије; старац поп Епифаније; дохијар Јован монах; Дамјан јеромонах и други Дамјан јеромонах; старац монах Илија, и други Илија; Методије монах; Неофит монах; Кипријан монах; Антоније монах; Теофил монах; параеконом Јефрем; параеклезијарх јерођакон Амфилохије; трпезар Аркадије; Михаило вагенар, и многи други, и сва братија. И пошто су се сви договорили, продадоше краљевства ми келији Светога Саве, да дају два мертика онима који ће боравити у оној келији: хлеба и уља и сочива, одеће и обуће и од свега што буде и свој (осталој) братији која је у манастиру – то и њима да дају докле стоји Света Гора и наш манастир, једино вина да не дају, а од свега да дају, и поврх још 60 литара уља од ктитора, мертик да им се даје. И да им дâ краљевство ми хиљаду перпера за два комада, а трећи комад да купе од грчког манастира. И пошто се тако договорила сва братија, продадоше два комада келији Светога Саве и краљевства ми.

Разуме краљевство ми да долазе неки и траже ону келију господинову или од краља или од архиепископа, говорећи: „Господине, пусти нас и нареди да боравимо у тој келији ктиторовој у Кареји", као што су и краљевству ми често говорили. Но то забрани краљевство ми, као што и заповест светога Саве забрањује да било ко силом заузме ону келију, било да га шаље краљ или архиепископ, или пошто подмити игумана, него да се састају сва браћа са игуманом и да бирају таквог подобног брата, човека који ће држати духовно правило и извршавати црквени устав, као што је заповедио свети ктитор, и да га постављају. И да је слободан од свих који долазе у манастир, и никаквом силом да не долазе и замењују и да не узнемиравају старца који живи у тој келији, или да што узимају од оне келије, него да живе и проводе време у доњим пространим келијама, које су начињене за оне који долазе, а сихастирија господинова да буде у миру. И све што је заповедио господин мој свети Сава, то је и краљевство ми потврдило још више, јер је примило краљевство ми ону келију уместо господина мога и оца светога Саве. Тога ради записах и утврдих златним печатом.

Ако се ко Бога не боји и прекрши закон и нашу заповест коју смо утврдили са свом братијом, и ако се, не марећи за забрану, дрзне да поништи ову нашу заповест и неће давати оно што смо наредили, таквога да разори Бог и пречиста његова мати света Богородица, и да прими клетву светих отаца и светог Саве пустиножитеља и овога светога господина и учитеља нашег Саве, који се старао о овом светом месту, и

да (прими) клетву и да буде везан и од краљевства ми, и од братије с којом ово учиних да буде проклет.

Стога потписа краљевство ми на знање свима. Нареди краљевство ми и проту Свете Горе, тадашњем господину учитељу и наставнику атонитске пустиње, кир Исаку јеромонаху, да испод царског црвеног потписа стави и свој потпис. И после њега, преподобни игуман часног нашег манастира кир Никодим јеромонах, а после њега башта и сва братија горепоменута начелна, да то буде у потврду.

Године 6826, индикта четвртог.

СТЕФАН УРОШ ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ И С БОГОМ САМОДРЖАЦ СВИХ СРПСКИХ ЗЕМАЉА И ПОМОРСКИХ

Дипломатичке особености

Исправа се назива *словом* (1. ред у повељи – **слово мало**) и *повеленијем* (ред. 91, 92). Да је реч о хрисовуљи, види се из самог текста у коме се говори о утврђивању *златним печатом* (ред 91). Посебност овог документа је у томе што, поред класичних одлика владарске даровнице, садржи и елементе својствене невеликој групи светогорских аката, писаних старословенским језиком, у којој су забележене одлуке братских сабора манастира Хиландара, Светог Пантелејмона и Ватопеда. Архив српске обитељи сачувао је највише таквих исправа, насупрот ризницама руског и грчког манастира, из којих стижу свега два, односно један документ.[32] Управо су специфичности Милутинове повеље навеле Мошина да је објави заједно са осталим актима хиландарског сабора.

Крст симболичке инвокације стоји на почетку хрисовуље, а за њим следи прилично дуга аренга (ред. 1–45) која отпочиње речју **понеже** (пошто) што би, како је примећено, указивало на византијске узоре, будући да је та реч превод грчког ἐπεί – уобичајене иницијалне формуле цариградске канцеларије.[33] Аренгу отварају јеванђеоски цитати: *Мт* 16:24 (ред 2), *Јв* 12:25 (ред 3), *Мк* 8:35, 36 (ред. 4–5), *Мт* 10:37, 38 (ред. 5–6), *Мк* 8:38 (ред. 6–8), *Јв* 12:26 (ред. 8–9), *Мт* 10:34–35 (ред. 9–10), *Мт* 7:13, 14 (ред. 10–12), *Мт* 11:12 (ред. 12–13), након чега долази опсежна прича о светом Сави, његовом бекству из родитељског дома

[32] Актима братских сабора као посебној врсти документа и општим особинама њиховог формулара, већ је посвећивана пажња. Уп. ССА 2, 47 и нап. 4 и 5 (Д. Живојиновић).
[33] В. Мошин, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији*, 67.

(ред. 13–17), доласку на Свету гору и замонашењу (ред. 18–20), подвизавању (ред. 20–28), утемељењу Хиландара (ред. 28–35), труду на заокруживању манастирског властелинства (ред. 35–36), даљим подвизима (ред. 36–40), оснивању келије посвећене светом имењаку и узору из палестинске пустиње (ред. 40–43) и писању келијског устава (ред. 43–45). При томе није пропуштена прилика да се нагласи како је први српски архиепископ краљев **родитель по пльти** (ред 13) и да је владар „грешни изданак његовог светог корена“ (ред 14). Помен „молитви светих отаца Симеона и Саве“ (ред 35), захваљујући којима опстају и отачаство и његов грешни предводник, још једно је сведочанство Милутиновог инсистирања на континуитету и потврда законитости његовог положаја. Наведене формулације краљевог владарског програма говоре о великом духовно-идејном значају повеље. Опште место, уосталом, свих исправа Уроша II јесте истицање легалности и легитимности његове власти, стечене деловањем небеских сила, било да је реч о посредовању Христа, Богородице, светог Стефана или, као што се у овом случају ради, светих прародитеља Симеона и Саве.[34] Оно што нашу хрисовуљу, међутим, одваја од других јесте то што се, како је приметила Смиља Марјановић-Душанић, мотив предачких молитви пребацује из санкције у аренгу и нарацију чиме оне „добијају уже политичко значење“ и „постају објашњење краљеве суверене моћи“.[35]

Већ је речено да аренга краљеве повеље наликује оној у исправи, намењеној истом дестинатару, архиепископа Никодима I из 1321.[36] и да је, Трифуновићевом заслугом, утврђено како је оба документа саставио образовани архијереј, некадашњи хиландарски старешина.[37]

После аренге долазе нарација и диспозиција које у једну целину обједињује континуитет историјског приповедања. Најпре следи експозиција (ред. 45–60) у којој краљ каже како је сазнао да се Карејска келија налази у материјалној оскудици, те да због тога келиоти не могу да се усредсреде на своје основне дужности које налаже живот испосника. Ту опет срећемо помен „молитви светих угодника Симеона и Саве“ којима „грешни изданак светородног корена“ објашњава поре-

---

[34] О краљевом позивању на свете претке и божанске изворе своје власти уп. С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 130, 131–132, 141–143.
[35] Исто, 162.
[36] У овом издању хрисовуље, на одговарајућим местима, указивано је на сличне формулације у акту архиепископа Никодима.
[37] Ђ. Трифуновић, *Ко је састављач аренге повеље краља Милутина*, 244.

кло своје власти (ред. 46–47). Овај део исправе преузет је из акта о куповини аделфата за Хрусијски пирг из 1318–1321.[38] На интерполацију надовезује се Милутинова изјава да је узео у заштиту испосницу и њеног старешину, јеромонаха Теодула, а за њом и јеванђеоски цитати (ред. 50–54). Следећи редови (54–56), из којих дознајемо да је краљев патронат над млчалницом имао за циљ да ослободи анахорете свакодневних брига и омогући им да се у миру повинују типику који је написао „свети господин и отац краљевства ми Сава“, такође потичу из хрусијске повеље.[39] Први део експозиције окончава се причом о доласку игумана Никодима и старца Теодула на двор и благосиљањем краљеве одлуке да помогне осиротелој келији, од стране архиепископа Саве III (ред. 57–60).

Диспозитивне одредбе почињу краљевим речима: **И колико трѣбова чьстьни старць кѵрь Ѳеѡдоѵль дахь моѵ на вьздвиженик и на ѡбновление келик господинове родителѣ кралевства ми светаго Сави**. Формулација која следи (ред. 61–62), о поклону у књигама, иконама и осталим потребама поново је пренесена из даровнице за Хрусију.[40] Даљи ток диспозиције наставља се одлуком Уроша II да за келију купи три аделфата (ред. 62–63), а прича о намери да се тај посао обави са неким грчким манастиром (ред. 63–64) јесте уметак који је требало да оправда доцније тражење од краља Душана да обезбеди трећи мертик за келију Светог Саве Јерусалимског.[41] Овде је диспозитив прекинут другом нарацијом. У њој се, најпре (ред. 64–67), говори о тобожњем упозорењу архиепископа и хиландарских достојанственика, које пропагира јединство испоснице са матичном обитељи и неодољиво личи на образложење из Гервасијеве повеље од 16. јуна 1332, да је боље купити аделфате од

---

[38] Уп. ред. 45–50 у повељи са одговарајућим местом (В. Мошин, *Акти братског сабора*, 185, ред. 22–30) у хрусијском акту. Видети и М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 392.

[39] В. Мошин, *Акти братског сабора*, 185, ред. 30–34; М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 393.

[40] В. Мошин, *Акти братског сабора*, 185, ред. 34–35; М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 393. Да је и келија у Кареји заиста добила извесне књиге на поклон од краља Милутина, потврђују два записа на четворојеванђељу сачуваном у ризници тихалнице Светог Саве Јерусалимског (Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, бр. 1, 54).

[41] О уметању овог места сведочи слична формулација из акта од 16. јуна 1332 (ССА 2, 44, ред. 24–29 (Д. Живојиновић)). Уп. и М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 390.

српског општежића на Атону.[42] На то се надовезује одржавање братског сабора у Хиландару који је решавао о аделфатима и доноси се списак личности које су на њему учествовале (ред. 67–74). Нова диспозиција бави се одлуком братства да краљу прода *два* аделфата (ред 75), што је, очигледно, фалсификовање броја продатих братских удела. Даље се набрајају (ред. 76–68) обавезе према келији које манастир, по Милутиновој одлуци, мора да испуњава. Њихово порекло, међутим, поново треба тражити у акту о хрусијским адрфатима.[43] Напослетку (ред. 78–80), владар каже да је платио 1000 перпера за два мертика, а да ће трећи купити од грчког манастира, што је опет прерада. Занимљиво је питање колико је таква трансакција била повољна за српску светогорску заједницу? Уобичајена цена братског удела била је 100 перпера.[44] Урош II дао је 1800 перпера купујући од Хиландара три аделфата за Хрусијски пирг,[45] док је његов унук, краљ Душан, за један једини комад платио свих 1000 перпера 1332. године.[46] Ова последња трговина представљена је као заокруживање, наводно незавршених, породичних обавеза, док је, заправо, десетострука добит коју је собом носила била један од важнијих мотива за кривотворење Милутинове хрисовуље.[47] Остаје отворено питање колико је новаца краљ Стефан Урош II заиста дао за аделфате. Могуће је да се поменутих 1000 перпера односило на сва три мертика, што је опет било више него три пута од реалне цене. С друге стране, имајући у виду Милутинову широкогрудост према монашким установама, може се претпоставити да су важили слични услови као и код куповине братских удела за Хрусијски пирг – 600 перпера за адрфат.

[42] ССА 2, 44, ред. 30–32 (Д. Живојиновић); М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 390. Истраживања Мирјане Живојиновић (исто, 391) показала су да је текст о јединству келије и манастира настао прерадом одредби из Милутинове повеље за Хрусијски пирг (и саме интерполисане), у којој се говори о јединству Хрусије и Хиландара (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 79; С. Новаковић, *Законски споменици*, 479, II–III).

[43] В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 49–51; М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 391.

[44] М. Живојиновић, *Аделфати у Византији и средњовековној Србији*, ЗРВИ 11 (1968) 253.

[45] В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 53–54.

[46] ССА 2, 44, ред 23 (Д. Живојиновић).

[47] Други снажан разлог за фалсификовање била је намера одређених кругова у Хиландару да се, мимо одредби Карејског типика, келија светог Саве Освећеног чврсто веже уз манастир-мајку. Уп. Д. Живојиновић, *Хрисовуља Стефана Уроша II*, 119–121.

У последњем делу експозиције (ред. 80–82) каже се како су многе особе тражиле, било од краља, било од архиепископа, да им се дозволи обитавање у испосници светог Саве. Краљ, међутим, у завршној диспозицији (ред. 82–91) забрањује да било ко, макар се радило о владару или поглавару Српске цркве, силом или за новце узима келију; наређује да се избор келиота врши у Хиландару и по одредбама Карејског типика, уз додатни услов да монаси српског манастира ничим не ометају житеље исихастирије и да им ништа не узимају. На самом крају диспозитива поново сусрећемо тачку из Милутиновог владарског програма. Исказ: **И вса ꙗже заповѣдаль ѥсть господинь мои свети Сава, сиꙗ кралевство ми потврьди больше, понеже и кралевство ми приѥ келию ѡноу вьместо господина моѥго и ѡтьца светаго Савы**, најважнија је формулација политичке теологије Уроша II у овој повељи. На тај начин краљ проламује да је постао други или нови ктитор тихалнице у Кареји, чиме себе истиче као непосредног наследника њеног утемељивача и повећава властити легитимитет настављајући Савину ктиторску делатност. Милутинов положај тим пре је изузетнији, ако се има на уму да од оснивања келије ниједан српски владар, по ономе што је до сада познато, није био њен покровитељ.[48]

После диспозиције налази се короборација (ред. 90–91): **Того ради записаҳ и оутврьдиҳь златою печатию**, која је, према Мошиновом мишљењу, уобичајена за исправе Стефана Уроша II.[49]

У санкцији (ред. 91–96) евентуалним прекршитељима прети се Христом и Богородицом, клетвом светих отаца, светог Саве Јерусалимског, Саве Српског, самог краља и хиландарских монаха. Редослед елемената санкције необично наликује онима у акту Никодима I из 1321, а заједничка им је и употреба веома ретког израза **клетвоу и заоузоу да имать**.[50] Ништа чудно, сетимо ли се да је обе исправе писала иста особа.

Након санкције следи промулгација, чија је уводна формула, **сего ради подьписа кралевство ми вь свѣдѣниѥ вьсѣмь**, типична, Мошинов је

---

[48] О свим импликацијама Милутиновог ктиторства уп. исто, 116–119.

[49] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) 65.

[50] Уп. ССА 4, 43 (Д. Живојиновић); М. Живојиновић, *Документи о аделфатима*, 394, нап. 50. Формулацију „клетва и завезање“ користи свети Сава у житију свог оца, када говори о подизању Студенице (Свети Сава, *Сабрана дела*, 150–152). Са изузетком овог особеног израза, повеља од 16. јуна 1332. доноси безмало истоветну санкцију као и Милутинова хрисовуља. Уп. ССА 2, 44, ред. 41–48 (Д. Живојиновић).

став, за документе краља Милутина.[51] У наставку (ред. 96–98) говори се како је српски владар наложио светогорском проту Исаку да и он стави свој потпис испод **царьскыѥ шаре чрьлениѥ** – још једна интерполација, овог пута из времена када је Стефан Душан носио царску титулу. Иза првог човека Свете горе требало је да се потпишу игуман Хиландара, башта и остала братија начелна (ред. 98–100). Да је повеља у контрадикцији сама са собом види се из чињенице да недостају најављене потврдне сигнатуре монаха и да је владарски потпис уједно и последњи.

Датовање је годином од стварања света (6826) и индиктом (4) који се не поклапају, што указује на могућност да је грешка направљена приликом прераде документа. Будући да је много лакше погрешити у индикту него у години, сва је прилика да је наведена 1317/1318. година, којој одговара први индикт, исправно пренесена с аутентичне Милутинове даровнице. Претпоставимо ли, насупрот томе, да је оригинал настао четвртог индикта, добијамо или мало вероватну 1320/1321. или немогућу 1305/1306. годину. У првом случају би превише времена прошло између одлуке о правном чину, донете током посете хиландарских одличника Србији 1316, и њеног извршења, док другу варијанту онемогућава чињеница да у то време Сава није био архиепископ, нити Никодим игуман.

На крају исправе налази се потпис, изведен црвеним мастилом: + **СТЕФАНЬ ѠѴРѠШЬ ПО МИЛОСТИ БОЖИЕИ КРАЛЬ И СЬ БОГОМЬ САМОДРЬЖЬЦЬ ВСѢХЬ СРЬБСКИХЬ ЗЕМЛЬ И ПОМОРСКЫХЬ** +. У формалном погледу сличан је другим потписима краља Милутина и не садржи ниједан чинилац који се не јавља у познатим повељама овог владара.[52] Опште одлике потписа Уроша II на хрисовуљама упућеним црквеним дестинатарима јесу коришћење пуне интитулације и исцртавање црвеном бојом и украшеним словима, према утврђеној матрици са уобичајеним лигатурама и скраћеницама. У такве специфичности спада и спајање **ѹр** и **ѡ** у један знак који се среће на краљевим власторучним кратким потписима, а такође и чињеница да не постоји ниједан Милутинов потпис без његовог другог имена Урош.[53]

---

[51] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, 65.
[52] Исти, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији*, 68; С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIII Потпис*, Глас СКА CVI (1923) 38–39.
[53] В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, 85. Уп. и његов став (исто, 65) да је потпис, као и читава повеља, аутентичан и истоветан онима на Светостефанској хрисовуљи и повељи за хиландарски пирг на мору, а битно различит, у

Потпис на овој повељи, наравно, није састављен у српској краљевској канцеларији, већ је начињен са остатком прерађене исправе у Хиландару. Спретност којом је израђен у складу је са вештином испољеном у прављењу читавог акта. О фалсификаторском умећу говори неуобичајено мали број омашки и недоследности које, по природи ствари, прате интерполисане и кривотворене документе.

Сачувани златни печат пречника је 33 мм.[54] На аверсу је представа владара у стојећем положају, са жезлом у десној и свитком у левој руци, уз легенду: **СТ(Є)Ф(Ꙗ)Н ЦѦРЬ СРБ(С)К(И)ХЬ И ПОМОРСКИ[ХЬ И ГРЧ]КѴ[Х] З(Є)М(Ь)Л(Ь)**. Слика на реверсу приказује Христа како стоји испред ниског престола, док је натпис: **ЇС(ОѴСЬ) Х(РИСТО)С(Ь)**. Реч је о једној од две устаљене врсте царских печата Стефана Душана, тзв. „византијском типу“, моделованом по узору на знамења ромејских владара из дома Палеолога.[55] Овакав печат постоји на неколико Душанових царских исправа,[56] па је више него извесно да је на интерполисану хрисовуљу доспео са неког царског документа. Мошинова настојања да објасни како се, заправо, ради о Милутиновом печату,[57] спадају у домен његових тежњи да се пошто–пото докаже аутентичност хрисовуље и потпуно су неоснована.[58]

Потребно је, у завршним разматрањима, рећи нешто и о времену дефинитивног уобличења исправе која је пред нама. Највећа тешкоћа је одредити када је дошло до друге прераде. Ту би, можда, могла да нам помогне појава тзв. „двојеровог“ правописа, односно чињенице да

графолошком смислу, од цртаних потписа краљева Драгутина, Дечанског и Душана. Настојање да се по сваку цену докаже несумњивост Карејске повеље доводи га у сукоб са сопственим размишљањем, раније изреченим (*Повеља краља Милутина Карејској ћелији*, 68–70) и, по нашем суду, исправним, да се о аутентичности потписа не може извести било какав закључак и да га не треба поредити са потписима на другим исправама јер је то бескорисно.

[54] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 119, бр. 140/142 (Свт. 2).

[55] А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе. II Печати на Душановим повељама*, Гласник СНД 2 (1927) 44; Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру свете Богородице*, 144–151, 163; Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 234.

[56] Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру свете Богородице*, 145. О тим повељама видети Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 34, бр. 22; 45–46, бр. 37; 48–49, бр. 42 (А 2/3); 124, бр. 145/147 (Свт. 4); 125, бр. 146/148 (Свт. 9). О њиховим печатима уп. исти, *Српски средњовековни печати*, сл. бр. 31–32, 35–38.

[57] В. Мошин, *Повеља краља Милутина Карејској ћелији*, 71–74.

[58] Уп. Д. Кораћ, *Повеља краља Стефана Душана манастиру свете Богородице*, 146–147.

се у тексту употребљавају оба полугласа (ь, ъ). Истраживања Биљане Јовановић-Стипчевић открила су да 16 рукописа из српске испоснице у Кареји, који потичу из прве половине XIV столећа, карактерише употреба тог правописа – претходно везиваног искључиво за предресавску и ресавску реформу (крај XIV и прва половина XV века).[59] Ако поменути карејски рукописи имају сличан (истовремено и особен) правопис као Милутинова хрисовуља намењена Карејској келији, није немогуће да су настајали у истом раздобљу. Стога верујемо да је повеља изнова прерађивана у првим годинама царске владе Стефана Душана.

Просопографски подаци

О *светом Сави* (страна *17*, ред у издању 29; *18*, 75; *19*, 97, 105; *20*, 116, 127; *21*, 161, 167; *22*, 179, 181, 189) и *светом Сави Великом* (*19*, 86–87; *20*, 134, 142; *21*, 152; *22*, 188) уп. ССА 3, 97 (Д. Живојиновић); о *јеромонаху кир Теодулу* (*19*, 107; *20*, 123, 126, 134, 141) уп. ССА 1 (2002) 76 (исти); о *игуману Никодиму* (*20*, 119, 133, 139; *22*, 197) и *Сави III* (*20*, 124, 133) в. ССА 4, 48–49 (исти); о старцима *Арсенију* (*20*, 140; *22*, 198) и *Матеји* (*20*, 143) уп. ССА 2, 49 (исти); о *великом економу попу Гервасију* (*21*, 144) видети исто, 48; о *дохијару Јовану монаху* (*21*, 145) уп. исто, 50; о двојици *Дамјана јеромонаха* (*21*, 146) уп. исто, 49, 51; о *Михаилу вагенару* (*21*, 150) видети исто, 51; о *светом Симеону* (*18*, 75; *19*, 97) уп. ССА 4, 18 (В. Тријић).

Јован Крститељ, *17*, 26 – син Захарије, свештеника, и Јелисавете, рођаке Деве Марије, последњи пророк, проповедао је у пустињи и позивао на покајање и крштење јер се примицао долазак Месије. Крстио је Исуса у Јордану. Као бескомпромисни критичар Ирода Антипе, и посебно његовог скандалозног брака са братовљевом женом, завршио је у тамници, а на тражење тетрархове пасторке Саломе одсечена му је глава и на тањиру однешена њеној мајци, Иродијади, инспиратору овог злочина. Посвећено му је шест празника (датуми по јулијан-

---

[59] Б. Јовановић-Стипчевић, *О сређивању српскословенског правописа у првим деценијама XIV века*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 265–280; иста, *Кареја и Хиландар – чувари традиције у развоју српскословенског правописа*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 343–350. Њена анализа показује да се не ради о страним (бугарским) утицајима, већ да је реч о тежњи за архаизирањем, ослањању на старословенске узоре, насупрот етаблираном уређеном рашком једнојеровом правопису. Аналогно томе, у XV столећу се код истакнутих хиландарских писара уочава тенденција да, уместо званичног ресавског, користе традиционални рашки правопис.

ском календару): 23. септембар – зачеће, 24. јун – рођење, 29. август – усековање главе, 7. јануар – други дан Христовог крштења, 24. фебруар – прво и друго обретење главе, 25. мај – треће обретење. Његове најчешће представе у православној иконографији су: са крилима, сходно поруци пророка Малахије (*Мал* 3:1) да ће претходник Господњи доћи у облику анђела; у стојећем ставу, са свитком на коме стоји: „покајте се, јер се приближи Царство небеско" (*Мт* 3:2), где је у позадини суво дрво са секиром у подножју (*Мт* 3:10); као кефалофорит, тј. како у рукама носи своју одсечену главу; како стоји у пустињи с лавовима у позадини.

Извори: *Мт* 3:1–15, 11:2–18, 14:2–12; *Мк* 1:1–9, 6:14–29; *Лк* 1, 3:2–20, 7:18–22 и 24–33; *Јв* 1:6–36, 3:23–36; *Дап* 1:5, 19:1–5; *De S. Ioanne Prodromo et Baptista D. N. Jesu-Christi. Comentarius historicus*, Acta Sanctorum, mensis Iunii, t. V, Parisiis et Romae 1867, 591–691.

Литература: *The Oxford Dictionary of Saints*, ed. by D. H. Farmer, Oxford – New York 1997[4], 264–265; *The Concise Oxford Dictionary of the Christian Church*, ed. by E. A. Livingstone, Oxford – New York 2000[2], 309; Р. Ракић, *Библијски речник*, Београд 2002[3], 94; *Енциклопедија православља* II, гл. уредник Д. Калезић, Београд 2002, 893–894; *A Dictionary of the Bible*, ed. by W. R. F. Browning, Oxford – New York 2004[2], 207.

Старац кир Јоасаф, *20*, 140 – на исти начин, као бивши башта и духовни отац краља Милутина, помиње се и у акту о аделфатима за Хрусију. Претпоставља се да је дужност хиландарског баште обављао до, отприлике, 1316. године, када га је наследио Арсеније, а да је краљевски духовник остао све до смрти Уроша II. О Јоасафовом угледу и монашком стажу сведочи исправа светогорског протата из априла 1322, поводом земљишног спора између српске обитељи и Есфигмена. Хиландар су заступали Јоасаф, Арсеније и Теодул, а документ сву тројицу титулише као „одабране људе, јеромонахе и духовнике који су остарили на (Светој) Гори" (αὐθαίρετοι ἄνδρες ἱερομόναχοι καὶ πνευματικοὶ καὶ ἐν τῷ Ὄρει καταγηράσαντες). Помен „најчаснијег монаха" Јоасафа у грчком акту из јануара 1323. вероватно се односи на нашег старца и то би било његово последње појављивање у изворима.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 77, 169, ред 25; n° 88, 189, ред 49; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 40.

Литература: М. Живојиновић, *Духовник манастира Хиландара*, ИЧ XXVIII (1981) 8, 9–10; иста, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 133, 175, 180, 195.

Старац кир Симеон, *20*, 142 – први старешина пирга у Хрусији (подигнут 1300–1302). На то место, по свему судећи, дошао право из Србије; човек од великог поверења краља Милутина и, највероватније, припадник угледне властеоске породице блиске двору. Са игуманом Гервасијем боравио је у јуну 1321. у Цариграду, којом приликом је од византијског цара добио поседе за свој пирг на мору. На челу ове заједнице остао је све до 1327. године. Његов последњи помен је у грчком акту од 22. јануара, а у септембру се као хрусијски старац спомиње Теодосије. Овог истакнутог хиландарског монаха документи на грчком језику бележе под именом Симон.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 66, 152, ред 1 и 153, ред 11; n° 84, 178, ред 4 и 179, ред 18; n° 85, 182, ред 5 и 183, ред 12; n° 112, 230, ред 9 и 232, ред 25; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 185, ред 27; ССА 3 (2004) 6, ред. 37–38 (С. Мишић).

Литература: М. Живојиновић, *Симеон – старац Хрусијског пирга*, Зборник Владимира Мошина, Београд 1977, 181–187; иста, *Историја Хиландара* I, 145, 167, 171, 172, 179, 184, 185, 186, 187, 195, 197.

Старац поп кир Теодосије, *21*, 144 – спомиње се у акту за Хрусију готово истим речима (старац поп Теодосије). Сва је прилика да се ради о славном писцу *Живота светог Саве*. Велико је питање да ли би се овај Теодосије могао идентификовати са истоименим јеромонахом (забележен на уговору од 22. јануара 1327), односно духовником Стефана Дечанског и хрусијским старцем (помен из септембра 1327), или попом из повеље братског сабора од 16. јуна 1332, за које се, не без основа, претпоставља да представљају исту особу. Посматра ли се редослед набрајања начелне братије на саборским одлукама из периода 1317–1332, стиче се утисак да он не сведочи против поистовећивања књижевника Теодосија са потоњим јеромонахом и старешином морског пирга.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 112, 230, ред. 9–10; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 41–42; ССА 2, 45, ред 52 (Д. Живојиновић); ССА 3, 6, ред. 37–38 (С. Мишић).

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133; ССА 2, 49 (Д. Живојиновић).

Еклезијарх поп Никола, *21*, 145 – ово је његов једини помен у изворима; већ у исправи о адрфатима за пирг у Хрусији говори се о еклезијарху Јевстатију.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 42.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133.

Старац поп Григорије, *21*, 145 – тешко да се може поистоветити са старцем који је деловао у Хиландару на размеђи XIII и XIV столећа, а потом, 1304/1305, постао рашки епископ Григорије II. Још је мање вероватна идентификација са једним од двојице имењака, параекономом или паратрпезаром, који се јављају у одлуци о хрусијским аделфатима.

Извори: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, бр. 38, 17–18; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 44–45 и 45–46.

Литература: М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 140 и 43, нап. 46; М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 125, 133–134, 176.

Старац поп Епифаније, *21*, 145 – спомиње се на истоветан начин у нешто познијем документу о хрусијским братским уделима.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 42–43.

Старац монах Илија и други Илија, *21*, 147 – првог више не срећемо у изворима, док је други Илија поменут као монах у исправи о аделфатима за Хрусију.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 43.

Методије, Неофит, Кипријан, Андоније, *21*, 147–148 – ова четири монаха наводе се истим редоследом и у повељи хиландарског братства поводом хрусијских аделфата.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 44.

Теофил монах, *21*, 149 – Пошто је Гервасије постао игуман, Теофил је преузео звање великог економа и у том својству га наводи одлука братског сабора о адрфатима за морски пирг у Хрусији из 1318–1320. Потом га сусрећемо као обичног монаха, али и особу којој се поверавају важни задаци. Тако се у лето 1322. нашао у Цариграду у друштву игумана Гервасија и јеромонаха Калиника, а у новембру исте године са поменутом двојицом, и у пратњи стараца Симеона и Матеје, борави у Солуну где је закључено неколико послова који су резултовали ширењем манастирских поседа. Да је Теофил заиста припадао кругу најцењенијих хиландарских братственика сведочи и то што је, недуго по описаним догађајима, постао старешина Карејске келије светог Саве Освећеног. Неиздати ватопедски акт из септембра 1324. спомиње јеромонаха кир Теофила као карејског старца. О његовој делатности у Савиној испосници говори запис који је оставио на једном псалтиру. У њему Теофил вели да је осетио како му се приближава свршетак живота, па је зато сачинио инвентар књига, икона и сасуда које је затекао у келији, како би његов наследник знао чиме располаже.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 82, 176, ред 18; n° 84, 178, ред 5 и 179, ред 19; n° 85, 182, ред 6 и 183, ред 13; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 42; Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, бр. 453, 174.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 171, 175, 177, 180, 181–182.

Параеконом Јефрем, *21*, 149 – вероватно се ради о истој личности која је као велики економ српског манастира забележена у неколико грчких аката из периода јануар 1323 – 22. јануар 1327. године. Ваља нагласити да Јефрема нема у наредном списку хиландарског братства, одлуци о адрфатима за Хрусијски пирг из 1318–1320. По том документу, параеконом је Григорије, а велики економ Теофил.

Извори: L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 88, 189, ред 48; n° 106, 218, ред 13; n° 112, 230, ред 10 и 232, ред 27; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред. 42 и 44–45.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 172, 175, 204, нап. 62.

Параеклезијарх јерођакон Амфилохије, *21*, 150 – највероватније је реч о доцнијем јеромонаху Амфилохију, који је забележен у хрусијској исправи из 1318–1320. и неиздатом ватопедском акту из септембра 1324. године. Иста особа помиње се јануара 1345. у Душановој повељи за Хрусијски пирг као: „часни старац и духовник краљевства ми башта Амфилохије“, из чега би се могло закључити да је некадашњи јерођакон у то време био старешина хиландарског пирга на мору.

Извори: B. Korablev, *Actes de Chilandar* II, n° 34, 479, ред. 25–26; В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 43; *Споменици на Македонија* I, 361.

Литература: М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у Средњем веку*, Београд 1972, 123, 124; иста, *Историја Хиландара* I, 133, 180, 205, нап. 92.

Трпезар Аркадије, *21*, 150 – непознат из других извора. У следећем попису хиландарске братије начелне ту дужност обавља Андреја.

Извори: В. Мошин, *Акти братског сабора*, 186, ред 45.

Литература: М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I, 133, 176.

Прот кир Исак, *22*, 195 – готово три деценије (1316–1345) обављао ту дужност. Непосредно пре него што ће постати први човек монашке републике на Атону био је игуман манастира Анапавса. Последње три године службовања (и живота) провео је затворен у цариградском манастиру Петри. Није познато тачно време његове смрти; у јуну

1345. још увек је у свом звању. Светогорце је на Душановом крунисању, на Васкрс 1346, предводио неименовани прот; вероватно се радило о Исаковом наследнику Нифону.

Литература: Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво. Почеци и организација*, с грчког превео С. Јакшић, Београд 2003, 265–269.

Установе, важнији термини

О појму *келија* (*19*, 87, 89, 91, 94, 100, 104; *20*, 112, 122, 126, 129, 132, 134, 142, 143; *21*, 152, 161, 163, 164, 168, 175, 176; *22*, 180) уп. ССА 1, 77 (Д. Живојиновић); о појмовима *адрфат* (*20*, 129), *мертик* (*21*, 152, 157), *комад* (*21*, 159, 161) *велики економ* (*20*, 143), *еклезијарх* (*21*, 144), *повеленије* (*22*, 183, 185), *параеконом* (*21*, 149), *параеклезијарх* (*21*, 149), *трпезар* (*21*, 150) и *вагенар* (*21*, 150) в. ССА 2, 51–54 (исти); о *уставу* (*19*, 91, 100; *20*, 115; *21*, 171), *пиргу* (*20*, 142) и *дохијару* (*21*, 145) уп. ССА 3, 103–104 (исти); о *архиепископу* (*17*, 29; *20*, 124, 133; *21*, 163, 168) и *манастиру* (*18*, 75; *20*, 118, 120, 130, 134, 135, 136, 138; 21, 154, 156, 160; 21, 173, 197) уп. ССА 4, 49 (исти); о *перпери* (*21*, 159) в. ССА 2, 140–141 (Ђ. Бубало); о *игуману* (*20*, 118, 133, 139; *21*, 169; *22*, 197) и *Хиландару* (18, 71; 20, 121) уп. исто, 36, 38 (С. Мишић); о *метохији* (*18*, 76) в. ССА 4, 146 (исти); о *башти* (*20*, 140; *22*, 198) уп. ССА 3, 12 (исти) и исто, 104 (Д. Живојиновић – под одредницом „духовник“).

Јеванђеље, *17*, 1, 4, 8 – (грч. εὐαγγέλιον – „блага, радосна вест“) радосна вест о спасењу човека кроз Исуса Христа најављена је у Старом завету (*Пост* 3:15 – далекосежност ових редова откривају тек *Лк* 10:17–20; *Рм* 16:20; *1 Кор* 2:9), а тај пасаж је, у складу са Исаијиним пророчанством (*Ис* 61:1) које се испунило на Христу (*Мт* 11:5; *Лк* 4:18), назван „протојеванђељем“. Реч јеванђеље обухвата како повест о спасоносној Божанској благодати којом зрачи Христос (*Лк* 1:15; *Дап* 20:24; *Рм* 1:1–2), тако и благовест о држави Божјој (*Мт* 4:23, 9:35; *Лк* 6:20). Будући да је Христос средиште радосне вести, није могуће одвојити његову личност од јеванђеља (*Мк* 8:35, 10:29). Временом је, међутим, овај израз, који је у први мах означавао благовест о Христу, почео да се доживљава као прича о земаљском животу Спаситеља (*Мк* 1:1). Стога се и говори о четири јеванђеља, односно јеванђељу по Матеји, Марку, Луки и Јовану, као о различитим зборницима који доносе приповест о животу и делима Исуса Христа на земљи.

Литература: *Oxford Dictionary of the Christian Church*, 242–243; Р. Ракић, *Библијски речник*, 86; *Енциклопедија православља* II, 843–844; *Dictionary of the Bible*, 157–158.

Храм, *18*, 69 – здање подигнуто у част верског култа. Код хришћана то је једно од светих места, богомоља са симболичким значењем „раја на земљи“, „Богородичине утробе у којој борави Бог“ или „куће молитве“. Храм се доживљава као микрокосмос чији сваки део, путем топографске симболике одређене властитом обредном функцијом, представља неки од чинилаца небеско-земаљског поретка. Старозаветни Соломонов храм у Јерусалиму био је модел на који су се угледали први хришћани. Његов нестанак, када су Римљани разорили Други храм (70. године), протумачен је као отварање пута за ширење Речи Божје свим народима јер је на место јеврејске светиње ступила Црква као нови Храм (*1 Кор* 3:16–17; *Еф* 2:19–22), чији су сви припадници уједно и свештеници (*1 Пет* 2:4 сл) који Господу не приносе више старозаветне жртвене дарове, већ саме себе као духовне жртве.

Литература: *Oxford Dictionary of the Christian Church*, 565; Р. Ракић, *Библијски речник*, 222–223; *Енциклопедија православља* III, 2021; *Dictionary of the Bible*, 371–372.

Јеромонах, *19*, 106; *20*, 119, 123, 139; *21*, 146; *22*, 195, 197 – (грч. ἱερομοναχός) монах у свештеничком (презвитерском) чину.

Литература: *Енциклопедија православља* II, 867.

Јерођакон, *21*, 149 – (грч. ἱεροδιάκονος) ђакон у свештеничком чину.

Литература: *Енциклопедија православља* II, 867.

Сихастарија, *22*, 178 – (грч. ἡσυχαστήριον – „млчалница“, „тихалница“) синоним за келију.

Литература: *Енциклопедија православља* II, 800.

Златни печат, *22*, 182 – печат је средство за оверавање докумената и потврђивање њихове аутентичности. Захваљујући слабој средњовековној писмености добио је на значају пошто је за аутентификацију био много практичнији од потписа. Тај значај условио је и потребу да се његово коришћење истакне и у самој исправи, па се у документима најчешће спомиње у склопу короборације. Према начину причвршћивања могао је да буде налепљени или висећи, а према материјалу од кога је израђен, воштани, оловни или златни. Употреба златног печата у српској владарској канцеларији по угледу на византијску праксу, где се златна була користила за оверу свечаних царских повеља са законским одлукама, посведочена је први пут за владе

Уроша I, да би се од времена краља Милутина усталила и постала део канцеларијске рутине.

Литература: С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XVI Печат*, Глас СКА CXXXII (1928) 3–26; А. Соловјев, *Два прилога проучавању Душанове државе*, 37–45; G. Čremošnik, *Studije za srednjovekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slavena*, Sarajevo 1976, 45–117; *ЛССВ*, 510–513 (Д. Синдик – под одредницом „печат"); Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 229–236.

Прот, *22*, 193 – (грч. πρῶτος) првобитно највиша власт на Светој гори, представник монашке републике пред византијским цивилним и црквеним органима. Заједно са атонским игуманима одржавао је ред и удељивао правду. Биран је на светогорском сабору међу више кандидата, а после тога би одлазио у Цариград да из руку суверена прими симбол своје власти, пастирски штап. Тек уз овакву потврду избор је постајао пуноважан. Најпре је мандат био доживотан, али је, у случају болести, старости или (што је био претежан разлог) недисциплине и непослуха подређених, долазила у обзир и оставка, те се од средине XIII столећа повремено наилази на појам „бивши прот". Од краја XIV века мандат траје годину дана, а иста особа је могла више пута да обавља ту дужност, било у континуитету, било са прекидима. Крајем XVI столећа звање прота се губи и такво стање траје, отприлике, наредних 200 година, када се уводи функција протоепистата (πρωτοεπιστάτης), председавајућег светогорског савета стараца, са једногодишњим мандатом.

Литература: *Енциклопедија православља* III, 1575; Д. Папахрисанту, *Атонско монаштво*, 231–242.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 43–49

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1321"
091=163.41(497.5)"1321"

Сима Ћирковић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША III ДЕЧАНСКОГ ДУБРОВЧАНИМА ИЗ 1321. ГОДИНЕ

Дуго поље, 27. децембар

Посланство Дубровачке општине посетило је краља Стефана Уроша III са задатком да добије потврду повластица које су граду дали ранији српски владари. Краљ је потврдио *да су на закону*, што је значило под режимом који су имали за време владаревог оца краља Стефана Уроша II Милутина. Из повеље свога оца краљ Стефан Урош III поновио је две ставке: Дубровчани се не могу давати у *удаву*, то јест оптужити за дело за које је прописана казна, већ се морају изводити пред суд, а суд је састављен од једног Србина и једног Дубровчанина, а ако је парница са Сасом суд се састоји од по једног Саса и Дубровчанина.

Une délégation de la commune de Dubrovnik s’est rendue auprès du roi Stefan Uroš III avec mission d’obtenir la confirmation des privilèges accordés à leur ville par les souverains serbes antérieurs. Le roi a confirmé “qu’ils relevaient de la loi”, c’est-à-dire du régime dont ils faisaient l’objet sous le règne du père du souverain, le roi Stefan Uroš II Milutin. De la charte de son père, le roi Stefan Uroš III reprend ici deux clauses: les Ragusains ne peuvent faire l’objet d’*udava*, c’est-à-dire être décrétés coupables du seul fait de refuser d’être traduit en justice pour répondre d’un acte sanctionné par la loi, mais doivent être [effectivement] traduits devant un tribunal, et ce dernier doit être composé d’un Serbe et d’un Ragusain, et respectivement, au cas où le litige implique un Saxon, d’un Saxon et d’un Ragusain.

Опис и ранија издања

Оригинал прве повеље краља Стефана Дечанског Дубровчанима сачуван је у Државном архиву у Дубровнику, Diplomata et acta 3, Več 968. Исписан је на правилно орезаном пергаменту ширине 32–32,5 цм и висине 18,3 цм, у 8 редова, црним мастилом, канцеларијском минускулом. Следи у посебном реду потпис црвеним мастилом, крупним преплетеним словима. Од печата је остао само део врпце. Испред потписа избледео цртеж крста на степенастом постољу, иза потписа шара којој

се облик не даје препознати; изнад сваке речи у потпису задебљали знак титле. На полеђини трагови белешке дубровачких канцеларијских службеника, руком XIV–XV века: Pouella regis Orosii.............iudice.... |2| ...slauo et uno (Ra)guseo.

Повеља је више пута издавана, али различито атрибуирана и у складу с тим неједнако датована. П. Карано-Твртковић, *Србскии споменицы*, бр. 25, стр. 34 (датовано „около 1254“); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 52, стр. 51 („1240–1272“); T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* VI, 154 („1275–1321“); С. Новаковић, *Законски споменици*, стр. 160 („1302“); А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 83–84, („1302“); Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 35, стр. 34, („после 1282, 27 децембра у Дугом пољу“). Аргументе за приписивање повеље Стефану Дечанском видети у одељку *Дипломатичке особености*.

Ово издање је приређено на основу снимка у Архиву САНУ, Стара збирка 443, табла 37.

Текст повеље

Да ѥс вѣдомо всакомȣ створи м(и)л(о)сть крал(ѥ)в(ство) ми градю и кнезȣ и всои ѡпкинѣ град[а] Дȣ|2|бровьчкога и трьговьцемь кои ходе вьсȣдѣ по земли крал(ѥвст)в(а) ми, кьди доходи Грȣбеша и Ни|3|кȣла поклисарь на Степань д(ь)нь на Дльго поле. И сию м(и)лость имь да г(оспо)д(и)нь крал: да сȣ на зако|4|нѣ що имь ѥ даль с(ве)топочивьши г(оспо)д(и)нь ми ѡт(ь)ць. Да имь нѣ ȣдаве ȣ комь годѣ дльгȣ, лише |5| сȣдомь да се ищȣ, да ѥ ѥд҅нь Срьблинь а дрȣги Дȣбровьчанинь. Ꙗке бȣде пра сь Сасиномь да |6| бȣде ѥднь Сасинь а дрȣги Дȣбровьчанинь, прѣд тѣми да се расправлаю. Тко ли прѣслȣша п(и)с(а)ниѥ |7| крал(ѥвст)в(а) ми, да приме гнѣвь и наказаниѥ ѡт крал(ѥвст)в(а) ми и да плати крал(ѥ)вс(т)в(ȣ) ми ·є҃· сьть перьперь |8| и да ѥ кривь ȣ чемь при.

+ СТЄФАН ѸРОШ ПО МИЛ(О)СТИ Б(О)ЖИѤЇ КРАЛ ВСѢХ СРБСКЫХ(Ь) ЗЄМЛЬ И ПОМ(О)РСКЫХ

Превод повеље

Да је на знање свакоме: учинило је милост краљевство ми граду и кнезу и целој општини града Дубровника и трговцима, који иду свуда по земљи мога краљевства, када је дошао Грубеша и Никула, поклисар на дан

светог Стефана на Дуго поље. И ову милост им је дао господин краљ: да буду на закону, који им је дао светопочивши мој господин отац, да им не буде удаве ни у ком предмету, него само пред судом да се парниче, да је један Србин а други Дубровчанин. Ако би парница била са Сасином, да буде један Сас а други Дубровчанин, пред тима да се расправљају. Ко се оглуши о писање краљевства ми да прими гњев и казну од краљевства ми и да плати краљевству ми 500 перпера и да буде крив у ономе о чему се парничи.

+ СТЕФАН УРОШ ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ КРАЉ СВИХ СРПСКИХ ЗЕМАЉА И ПОМОРСКИХ

Дипломатичке особености

Атрибуција и хронологија. – На основу потписа са именом *Стефан Урош* повеља је прво приписивана краљу Урошу I, а затим, од стране далеко ауторитативнијих издавача, Стефану Урошу II Милутину. Аргументацију за такву атрибуцију и датовање дао је Љ. Ковачевић, *Неколико хронолошких исправака у српској историји*, Годишњица НЧ 3 (1879) 434–436. Упозорио је да се у списку дубровачке властеле која се заклела бугарском цару Михајлу Асену 1254 (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 210–211) не спомињу Грубеша и Никола, наведени у повељи као посланици. С друге стране, у документима Драгутиновог и Милутиновог времена јављају се Грубе Рањина и Никола Крусић па је Ковачевић повељу приписао Милутину. Веома јаки су били његови докази против Стефана Уроша I, па је преостао Стефан Урош II, а Стефана Уроша III није узимао у обзир.

Међутим, владар који је примио дубровачке посланике на Дугом пољу наследио је оца и потврђивао је његов *закон*, а добро је познато да Милутин није наследио оца него брата Драгутина. Он сâм то наглашава у првој повељи коју је издао Дубровчанима – учинио им је милост **како имь е биль створиль брать ми крал Степан милость** (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 34, стр. 33). Помен имена посланика нема пресудни значај јер су два властелина могла деловати и у време Милутина и Дечанског (видети ниже *Просопографски подаци*). У посебној расправи о атрибуцији ове повеље (С. Ћирковић, *Прва повеља краља Стефана Дечанског Дубровнику*, Прилози КЈИФ 37 (1971) 208–212) указано је и на тешкоће разликовања помоћу писара, делова формулара, помоћу спољашњих обележја акта јер је између две канцеларије постојао континуитет у раду.

Већу тежину имају неки елементи садржаја. Издавач ове повеље забрањује удаву за Дубровчане и прописује суд од по једног Србина и Дубровчанина, односно једног Саса и једног Дубровчанина. Уговорне исправе српских владара све до краља Драгутина имају облик заклетве које су стране узајамно размењивале, од тада почињу једностране исправе са формулом *створи милост*. Забрана удаве и мешовити суд од једног Србина и једног Дубровчанина први пут се јављају у повељи коју је краљ Милутин издао Дубровчанима у Врхлабу 1302. после склапања мира (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 39, стр. 36–37). Он је, дакле, светопочивши отац краљев, а краљ издавач повеље је Стефан Урош III Дечански.

Оваква атрибуција има последице по хронологију догађаја који су уследили после Милутинове смрти. Борбе су се брже завршиле него што се мислило, за непуна два месеца од смрти краља Милутина 29. октобра 1321. па до краја децембра исте године. Пре празника Светог Стефана, 27. децембра, Дечански се до те мере учврстио на власти да су Дубровчани проценили да од њега треба да траже потврду повеља српских владара. Већ 6. јануара 1322. Стефан Дечански је био крунисан. Уп. *ИСН* I, Београд 1981, 496–497 (С. Ћирковић). Потврда ранијих повеља била је услов да Дубровчани почну исплаћивати Светодмитарски доходак. Како је октобра 1321. за живота Милутиновог доходак исплаћен, у децембру исте године то није било актуелно, него тек у јесен 1322. Уп. М. Динић, *Дубровачки трибути*, Глас СКА 168 (1935) 203–257 (= *Из српске историје средњега века*, Београд 2002, 730).

Формулар. – Као и прва Милутинова повеља и ова је кратко стилизована, има облик отвореног писма којим се даје милост (*створи милост*) Дубровчанима. Није адресована на име дубровачког кнеза као Драгутинова из 1281 (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 33, стр. 32–33), али има помен посланика као Драгутинова и Милутинова из 1302. Особеност ове повеље је санкција којом се ономе ко се оглуши прети владаочевим гњевом и казном и новчаном казном од 500 перпера. Истом санкцијом **да приме гнѣвь и наказаниѥ от кралвми и да плати кралвми ·е҃· сьть перперь** (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 47, стр. 41), прети се у повељи Дечанског из 1326. ономе који би *испакостио* дубровачким трговцима. Кратко стилизоване и једноставног формулара су и повеље Душанове све до велике повеље из 1349. која ће представљати образац за све касније до пада српске државе. Тешко је разликовати која од две Душанове краљевске повеље представља прву потврдну повељу,

да ли она датована у Неродимљи 14. августа, без године, или она без икаквог датума, којом краљ обавећава да се неће узимати роба *без купа* и себе обавезује у том погледу (Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 53, стр 47, бр. 56, стр. 54). Код Милутина и Дечанског разликују се потписи на отвореним писмима са општим давањем милости и обичним писмима; прва имају опширни потпис са поменом српске земље и поморске, друга само *Стефан Урош крал*. У томе ипак није било доследности јер кратак потпис имају и Милутинова опширна повеља из 1302. и друга повеља Дечанског из 1326.

Просопографски подаци

Грубеша, *44* (страна), 3 (ред у издању) – Једине личности споменуте у повељи јесу Грубеша и Никола, посланици који су посетили краља. Нису, нажалост, као у неким другим повељама и писмима, наведена њихова породична имена, која су у Дубровнику у оно време била у знатној мери устаљена. Идентификацију отежава и околност да нису сачуване одлуке дубровачких већа за критичне године. Грубе, Грубеша или Грубета, је ретко име код дубровачког патрицијата. Јавља се у неколико родова (Balislava, Berisina, Gondola, Stilo), али пре нашег периода. Десило се, међутим, да се у властеоском роду Рањина један Грубеша толико истакао да су и синови и унуци називани његовим именом; тако је настао огранак Рањина са именом Грубеша. *Грубеша* родоначелник припада ранијем времену (1274–1301), он ће сигурно бити у посланству краљу Драгутину 1281. које су чинили Зрз и Грубеша. Његовим именом названи су неки од његових синова – Marinus de Grubessa, споменут у документима 1301–1343. или Petrus de Grubessa 1301–1362 (они први пут споменути 1301). У обзир би могао доћи и савременик Грубе Жаретић, из барске породице (Çare), која је била блиска српском двору. Поставља се, међутим, питање да ли би Дубровчани узели странца за посланика, али Грубе је 1319. био примљен за дубровачког грађанина, па ни он не може бити искључен. Један од споменутих ће свакако бити онај *Грубе*, закупник царина из повеље Дечанског.

Извори и литература: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 33, 49, стр. 33, 42; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, према регистру, посебно 370–381.

Никула, *44*, 4 – Насупрот Грубеши, Никола је често име код сразмерно великог броја дубровачких властеоских родова. Искључити се могу они, који нису били у зрелим годинама око 1320, и они за које

документи кажу да су били свештеници или монаси. Круг могућих учесника у посланству може се даље сузити на оне који су се истицали другим дипломатским мисијама или имали пословне везе са Србијом и двором. У обзир би могли доћи Никола Бобаљевић, активан у првим деценијама XIV века, који је одлазио у посланство краљу Милутину 1296. Затим Никола Крусић (Crosio), који је био посланик код краља Милутина 1302. Никола Бућа је играо важну улогу као Душанов протовестијар, али он се истакао тек нешто доцније, под Дечанским је важнији био његов отац Трипе. Тих година активан је један Никола Гундулић, који се истицао у трговини сољу. Вероватније се чини да је у повељи споменут Никола, син Марка Лукаревића, који је у своје време (1308) за краља Милутина одлазио у мисију у Француску и Дубровник и водио за Општину преговоре с краљем. Никола је касније одлазио као посланик Стефану Дечанском и Душану (1330, 1333). У тим годинама је посланик код српског краља бивао и Никола Мартинушић (Martinussio) који је био тесно повезан са Србијом. У обзир долази и Никола Петрана, који је био закупник царина у трговима Мачва и Липник. Вероватноћу да би он био Никола из повеље умањује околност да је пред смрт Милутинову био дужник српског краља.

Извори и литература: Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, бр. 39, стр. 37; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 264, 295, 307, 359.

Важнији термини

Удава, *44*, 6 – термин *удава* из српских докумената задавао је тешкоће истраживачима. У неколико докумената удава се, као и у нашој повељи, супротставља суду и суђењу, па је Стојан Новаковић мислио да је то самовласно хапшење за дуг и то је образложио у посебној расправи.[1] С временом се увећавао број извора о удави и са њима се Новаковићево тумачење није могло увек довести у склад. Ипак, оно се одржавало и понављало до краја XX века. Међу новооткривеним изворима били су: помени удаве међу глобама, затим изрази *удати*, *удати за крива* и, најзад, изједначење удаве и казне: pena ala zitade zoe vdaua (казна граду, то јест удава). Трговцу који је платио удаву од 50 перпера, његови земљаци су пре тога претили: *даћемо те на кажњавање*

[1] С. Новаковић, *Удава или самовласно апшење за дуг у староме српском законодавству и у народним обичајима. Прилог к познавању средњевековног парничног поступка у Србији*, Правник 1 (1892) 13–21, 97–107.

граду Сребрници од 50 перпера (damus te in penam civitatis Srebrnize ypergerorum quinquaginta). Исти израз: *дати на кажњавање* налази се у одредби Которског статута из 1312. године. Каже се да су грдна зла настајала у граду због тога што су многи грађани *давали један другог на кажњавање господину краљу без парнице, противно правном обичајима прошлих времена* (dabant unus alterum in poenam Domini Regis absque placito contra consuetudines habitas temporibus retroactis). Податак је драгоцен, одговара тачно изразу *без суда и пре* из српских извора и објашњава зашто се удава супротставља суду – зато што нема испитивања и расправљања, а оптужба се односила на преступ за који је прописана казна. У нашој повељи прети се казном од 500 перпера ономе ко би се оглушио. Кад би неко био оптужен да се оглушио, био би кажњен без *суда и парнице* и то би била **удава**. Затварање за дуг и држање у кућном затвору било је познато у средњовековној Србији, али није имало везе са удавом.[2]

Литература: С. Ћирковић, *Удава*, Зборник ФФ у Београду XI–1 (1970) 345–351; А. Веселиновић, *Још једном о значењу средњовековног појма „удава“*, ИГ 1–2 (1988) 129–135.

Топографски подаци

Длго поље, *44*, 4 – У повељи се налази само место где је краљ примио посланике – *Дуго поље*. Није, међутим, познато где се тај топоним налазио.

[2] С. Ћирковић, *Дужници и дužнички затвор у средњовековној Србији*, Прилози КЈИФ 79, 1–4 (2004) 3–26

Стари српски архив, књ. 5, стр. 51–64

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1324/31"
091=163.41"1324/31"

Владан Тријић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ МАНАСТИРУ СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА НА ЛИМУ

1324–1331.

Краљ Стефан Дечански, наводно, издаје повељу манастиру Светих апостола Петра и Павла на Лиму, седишту Хумске епархије, на молбу епископа Стефана. Манастиру се дарују три црквена властелинства у Лимској долини (Свети Никола на Сиротињи, Богородица Бистричка и Богородица Кутањска) која му је већ био доделио краљ Милутин. Документ је настао угледањем на Милутинову повељу, уз мање измене којима је њен садржај прилагођен приликама доба Стефана Дечанског. Експозиција сугерише да је настанак повеље мотивисан аукторовом захвалношћу апостолима због избављења из очевог заточеништва. Датум и место издавања нису забележени.

Le roi Stefan Dečanski, aux dires du texte, délivre cette charte pour le monastère des Saints-Apôtres-Pierre-et-Paul sur le Lim, siège de l'évêché de Lim, à la demande de l'évêque Stefan. Le monastère reçoit trois biens appartenant à des églises sis dans la vallée du Lim (Saint-Nicoilas à Sirotinja, Notre-Dame Bistrička et Notre-Dame Kutanjska) dont lui avait déjà fait don le roi Milutin. Ce document a été rédigé en s'inspirant de la charte de Milutin, tout en y introduisant quelques modifications mineures visant à adapter son contenu à la situation à l'époque de Stefan Dečanski. L'exposition suggère que la délivrance de cette charte trouve sa raison dans l'expression de la reconnaissance de son auteur envers les deux apôtres qui l'ont sauvé de la prison à laquelle l'avait condamné son père. La date et le lieu de la délivrance ne sont pas indiqués.

Повеља је настала по угледу на акт краља Милутина истом манастиру.[1] У науци се сматра да је краљ Стефан Дечански њоме потврдио очев поклон Хумској епископији, али није указано на низ необичности, између осталог, на то да се у њој уопште не спомиње старија исправа и

[1] Видети: В. Тријић, *Повеља краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Светих апостола на Лиму*, ССА 4 (2005) 3–22.

да се садржај документа односи на иста, непроширена имања која је Светим апостолима дао краљ Милутин. Због тога је традиција настанка ове повеље проблематична.

Акт нема датума, а као време настанка обично се наводи 1324/1325. година. Стојан Новаковић је ову датацију преузео од Љубомира Ковачевића, који се, вероватно, определио за најраније могуће време издавања, претпоставивши да је акт аутентичан и да је молба владике Стефана за потврду поседа уследила убрзо по његовом рукоположењу;[2] заиста, већим делом Хумске земље, заједно са појединим селима епископског властелинства, у то време је господарила осамостаљена српска властеоска породица Бранивојевић. Будући да није позната природа односа између хумског епископа и ове властеоске породице, можда би повод за састављање повеље могао да буде управо расап Бранивојевића (1326), након којег су појединим хумским крајевима овладале суседне, неправославне државе (Босна облашћу доње Неретве и Крајином, Дубровник Стоном и Пељешцем), угасивши тако наду у скорашњу обнову редовних епископских прихода, или неки други след догађаја (боравак Стефана Дечанског на Скадарском језеру у пролеће 1326, рат с Дубровником 1327–1328, континуирани сукоби с босанским баном). Зато повељу датирамо оквирно, периодом између 14. септембра 1324. године, када је за српског архиепископа рукоположен Данило, кога је на месту хумског епарха наследио Стефан, и 1331, године aукторове смрти.[3]

Документ се чува у Архиву манастира Хиландара, под сигнатуром бр. 12 (топографска сигнатура: А 1/3). Написан је на два парчета пергамента спојена конопцем, укупних димензија 639–642x285–307 мм, са основним текстом у 58 редова и потписом у два реда.[4] Текст је писан

---

[2] С. Новаковић, *Законски споменици*, 598. Почетком XX века у науци се претпостављало да је бан Стјепан II Котроманић 1324. године освојио Хум и протерао епископа Стефана у Полимље (уп. Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 27, бр. 58). Надовезујући се на Стојановићеву датацију једног записа у Братковом минеју у којем се спомиње исти архијереј, Василије Марковић је, једини, повељу датирао „око 1330" (*Православно монаштво и манастири у средњевековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 65).

[3] Треба истаћи да историчари СПЦ сматрају да је епископ Данило већ по повлачењу у Хиландар, половином 1322, оставио Стефана као управитеља Хумске епархије (М. Јанковић, *Данило, бањски и хумски епископ*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 87; епископ Сава (Вуковић), *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд – Подгорица – Крагујевац 1996, 153).

[4] Све четири светоапостолске повеље које се чувају у Хиландару, биле су направљене од два слепљена парчета пергамента, и код свих је с временом дошло до одлепљивања. Тако су до данас сачувани само завршеци оних исправа (акти Уроша и Стефана Дечанског) код којих је накнадно доњи део пергамента конопцем привезан за горњи.

црним или тамномрким мастилом, а киноварним су исцртани крстови, иницијал и потпис окружен украсима. Било је предвиђено да акт буде оверен висећим печатом, о чему говоре три укосо сечена пропреза у средини првог реда потписа; димензије пергамента нису дозвољавале његово стављање на дну исправе, мада речи у потпису нису раздвојене на начин уобичајен у таквим случајевима. Оштећен је влагом, тако да су поједини његови делови, посебно у првој половини текста, тешко читљиви.

Ранија издања

Мањи део повеље – интитулацију, интервенцију, експозицију, диспозицију и почетак санкције – штампао је Стојан Новаковић (*Законски споменици*, 598) на основу припремљеног издања Љ. Ковачевића (првобитни Споменик СКА XLIV, бр. 31, стр. 43), у погледу садржаја углавном тачно. То делимично издање јесте и једино до овог, припремљеног на основу снимка Архива Србије и провереног према оригиналу.

Реконструкција садржаја горње, оштећене половине акта извршена је сравњивањем с текстом његовог предлошка, исправе краља Милутина (Хил. 129).

Текст повеље

+ Понѥже оу⟨бо м⟩нози начеше чинити повѣсти ѡ извѣстованых(ь) вь нас(ь) |2| вещехь, словеси оутврьждениѥ, ⟨и⟩зволи се и ⟨м⟩нѣ по⟨сл⟩ѣдьствова|3|ти реч(е)нномоу, вьпльщ⟨ь⟩шаго се ѿт Т⟨р⟩о⟨и⟩це ѥдиного І[соу]с Х[рист]а с(ы)на Б(о)жиꙗ |4| и ѿт прѣч(и)стыѥ Б(огороди)це пр(исьн)од(ѣ)вы Мариѥ, неизреч(е)нно рождьша се на сп(а)с(е)ниѥ наше и сво|5|имь изволениѥмь створии ⟨вса ꙗже вь⟩схо⟨те⟩, п⟨а⟩че же всеѥ твари ⟨в⟩идимиѥ и |6| невид[и]мыѥ вьзлюбыи своимь члов(ѣ)колюбиѥмь родь члов(ѣ)чь. Вь ѥ⟨ди⟩нь ⟨се са⟩мь сии |7| по соущьствоу ѡбоѥ быс(ть) вькоупѣ Б(ог)ь и чл(о)в(ѣ)кь ходе же по землы пльтию, |8| сыи вь ꙗдрѣхь Ѡ(ть)ца сь С(ве)тымь Д(оу)хомь сьпрѣстольствоуѥ соущаꙗ вь ми|9|рѣ вьзлюбль до кон„ца(?) вьзлюбиꙗ. И призвавь своѥ оученики реч(е) кь нимь ко|10|го ме гл(агол)ють члов(ѣ)ци быти. Избраньни(?) ⟨же и⟩ прьвоначелныи врьхо[вныи] ап(о)с(то)лом(ь) |11| Петрь реч(е) ты ѥси Х(ри)с(тос)ь с(ы)нь Б(ог)а жив⟨аг⟩о. Па⟨ки⟩ же тыи реч(е) ѿтче хощоу да идѣ|12|же

ѥсьмь азь тоу и тии да боуд[оу]ть сь мною да ⟨в⟩ыдеть славоу юже даль ѥси |13| мнѣ и тыи да имоуть ю ѡт сложениꙗ мироу, не ѡ тѣхь ѥд⟨ин⟩ѣхь молю |14| нь и ѡ тѣхь ⟨всѣ⟩хь вѣроующых(ь) с⟨ло⟩весе⟨мь⟩ ихь вь ме д⟨а⟩ боуд[оу]ть и т⟨ы⟩и сь мь|15|ною. Павлови же реч(е) иди вь ѥзы⟨ки⟩ и р⟨ас⟩точеныѥ ⟨с⟩ь⟨бери вь⟩ ѥдино. И всѣ|16|хь ихьже вьз⟨любыи⟩ ѡбою на д⟨е⟩сет⟨е⟩ реч(е) и⟨м⟩ь ⟨в⟩ыи дроузи мои ѥсте и брати|17|⟨ꙗ⟩ и ѥгда прид⟨е⟩ть с(ы)нь чл(о)в(ѣ)чьскыи ⟨с⟩оуд⟨и⟩ти всѣи вьселенѣи сѣдете и выи |18| на д⟨во⟩ю на десете прѣстолоу соуд⟨ещ⟩е ѡ⟨б⟩ѣма на десете колѣнома из(раи)ле|19|вома. ⟨И п⟩ак⟨и⟩ реч(е) л⟨юб⟩еи ⟨ме⟩ вьзлюблень боудеть ѡ(ть)ц⟨емь м⟩о⟨имь⟩. Мы же |20| земльн⟨и с⟩оущ⟨е⟩ ѡблож⟨ени пль⟩тьскою тл⟨ьст⟩от(о)⟨ю нѥгд⟩ѣ ⟨некли вь⟩зведь|21|ше д(оу)шев⟨нѣи и ср⟩д⟨чнѣи⟩ ѡ⟨чи к⟩ тебѣ Х(ри)с(т)⟨е и⟩з г⟨л⟩оу⟨бини⟩ д⟨(оу)шевниѥ⟩ вьпиѥмь, |22| т⟨ьщи⟩мь бо се вьзлюбити те ꙗкоже самь реч(е) паче своѥ д(оу)ше. Видѣх⟨о⟩м (?) |23| бо ⟨на⟩ любещиихь те знамениѥ бл[а]г[о]д[ѣ]ти твоѥѥ, стѣневе бо ихь бѣ⟨сних⟩ |24| ѡтг⟨на⟩ше с(ве)тыѥ же моци ихь муро изливають притѣкающиимь |25| сь вѣр⟨ою к⟩ ныимь на исцѣлениѥ. Имьже кто быше начельн⟨ици нь⟩ |26| в⟨ыи с(ве)тыи ⟨а⟩п(о)с(то)ли.

К вам же и азь вь полоучьшихь ч⟨ес⟩ти избр⟨аньнихь⟩ |27| бл(а)г⟨од(ѣ)ти⟩ С⟨(ве)т(а)го Д(оу)⟩ха рекоу ж⟨е г(осподи)на мо⟩ѥго ⟨с(ве)т(а)го Сим⟩еѡна вамь р⟨е⟩т⟨ника⟩, |28| с⟨мѣрени по м(и)л(о)⟩с⟨т⟩и твоѥи ⟨вл(а)д(и)ко мо⟩и Х(ри)с(т)⟨е вседрь⟩жавны⟨и г(оспо)⟨д⟩(и)нь⟩ все срь⟨бьски⟩ѥ |29| землѥ и пом⟨орьс⟩кы⟨ѥ⟩ С⟨т⟩ѣф⟨ань Оур⟩ошь крал(ь), с(ы)нь великаго г(осподи)на крал(а) |30| Стѣфана Оуроша, ·г҃· Оурошь, вама се молоу вр(ь)ховнима ап(о)с(то)лома |31| Пет(ь)роу и П[а]влоу ѡбласть приѥмьша ѡть Б(ог)а прѣбл[а]ж[е]наꙗ везати и ра|32|здр[ѣ]шати грѣхи, златоплетена стлпа дво на дес(е)тнѣ свѣтилѣ, |33| самовидци страшьнихь таинь Х[рис]т[о]в[и]хь подрьжеще небо и землоу, и поми|34|лоуита ме ви бо ѥсте градь и покровь сь вѣрою прибѣгающе кь вамь, по|35|милоуита ме изведша ме и(!) рова прѣисподна и заточена ме бивьша |36| родит[е]лемь моимь завистию зл[и]хь пронорьлив[и]хь члов(ѣ)кь. И паки прѣ-

|37|клонивь колѣн(ѣ) доушевнѣ и срьдчнѣ вама се миль дѣю, примѣта ми |38| поклонениѥ к[о]лѣноу и роукоу вьзд[ѣ]н‹иѥ›, вьньмѣта ми рид(а)ниѥ срьдчьно |39| ѥже ѡ грѣсѣхь некли бихь ваю ра‹ди› милоср(ь)диѥмь не имѣти ниѥ|40|диноѥ скврьни ни враки(!) грѣховьниѥ на себѣ.

Сповѣдѣ ми ѥпис(поу)пь хльм҄|41|ски Ст[ѣ]фань ꙗко ѥпископиѣ ѥгова з[а]поустѣла, ни врьховине не има ни |42| бири н(!) ѥд[ина]го доходька не има ниѡтькоудере, да и ꙗ видехь ѡбницаниѥ и за|43|поуст(ѣ)ниѥ црькьвь С[ве]тихь ап(о)ст(о)ль да прилож[и]хь Св[е]тимь ап[о]ст[о]ломь црькь(вь) |44| С(ве)т(а)го Николоу на Сиротинѣ и сь всѣми сели и сь л[оу]дми и заселиꙗми и сь ме|45|гами и сь влахи и планинами како ѥ ѡть прѣднихь св(е)т(и)хь г[оспо]дь било, црькьвь Г(о)спожд[и]ноу |46| оу Бистрици сь в(ь)сѣми сели и сь лоудьми ‹и› заселиꙗми и с мегами, црькьвь Г(оспо)жд(и)н(о)у |47| оу Коутьньскои С(ве)тоу Б(огороди)цоу сели и сь л[оу]дьми и сь всѣми медами иь(!) всѣми ме|48|дами и сь влахи, пр‹ил›ожи кр(а)л(евь)ство ми весе да соу вь ѥдиньство подь пископоу|49|пию ѥре ѥ(пи)с(поу)пь хльмьски не има помена доуховнаго ни кроуга ни бири.

|50| Д[а] аще ли тко вьсхощеть раз[о]рити и ѡтнети ѡ горе томоу, ко(!) ѡть таковаго Б(ог)ь м[и]лость |51| свою, вь страшьни и трепетни д[ь]нь соу‹д›а вьмѣсто пом[о]щи и застоуплен|52|иꙗ соупьрьника хощеть имати с(ве)таꙗ врьховна ап(о)с(то)ла Петра и Павла |53| и де(!) проклеть и зав[е]зань ѡть Г[оспо]да Б(ог)а вседрьжитела и ѡт прѣчис(ти)ѥ Б(огороди)це прис|54|нодѣви Мариѥ, чьстна го(!) и животворещаго кр[ьс]та Г[оспо]дна и ѡт с[ве]т[и]хь ап(о)с(то)ль ·ві҃·|55|насте и ѡ‹т›ь с[ве]т[и]хь бог[о]носнихь ѡтьць ·ті҃і· ѥж‹е вь Ни›к‹еи› и да ѥ причтень |56| сь Иоудою прѣдателемь и сь разбои‹н›икомь похоуливьшим Сп(а)са и ѡт бо(го)|57|дарована [на]мь(?) вѣньца да ѥсть проклеть. Сег[о] ради писавь и подьписахь |58| вь свѣдѣниѥ всѣмь. Аминь.

+ СТ(Є)Ф(А)НЬ ОУРОШЬ ПО МИЛ(О)СТ(И) Б(О)ЖИЄ(И) КРАЛ(Ь) ·Г҃·(?) САМОДРЬЖЬЦЬ И ВСѢ(ХЬ) СР(Ь)БСКЫ(ХЬ) ЗЗ(Є)МЛЬ(!) И И(!) ПОМ(О)РЬСКЫХЬ

На полеђини документа налазе се следеће белешке:

- стари инвентарни бројеви: 27–28 (прецртано), 18; Бр. 24.
- регест 1: **Хрисовѹлъ. За села оу Захолмїю, дарованнаѩ тамошнеи соборнои церкви.**
- регест 2: **Сеи хрисовѹль с(ве)таго Стефана Оурошa. Дечан[с]каго. дань епископѹ Стефанѹ захолмъском, церк[в]и его ѡбницавшеи и оупѹстѣвшїи(?) ѡт безбожнихь разбоиникь, и ѡписѹетъ вса дарованнаѩ церкви тои с(ве)тои с(ве)тыхь ап(о)ст(о)ль, вса по границами.**

Превод повеље

Будући да многи почеше описивати догађаје који се испунише међу нама, темељ речи (којима смо научени), намислих и ја следовати реченоме, оваплотившег се од Тројице, јединог Исуса Христа Сина Божијег, и од Пречисте Богородице Приснодеве Марије, који се неизрециво родио на наше спасење и по свом извољењу учини све што усхтеде; више од све твари видљиве и невидљиве, заволе својим човекољубљем род човечији. У једном он сам по суштаству би обоје, заједно Бог и човек, који хода по земљи, у телу; он, у крилу Оца, са Светим духом сапрестолујући, узљубио (је) оне који су у свету до краја љубави. И призвавши своје ученике рече им: „Шта говоре људи, ко сам?“ А изабрани и првоначелни, врховни(?) апостолима, Петар рече: „Ти си Христос, Син Бога живога.“ И опет, ти рече: „Оче, хоћу да где сам ја, ту и они да буду са мном, да гледају славу коју си ми дао, и они да је имају, пре постања света; не молим само за њих, него и за све оне који због речи њихове поверују у мене, да и они буду са мном.“ А Павлу рече: „Иди међу језике и расејане сабери у једно.“ И заволе сву дванаесторицу и рече им: „Ви сте пријатељи моји и браћа; и када дође Син Човечији да суди свој васељени, и ви ћете сести на дванаест престола и судити над дванаест племена Израиљевих.“ И опет, рече: „Који мене љуби, тога ће љубити Отац мој.“ А ми земни, покривени тварном претилошћу, тобоже узносећи очи душе и срца к Теби, Христе, из дубине душе вапимо, ревнујемо да те волимо, као што сам рече, више од своје душе. Јер видесмо на онима који те воле знамење Твоје благодати: њихове сенке зле духове одагнаше, њихове свете мошти точе миро на исцељење онима који им са вером притичу. А њима, ко бише начелници до ви, свети апостоли?

К вама и ја, у затеченим уделима изабраних благодати Светог духа, кажем, господина мога Светог Симеона, вама такмаца, смерни, по милости

Твојој, владико мој Христе, сведржавни господин све српске земље и поморске Стефан Урош краљ, син великог господина краља Стефана Уроша, трећи Урош, вама се молим, врховним апостолима Петру и Павлу који сте примили власт од Бога, преблажени, да везујете и разрешавате грехе, златоплетени стубови дванаест светиљки, сведоци страшних тајни Христових које држе небо и земљу, и помилујте ме, јер сте ви град и покров оних који вам с вером прибегавају; помилујте ме, извевши ме из предубоке јаме и пошто ме је заточио родитељ мој, завишћу злих, неваљалих људи.[5] И опет приклонивши колена душе и срца, вама се умиљавам: примите моје клањање колена и дизање руку, пазите на ридање мог срца због грехова, не бих ли вашег милосрђа ради био без иједне нечистоте и порока греховног на себи.

Рече ми епископ хумски Стефан да је његова епископија опустела: нема ни врховине, ни бира, ниоткуда ниједног дохотка. Како и ја видех сиромаштво и опустелост цркве Светих апостола, приложих Светим апостолима цркву Светог Николу на Сиротињи, и са свим селима и с људима и засељима и с међама и с власима и планинама, као што је од пређашње свете господе било; цркву Госпођину у Бистрици, са свим селима и с људима и засељима и с међама; цркву Госпођину у Кутањској, Свету Богородицу, (са) селима и с људима и са свим међама и с власима. Приложи краљевство ми све да су у јединству под епископијом, јер епископ хумски нема помена духовног, ни круга, ни бира.

Ако ли неко пожели разорити и однети, тешко томе, (нека) од таквог Бог (одузме) милост своју, (нека) у страшни и трепетни дан Суда уместо помоћи и заступништва за супарнике има свете врховне апостоле Петра и Павла, и нека је проклет и свезан од Господа Бога Сведржитеља и од Пречисте Богородице Приснодеве Марије, часног и животворног крста Господњег и од светих 12 апостола и од светих

[5] Алузија на старозаветни догађај заточења праведног Јосифа од стране његове завидљиве браће, која су га затворила у јаму и продала у ропство како не би учествовао у очевом наследству (*Пост* 37:24). Стефан Дечански неретко у документима на овај начин објашњава околности своје побуне 1314. поводом Милутинове политике око наследства престола и из ње проистеклог заробљеништва у Цариграду. „Зли и неваљали људи“ речи су којима су описани појединци из окружења старозаветног пророка и цара Давида (*1. цар* 30:22), а овде се, можда, могу односити и на Стефановог млађег брата Константина (уп. С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 147). Циљ читаве слике јесте указивање на невиност Стефана Дечанског у догађајима за које кривица, у крајњој линији, лежи на човекомрсцу ђаволу. Исти мотив користи и син и наследник Дечанског, Стефан Душан (уп. Ж. Вујошевић, *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, ССА 2 (2003) 240–241).

богоносних 318 Отаца никејских, и да је заједничар с издајником Јудом и са разбојником који је похулио на Исуса, и од богодарованог нам венца да је проклет да је проклет. Ради тога писавши и потписах, на знање свима. Амин.

Стефан Урош, по милости Божијој краљ и самодржац свих српских земаља и поморских.

регест 1: Хрисовуљ. За села у Захумљу дарована тамошњој саборној цркви.

регест 2: Овај (је) хрисовуљ светог Стефана Уроша Дечанског дат епископу Стефану захумском, цркви његовој осиромашеној и опустошеној од безбожних разбојника, и описује све што је даровано цркви тој светој Светих апостола, све по границама.

Дипломатичке особености

Лако је утврдити да је документ састављен прерадом одговарајуће даровнице краља Милутина, из које је преузет и изглед симболичке инвокације. Зато ћемо указати само на оне његове одлике по којима се разликује од предлошка.

Писмо. – Поређењем горњег, оштећеног дела документа и његове доње половине, уочава се да су га писала два писара сличног рукописа. Вероватно да ниједан од њих није учествовао у стварању других сачуваних исправа Стефана Дечанског.[6] Њихова уставна писма одговарају првим деценијама XIV века и чак делују архаичније од писма Милутинове повеље.[7]

[6] То би се могло прогласити за извесно тек после поређења са Врањинским повељама овог владара, до чијих употребљивих снимака нисмо дошли.

[7] Писари су се сменили у тридесетом реду, при крају интитулације, почев од речи *трећи Урош*, тј. од тренутка када је требало започети са мењањем преписиваног текста. Већ на први поглед, приметна је разлика у дуктусу писма првог дела, које тежи вертикалности, и другог дела, где је оно искошено удесно, као и извесна разлика у квалитету мастила (у доњем делу оно је блеђе и није се разлило од влаге). Даљу сумњу да су у питању двојица писара изазива начин писања неких палеографски карактеристичних слова (пре свега **ж**, **з** и **χ**), а могућност да је један човек писао повељу у два наврата искључују разлике у појединим словним облицима (други писар пише **в** са раздвојеним петљицама, **ч** у облику пехара, **м** са спојницом изнад реда), у украшавању слова цртицама и тачкама (чему је други писар знатно склонији) и, пре свега, у језику и правопису (други писар уноси више црта говорног језика; он не употребљава јери, предлог/лигатуру *от* пише са полугласником, склон је испуштању слова, има лажне скраћенице док праве не обележава, прави необичан избор натписаних слова,

Есхатокол. – Духовна санкција је штура у изразу и има више „прогутаних“ речи, као да је састављена комбиновањем готових реченица; међутим, нисмо пронашли идентичне формулације у другим исправама. Њена структура и поједини изрази одговарају исправама из позног раздобља Милутинове владавине. У почетном делу, она највише подсећа на његове повеље Бањској и Хрусијском пиргу (завршни део тог интерполисаног документа требало би да буде аутентичан?), обе настале у периоду 1313–1316: после молбе наследницима на престолу (овде изостављене у односу на предложак) и претпоставке да ће неко ипак покушати да прекрши (ако неко *усхоће разорити и однети*, подразумева се, нешто од записанога), уз узвик *тешко томе* (израз који је присутан још једино у повељи Хрусијском пиргу и поновљен у Душановој исправи Светим апостолима; реч је о библијском усклику, више пута коришћеном у Даниловом зборнику), призива се одвраћање Божије милости од прекршиоца. Необично је да одмах затим следи, сасвим оригинална, претња супарништвом апостола Петра и Павла на Дан суда (у складу са посветом манастира и изостављеном Милутиновом експозицијом, у којој се моли заступништво апостола приликом Другог доласка), јер је она обично следила на крају оваквих набрајања. Господ Бог Сведржитељ, Пресвета Богородица, Часни крст (овде без уобичајене *силе*), 12 светих апостола и 318 никејских отаца јесу ауторитети од којих разоритељ треба да буде *проклет и завезан*, по чему је употреба ове синтагме, која води порекло из Карејског типика и Врањинске повеље Саве I, а присутна је и у Урошевој исправи Светим апостолима, ипак, најкомпатибилнија са Дечанском повељом. Санкција садржи и једини у српској дипломатици познати пример анатеме удеоништвом, поред издајника Јуде, са сараспетим разбојником који је похулио на Спаса (иначе је то редак израз у санкцији, познат још једино у повељама: Савиној Врањинској, Бистричкој и Хрусијском пиргу). Најзад, ту је и наговештај владареве немилости у виду претње проклетством од богодарованог венца, која је, по формулацији, ближа Милутиновим документима (Св. Николи Хвостанском, Хрусијском пиргу) него

нема надредних знакова и запета, тачку пише на средини реда). Може се рећи да је писмо првог писара уједначеније, лепше и модерније, док је писмо другог архаично. Према квалитету израде цртежа и боји мастила, рекло би се да су писари одвојено обрадили и киноварне делове повеље.

онима Стефана Дечанског (Призренска и Дечанска, које садрже изразе *да буде проклет и завезан*, наспрам *да јест проклет* у повељи Пиргу).[8]

Одсуство формуле датума у црквеним повељама није необично ни код Милутина ни код Стефана Дечанског. Насупрот томе, употреба *короборације* са *промулгацијом* овде присутног типа, на крају документа уместо на његовом почетку, много је заступљеније код оца него код сина. Иако настанак и развој ове дипломатичке формуле нису довољно истражени у нашој дипломатици,[9] може се рећи да је она сразмерно често употребљавана у документима краља Милутина, а идентичну формулацију налазимо у његовој повељи Хрусијском пиргу.

Присутна формула потписа, са неким варијантама, такође се сматра карактеристичном за краља Милутина, посебно за његове позније исправе, док је код Стефана Дечанског она ређе у употреби и мање је слична овој.[10] Ипак, два детаља у вези с потписом су, у најмању руку, збуњујућа: знак који личи на редни број 3 (**г**) у средини првог реда потписа, око којег је био окачен печат, као и вештачко разбијање последње речи, у другом реду потписа, на три дела, иза полугласника (**п[о]морь скь ıχь**), тако да се подражава дужина првог реда. Редни број у потпису је у актима Милутина и Стефана Дечанског употребљен само по једном (исправе Светог Николе у Хвосну, односно, Дечана) и у оба случаја је везан за име Урош. Сврху стављања броја иза речи *краљ* не можемо да наслутимо, али је извесно да није у питању везник *и*, којем би ту било

---

[8] Наглашавање божанског порекла круне код Милутина, Дечанског и Душана промовисало је ту инсигнију у основни симбол државне власти позносредњовековне Србије. За разлику од ове надличне метафоре, која подразумева уопштену претњу немањићком влашћу, независном од њеног носиоца, на аналогном месту у бројним другим документима спомиње се проклетство од владара лично, изречено у првом лицу, или од *краљевства ми*, што је израз којим се владаочева личност и владарско достојанство, ипак, раздвајају. Но, не треба заборавити ни то да истицање вишњег порекла круне, тј. власти, доводи њене носиоце у непосредну везу са Богом, лишену људског посредништва, тако да, истовремено, оснажује њихов лични легитимитет.

[9] Ова специфичност рашких црквених повеља, изгледа, води порекло од архиепископа Саве I, који најављује свој потпис у Карејском типику и у Врањинској повељи; најави потписа промулгацију први додаје краљ Урош у Лимској повељи. Короборацију са промулгацијом користе и други српски архиепископи, у потврдама одговарајућих владарских исправа (Арсеније, Сава III), али и у самосталним документима (Никодим).

[10] Оваква формула потписа, према Георгију Острогорском (*Автократор и самодржац*, Глас СКА, CLXIV (1935) 148–150), потиче из Мљетске повеље Стефана Првовенчаног, одакле, уз додато истицање самодрштва, прелази у потписе краљева Владислава и Уроша у Бистричкој повељи. Такав потпис краљ Урош користи и у својој Лимској повељи, а код краља Милутина је у честој употреби, уз мање варијације.

место. Када је реч о прављењу размака између (различитих) речи у потпису, оно је увек служило остављању простора за стављање печата, што овде није случај, па је, вероватно, реч о маниру (или неспретности) писара. Овакав потпис, по формули, начину прављења лигатура и бројним „украсима" (тачкицама између слова, речи или група речи, украсним титлама и цртежом са стране), умногоме подсећа на потпис краља Уроша у Лимској повељи.

Наведене паралеле, које упућују на слагање формула есхатокола са праксом састављања исправа краља Милутина у позном периоду његове владавине, сугеришу да је у нашу повељу уврштен и, данас изгубљени, завршетак њеног предлошка. У прилог преписивању говоре и бројне писарске грешке (нпр. придев чьстнаго (односи се на животворни Крст) написан је у виду две речи, од којих је прва чьстна, што је краћи облик генитива једнине придева чьстьнь, а друга го҃, подобно скраћеници за реч Господь, што указује на писареву асоцијацију приликом преписивања). Есхатокол у целини највише подсећа на интерполисану повељу Хрусијском пиргу, једину познату старију исправу која у санкцији садржи израз *горе тому* и истоветну короборацију са промулгацијом, као и низ других одговарајућих формула и израза.

Разлике у односу на текст предлошка. – Подударања и разлике између текстова повеља краљева Милутина и Стефана Дечанског, на основу издања С. Новаковића, први је констатовао Ђоко Слијепчевић.[11] Разлике које се тичу језика и, у извесној мери, стилизације текста, немају значаја за ово расправљање и овде их нећемо наводити.

У оквиру аренге, осим измене редног броја уз име Урош у интитулацији, потпуно је промењен и део текста којим се објашњава лични порив за учињени поклон: уместо Милутиновог мољења за апостолско заступништво на дан Другог доласка, што је уопштена мотивација, као једно од дела којима се слави моћ апостола наводи се ослобађање Стефана Дечанског из очевог заробљеништва, проузрокованог завишћу злих људи; при описивању личног aукторовог доживљаја и конкретне политичке ситуације, за разлику од новозаветног тона аренге, прибегло се паралели из Старог завета (страдање праведног Јосифа). Ослобођење из заточеништва захваљујући небеским силама често се спомиње у повељама Стефана Дечанског као повод за подизање или даривање неког манастира, што овде није наведено, али се подразумева. Употребљена формулација је само у неколико речи измењена или скраћена у

---

[11] Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219 до краја XIX века*, Београд 1940, 33.

односу на две Врањинске повеље које овај владар издаје пошто је постао краљ (1326–1331). Таква подударност не може бити случајна.

Следи низ измена којима се у документу евоцира стварност епохе Стефана Дечанског: у интервенцији је замењено име епископа–молиоца (Стефан уместо Данила); у оквиру експозиције, није преузета кратка констатација aукторове свесности „одступања“ државних прихода из Хумске земље у његово време, што би могло да значи временску дистанцу у односу на такав развој догађаја; у диспозицији је изостављен експлицитни помен о постојању *крусовоља* манастира Светог Николе. Будући да се поседи Светог Николе не наводе експлицитно, да је његов метохијски статус једнак са статусом преосталих дарованих цркава и да је задржано стање ствари *као што је од прећашње свете господе било*, чини се да нема разлога да се траже дубљи разлози за овај поступак: можда је хрисовуља била недоступна новом власнику или је, једноставно, извршено уједначавање текста, будући да се не спомињу ни повеље преостала два дарована манастира, који су их свакако имали.

Након набрајања дарованих цркава, додата је реченица којом се, још једном, објашњавају разлози за њихово давање (изостанак редовних епископских прихода), али и наглашава: *да су вь јединство под писпупију*. Ово је најделикатнија од свих измена, јер се тиче природе односа између епископије и њена три нова метоха.

Најзад, иако санкција предлошка није сачувана, знамо да је, у најмању руку, измењен њен почетак: изостављена је краљева молба (вероватно наследницима на престолу, можда и црквеним старешинама) да не мењају ништа од онога што је он у својој исправи записао. Ипак, управо то се десило, и то недуго по његовом упокојењу.

Просопографски подаци[12]

Стефан Урош…трећи Урош, *54* (страна), 41 (ред у издању) – Стефан Урош III Дечански. Претварајући име свог оца, односно деде, Уроша I, у друго титуларно име Немањића, Милутин и Дечански су у својим интитулацијама и потписима истицали непосредну везу с њим, подвлачећи тако сопствену, иначе спорну, легитимност. Дечански је редни број (трећи) редовно везивао не за целу синтагму Стефан Урош, већ за њен други део, наглашавајући посебну везаност за то име (није

[12] Будући да је издање повеље краља Милутина (видети нап. 1) пропраћено одговарајућим објашњењима, следе подаци о личностима, установама и важнијим појмовима којих нема у њеном тексту.

извесно које је било његово крштено име – оно владарско или оно народно). Но, у овом случају, не треба заборавити да је формула преузета из предлошка.

Литература: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 55.

Стефан, епископ хумски, *55*, 54, 66 – Стефан је рукоположен за хумског епископа после 14. септембра 1324, али је могуће да је и пре тога замењивао свог претходника Данила у управљању епархијом. Помиње се још једино у запису писара трећег дела Братковог минеја, из тридесетих година XIV века. Ту је он наведен с породичним именом/надимком Пекпал (или: Пећпал), који су носили припадници властеоске породице из друге половине XIV века, монашени и сахрањивани у манастиру Дечанима.

Извори и литература: Љ. Стојановић, *Записи и натписи* I, 27, бр. 58; М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве*, 226; Љ. Штављанин-Ђорђевић – М. Гроздановић-Пајић – Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, Београд 1986, 340; М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд 2000, 121, 123.

Пређашња света господа, *55*, 60 – Ктитори манастира Светог Николе. Поређења ради, наводимо да су дародавци Богородице Бистричке били велики жупани и краљеви: Стефан Немања, Стефан Првовенчани, Владислав, Стефан Урош I и Стефан Урош II Милутин. Придев *свети* може да означава не само светитељство у ужем смислу речи, већ и јеванђелско светитељство свих истинских хришћана (*1. Пт* 2:5–10), као једну од врлина идеалног немањићког владара.

Установе и важнији појмови

Помен духовни, *55*, 66 – Појам помена духовног (или само помена) у литератури није довољно разјашњен. Извесно је да је то материјални део свештеничког дуговања епископу (духовни дуг се састојао у литургијском спомињању). Износ помена није познат. Понекад се он наводи у својству редовне дажбине (као у овој повељи, где је изједначен са врховином), а понекад у својству поклона.

Литература: Р. М. Грујић, *Средњевековно српско парохијско свештенство*, 72–73; Д. Динић-Кнежевић, *Прилог проучавању свештенства у средњевековној Србији*, 59.

Круг, *55*, 67 – Колут сира, један део учешћа влаха у епископском приходу од зависних људи; други део њихове обавезе састојао се у давању јагњеће коже.

Литература: Р. М. Грујић, *нав. дело*, 71; Д. Динић-Кнежевић, *нав. дело*, 58.

Богодаровани венац, *55*, 77 – Владарска круна у својству надличног симбола немањићког владарског достојанства, један од најважнијих елемената идеолошког програма краљева Милутина и Стефана Дечанског.

Литература: С. Ћирковић, *Сугуби венац*, Зборник ФФ у Београду, VIII, Споменица Михаила Динића, 1, Београд 1964, 345; С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд 1994, 26–30, 125–128, 155–159; иста, *Владарска идеологија Немањића*, 152–154.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 65–81

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1327"
091=163.41(234.425.21)"1327"

Синиша Мишић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА УРОША III МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ

8. фебруар 1327.

У питању су два интерполисана преписа настала с циљем стицања нових поседа. Текст оба преписа је готово у потпуности истоветан, осим у делу диспозиције где се у једној од верзија (II) поред међа села, прецизирају и међе метохије. Краћа верзија (I) ближа је оригиналу који није сачуван. Овим исправама се Хиландару прилаже црква Свете Богородице *за Призреном*, друга половина Добродољана и села Плави, Избишта и Команово селиште. Повеље имају потпуно истоветну краћу аренгу, која чини део аренге повеље од 9. јула 1327, као и експозицију и развијену духовну санкцију. Потпис је истоветан и подлеже сумњи јер је идентичан Душановим потписима из доба краљевства са именом Стефан. Опширнија верзија је снабдевена једним од најлепших златних печата, који је премештан, а вероватно је Душанов из времена краљевства.

Il est ici question de deux copies interpolées dont la réalisation visait à s'assurer de nouvelles possessions. Toutes deux sont pratiquement identiques dans la totalité de leur texte, si ce n'est pour la partie de la disposition qui, dans une version (II), précise, outre la délimitation des villages, les limites du métoque. La version plus brève (I) est plus proche de l'original qui n'est pas conservé. Ces deux documents rattachent à Chilandar l'église de la Sainte-Vierge prés de Prizren, la seconde moitié de Dobrodoljane, les villages de Plavi, d'Izbišta et le village abandonné de Komanovo. Tous deux s'ouvrent par de brefs préambules aux textes en tout point identiques, lequel texte constitue également une partie du préambule d'une charte datée du 9 juillet 1327, et contenant également des expositions et des sanctions spirituelles développées identiques. On retrouve dans les deux cas la même signature qui est sujette à caution car elle apparaît être identique aux signatures de Dušan datant de l'époque de son règne en tant que roi sous le nom de Stefan. La version quelque peu plus longue porte un des plus élégants sceaux en or de Dušan, de toute évidence reporté sur ce document, qui date très vraisemblablement de son règne en tant que roi.

Повеља је сачувана у два преписа, скоро исте садржине и са истим датумом. Оба се односе на даривања краља Стефана Дечанског

Хиландару, а предмет даривања је исти: црква Свете Богородице у Призрену, села Плави, Избишта и Команово селиште и половина села Добродољани. Разлике се односе на 10 редова у којима се даје опис међа. Оба преписа су највероватније интерполисана.

Опис и ранија издања првог преписа

Први (краћи) препис написан је на меком пергаменту ширине 290–299, а дужине 525 мм, уставним писмом, црним мастилом у 36 редова рачунајући и потпис. У горњем делу су видљива оштећења па је текст јако тешко читљив. Иницијал и потпис су изведени црвеним мастилом. Испод потписа, при дну, налази се правоугаони прорез дужине преко 55 мм, који је вероватно настао исецањем воштаног печата причвршћеног на такозвани српски начин. Повеља се чува у архиву у Хиландару под бројем 7, топографска сигнатура А 4/2 (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 22).

Објављујући опширнију верзију Љубомир Стојановић је дао и разлике, али са великим бројем грешака, а део разлика није уопште саопштен (Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 24–25). Недавно је ова хрисовуља објављена у збирци *Selected Charters of Serbian Rulers (XII–XV century)* I, ed. T. Živković – S. Bojanin – V. Petrović, Athens 2000, 99–101, са пуно грешака у читању. Снимци ове верзије чувају се у Архиву САНУ (7903–а/15б и 8876.Г.7) и у НБС (Ф 2742). Ово издање је припремљено на основу снимака из Архива САНУ.

Текст првог преписа (I)*

+ Земльнаꙗ земли оставльше и тлѣ⟨ннт⟩хь прьстн⟨ыхь⟩ ⟨о⟩шьд⟨ьше⟩ приа|2|дѣте вьзникнемь на висотоу ѡⸯчи ⟨вь⟩знесѣ⟨мь⟩ ⟨и⟩ р⟨а⟩з⟨оум⟩ь вьперимь |3| гл(агол)юще кь прѣвѣчⸯномоу и безⸯначелн⟨омоу⟩ ѡ(ть)цоу и бл⟨агом⟩оу ⟨в⟩л(а)д(ы)цѣ н(е)б(е)сномоу |4| творⸯцоу вьсеи твары вид(и)мыѥ и невыд⟨имыѥ⟩ и ѥдиночедⸯномоу с(ы)ноу ѥго кь |5| надежди и похвалѣ рода хр(и)с(т)ыꙗнⸯска, мнѣ же рабоу твоѥмоу по велицѣи |6| м(и)л(о)сты твоѥи, ѡ вл(а)д(ы)ко творⸯче мои.

---

* Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

Азь Ст(е)фа(нь) краль всѣхь срьбʼскыхь(ь) земль и по|7|морʼскыхь(ь) потьщахʼ се мили сии дарь принести кь прѣс(ве)тѣи Б(огороди)ци, рекомѣ |8| Хиланʼдари. Како приде крал(ѥ)в(ь)с(твоу) мы всеч(ь)стны игоумьнь С(ве)тыѥ Гори Аѳона |9| Б(огороди)це хиландарʼскыѥ коурь Герʼвасиѥ сь братꙗми и говорыше крал(ѥ)в(ь)с(твоу) мы |10| ꙗко да имь ѥс(ть) покоище оу Б(огороди)це иже ѥс(ть) за градомь Призрѣномь. И сиꙗ сʼмисʼливь крал(ѥ)|11|в(ь)с(тво) мы и проразоумѣхь гории сии притранʼныи час(ь) сьмр(ь)тыи, како прѣдстати те|12|бѣ вл(а)д(ы)цѣ Х(ри)с(т)оу моѥмоу, ꙗкоже и бивʼши прьвии ц(а)рыѥ и с(ве)ты прародителиѥ |13| крал(ѥ)в(ь)с(тва) мы, такожде и крал(ѥ)в(ь)с(тво) мы испльны прошениѥ их(ь).

И приложи крал(ѥ)в(ь)с(тво) мы цр(ь)квь |14| с(ве)тоую Б(огороди)цоу заградскоу, сь млини и виногради и сь нивиѥмь, и село Плавы на Брѣ|15|зʼномь сь всѣми мегами и правинами села тога. А се меге Плавемь: веле|16|и мость, на Кошоутникь, на Бѣли стоуденʼць, више на дѣль како се вали ка|17|мень кь Враб(ь)чи, по дѣлоу на Моужев доль, на Жабострѣкь, на боровь хридь, |18| на бʼзоую лѣпорь, на клѣтьна оурʼвища,[1] на Врьбовʼць, на Петрово село, на кр(ь)сты|19|ща, на соухоу локьвь, поутемь на Добралѥвʼць, потокомь на Велию рѣкоу. А |20| та се мега оучины оу Призрѣнѣ.

И приложи крал(ѥ)в(ь)с(тво) мы половиноу Добродолꙗ|21|нь, а дроуга половина си ѥсть била испрьва Б(огороди)це хиланʼдарʼскыѥ. И ѥще же |22| приложи крал(ѥ)в(ь)с(тво) мы двѣ селѣ: Изʼвища и Команово селище Б(огороди)ци хиланʼда|23|рьскои сь всѣми правинамы и мегами села тѣма: како ид⟨е⟩ дѣль више |24| Ꙗнина тере ⟨пра⟩во поутемь ꙗниньск⟨ы⟩мь на ѡбѣшеноѥ дрѣво, и ѡдь ѡбѣ|25|шенога дрѣва поутемь трьжʼкымь ⟨н⟩а оу Тольче село, тере право на Моу|26|рикевь сѣнокось, и ѡт[ь] тоудоу право оузь доль оу Лѣсʼковʼць, и ѡд Лѣсковʼца |27| како иде дѣль кь цр(ь)квы Гоурʼгевици, и ѡт[ь] тоудѣ како иде дѣль ѡд мегe Си|28|монове и

[1] Може се читати и као: на клѣть, на оурʼвища, што мења и смисао превода, па онда међа иде на амбар (спремиште), на урвишта.

[2] Иако је написано име Симон, које је у монаштву понео Стефан Првовенчани, овде се свакако мисли на његовог оца Немању чије је монашко име било Симеон.

Брѣстовца. Ꙗ тази села да си имаѭть законь цр(ь)к(о)вны. И кот|29|го(!) Б(ог)ь из҄воли г(оспо)дствовати по нась, или с(ы)нь крал(ѥ)в(ь)с(тва) мы или вьноукь или ѥ|30|го же Б(ог)ь из҄воли сиѥга не потворити. Кто ли се потьщи сиѥ разорити |31| таковаго да разорить Г(оспод)ь Б(ог)ь и прѣч(и)стаꙗ м(а)ты б(о)жиꙗ хилан҄дарьскаа |32| и да га оубиѥ сила ч(ь)ст(ь)наго и животворещаго кр(ь)ста, и вь симь вѣцѣ и |33| вь придоущии, и да ѥсть проклеть ѡт[ь] ·҃тиі҃· с(ве)тыхь ѡт⟨ь⟩ць никеискыхь |34| и ѡд с(ве)т(а)го Симона[2] и Савы и всѣхь с(ве)тых(ь). Ꙗм(и)нь.

Сиѥ записа крал(ѥ)в(ь)с(тво) мы |35| вь лѣто ·ѕ҃·ѡ҃·ле҃· м(ѣ)с(е)ца фер҄вара ·и҃· д(ь)нь.

\+ **СТ(Є)Ф(Ꙗ)НЬ БЛ(Ꙗ)ГОВѢРНЫ КРꙖЛ(Ь) ВСѢХ(Ь) СРБСКИХ(Ь) И ПОМОРСКИХЬ ЗЄМЬЛЬ**

На полеђини исправе по Д. Синдику (*Српска средњовековна акта*, 22) белешка брзописом друге половине XIV или XV века: + **хрѹсѡволь избищка**, а назире се и почетак друге белешке уставом: **хрисово(ль) за** ... Белешка монаха Никандра око 1840: **За села Призренскїи дарованнаѧ монастирю кралемь Стефаномь** (дописано руком XX века: *Дечанским*) **єје и описѹеть здѣ во хрисоволѣ своемь всѧ со синорами своими.** Руком Успенског: *6835 года*; обичном оловком: *Н 38*, а црвеном оловком *Бр. 19б*.

Превод првог преписа

Оставивши земаљска земаљским и удаљивши се од тљеног праха, дођите да се усправимо, подигнемо очи у висине и разум окрилатимо, обраћајући се превечноме и безначелноме оцу и благоме Владици небесноме, творцу све твари видљиве и невидљиве, и јединочедноме Сину Његовоме, нади и похвали рода хришћанскога: Ја сам роб Твој, по великој милости Твојој, Владико творче мој.

Ја, Стефан краљ српских земаља и поморских, потрудих се мили дар овај принети пресветој Богородици, званој Хиландар. Када је дошао краљевству ми свечасни игуман Свете Горе Атона Богородице Хиландарске кир Гервасије са братијом, говорио је краљевству ми да им буде место за одмор код Богородице које се налази за градом Призреном. И пошто је размислило краљевство ми и сетило се овог горког страшног часа смртног када ћу стати пред Тебе Владико мој Христе, па као и

бивши први цареви и свети прародитељи краљевства ми, тако и краљевство ми испуни молбу њихову.

И приложи краљевство ми цркву Свету Богородицу Заградску, са млиновима и виноградима и са њивама, и село Плави на Брезном са свим међама и правинама села тога. А ово су међе Плавима: велики мост на Кошутник, на Бели студенац, више на дел како се камен ваља ка Врапчи, по делу на Мужев дол, на Жабострек, на борову хрид, на брзу Лепор, на уклете урвине,[3] на Врбовац, на Петрово село, на Крстишта, на суху локву, путем на Добраљевац, потоком на Вељу реку. А ова је међа потврђена у Призрену.

И приложи краљевство ми половину Добродољана, а друга половина је од раније припадала Богородици Хиландарској. И још приложи краљевство ми два села: Избишта и Команово селиште Богородици Хиландарској, са свим правинама и међама тих села, како иде дел више Јањина те право путем јањинским на обешено дрво, и од обешенога дрвета тршким путем у Толче село, те право на Мурићев сенокос, и отуда право уз Лесковац, и од Лесковца како иде дел ка цркви Ђурђевици, и отуд како иде дел од међе Симонове и Брестовца. А та села да имају закон црквени. И кога Бог одреди да после нас господствује, било да је син краљевства ми или унук, или ако Бог кога другог одреди – ово да не поништи. Ко ли се одважи да ово разори, њега да унушти Господ Бог и пречиста Мати Божија Хиландарска, и да га убије сила часног и животворног крста, и у овом веку и будућем, и да буде проклет од 318 светих отаца никејских, и од светог Симона и Саве, и од свих светих. Амин.

Ово записа краљевство ми године 6835, месеца фебруара осмог дана.

СТЕФАН БЛАГОВЕРНИ КРАЉ СВИХ СРПСКИХ И ПОМОРСКИХ ЗЕМАЉА.

Опис и ранија издања другог преписа

Друга, опширнија верзија је од стране Д. Синдика датирана из нејасних разлога 6. септембром 1327. године (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 23; исти, *Српски средњовековни печати*, 229–236). Писана је на пергаменту ширине 275 и дужине 612 мм, уставним писмом и црним мастилом у 52 реда рачунајући и потпис. Иницијали и потпис исписани су црвеним мастилом. На исправи се налази златан печат пречника 51,5 мм, за који се може претпоставити да

[3] Или: на клет, на урвине.

је премештан јер има оштећења (исти, *Српска средњовековна акта*, 23). Ова чињеница изазива извесну сумњу и указује на то да се ради о препису са интерполацијама.

По Д. Синдику, то је један од најлепших златних печата. На аверсу је лик краља у стојећем ставу, на украшеном постољу. Краљ у десној руци држи двоструки крст а у левој свитак. Лик има браду и круну са перлама око ушију. Легенда на аверсу гласи: + **Стефан крал все**[**хь**] **србскихь земл и поморскихь**. Пада у очи граматичка неправилност – **все** уместо **всехь**, и негатив у одливању слова **з**. На реверсу је лик светог Стефана који се налази на сличном постољу као и краљ. У десној руци светитељ држи кадионицу а у левој неки штап (!). Легенда на реверсу гласи: + **Стефань пръвом**[ȣ]**ч**[**е**]**н**[**и**]**кь архидиаконь и апостоль** (Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 23; исти, *Српски средњовековни печати*, 229–236 и сл. 19 и 20). Повеља се чува у Архиву Хиландара под бр. 8, топографска сигнатура А 3/3. На овом печату натпис на аверсу садржи име Стефан, печат на повељи од 9. јула 1327. има на аверсу име Стефан Урош, а на једној Милутиновој повељи чак Стефан Урош Трећи (Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 234). Код нашег печата легенда на аверсу се слаже са потписом, што појачава сумњу у то да се овде највероватније не ради о печату Стефана Дечанског, већ његовог сина краља Стефана Душана.

Први је ову верзију повеље издао Љубомир Стојановић (*Стари српски хрисовуљи*, 24–25). Стојан Новаковић је објавио правне одредбе из повеље (*Законски споменици*, 397). Исправу је најбоље и у целини издао Б. Корабљев (*Actes de Chilandar* II, 445–447, бр. 21). Са лошијим читањем од Корабљева у *Selected charters of Serbian rulers* I, 95–98.

Фотографије се чувају у Архиву САНУ (7903–а/15а и 8876.Г.27) и у НБС (Ф 2743). Ово издање је приређено на основу фотографија из Архива САНУ.

Текст другог преписа **(II)**[*]

+ **Землънаа земли оставлъше и тлѣнных пръстных ошьд**(**ь**)|2|**ше пр**[**и**]**д**[**ѣ**]**те възникнѣмь на высотоу очи възнесѣмь и разоум** |3| **выперимь, гл**(**аго**)**люще кь прѣвѣчномȣ и безначелномоу о**(**ть**)**цоу и**

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

|4| бл(а)г(о)моу вл(а)д(ы)цѣ н(е)б(е)сномоу, творⸯцоу всеи твари вид[и]мыѥ и нев[и]димыѥ |5| и ѥдиночедомоу с(ы)ноу ѥго, кь надежди и похвалѣ рода хр(и)стїанⸯскаа, |6| мнѣ же рабоу твоемоу по велицѣи м(и)л(о)сти твоѥи, ѡ вл[а]д[ы]ко творⸯче |7| мои.

Ꙗзь Стефань крал(ь) всѣх(ь) срьбⸯскыих(ь) земль и поморⸯскыих по|8|тьщах се милїи сїи дарь принести кь пр(ѣ)с(ве)тѣи Б(огороди)ци, рекомѣ Хылан(ь)|9|дари. Како прїиде крал(ѥв)ствоу ми всечьстⸯныи игоумьн(ь) С(ве)тые Горы |10| Ꙗѳона Б(огороди)це хыландарⸯскыѥ кур(ь) Гѥрⸯвасьѥ сⸯ братьꙗми и гово|11|рише крал(ѥв)ствоу ми о меги метохиѥ хот[ь]чке и о покоищоу що те |12| имат(ь) оу Призрѣноу. И сиꙗ смисливь крал(ѥв)ство ми и проразоумѣх |13| горⸯкыи си[4] притранныи час(ь) смр(ь)ти, како прѣдстати тебѣ вл[а]д[ы]це |14| Х(рист)оу моѥмоу, ꙗкоже и бывшїи прьвїи ц(а)рыѥ и с(ве)ты прародите|15|льѥ крал(ѥв)ства ми, такожде и крал(ѥв)ство ми испльни прошенїѥ их.

|16| И приложи крал(ѥв)ство ми с(ве)тоую Б(огороди)цоу ѥже ѥс(ть) за градом Призрѣном |17| с млины и винограды и с нивьѥмь, и село Плави на Брѣзном[5] |18| сь всеми мегꙗми и правинами села тог(о). Ꙗ се мегꙗ Плавамь, ве|19|лїи мость на Кошоутник(ь), на Бѣли стоуденьц(ь), выше на дѣль |20| какono се валїи камень кⸯ Врабчи, по дѣлоу на Моужевь доль, |21| на Жабострѣкь, на боровь хрыд, на бзоую лѣпорь, на клетьна |22| оурⸯвища, на Врьбовьць, на Петрово село, на кр(ь)стища[6] на соу|23|хоу локьвь, поутемь на Добралѥвць, потокомь на Велию |24| рѣкоу. Ꙗ та се мегꙗ оучⸯини оу Прызрѣнѣ.

И приложи крал|25|ство(!) ми половиноу Добродолꙗнь, а дроугаа половина си ѥс(ть) была |26| испрьва Б(огороди)це хыландарⸯскыѥ. И ѥще же приложи крал(ѥв)ство ми двѣ |27| селѣ: Избища и Команово селище Б(огороди)ци хыландарⸯскои сь всѣми |28| правинами. И се мегꙗ селѡмь тѣмь и метохїи, како иде дѣ|29|ль выше Ѿнина

[4] Кораблјев: сии.

[5] Кораблјев: Брѣжомь.

[6] Кораблјев: крьстица.

[7] Кораблјев: Ѡсоилѥ.

тере право поутемь ꙗнин҆скымь на ѡбѣ|30|шеноѥ дрѣво и ѡт(ь) обѣшенога дрѣва оуправь на цѣстоу, оупра|31|вь на Драгїнꙋ главоу, и от(ь) Драгїине главѣ оуправь по дѣлоу на |32| црѣшноу, и ѡт црѣшнѥ на цр(ь)квь с(ве)т(а)го Гѥѡргїа, оуправь по дѣлꙋ |33| оу мраморь Радова кр(ь)ста, оуправь на дроугыи синорь кон(ь) Таноу|34|шева лаза, тере на врьх градища дѣломь на црьвеноу локвоу, |35| на Радосаль стоуденьць, на прѣкыи поут(ь), на Змеѥвь стоуденьць |36| на Ѥлисеи стоуденьць, оуправь на врьх градища поутем(ь) оуправь низ |37| брьдо на стрьмноу страноу, на ѡраховьчкоу мегю, дѣломь на равны |38| прѣко дльбокога дола, на Прохоровь стоуден҆ць, на роуѥвоу главоу |39| выше стан҆ча дола, дѣлом на люти, на оур҆ваноу нивоу, на Марїино се|40|лище дѣломь до мегѥ вльчетрьн҆ске, на Зоуковь доль, оуправь |41| на дѣль, дѣлом(ь) мегю Цѣлинами и мегю Ногаѥв҆ци, на Мьгличїинь до|42|ль, на цѣстоу, оуправь на рѣкоу, како слази хрыд ѡт[ь] Ꙗнина по дѣлоу, |43| оуправь дѣломь над Ѡсоиѥ[7] и ѡд Осоꙗ оуправь на ѡбѣшеноѥ дрѣво. |44| И сиѥ приложи крал(ѥв)ство ми и оутврьди. И кога изволи Б(ог)ь г(о)спо|45|ствовати по нас(ь), или с(ы)нь крал(ѥв)ства ми или вьноукь, или ѥго ж(е) |46| Б(ог)ь изволи, сиѥга не потворити. Кто ли се потьщи сиѥ разо|47|рити таковааго да разорит Г(оспод)ь Б(ог)ь и прѣч(и)стаа м(а)ти б(о)жїꙗ хыланда|48|р҆скаа, и да га оубиѥ сила ч(ь)стнааго и животворещааго кр(ь)ста, и вь |49| симь вѣцѣ и вь придоущтимь и да ѥс(ть) проклет ѡт ·тиї· с(ве)т(ы)хь ѡт(ь)цьь |50| никѥискых и ѡт[ь] с(ве)т(а)го Симеона и Савы и всѣх с(ве)т(ы)хь. Аминь.

Сиѥ |51| записа крал(ѥв)ство ми вь лѣто ·ѕѡлє· м(ѣ)с(е)ца феврара ·и· д(ь)нь.

+ СТ(Е)Ф(А)НЬ БЛ(А)ГОВѢРНЫ КРАЛ(Ь) ВСѢХ(Ь) СРЬБСКЫИХ(Ь) И ПОМОРСКЫИХ(Ь) ЗЕМЛЬ

На полеђини повеље по Д. Синдику (*Српска средњовековна акта*, 23) белешка XVIII века: + Си хрисовꙋл призренски за села и за воденице и за меѣе. Обичном оловком *Н 40*, руком Успенског: *6835 год*; црвеном оловком: *Бр. 19*. Белешка монаха Никандра: Сеи хрисовꙋль есть кралѧ Стефана (дописано руком XX века: *Дечанског*) и дань манастырю нашемꙋ

ради села и воденица и места тамо що има оу призренска државн и пишеть всѧ по имени даннаѧ и оутверждаетъ хрисовꙋлемь симь царски[м].

Превод другог преписа

Оставивши земаљска земаљским и удаљивши се од тљеног праха, дођите да се усправимо, подигнемо очи у висине и разум окрилатимо, обраћајући се превечноме и безначелноме оцу и благоме Владици небесноме, творцу све твари видљиве и невидљиве, и јединочедноме Сину Његовоме, нади и похвали рода хришћанскога: Ја сам роб Твој, по великој милости Твојој, Владико творче мој.

Ја, Стефан краљ свих српских земаља и поморских, потрудих се мили дар овај принети пресветој Богородици, званој Хиландар. Када је дошао краљевству ми свечасни игуман Свете Горе Атона Богородице Хиландарске кир Гервасије са братијом, говорио је краљевству ми о међи метохије хотачке, и о одморишту што га они имају у Призрену. И пошто је размислило краљевство ми и сетило се овог горког страшног часа смртног када ћу стати пред Тебе Владико мој Христе, па као и бивши први цареви и свети прародитељи краљевства ми, тако и краљевство ми испуни молбу њихову.

И приложи краљевство ми Свету Богородицу која се налази за градом Призреном, са млиновима и виноградима и са њивама, и село Плави на Брезном, са свим међама и правинама села тога. А ово је међа Плавима: велики мост на Кошутник, на Бели студенац, више на дел како се камен ваља ка Врапчи, по делу на Мужев дол, на Жабострек, на боров хрид, на брзу Лепор, на уклете урвине, на Врбовац, на Петрово село, на Крстишта, на суху локву, путем на Добраљевац, потоком на Ве љу реку. И ова је међа потврђена у Призрену.

И приложи краљевство ми половину Добродољана, а друга половина припадала је од раније Богородици Хиландарској. И још приложи краљевство ми два села са свим правинама Богородици Хиландарској: Избишта и Команово селиште. А ово је међа тим селима и метохији: како иде дел више Јанина, те право путем јанинским на обешено дрво, и од обешенога дрвета право на цесту, право на Драгину главу, и од Драгине главе право по делу на Црешну, и од Црешне на цркву Светог Георгија, право по делу у мрамор Радова крста, право на други синор код Танушева лаза, те на врх Градишта, делом на Црвену локву, на Радослављев студенац, на преки пут, на Змијски студенац, на Јелисејев

студенац, право на врх Градишта, путем право низ брдо на стрму страну, на ораховачку међу делом на Рвни преко Дубокога дола, на Прохоров студенац, на Рујеву главу више Станча дола, делом на Љути, на урвану њиву, на Маријино селиште, делом до међе вучитрнске, на Зуков дол, право на дел, делом међу Целине и Ногајевце, на Магличин дол, на цесту, право на реку, како силази хрид од Јанина по делу, право делом над Осоје, и од Осоја право на обешено дрво.

И ово приложи краљевство ми и утврди.

И кога Бог одреди да после нас господствује, било да је син краљевства ми или унук, или ако Бог кога другога одреди – ово да не поништи. Ко ли се одважи да ово разори, њега да уништи Господ Бог и пречиста Мати Божија Хиландарска, и да га убије сила часног и животворног крста, и у овом веку и у будућем, и да је проклет од 318 светих отаца никејских и од Светог Симеона и Саве и од свих светих. Амин.

Ово записа краљевство ми године 6835. месеца фебруара осмог дана.

СТЕФАН БЛАГОВЕРНИ КРАЉ СВИХ СРПСКИХ И ПОМОРСКИХ ЗЕМАЉА

Дипломатичке особености

Једина разлика између ова два преписа је у делу диспозиције. Код првог (краћег) наводе се међе села Избишта и Комановог селишта, а у другој (опширнијој) верзији каже се да су то међе села и метохије (Хотачке), и део међника је различит у односу на прву верзију преписа. Већ ова чињеница побуђује сумњу у аутентичност оба преписа. Такође, однос обе верзије повеље од 8. фебруара 1327. према повељи од 9. јула 1327. године изазива сумњу и одређене недоумице. Наиме, у обе верзије фебруарске повеље речено је да краљ прилаже половину Добродољана, а друга половина је испрва припадала Хиландару. Међутим, у повељи од 9. јула 1327. игуман Гервасије жалио се краљу *како деле село Добродољани са њима (Студеничанима) на пола*.[8] Зашто би се то помињало ако је краљ дао Добродољане 8. фебруара? Додуше, постоји могућност да није дошло до реализације одлуке, па је она била предмет спора 9. јула.

Међутим, чак и да Добродољани нису спорни, укупни однос февруарске повеље (у обе верзије) према повељи од 9. јула 1327. изазива сумњу. Аренга у преписима од 8. фебруара 1327, у ствари, представља

[8] С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару*, ССА 2 (2003) 31.

део аренге повеље од 9. јула 1327. Она је дословно обухваћена оном из јула. Тиме долазимо до закључка да се ове повеље разликују само у диспозицији, што наводи на могућност да је исти формулар употребљен за увећање поседа. Хрисовуљом од 9. јула 1327. краљ Стефан Дечански дао је половину Добродољана и потврдио Хиландару села: Сламодража, Непробишта, Момуша и Бела Црква, описујући и заједничке međe метохије у Хочи.[9] Ови хиландарски поседи нису спорни. Поређењем са поседима из наше повеље видимо да се у њој ради делом о поседима у Хотачкој а делом у Призренској метохији. Према тексту обе верзије, Хиландар је у Хотачкој метохији добио половину Добродољана, Избиште и Команово селиште. Избиште се налазило на простору атара данашњег Зочишта (средњовековно Желчиште) где је Хиландар већ имао поседе и има заједничку међу са Комановим селиштем. Тиме би се овде хиландарски посед проширио и заокружио што изазива сумњу. Међутим, и Добродољане и Избиште помињу се у сводној повељи из 1348. године.[10] Ако знамо да се овај препис ослањао на више аутентичних повеља и да је настао уношењем делова више исправа,[11] онда та чињеница иде у прилог аутентичности преписа и поседовања Избишта од стране Хиландара. Слично се може рећи и за село Плави које је прикључено метоху са центром у Светом Димитрију у Призрену, уз већ од раније хиландарске поседе Локвицу и Живињане.[12] Ни на једном другом месту, сем у овој повељи, не помиње се црква Богородице Заградске коју је, наводно, Стефан Дечански приложио Хиландару. То такође појачава сумњу да имамо посла са интерполисаним преписима повеље од 8. фебруара 1327. године. У опширнијој верзији једина разлика је у делу међника код Хотачке метохије (Избиште). Нажалост, ниједан топоним који представља разлику није могуће убицирати на терену, тако да нисмо у стању да кажемо шта је та разлика представљала и који су мотиви настанка овог преписа, са очигледном интерполацијом управо у овом делу.

По нашем суду обе верзије су преписи изгубљене повеље од 8. фебруара 1327, са одређеним интерполацијама. Краћи препис је ближи

[9] С. Мишић, *нав. дело*, 38–39.

[10] Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 422.

[11] С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 59–70.

[12] М. Живојиновић, *Историја Хиландара* I. *Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 220–222.

оригиналу, што не значи да нису настали у приближно исто време. Морфологија писма је идентична. Чињеница да се део поседа из ове повеље јавља и касније као хиландарски посед говори у прилог томе да се не ради о фалсификатима, мада се због аренге та могућност не може у целини одбацити.

Обе верзије повеље почињу симболичном инвокацијом, која се налази и испред потписа. Делови ове две хрисовуље, осим аренге, слични су или чак и исти са хрисовуљом од 9. јула 1327.[13] У обе повеље аренга је од речи до речи идентична, веома кратка и у њој се даровавац обраћа Богу оцу и сину његовом позивајући се на милост њихову. То је позив на славопој Богу. Интитулација је једноставна, као и експозиција и у појединим деловима од речи до речи иста са овим деловима у повељи од 9. јула 1327.

Обе верзије садрже истоветну духовну санкцију. У анатеми се позивају Бог и пречиста мати божија да разоре оног ко уништи ову исправу, и да га убије сила часног животворећег крста, и да буде проклет од 318 светих отаца никејских, као и од светог Симеона и светог Саве. У погледу формулара, ове три хиландарске повеље Стефана Дечанског су јако сличне.[14]

Обе верзије се завршавају истоветним датумом и краљевим потписом изведеним црвеним мастилом. Потпис на обе верзије преписа је идентичан потписима на повељи од 9. јула 1327. и пресуди о спору о Косорићима од 6. септембра 1327.[15] Само у овим повељама Стефан Дечански се титулише и потписује именом Стефан, као што је чинио његов син Душан. У свим осталим актима Дечанског употребљава се његово краљевско име Стефан Урош, не увек и Трећи.[16] На повељи од 9. јула 1327, која у потпису има само име Стефан, налази се печат са именом Стефан Урош.[17] Печат је премештан, што значи да је могао бити скинут са Милутинове повеље, а могао би бити знак да је било оригинала са печатом Дечанског, што би повељу од 9. јула сврстало

---

[13] С. Мишић, *нав. дело*, 35.

[14] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. X Санкција*, Глас САН 100 (1922) 40, 44; V. Mošin, *Sankcija u vizantiskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali 3, Dubrovnik 1954, 27–57.

[15] С. Мишић, *Хрисовуља краља Стефана Уроша III Хиландару о спору око међа Крушевске метохије*, ССА 3 (2004) 3–17.

[16] V. Mošin, *Sankcija*, 38–39.

[17] Уп. снимак уз издање у ССА 3 (2004).

у преписе. На опширнијој верзији февруарске повеље је печат са именом Стефан, што се слаже са потписом. На основу овога може се закључити да су у питању две верзије преписа повеље Дечанског од 8. фебруара 1327, које су Хиландарци снабдели потписом краља Душана, а опширнију верзију чак и његовим печатом. Повеља од 6. септембра 1327. представља беспрекорну судску пресуду где је тешко на овај начин објаснити несклад потписа и датума. У сваком случају, сви акти Дечанског сачувани у Хиландару, због потписа и премештаних, неодговарајућих печата, подлежу сумњи у оригиналност, а повеља од 8. фебруара је познији интерполисани препис, сачуван у две верзије. Титула у потпису је једноставна и уобичајена, са свим српским и поморским земљама.

Просопографски подаци и важнији термини

Гервасије, *67* (страна), 13 (ред у издању); *71*, 12 – хиландарски игуман од 1317, умро у току 1335. године.

Литература: ССА 2 (2003) 36 (С. Мишић); ССА 3 (2004) 11 (С. Мишић).

Виноград, *67*, 21; *71*, 20 – површина земље засађена виновом лозом, обично ограђена ради заштите. Највећи власници винограда су владар, властела и црква. Подизање младих винограда обављало се по одређеним правилима (трапљење, сађење, ђубрење, резидба, заламање). Винова лоза се гајила на два начина: привезивањем за притке и дизањем на одрину.

Литература: *ЛССВ*, 80–83 (Д. Синдик) са литературом.

Град, *71*, 20 – насеље са утврђењем и управном функцијом. Овде је у питању Призрен, град преузет од Византије.

Литература: *ЛССВ*, 122–123 (Љ. Максимовић) са литературом.

Градиште, *72*, 39, 41 – остаци утврђене насеобине или тврђаве, најчешће на доминантном, природно брањеном вису. Синоним за топоним градина.

Литература: *ЛССВ*, 124– 125 (М. Поповић).

Лаз, *72*, 39 – назив за искрчену земљу, која сведочи о унутрашњој колонизацији.

Литература: *ЛССВ*, 360–361 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 37 (С. Мишић).

Локва, *67*, 27; *71*, 26 – плитка јама са водом која се задржавала после кише. Може бити природна или направљена људском руком.

Литература: *ЛССВ*, 373–374 (С. Мишић);ССА 2 (2003) 37 (С. Мишић).

Метохија, *71*, 13, 33 – означава власништво манастира над неком земљом, селом, црквом или над више села и цркава.

Литература: ССА 4 (2005) 146 (С. Мишић).

Međa, *67*, 22, 28, 33; *71*, 13, 21, 27; *72*, 43, 45 – има више значења. Овде је у питању граница атара појединих села и манастирских поседа.

Литература: *ЛССВ*, 390–391 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 37 (С. Мишић); ССА 3 (2004) 13 (С. Мишић).

Млин, *67*, 21; *71*, 20 – објекат намењен за млевење житарица. Подиже се на речним токовима јер користи енергију воде за покретање жрвња. Може бити са једним или више жрвњева.

Литература: *ЛССВ*, 93–94 (С. Мишић).

Селиште, *67*, 32; *71*, 32, 45 – земљиште са кућом и окућницом, али најчешће напуштено насеље. Овде саставни део имена села.

Литература: *ЛССВ*, 664–665 (Р. Михаљчић); ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић).

Село, *67*, 21, 22, 31, 33, 39; *71*, 21, 22, 31, 33– има више значења, али најчешће означава земљорадничко насеље са више или мање кућа.

Литература: *ЛССВ*, 665–666 (Р. Михаљчић); ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић); ССА 2 (2003) 37 (С. Мишић).

Сенокос, *67*, 36 – земљиште под травом која служи за кошење, као припрема хране стоци за зиму.

Литература: ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић).

Синор, *72*, 38 – исто што и атар.

Студенац, *67*, 23; *71*, 23 – извор, али и бунар. Служи за снабдевање водом за пиће. Сусрећу се и термини студла, врело и сопот.

Литература: *ЛССВ*, 718 (С. Мишић).

Топонимија

Даривања извршена овим повељама прикључена су Хотачкој метохији. Црква Свете Богородице *за Призреном* дата је са млиновима, виноградима и њивама. Село Плави (данас Плава) налази се између Опоља и Горе. Данас је у његовој близини и село Брезна, док је то у средњем веку било име краја. Половину Добродољана Хиландар је вероватно добио

од Уроша I,[18] а друга половина је до 1327. припадала манастиру Студеници.[19] Стефан Дечански је приложио и села Избиште и Команово селиште. У атару данашњег села Зочиште постоји топоним Избиште, пошто су им међе заједничке у његовом суседству је било и Команово селиште.[20] Део топонимије убицирао је Митар Пешикан.[21]

Призрен, *67*, 15, 28; *71*, 14, 20 – град у Метохији преузет од Византије. У ово време један од најразвијенијих градова у унутрашњости српске државе.

Богородица Заградска, *67*, 20; *71*, 19 – црква поред града Призрена, није очувана.

Плави на Брезном, *67*, 22; *71*, 21, 22 – данас село Плава на Плавској реци, у суседству село Брезна, близу Бучја. У повељи име краја а не насеља.

Кошутник, *67*, 23; *71*, 22 – међаш села Плави, данас не постоји.

Бели студенац, *67*, 23; *71*, 23 – међаш села Плави.

Врабча, *67*, 24; *71*, 24 – данас села Горња и Доња Рапча у Гори, југозападно од Плаве.

Мужев дол, *67*, 25; *71*, 24 – међаш села Плави.

Жабострек, *67*, 25; *71*, 24 – међник атара села Плави.

Врбовац, *67*, 26; *71*, 25 – међник села Плави.

Петрово село, *67*, 26; *71*, 26 – међник села Плави.

Добраљевац, *67*, 27; *71*, 26 – међаш села Плави.

Велика река, *67*, 28; *71*, 27 – Опољска велика река.

Добродољани, *67*, 29; *71*, 29 – данас село Добродољане, 20 км северно од Призрена у суседству Сламодраже.

Избишта, *67*, 31; *71*, 31 – данас потес Избиште виногради у атару села Зочиште, у суседству Велике Хоче.

Команово селиште, *67*, 31; *71*, 31 – данас не постоји. Налазило се у суседству Избишта са којим има заједничке међе атара.

Јањино, *67*, 33; *71*, 33; *72*, 48 – међник атара Избишта и Командовог селишта.

Толче, *67*, 35 – село, данас непознато.

---

[18] М. Живојиновић, *Даривања краља Уроша*, ЗРВИ 35 (1996) 213–219.

[19] С. Ћирковић, *Студеничка повеља*, 314–315.

[20] Видети: Б. Зарковић, *Хотачка метохија*, Лепосавић 2002, 98, 100, 101–102.

[21] М. Пешикан, *Стара имена из доњег Подриња*, Ономатолошки прилози 7 (1986) 1–118.

Лесковац, *67*, 37 – потес северно од села Брестовац, југозападно од Зочишта. Био је међник између Избишта и Брастовца.

Црква Ђурђевица, *67*, 37; *72*, 37 – непозната.

Međa Симонова, *67*, 38 – међа студеничких поседа.

Брестовац, *68*, 39 – истоимено село јужно од Велике Хоче, припадало манастиру Дечани.

Драгина глава, *72*, 35 – међник Хотачке метохије.

Танишев лаз, *72*, 38 – међник метохије.

Студенци: Радослал, Змајев, Јелисеј и Прохоров, *71*, 40–41, 43 – међници метохије, данас непознати.

Маријино селиште, *72*, 35 – међник метохије.

Целине, *72*, 47 – данас село Целина северозападно од Велике Хоче, светоарханђеловски посед.

Ногајевци, *72*, 47 – данас село Ногавац, у суседству Целина. Граничило се са Хотачком метохијом.

Маглични дол, *72*, 47 – међаш метохије.

Осоје, *72*, 49 – међник метохије, непознат.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 83–98

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1345"
091=163.41(497.11)"1345"

Небојша Порчић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДУШАНА ДУБРОВЧАНИМА О ЦАРИНИ СЛУГЕ ДАБИЖИВА

Сер, 26. октобар 1345.

Српском краљу Стефану Душану стигли су дубровачки посланици са жалбом да је његов властелин, слуга Дабижив, увео дотад непостојећу обавезу да се код Требиња плаћа царина на робу која се туда увози у Дубровник или извози из њега. Иако се Дабижив брани да је спорна обавеза постојала и раније, Душан налази да су Дубровчани у праву и наређује да се она заувек укине.

Des émissaires ragusains sont venus auprès du roi de Serbie Stefan Dušan portant d'une plainte protestant contre l'introduction par son seigneur, l'échanson Dabiživ, d'une nouvelle obligation consistant en la perception d'une taxe à Trebinje sur les marchandises importées par là à Dubrovnik ou exportée depuis cette dernière. Bien que Dabiživ se soit défendu en avançant que ladite obligation contestée existait déjà auparavant, Dušan donne raison aux Ragusains et ordonne la suppression pour toujours de ce péage.

Повеља Стефана Душана о укидању царине на трговачки промет између Србије и Дубровника коју је код Требиња увео његов властелин Дабижив сачувана је у оригиналу у Државном архиву у Дубровнику. Написана је на пергаменту приближно квадратног облика (26,8–27,8 цм висине са 26–26,5 цм ширине) читким канцеларијским брзописом у 19 редова, не рачунајући потпис изведен црвеним мастилом словима висине око 5 цм. Знатно оштећен печат причвршћен је за повељу искрзаном свиленом врпцом светлоплаве боје између два дела потписа. На полеђини су две белешке на италијанском језику – прва, вероватно блиска времену настанка документа, гласи: *VI^{M} VIII^{C} LIV Stefano re feçeçe*(!) *che non sia dacio a Tribine* (6854. Стефан краљ учини да не буде дажбине код Требиња), док се у другој, нешто познијој, чита: *facta per re Stefano 1340* (учинио краљ Стефан 1340. године).

Ранија издања

Издања повеље о укидању требињске царине из 1345. приредили су Ђорђе Николајевић (чији је труд неоправдано присвојио Павле Карано-Твртковић, *Србски споменицы*, бр. 40, стр. 50), затим, Франц Миклошич (*Monumenta Serbica*, бр. 100, стр. 117–118), и, најзад, Љубомир Стојановић (*Повеље и писма* I–1, бр. 56, стр. 60). Повељу је издао и Стојан Новаковић (*Законски споменици*, бр. 35, стр. 167–168), али он преузима Миклошичево читање, при чему сходно намени своје збирке изоставља део санкције и потпис.

Добра очуваност и читљивост повеље учинили су да у издањима нема крупнијих грешака које би мењале смисао садржаја. Најбоље је Миклошичево издање. Николајевић и Стојановић у складу са својим приређивачким начелима остављају неразрешене скраћенице, а Николајевић не раставља ни речи које су у изворнику писане заједно. За методологију рада на објављивању претходно већ објављене изворне грађе поучно је понављање једне Николајевићеве грешке, очигледно учињене из непажње, у Миклошичевом издању – мада није искључено да је Миклошич независно од Николајевића начинио потпуно исту грешку, пре ће бити да се ради о случају када потоњи приређивач у ствари није самостално прочитао текст него је уместо тога проверавао читање претходника.

Ово издање приређено је на основу снимака који се чувају у Архиву САНУ, Стара збирка, бр. 443, табла 52 (дупликат 53).

Текст повеље[*]

+ Пише крал(ѥ)вс(тво) ми да ѥс(ть) вѣдомо всакомȣ, како придѡше поклисарие, властели |2| дȣбровьч(ь)ци, крал(ѥ)вс(твȣ) ми под Серь – Пиро Грȣбешикь и Марьтоль Чрѣвикь и Паске |3| Гȣчетикь – и говорише крал(ѥ)вс(твȣ) ми на слȣгȣ Дабижива, како ѥ ȣчиниль трьгь |4| на Трѣбини и ȣзима ѡд товара динарь кто гр[е]де и ȣ Дȣбров(ь)никь изь Дȣбровь|5|ника, и ѡд добитка кои гр[е]де ȣ Дȣбров҆никь. ⟨Д...⟩[1] и говорѣе Дабиживь прѣ|6|дь крал(ѥ)вс(твомь) ми: „ȣзимано ѥ и прѣжде, ѡнази царина ѡньдѣзии.“ А говорѣке покли-

* Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.
1 Једна реч истругана.

сари|7|е дȣбровьчʼци: „Тази царина не ȣзимана ѡд века,[2] ѡдколе свѣть сталь.“ И крал(ѥ)|8|вс(тво) ми изʼнаге ерѣ не ȣзимана тази царина и ȣ моих(ь) дѣдь и прадѣдь и ȣ родие|9|телꙗ(!) крал(ѥ)вс(тва) ми и ȣ крал(ѥ)вс(тва) ми. И с(ь)твори м(и)л(о)сть крал(ѥ)вс(тво) ми всемь властеломь |10| дȣбровьчʼцимь, вѣлимь и малимь, да не ѡногази трьга на Трѣбини, кагѡ(!) га и прѣ|11|жде не било. И по сема сега да не ȣзима Дабиживь Дȣбровьчаномь ни царине |12| да ни коега дох [о]дька, ни трьговʼцȣ дȣбровьчʼкомȣ, ни влахȣ ни срьбинȣ, да никѡ|13|мȣ и кʼто гр [е]де ȣ Дȣбров(ь)ник(ь), изь Дȣбров(ь)ника. И всаци властели кои те стаꙗти по |14| Дабиживѣ да не ȣзима царине тези до века векѣ, ни ȣ с(ы)на крал(ѥ)вс(тва) ми да ни ȣ кога настое|15|щаго кралꙗ ȣ Срьблих(ь). И сие записа крал(ѥ)вс(тво) ми да ѥс(ть) тврьдо и неразѡрѣнноѡ до вѣка. Кʼто ли по|16|твори сие запис(а)ние крал(ѥ)вс(тва) ми да ѥс(ть) проклет ѡд Г[оспо]да Б(о)га и ѡд прѣч(и)стие Б(огороди)це и Ѡдигитрие и ѡд |17| с(ве)тих(ь) ап(о)с(то)ль ·в͞і· врьховникь и да га ȣбие и порази сила ч(ь)стнаго кр(ь)ста Х(ристо)ва. А |18| такови потвориви да ми ѥс(ть) неверʼнь и да плати тисȣщȣ пер(перь) крал(ѥ)вс(твȣ) ми. А си|19|ю м(и)л(о)сть прѣрȣчи г(оспо)д(и)нь крал(ь) под(ь) Серѡм(ь), м(ѣ)с(е)ца охтебʼра ·к͞ѕ·, вь лѣто ·ѕ͞ѡ͞н͞д·.

|20| + **СТ(Є)ФАНЬ КРАЛ(Ь)**

Превод повеље

Пише краљевство ми да је знано сваком како дођоше посланици, властела дубровачка, краљевству ми под Сер – Пиро Грубешић и Мартол Чревић и Паске Гучетић – и говораху краљевству ми против слуге Дабижива, како је установио трг на Требињи и убире динар за сваки товар који иде у Дубровник и из Дубровника и од добитка који иде у Дубровник. И говораше Дабижив пред краљевством ми: „Убирано је и раније, она царина онде.“ А говораху посланици: „Та царина није убирана откад је света и века.“ И краљевство ми нађе да та царина није убирана ни под мојим дедовима и прадедовима ни под родитељем краљевства ми ни под краљевством ми. И учини милост краљевство ми свој

[2] Николајевић и Миклошич овде имају: **ѡдь века ѡдь века**.

властели дубровачкој, великој и малој, да нема оног трга на Требињи, као што га и пре није било. И сходно томе да не убире Дабижив од Дубровчана ни царину ни неки други доходак, ни од трговца дубровачког, ни од влаха, ни од србина, ни од кога од њих ко иде у Дубровник и из Дубровника. И који ће год властелин бити на том месту после Дабижива – да не убире ту царину никада више, ни под сином краљевства ми ни под било ким ко буде краљ Србима. И ово записа краљевство ми да је чврсто и неразорено до века. Ко прекрши ово записаније краљевства ми нека је проклет од Господа Бога и од пречисте Богородице и Одигитрије и од 12 врховних светих апостола и да га убије и порази сила часног крста Христовог. А тај који прекрши да ми је неверан и да плати хиљаду перпера краљевству ми. А ову милост господин краљ даде да се запише под Сером, месеца октобра 26, у лето 6854.

СТЕФАН КРАЉ

Околности настанка

Захваљујући сачуваним белешкама о одлукама дубровачких власти, на околности настанка повеље може се бацити нешто више светла. Дубровчани су имали неприлика са Дабиживом, који је као поданик српског владара вршио власт у њима суседном требињском крају, још у лето 1343. када су Дабиживови људи били виновници *многих пљачки и насиља* у Жупи дубровачкој.[3] Свакако имајући у виду и та збивања, градске власти су почетком 1344. одлучиле да Душану упуте посланство за чије су чланове изабрани Симе Бенешић, Мартол Чревић и Паскоје Гучетић,[4] али из неког разлога спровођење ове одлуке је одложено. Пошто су се невоље са суседом наставиле, Дубровчани су 16. октобра 1344. решили да се писмом пожале Душану на *насртаје, крађе, убиство и пљачке* почињене од стране Дабиживових људи. Истом приликом одлучено је да се све те притужбе предоче и самом Дабиживу, па ако он ништа не предузме, да се пошаље посланство на српски двор.[5] Заиста, када се убрзо показало да се Дабижив неће смирити,[6]

---

[3] *Monumenta Ragusina* I, 139.

[4] *Monumenta Ragusina* I, 148. У издању презиме трећег посланика гласи *Poze* (Пуцић), али, као што је запазио Константин Јиречек у свом приказу прве две свеске Monumenta Ragusina, на овом месту у изворнику стоји *Goçe*, дакле, Гучетић. Уп. *Зборник Константина Јиречека* I, Београд 1959, 336.

[5] *Monumenta Ragusina* I, 162.

[6] *Monumenta Ragusina* I, 163

припреме за упућивање посланства су обновљене, достигавши врхунац закључком од 25. јануара да се оно упути што пре и да се по њему пошаљу дарови чија је вредност са првобитних 40 повећана на 50, па онда и на свих 60 великих либри.[7]

Иако је наизглед све било спремно, посланство ни тада није кренуло на пут. Међутим, Дубровчани су га и даље држали у приправности – упућујући у касно пролеће 1345. своје представнике Дабиживу ради договора по питању границе између градске територије и области под његовом управом, дубровачке власти су одлучиле да га уједно опомену да *поводом оних ствари, потраживања и штета учињених од њега и његовог људства намеравамо да изађемо пред господина краља и да потегнемо наша права*.[8] Опомена очигледно није уродила плодом, јер је 19. јуна поново решено да се посланство изабрано још годину и по раније упути на извршење свог задатка. Ни тада није све ишло глатко – најпре је морала да буде пронађена замена за Симу Бенешића коме је одобрена поштеда због породичних обавеза,[9] а средином августа посланички коњи који су се већ налазили у Бару враћени су у Дубровник.[10] Може бити да су Дубровчани имали потешкоћа да одрже корак са вестима о кретању српског краља којег је тог лета рат против Византије одвео у опсаду тврдог града Сера у источној Македонији. Управо ту, у посебном расположењу које је без сумње пратило успешно окончање овог изузетно значајног Душановог подухвата, дубровачки посланици су најзад остварили претње своје владе и изнели њене несугласице са Дабиживом пред његовог господара.

Пада у очи да се Душанова повеља о укидању царине коју је Дабижив увео Дубровчанима, као једини сачувани документ о разрешењу спора између овог српског властелина и Дубровника, тиче једног питања које у сразмерно бројним дубровачким вестима није изричито поменуто – из тих вести види се само да су се Дубровчани жалили на поближе неодређена *потраживања*, *штете*, *крађе*, *пљачке*, па и *убиства*, док је Дабижив њима на терет стављао недозвољено коришћење

[7] *Monumenta Ragusina* I, 167–169. Свота од 60 великих либри спада међу највеће познате износе одређене за куповину поклона које су Дубровчани по својим посланствима слали немањићким владарима.
[8] *Monumenta Ragusina* I, 175–176.
[9] *Monumenta Ragusina* I, 177.
[10] *Monumenta Ragusina* I, 183

пољопривредног земљишта са српске стране границе.[11] Ипак, сасвим је вероватно да је у неком тренутку током дуготрајног и нимало безазленог сучељавања Дабижив решио да искористи положај своје области, преко које је водио један од главних праваца трговинске размене између Дубровника и унутрашњости, како би дошао до знатних новчаних средстава и уједно напакостио Дубровчанима. Та његова замисао имала је помало необичан епилог. Политички непожељна јер је оптерећивала односе са суседом, као извор прихода она се очигледно показала прилично делотворном. Стога, мада је својом повељом забранио и Дабиживу и властели која би после њега управљала тим подручјем да оживе требињску царину, Душан је ускоро обновио или можда чак без прекида наставио њено убирање, само сада у своје сопствено име. Тако, непуне четири године после укидања Дабиживове царине, Дубровчани су поново морали да моле српског владара да се и сам одрекне убирања царине на том месту, што ће довести до издавања друге Душанове повеље о требињској царини 20. септембра 1349.[12]

Дипломатичке особености

Почетак симболичном инвокацијом и промулгацијом *пише краљевство ми да је знано сваком* једно је од најустаљенијих обележја повеља немањићких владара Дубровчанима.[13] Прелазак на експозицију која садржи и податке о дубровачким посланицима на чију је интервенцију повеља настала такође је уобичајен – среће се, на пример, и у Душановим повељама из маја 1334. и септембра 1349.[14] Особеност постоји једино утолико што експозиција овде у ствари препричава судски

[11] Са Дабиживовом царином можда би се дала повезати једино одлука дубровачких власти од 1. јула 1345. да посланици, када дођу код Душана, треба да разговарају са његовим коморником о укидању некаквог *терета на тканине (gravamen pannorum) који се намеће трговцима* (*Monumenta Ragusina* I, 178), али пошто се из повеље о укидању Дабиживове царине види да она није била ограничена само на тканине, (видети ниже: *Важнији појмови и установе*) биће да се ова одлука односи на неко друго питање из српско-дубровачких односа.

[12] Замршеним питањем Душановог односа према требињској царини бави се М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 33, 34, 118.

[13] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици – 6. Промулгација (Нотификација)*, Глас СКА 94 (1914) 253.

[14] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 90 и 127.

поступак пред владарем, због чега се цео документ може читати и као владарска пресуда.

Диспозитивни део најављен је једноставно са *учини милост краљевство ми*, иза чега следи инскрипција. Њен облик *свој властели дубровачкој, великој и малој*, који се јавља и у повељи Душановог сина Уроша из 1360,[15] не одговара друштвеним приликама у Дубровнику, где није било никакве уочљиве поделе унутар властеле, него само између властеле и остатка становништва, „пучана“. У том смислу исправнија је инскрипција Урошеве повеље о трговини из 1357. која помиње *све Дубровчане, велике и мале*.[16]

У самој диспозицији занимљива је одредба којом Душан продужава обавезу поштовања одлуке о укидању царине на време својих наследника. Наиме, пада у очи да Душан у овом тренутку, два месеца пре проглашења и пола године пре крунисања за цара,[17] прописује да одлука не сме да буде прекршена *ни под ким ко буде краљ Србима*, иако у ранијим краљевским повељама, укључујући његове сопствене, постоје формуле које су много неодређеније у погледу титуле будућих српских владара.[18] Чак и међу формулама које подразумевају задржавање краљевске титуле, овај примерак припада скупини за коју се може рећи да је најизричитија, јер титулу наводи непосредно у именском облику.[19] Далеко су бројнији примерци у којима се користи нешто увијенији начин изражавања, говорећи о ономе *ко буде краљевао* или *ко буде наследио престо краљевства ми*.

---

[15] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 149. Иначе, још је краљ Радослав у својој повељи из 1234. записао да га је по доласку у Дубровник примила *сва властела општиника градских, од малих до великих* (исто, бр. 23).

[16] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 142.

[17] Сматра се да је одлука о узимању царске титуле донесена управо у октобру 1345, када Душан у писму млетачком дужду саопштава да је постао *господар скоро целог царства Романије* и када повељу манастиру Светог Јована Претече код Сера потписује као *краљ Србије и Романије*. Уп. *ИСН* I, 526 (М. Благојевић).

[18] Велики број повеља користи појам *господар* и његове изведенице, најчешће у облику *онај ко буде господарио* – тако Милутин у повељи манастиру у Бањској, Дечански у повељама Хиландару из 1327, а Душан у првој повељи о уступању Стона и повељи о цркви Светог Николе у Добрушти. Од других решења могу се издвојити употреба појмова *владар* и *владајући*, на пример, у повељама Стефана Првовенчаног за мљетски и Владислава за врањински манастир, али и сасвим неутрална формула *они који по нама буду били*, употребљена у Душановој повељи хтетовском манастиру.

[19] Колико се могло утврдити, именски облик титуле употребљен је још једино у двема верзијама Милутинове повеље за Хрусијски пирг и архиепископским потврдама уз њих – F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 72, 73, 74 и 75.

Духовна санкција за прекршиоце краљеве одлуке, иначе ретка у Душановим повељама Дубровнику, особена је по изостављању неких уобичајених састојака попут четворице јеванђелиста, 318 никејских отаца и мотива Јудиног издајства, али пре свега по помињању Богородице Одигитрије, које се од свих српских средњовековних повеља јавља још само у Душановој повељи о цркви Св. Николе у Добруштии једном од примерака његове повеље о давању права на убирање Стонског дохотка манастиру Св. арханђела у Јерусалиму.[20] Што се тиче материјалне санкције, овде се први пут јавља изједначавање кршења одредаба повеље са невером које ће постати врло често у наредним деценијама.[21] Такође, уместо уобичајених 500 овде се помиње новчана казна од 1000 перпера. Међу повељама издатим Дубровчанима, тај износ среће се само још у Урошевој из 1360, која такође говори о укидању царина.

Од осталих завршних формула короборација *ово записа краљевство ми да буде чврсто и неразорено до века*, уденута између диспозиције и санкције, веома је слична оној из повеље манастиру Перивлепте у Охриду која се датује у исту 1345. годину,[22] док наредба за писање повеље спада међу оне не тако бројне када се владар појављује као непосредни наредбодавац.[23] У навођењу места и датума издавања изостављен је индикт, што је такође редак случај у немањићкој дипломатичкој пракси тог доба.[24] Једноставан потпис *Стефан краљ* среће се у још три Душанове повеље Дубровчанима које се датују у раздобље 1332–1334, као и у три његове грчке простагме,[25] и очигледно је био намењен мање свечаним документима.

Посебну пажњу завређује печат. Реч је о отиску истог типара којим је израђен печат на Душановој повељи Дубровнику из маја 1334. Њиховим међусобним допуњавањем могу се реконструисати натписи

[20] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 92 (ново издање приредио Ж. Вујошевић у ССА 4, 52–56) и 116. Уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици – 10. Санкција*, Глас СКА 100 (1922) 39.
[21] V. Mošin, *Sankcija u vizantiskoj i južnoslovenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali 3, Dubrovnik 1954, 31–32.
[22] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, бр. 64.
[23] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици – 19. Наредба за писање повеље*, Глас СКА 156 (1935) 71–74.
[24] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици – 17. Датирање*, Глас СКА 132 (1928) 49–50.
[25] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, бр. 90, 109, 110; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, бр. 1, 3, 4.

на ободу и поред представе владара на престолу – **Сте⟨фань по милости бо⟩жики млады краль ср⟨пс⟩ки**, односно **⟨Сте⟩фан млады крал**. Пошто у оба случаја ништа не указује на накнадно постављање печата са неке друге повеље, остаје само да се закључи да је Душан кроз цело раздобље свог краљевања упоредо са печатима који су одражавали његову стварну титулу, користио и печат са титулом младог краља. Штавише, с обзиром на упадљиво слабији отисак на печату из 1345, изгледа да је младокраљевски типар од времена и употребе већ био дотрајао. При том је, међутим, занимљиво да је на повељи из 1334. печат био прекривен слојем црвеног воска, док је овде остављен у природној тамносмеђој боји. Да ли је то учињено зато што је двема повељама приписиван различит значај или из неког другог разлога тешко је рећи, али сигурно је да су Дубровчани Душанов печат на повељи из 1345, упркос застарелој титули и неупадљивој боји, прихватили као пуноважно средство оверавања.[26]

Према свему изложеном, повеља о укидању Дабиживове царине показује се као аутентичан и оригиналан документ. Уосталом, нико од истраживача који су са њом долазили у додир није то доводио у питање. Повод за сумњу даје једино истругани део у петом реду, али пошто се ради о делу текста чије мењање не би изменило смисао повеље, може се с великом поузданошћу закључити да је реч о покушају да се исправи некаква писарска грешка који није оставио никакве последице по интегритет текста.

Просопографски подаци

Личност ауктора Стефана Душана (краљ 1331–1346, цар 1346–1355), присутна у тексту кроз израз *краљевство ми* и потпис *Стефан краљ*, добро је позната, а сазнања о њој недавно су обогаћена и синтетизована првим издањем дела Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан – краљ и цар*, Београд 2005. Такође, у повељи се кроз израз *моји дедови и прадедови и родитељ* (страна *85*, ред у издању 11) посредно помињу Душанови претходници на немањићком престолу закључно са

[26] Подробан опис овог печата и његовог начина причвршћивања на обе повеље доноси G. Čremošnik, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, Sarajevo 1976, 128–130, са сликама (9a i 9b). Уз низ драгоцених појединости, у овом опису налази се и погрешна претпоставка да је натпис на ободу титулисао Душана као *младог краља рашког* или *зетског*, мада се на отиску из 1345. јасно види да после речи *краљ* долази реч која почиње на слово *с*. Уосталом, већ је А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, Нови Сад 1910, 25, читао овај натпис са придевом *српски*.

његовим оцем Стефаном Дечанским (1321–1331), а кроз израз *син краљевства ми* (*85*, 19) Душанов наследник Урош (1355–1371). Када је пак реч о поименичним поменима, у повељи се наводе само четири мање истакнуте личности.

Пиро Грубешић (Petrus de Grubessa), *84*, 3 – дубровачки властелин чији животни пут извори прате од 1301. па све до 1362. године. У политичком и привредном животу Дубровника средином XIV века водећи је представник утицајног рода Ранинића (Ragnina) чији су Грубешићи били огранак. У време када је јуна 1345. одређен да замени Симу Бенешића, првог из посланичке тројке именоване у јануару 1344, био је члан Малог већа, главног извршног тела Дубровачке општине, баш као што је то био и Бенешић годину и по раније.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 142, 200; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 531.

Мартол Чревић (Martolus de Çereva), *84*, 3 – дубровачки властелин. Један од имућнијих Дубровчана овог доба, припадао је роду који је био пословно тесно повезан са Србијом и стога често заступљен у посланствима упућиваним на ту страну. Као већ изабрани члан посланства намењеног Душану почетком 1344, одређен је да води преговоре са Дабиживом октобра те године.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 162; И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 544.

Паске Гучетић (Pasqua de Goçe), *84*, 3 – дубровачки властелин, чије увршћивање у посланичку тројку из 1344–1345. поткрепљује утисак о посебно пажљивом одабиру састава овог посланства. Наиме, његова пословна и политичка делатност која се може пратити од 1310. до 1352. године била је снажно везана за Србију. Још 1325. биран је за првог сталног заступника, конзула, дубровачких трговаца код немањићког владара, да би наредне године водио преговоре о српској продаји Пељешца Дубровчанима, а и касније се појављивао као посланик пред властодршцима из унутрашњости. Поред тога, његова супруга Марија потицала је из которске породице Тома која је била веома блиска српском двору.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 507.

Дабижив, *84*, 4, 7; *85*, 15, 18 – српски властелин чије су несугласице са Дубровчанима биле узрок за настанак ове повеље. Помиње се у дубровачком суседству већ од 1334. године. Зна се да је имао три брата – Вратка (поменут само 1335), Степка (1334–1369) и Ненка (1336–1375). Подаци везани за њих показују да је реч о месној властелинској

породици познатој по презимену Друговић или, још чешће, Чихорић, чији су се матични поседи налазили у жупи Попово, у западном делу Поповог поља, око 25 км северозападно од Требиња.

Из Дабиживовог деловања између 1343. и 1345. произлази да је он тада вршио дужност владаревог намесника у области Требиња. То, чини се, потврђује и реченица из повеље у којој се на поштовање владареве одлуке обавезује *сваки властелин који буде на том месту после Дабижива*. Међутим, његова судбина после 1345. није најјаснија. Постоји претпоставка да је повучен у дворску службу јер већ јула 1346. Дубровчани помињу друго лице као *од скора* постављеног владарског намесника у њима суседној немањићкој области. Штавише, Дабижив Чихорић се повезује са српским дворјанином Дабиживом који је умро у Прилепу почетком 1362. године (уп. под *Важнији појмови и установе – Слуга*). Једине поуздане, али оскудне податке, дају три одлуке дубровачких власти. Према првој, донесеној само месец дана пре него што је забележен долазак новог владарског намесника, Дубровчани су по хитном поступку настојали да утврде шта се од имовине Дабижива и његове породице налази у њиховом граду и истовремено изражавали чуђење над неким његовим писмом, одговарајући му да је познато да су се они увек трудили да свакоме учине правду те да су дубровачка врата увек отворена за све који су чинили и чине добро. Потом, крајем исте године један дубровачки властелин упућен је Дабиживу са *обавештењем и упутством*, нажалост, непознатог садржаја. Најзад, ујесен 1349. дубровачке власти обдариле су Дабижива и брата му Ненка са по 10, а *његовог*, није јасно чијег, нећака са 5 перпера.

Иако саме по себи не доводе у питање претпостављену Дабиживову каријеру на немањићком двору, ове вести ипак опомињу да је он и даље био присутан у старом крају и да је наступао заједно са осталим члановима своје породице, а то већ отвара простор за још једно решење. Наиме, вероватно још пре 1340. године Чихорићи су успоставили брачну везу са Драживојевићима, властеоском породицом из околине Невесиња чији су главни представници били жупан Милтен и његов син Санко, тако што је Санкова сестра удата за Дабижововог, изгледа најмлађег, брата Ненка – „нећак“ којег су Дубровчани обдарили 1349. лако би могао бити син из тог брака који је по тада истакнутом стрицу добио име Дабижив и чија је делатност у дубровачком суседству сразмерно богато посведочена у последње две деценије XIV века. У време повезивања обе породице биле су по свему судећи Душанови поданици. Међутим, најкасније 1348. Санко је већ признавао власт Душановог

заклетог непријатеља, босанског бана Стјепана II. О држању Чихорића приликом овог преокрета нема података, али зна се да су они у септембру 1358. као породица наступали против моћног немањићког великаша Војислава Војиновића. Штавише, у рату који је све до лета 1362. вођен између Војислава и Дубровчана, Дабиживов брат Степко помиње се више пута као Војиславов непријатељ. У ствари, Степко и Ненко, који га је изгледа у свему следио, држали су се као пријатељи, савезници, чак донекле и подложници, свог шурака Санка, тада већ моћног обласног господара под окриљем босанског бана. Такав однос између две породице одржао се и у следећем нараштају – Дабижив Чихорић млађи последњи пут се јавља у изворима 1399. године управо као сведок у једној повељи Санковог сина Радича. У светлу ових података, чини се да више није тако лако замислити Дабижива Чихорића како око 1360. служи на двору Немањића док се његова рођена браћа жестоко боре против најутицајнијег немањићког поданика тог доба. Напротив, можда га је лакше замислити како, разочаран Душановим поступком из 1345, за или чак са Санком Милтеновићем прилази босанском бану, али убрзо после 1349. умире, много пре свог иначе непознатог имењака који се упокојио у Прилепу 1362.

Извори и литература: *Monumenta Ragusina* I, 232–233, 235, 251; II, 48, 83–84, 239–240; III, 82, 96, 214, 220; Г. Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану*, Београд 1974, 71; К. Јиречек, *Властела хумска на натпису у Величанима*, ГЗМ у БиХ 4 (1892) 279–285; М. Благојевић, *Тепчије у средњовековној Србији, Босни и Хрватској*, ИГ 1–2 (1976) 33, нап. 91; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 65–66, 73.

Важнији појмови и установе

Слуга, *84*, 4 – осим уобичајеног значења особе која служи, у немањићкој средини означава и пехарника, дворског дужносника који је руководио пословима везаним за опскрбу двора пићем, нарочито вином. Пошто је Дабижив епитет слуге очигледно носио у овом другом смислу – под њим су га деценијама касније памтили и Дубровчани и његови сродници – у науци је поводом тога постављано питање како је један слуга могао да тако дуго борави далеко од двора, бавећи се управним пословима који нису имали никакве везе са његовим основним задужењем. Можда ће најпре бити да је звање слуге у ово време већ попримило обележја достојанства, то јест, да је могло да буде ношено независно од

вршења дужности коју је подразумевало, а упоредо с вршењем дужности друге природе, на пример, владаревог намесника у некој области, као што је то Дабижив по свему судећи био у Требињу.

Иначе, основни аргумент за повезивање слуге Дабижива из 1345. са Дабиживом умрлим у Прилепу 1362. јесте чињеница да је потоњи на свом надгробном натпису обележен као *енохијар* Душановог наследника Уроша. Овај грчки израз (oÂnocÊov) који се може превести са „винарник“ коришћен је као незванични синоним за звање *пинкерне* (pigkªrnhv), пехарника, дакле, *слуге* византијских царева.

Литература: *ЛССВ* 737–739 (Р. Михаљчић), са старијом литературом; *The Oxford Dictionary of Byzantium* IV, New York – Oxford 1991, 1679.

Трг, *84*, 5; *85*, 14 – место на којем су власти дозвољавале обављање трговачке делатности и при том наплаћивале царину на продату робу. Због тога је појам трг могао да поприми и значење места где се наплаћује царина, независно од тога да ли се ту заиста обавља трговање. У овој повељи могућа су оба тумачења али чини се да је Дабижив трг ипак био овлашћено купопродајно место (видети под *царина*).

Литература: *ЛССВ* 737–739 (Д. Ковачевић–Којић), са старијом литературом.

Динар, *84*, 5 – сребрни новчић, сребрњак (видети и под *перпера*).

Литература: *ЛССВ* 152–153 (Р. Ћук)

Товар, *84*, 5 – мера за тежину заснована на количини коју је могло да понесе једно товарно грло, пре свега коњ. Мада су, у зависности од физичких својстава товарене ствари, била могућа знатна одступања, један товар је најчешће износио око 125 килограма.

Литература: М. Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова* IV, Београд 1974, 911–917.

Добитак, *84*, 6 – израз обично коришћен као ознака за имовину уопште, и то у дипломатичкој грађи веома често управо за имовину дубровачких трговаца у Србији, овде по свему судећи има уже значење живе стоке. Наиме, од имовине дубровачких трговаца под удар Дабиживовог намета могла је доћи само она покретна имовина коју су ти трговци носили са собом на товарним коњима и која је стога већ била обухваћена претходном ставком о наплаћивању динара за сваки товар. Такође, за разлику од товара који иду *у Дубровник и из Дубровника*, добитак на који је Дабижив ударио намет иде само *у Дубровник*, а управо је жива стока била једна од роба чији је промет био изразито једносмеран – из

унутрашњости према Дубровнику. Због тога, чини се да овај део повеље треба схватити тако да је Дабижив, поред динара на сваки товар, убирао и по динар на свако грло стоке које је извожено у Дубровник.

Литература: *ЛССВ* 160–161 (Ђ. Тошић).

Царина, *84*, 8; *85*, 9, 10, 15, 18 – назив за приходе које су земаљске власти убирале од трговачког промета. Постојале су тржне царине, наплаћиване за робу продату на трговима, и мимоходне царине, наплаћиване на трговима и другим погодним местима дуж путева за сву робу коју је трговац туда проносио. До времена издавања ове повеље развој установе царина у немањићкој држави у односу према дубровачким трговцима ишао је у правцу укидања мимоходних царина, изузев што је упорно задржавана обавеза трговаца да на последњем тргу, пре него што ће напустити српску територију, плате мимоходну царину на сву непродату робу. Царина коју је Дубровчанима увео Дабижив несумњиво је била мимоходна јер је користила начин убирања *по товару* својствен том виду царињења. Ипак, то не значи да проницљиви српски властелин није установио и продајно место, трг. Смисао тог трга не би био да омогући убирање тржне царине – Дабижив није могао да очекује да ће Дубровчани продавати и куповати робу на тргу удаљеном једва дан пута од куће, јер им је било исплатљивије да са тако блиским тржиштем послују у свом граду. Оно што би са Дабижививог становишта оправдало успоставу трга била је управо могућност да у својој пограничној области убира мимоходну царину на робу која излази из Србије.

Све то, међутим, не одговара на основно питање како је Дабижив уопште могао да наплаћује царину када је то спадало међу искључива владарева права. Мада је решење највероватније у средњовековљу својственој самовољи месних власти, имајући у виду да је реч о времену највећег јачања централне власти у немањићкој држави као и каснију судбину требињске царине, можда не треба одбацити могућност да је Дабижив све време уживао макар прећутну Душанову сагласност.

Литература: *ЛССВ* 792–795 (А. Веселиновић), са старијом литературом.

Доходак, *85*, 16 – овде, приход у најширем смислу речи.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 296–297.

Влах, *85*, 16 – стари назив балканских Словена за романске староседеоце полуострва. У немањићкој средини могао је да означава и Дубровчане и посебан слој пољопривредног становништва унутар српске државе који се бавио сточарством, а чинили су га махом потомци

романских староседелаца. Овде је много вероватније друго решење, најпре, јер је употреба појма влах као назива за Дубровчане углавном везана за прву половину XIII века, затим, јер се у истој одредби повеље већ помињу дубровачки трговци и, најзад, јер се као једна од роба на које је Дабижив убирао царину изгледа јавља жива стока (видети под *добитак*), а за очекивати је да су њу у Дубровник извозили управо власи.

Литература: *ЛССВ* 86–87 (Д. Динић-Кнежевић).

Србин, *85*, 16 – у основном значењу назив за припадника српског народа. Такође, могао је да означава и припадника вишеслојне друштвене скупине пољопривредног становништва чије је основно занимање била земљорадња, а коју су, за разлику од друштвене скупине *влаха* (видети горе), махом чинили потомци словенских досељеника. У овој повељи употребљен је у оба смисла – када се каже да Дабижив не сме да убире царину *ни од трговца дубровачког, ни од влаха, ни од србина*, реч је о називу за друштвену скупину, а када се каже да спорна царина неће више бити убирана *ни под ким ко буде краљ Србима* мисли се на народ. Да би се ова разлика нагласила, у првом случају стављено је мало, а у другом велико почетно слово.

Литература: С. Шаркић, *О значењу израза Србин, човек и грађанин у средњовјековном српском праву*, Душанов законик – 650 година од његовог доношења, Бања Лука 2000, 199–206.

Записаније, *85*, 22 – један од уобичајених назива за повељу. Не подразумева никакав нарочит значај или свечаност документа на који се односи.

Литература: *ЛССВ* 217 (Ђ. Бубало).

Невера, *85*, 25 – ускраћивање службе коју поданик дугује владару, издаја. Саопштавајући да *тај који прекрши има да ми је неверан* Душан поручује да ће прекршилац његових одлука у вези са требињском царином сносити исте последице као да је починио ово изузетно тешко кривично дело за које се могла изрећи конфискација целокупне имовине, па и смртна казна.

Литература: *ЛССВ* 439 (Ђ. Ђекић)

Перпера, *85*, 26 – назив за ранosредњовековни византијски златник, у XIV веку већ коришћен као ознака за вредност 12 јединица неког сребреног новца, најчешће млетачких сребрењака који су били најстабилнија монета тог доба.

Литература: *ЛССВ* (под *новац*) 441–444 (Р. Ћук).

Топографски подаци

Осим добро познатих градова Дубровника и Сера,[27] у повељи се од географских појмова помиње још једино *трг на Требињи* (*84*, 5; *85*, 14) као место где је Дабижив наплаћивао своју царину. Предлог *на* можда указује да се овде не подразумева сам градић Требиње, средиште истоимене средњовековне жупе, него неки прелаз на реци Требишњици, највероватније онај испред самог градића где је убирање царине посведочено у изворима из XV века.[28]

[27] О Душановом бављењу у Серу постоји краћи прилог А. Соловјева *Цар Душан у Серезу*, ЈИЧ 1–4 (1935) 472–477, који не помиње издавање ове повеље. На нешто позније раздобље односи се знаменита студија Г. Острогорског *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965.

[28] Уп. Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998, 174.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 99–113

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1347"
091=163.41(234.425.21)"1347"
271.2–735:347.23(234.425.21) "1347"

Драгић Живојиновић

ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА ЗА ХИЛАНДАР О ЛУЖАЧКОЈ МЕТОХИЈИ

[1347, индикт 15], јануар 18.

Цар Душан златопечатним словом потврђује, у Прилепу 18. јануара 1347, хиландарском игуману Теодулу власништво српског манастира над селом Лушцем на североисточном делу Халкидичког полуострва и додаје метохији утврђење Палеохор и селиште Кокалино Љутовес. По царевој заповести, властелин Калавар и челник Бранило утврђују међе хиландарског поседа. Исправа је оригинална, а како је местимично оштећена, недостаје и година њеног издавања, до које се, међутим, без већих тешкоћа долази анализом унутрашњих података.

Par l'apposition de son sceau doré sur ce acte délivré à Prilep, le 18 janvier 1347, l'empereur Dušan confirme à l'higoumène Teodul la propriété du monastère serbe sur le village de Lužac sis au nord-est de la presqu'île de Chalcidique en ajoutant à ce métoque la forteresse de Paleohor et le village abandonné de Kokalino Ljutoves. Conformément aux ordres de l'empereur, le seigneur Kalavar et le čelnik Branilo établissent la délimitation de la possession de Chilandar. Ce document est un original qui, en raison de mutilations partielles, a perdu l'indication de sa date de délivrance, que l'on peut toutefois aisément déterminer par une analyse des données contenues.

Хиландарско изасланство, предвођено игуманом Теодулом, дошло је код првог српског цара и, показавши му хрисовуље и простагме византијских владара које се тичу лужачког властелинства, затражило да и он потврди посед српске атонске обитељи на северној Халкидици. Душан им је изашао у сусрет, чак је метох у Лушцу проширио утврђеним градом Палеохором и суседним селиштем Кокалиним Љутовесом. Поред тога, послао је на терен властелина Калавара и челника Бранила да попишу међе лужачког имања, што су они и учинили. Читава правна радња овековечена је хрисовуљом обнародованом под Прилепом 18. јануара, при чему недостаје година издавања јер је баш на том

месту документ оштећен. Ипак, још је Владимир Мошин предложио 1347. као највероватније решење.[1]

Хрисовуља се чува у Архиву манастира Хиландара, где је заведена под бројем 44, топографска сигнатура А 4/17. Ради се о оригиналном документу писаном канцеларијским курзивом у 28 редова, рачунајући ту и потпис. Коришћено је браон мастило, док су крст симболичке инвокације, речи **ЦАРꙋ** (6. ред), **СЛОВѠМЬ** (12, 21) и **СЛОВѠ ЦАРСТВА МИ** (26), као и потпис и крстови који му претходе и следе изведени киноваром. Исправа је на папиру димензија 331 x 1504 мм, који је налепљен на другу хартију, што, оцена је Душана Синдика, „омета уочавање бележака на полеђини и воденог знака“. Нема ни печата нити трагова печаћења будући да је откинут доњи крај хрисовуље, а са њим и доњи делови потписа. Местимичне мрље од влаге нису онемогућиле читање, али су зато подеротине оставиле неколико лакуна. Тако од 12. до 18. и, поново, од 25. реда до краја недостаје лева ивица, док у средини документа мање празнине постоје у 18. и 19, а знатно веће од 24. до 27. реда (на тај начин је у 26. реду „страдала“ и година од стварања света).

Фотографије ове златопечатне повеље могу се наћи у Архиву Српске академије наука и уметности (АСАНУ 8876–ж/54), Археографском одељењу Народне библиотеке (НБС Ф 2771) и на микрофилму у Архиву Србије. Наше издање темељи се на снимку из Архива Србије.

Ранија издања

Хрисовуљу је први објавио Стојан Новаковић (*Законски споменици*, 432), али само у изводу ограничавајући се на диспозитив. Потпуно издање приредио је Александар Соловјев (*Одабрани споменици*, n° 68, 143–144). Поред тога, ваља истаћи и описе које су дали Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, n° 65, 189–190 и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, n° 44 (А 4/17), 50.

У српској медиевистици највише се овим документом бавио Владимир Мошин, који му је посветио посебну расправу (видети нап. 1). Још неколицина истраживача узгредно се позабавила овом хрисовуљом: М. Живојиновић, *Јеромонах Матеја и Хиландарски метох у Лушцу*, Хиландарски зборник 5, Београд 1983, 64–65; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997,

---

[1] В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, ЈИЧ V (1939) 117–118. О аргументацији видети ниже у одељку *Дипломатичке особености*.

213–214; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд 1997, 163, 175; С. Ћирковић, *Хиландарски игуман Јован (Проблем аката српске царске канцеларије)*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 60, 63; Ж. Вујошевић, *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, ССА 2 (2003) 231, 244–245; исти, *Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти*, ССА 4 (2005) 62, нап. 31; Д. Живојиновић, *Калиник, игуман манастира Хиландара*, ИЧ LII (2005) 124.

Текст исправе[*]

+ По неизреч(е)нʼнѡмȣ м(и)л(о)срдию и чл(овѣ)кѡлюбию вл[а]д[ы]ки моѥго сладʼкаго ми Х(ри)с(т)а, по изволѥнию и м(и)л(о)сти и всем(и)л(о)стивʼнѡмȣ ѥго призрѣнию, ѥже на ц(а)рс(т)в(о) ми |2| ꙗкоже и на прьвихь с(ве)т(и)хь православʼних(ь) ц(а)рихь, такожде и бл(а)г(о)д(а)ть прѣс(ве)т(а)го своѥго Д(оу)ха и на ц(а)рствѣ ми показа, ꙗкоже излиꙗ на с(ве)тиѥ своѥ |3| ȣченики и ап(о)с(то)ли рекь имь: „Идѣте вь всȣ вьселѥнʼнȣю и проповѣдите славȣ моѥго Б(о)ж(ь)ства“;[2] по всехвалимѣи ѥго м(и)л(о)сти таковиѥ дари и ц(а)рствȣ |4| ми дарова и постави ме г[оспо]д[и]на вʼсемȣ стежанию ѡт(ь)чьствиꙗ моѥго, рекȣжеземʼли срьбʼскѡи и Грькѡм(ь) и странамь западнимь, м(и)л(о)стию |5| Б(о)жиѥю и неизреч[е]нʼнимь ѥго промишʼлѥниѥмь. Сьдрьжещȣ ми сиꙗ вса, бл(а)говѣрʼнѡмȣ и Б(о)гомь поставлѥнʼнѡмȣ Стефанȣ прьвѡ|6|мȣ Ц(Ѧ)Рȣ, провьсиꙗвʼшȣ ми ѡтрасʼли б(о)гонасажденʼнѣи вь рѡдѣ моѥмь м(о)л(и)твами с(ве)т(и)хь прѣрѡдитель моихь, рекȣже Сүмеѡна Немане новагѡ |7| мирѡточʼца и с(ве)т(ите)лꙗ Сави, иже просвѣтивʼшаго и вьзразȣмивʼшаго испрьва ѡт(ь)чьствиѥ наше и равʼносьпрѣстолʼнаго ап(о)с(то)лѡмь, и инихь с(ве)тихь |8| по редȣ бивʼшихь вь родѣ моѥмь, тѣхь м(о)л(и)твами и бл(а)гословлѥниѥмь вьспʼриѥмшȣ ми кр(ь)сть ѡт рȣки Г(о)с(по)днѥ и мьчь ѡт рȣки анг(е)лови. |9| И ц(а)рствȣющȣ ми ѡ Б(о)зе и веселещȣ ми се ѡ б(о)жьствьнѣмь дарѣ сь вьзʼлюблѥнʼними и правовѣрʼними властели и властеличики ц(а)рства ми, |10| вь

[*] Редакција издања: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

[2] Парафраза *Мк* 16:15.

врѣме же тѡ прииде кь ц(а)рствȣ ми всеч(ь)стни игȣм(ь)нь прѣс(ве)тиѥ Б(огороди)це Хиландарʼскиѥ кѵр(ь) Ѳеѡдȣль сь ч(ь)стними старʼци и говорише |11| ц(а)рствȣ ми за Лȣжьць и изнесоше хрисѡвȣле и простагʼме грьчкихь ц(а)рь. И видѣвь ц(а)рствѡ ми запис(а)ниꙗ бл(а)говѣрних(ь) ц(а)рь и не потворих, |12| ⟨нь па⟩че болʼше потврьдихь СЛОВѠМ(Ь) и знамениѥмь ц(а)рскимь, да си имать вса вишеписана цр(ь)кви с(ве)тиѥ Б(огороди)це Хиланʼдарʼскиѥ вь вѣки |13| ⟨неоте⟩млѥмо никимь. И ѥще кʼ томȣ приложи ц(а)рствѡ ми м(а)т(е)ри Б(о)жиѡи Хиландарʼскои градь Палеѡхорь сь всѣми меꙇами |14| ⟨и пра⟩винами, и селище Кокалино Лютовѣсь према Лȣжʼцȣ, сь всѣми мѥꙇами и правинами села тога, да си га има и дрьжи цр(ь)квь |15| м(а)т(е)ре Б(о)жиѥ Хиланʼдарʼскиѥ никимь не ѡтѥмлѥмо довѣка. И ѡ сих(ь) всѣх вишепис(а)нних(ь) посла ц(а)рс(т)во ми правовѣрнаго властелина ц(а)рства ми |16| Калавара и челника Бранила и ȣтесаше мегю метохии м(а)т(е)ре Б(о)жиѥ Хиланʼдарʼскиѥ Лȣжʼцȣ и селѡм(ь) иже приложи к тѡмȣ ц(а)рствѡ ми: |17| ⟨...±5⟩ль, на Чесвинь, на Космачь, тере низ дѣль под брьдо на краи полꙗ и под брьдо на Градище, на Местакь, тере прѣзь рѣкȣ по си|18|⟨но⟩рȣ Гоинʼскѡмȣ на Гѡино, на Рȣдаре по дѣлȣ ⟨...±8⟩ѥ на Голѣмȣ рѣкȣ и ȣз рѣкȣ на Топльчане, на С(ве)тȣ Б(огороди)цȣ, т⟨ере⟩ пȣтемь |19| ȣз дѣль ⟨н⟩а ⟨Б⟩а⟨бин⟩ȣ ⟨Кош⟩арȣ[3] по дѣлȣ на Жабокль⟨...±20⟩ȣ рѣкȣ и низ рѣкȣ на Каль, на Прапратово градище |20| и на Прѣворь, на Клобȣкь, на Скоровицȣ, на Междȣрѣкь, на Бłановицȣ, на Гльбокȣ рѣкȣ и пȣтемь на Ловче, тере на Смра|21|дьнь. И сиꙗ вса вишепис(а)нʼна записа и ȣтврьди ц(а)рство ми СЛОВѠМ(Ь) ц(а)рства ми, да не има никʼто забавити вь земʼли ц(а)рства ми мето|22|хии хиландарʼскѡи Лȣжʼцȣ и селом(ь) иже приложи ц(а)рство ми, ни за малȣ ни за великȣ работȣ, и иже се ѡбрѣще господствȣ ѥи вь градѣ |23| Рѣдинѣ. Ктѡ ли дрьзʼне потворити сиѥ записаниѥ мною Стефанѡмь ц(а)ремь, таковаго да разорить Г(оспод)ь Б(о)гь и прѣч(и)стаꙗ ѥго м(а)ти |24| вь д(ь)нь страшʼнаго сȣда и да га порази сила ч(ь)ст⟨наго и животвор⟩ещаго кр(ь)ста Г(о)с(под)ниꙗ

[3] Услед пресавијања документа слова су избрисана. Реконструкција на овом месту извршена је према А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 144.

и да ѥс(ть) проклеть ѡт ·т҃и҃і· с(ве)т(и)хь и б(о)гоносних(ь) ѡт(ь)ць |25| ⟨и⟩же вь Никеи и ѡт четирех(ь) еѵ(аг)г(е)листь и ѡт ⟨всѣх светих⟩ и ѡт ц(а)рства ми да нѣсть бл(а)г(о)с(ло)влѥнь. Записа же се и ȣтврь|26|⟨ди си⟩ѥ златопечатноѥ СЛОВСѠ Ц(Ѧ)РС(Т)В(Ѧ) М⟨И вь лѣто ·ѕ҃ѡ҃н҃д҃· иньдикта ·е҃і· мѣсе⟩ца гѥн(варꙗ) ·и҃і· |27| ⟨Господин⟩ь ц(а)рь повелѣ п⟨ис⟩ати подь Прилѣпѡмь.

+ СТ(Є)Ф(Ѧ)Н(Ь) ВЬ Х(РИ)С(Т)Ѧ Б(ОГ)Ѧ БЛ(Ѧ)ГОВѢРНИ Ц(Ѧ)РЬ СР(Ь)БЛЮЕМЬ И ГРЬКСѠМ(Ь) +

На полеђини хрисовуље налази се белешка из XIX столећа, написана руком монаха Никандра:[4] **Сеи хрисовȣль естъ царѧ Стефана мало неговѣмь истлѣ[ишїи] и дань естъ монастирю нашемȣ и ѡписȣеть дарованиѧ мѣста Хиландарȣ оѵ Лȣжцȣ и села со всѣми правинами своими и синорами и прочаѧ всѧ и копие его в немъ простѣто все и засиѧетъ.**

Превод хрисовуље

По неизрецивом милосрђу и човекољубљу Владике мог слаткога ми Христа, вољом и милошћу и веома милостивим Његовим старањем о царству ми као и о првим светим православним царевима, а такође и благодат Светога духа показа на царству ми, као што је излио и на ученике и апостоле, рекавши им: „Идите у сву васељену и проповедајте славу мога божаства.“ По милости Његовој достојној хвале такве је дарове даровао царству ми, и постави ме за господара све имовине отачаства мога, да кажем – Српске земље, и Грка и Западних земаља. Милошћу Божјом и неизрецивим Његовим промислом све ово држим ја, благоверни и Богом постављени Стефан први ЦАР, који сам Богом засађени изданак, поникао у роду моме молитвама светих прародитеља мојих, да кажем – Симеона Немање новога мироточца, и светитеља Саве, апостолима сапрестолног, који је испрва просветио и подарио разум отачаству нашем, и других, који су редом били у роду моме – њиховим молитвама и благословом примио сам крст из руке Господње и мач из руке анђелове, и царујем у Богу и веселим се о божанскоме дару са вазљубљеном и правоверном властелом и властеличићима царства ми. У то време дође к царству ми свечасни игуман пресвете Богородице Хиландарске кир Теодул са часним старцима и говорише царству ми за

[4] Доносимо је према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, n° 44 (А 4/17), 50.

Лужац, и изнесоше хрисовуље и простагме грчких царева, и пошто је видело царство ми записе благоверних царева – не покварих него и више утврдих СЛОВОМ и знамењем царским да све горе писано буде цркви Свете Богородице Хиландарске у векове, и да нико (то) не одузме. И још к томе приложи царство ми матери Божјој Хиландарској град Палеохор са свим међама и правима, и селиште Кокалино Љутовес, према Лушцу, са свим међама и правима села тога, да га има и држи црква матере Божје Хиландарске, и нико да га не одузме довека. И о свему што је горе писано посла царство ми правовернога властелина царства ми Калавара и челника Бранила и утесаше међу метохији матере Божје Хиландарске, Лушцу, и селишта која је к томе приложило царство ми: [...] на Чесвин, на Космач, те низ дел под брдо на крај поља, и под брдо на Градиште на Местаћ [...] гоинскому на Гоино, на Рударе, по делу [...] на Голему реку и уз реку на Топличане на Свету Богородицу, те путем уз дел на [...] по делу на Жабокљ[...] реку, и низ реку на Кал, на Прапратово градиште, и на Превор, на Клобук, на Скоровицу, на Међуречје, на Блановицу, на Дубоку реку, и путем на Ловче, те на Смрадањ. И све ово горе забележено записа и утврди царство ми СЛОВОМ царства ми, да нико у земљи царства ми не узнемири метохију хиландарску Лужац и села која приложи царство ми, ни због мале ни због велике работе, нити оно што је стекло господство Њено у граду Редини. Ко ли се дрзне да прекрши ово што сам ја, цар Стефан, записао – тога да уништи Господ Бог и пречиста Мати Његова у дан Страшнога суда, и да га порази сила часног животворног крста Господњег, и да је проклет од 318 светих и богоносних отаца никејских, и од четворице јеванђелиста и од [...] и од царства мога да није благословен. Записа се и утврди [...] златопечатно СЛОВО ЦАРСТВА МИ [у лето 6854, индикта 15,] месеца јануара 18.

Господин цар наредио је да се пише под Прилепом.

СТЕФАН У ХРИСТУ БОГУ БЛАГОВЕРНИ ЦАР СРБА И ГРКА

Дипломатичке особености

Исправа саму себе назива *словом* (ред. 12 и 21) и *златопечатним словом* (ред 26), што су српскословенски еквиваленти византијског појма crysÊboyllov lÊgov који означава свечану повељу са златним печатом коју је могао да издаје искључиво цар. Хрисовуља настоји да опонаша праксу цариградске империјалне канцеларије; уз брзопис користи се и логос-формула, мада се византијска правила не поштују до-

словно, те је у српској верзији реч слово написана три пута црвеном бојом, али не и у три различита падежа, како се то чинило у ромејским актима највишег ранга, док је у интитулацији црвено мастило употребљено за реч цар (ред 6), што је незабележено у византијској пракси. С друге стране, ово није усамљен пример у српској дипломатици да се царско звање истиче киноваром; на исти случај наилазимо у хиландарској хрисовуљи цара Уроша од 9. маја 1366, која, што није без интереса, има сличну аренгу као исправа пред нама.[5]

Хрисовуља почиње симболичком инвокацијом (+), а за њом следи аренга (ред. 1–8) чије су уводне речи: *По неизреченом милосрђу и човекољубљу мојега владике, слатког ми Христа*, и која се први пут јавља баш у овом документу, да би остала у употреби до самог краја XV столећа и била коришћена на просторима српских средњовековних државних творевина од Македоније до Босне. Још је Станоје Станојевић оценио да је „ова Аренга највише и најчешће и најрађе употребљавана од свих познатих Аренга“.[6] Њему је било познато тек десет таквих случајева, међу њима ниједан из Душанових аката, па је погрешно закључио да се она јавља тек од времена цара Уроша. Мошин је, међутим, показао да таквих докумената има дупло више него што је Станојевић мислио и да су два из канцеларије првог српског цара.[7] Слични проемијуми у повељама потоњих владара непосредно зависе од аренги Душанових златопечатних исправа, с тим што од увода лужачке хрисовуље потичу они из аката цара Уроша, краља Вукашина, деспота Угљеше и господина Константина Драгаша, док даровнице кнеза Лазара, сина му Стефана, деспота Ђурђа и краља Твртка II надахнуће траже у повељи о Светом Николи из Добруште.[8]

---

[5] Уп. ССА 1 (2002) 105, ред 9 (С. Бојанин).

[6] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. V Аренга (Проемиум)*, Глас СКА XCIV (1914) 210.

[7] Поред наше исправе, други акт је контроверзна царска хрисовуља, која тврди да је издата на Сабору у Крупишту (1355), о метоху Светог Николе из Добруште са немогућом годином (1344), неодговарајућим индиктом (I; уз 1344. иде XII, док 1355. одговара VIII) и словном грешком у потпису; о њој уп. Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, n° 26, 66–69 и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, n° 29, 39. Листу докумената са овом аренгом видети у В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, 105–107. Од њих је, до сада, у нашем часопису публиковано пет повеља: ССА 1, 93–98 (С. Ћирковић), 99–102 (исти), 103–115 (С. Бојанин), 131–142 (А. Веселиновић); ССА 4, 161–172 (С. Ћирковић).

[8] В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, 108, 110. Акти Гргура Бранковића и Јована Кастриота за Хиландар и деспота Јована Бранковића за Есфигмен представља-

Идеја водиља аренге јесте повезивање Душанове власти с *првим светим православним царевима* (ред 2), што се несумњиво односи, повежемо ли то са доцнијим поменом о *примању крста из руке Господње* (ред 8), на праслику Константина Великог. Поред Христове милости, први српски цар на империјалном достојанству треба да захвали и *молитвама светих прародитеља*, најпре Симеона Немање (*новог мироточца*) и светог Саве (*равнопрестолног апостолима*), али и *других по реду, бивших из рода* свог (ред. 6–8), међу којима се истиче лик *светог краља* – Душановог деде и великог узора, из чијих аката је и преузет мотив молитви светих претходника које утврђују суверену моћ владара.[9] У вези са претходном мисли је и казивање о *богонасађеном корену* (ред 6) чији је изданак српски цар. Мотив светог корена савршено је одговарао царској идеологији Стефана Душана и његовим настојањима да се представи као *imitator Christi*[10] и готово редовно је коришћен у исправама империјалног раздобља.[11] Добијање *мача из руке анђела* (ред 8) још једна је идејна формула којом се српски цар, овог пута, пореди са Исусом Навином – оличењем савршеног владара-ратника.[12]

Након аренге следи прва експозиција (ред. 9–11) из које сазнајемо да су код цара, у време када се он *веселио због божанског дара са вољеном и правоверном властелом и властеличићима*, дошли хиландарски старци на челу са игуманом Теодулом и замолили га да потврди манастирски посед у Лушцу, показавши му хрисовуље и простагме византијских царева које су сведочиле о власничким правима српске атонске обитељи. У првом диспозитиву (ред. 11–15) Стефан Душан каже да је видео *записанија благоверних царева*, те их је не само *потврдио словом и знамењем царским*, већ је лужачкој метохији придодао град Палеохор и селиште Кокалино Љутовес, са *свим међама и прави-*

ју посебан случај, будући да се у њима говори само о Христовом милосрђу и призрењу на владара (уп. исто, 107).

[9] О Милутиновом позивању на молитве праотаца уп. С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 160–163. Видети и наш први рад у овом броју.

[10] С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 162, 253; ССА 2, 231 (Ж. Вујошевић).

[11] Уп. ССА 1, 71, ред. 17–18 (Д. Живојиновић); ССА 4, 137, ред 18 (С. Мишић); ССА 5 (2006) 117, ред у издању 19 (Ж. Вујошевић).

[12] ССА 2, 244–245 (Ж. Вујошевић). О Исусу Навину као ратничком узору српских средњовековних владара уп. В. Ј. Ђурић, *Нови Исус Навин*, Зограф 14 (1984) 5–17; С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија*, 222–232. Уочи освајања Јерихона Навину се приказао архистратиг Михаило с голим мачем у руци (*Ису.* 5:13–15), одатле је инвеститура мачем из анђеоске руке асоцијација на освајача Хана'ана.

ма, да буду хиландарски *довека*. За овим следи друга нарација (ред. 15–16) у којој се говори о упућивању властелина Калавара и челника Бранила на терен, са задатком да утешу нове међе лужачког имања. Нова диспозиција (ред. 17–21) детаљно нас упознаје са тим границама које се, како је приметио Мошин, нигде не прекидају, што „показује да су *два нова поклона сачињавала општу територију са селом Лушцем* (подвукао В. Мошин)“.[13]

Короборација (**И сиꙗ вса вишеписан҄на записа и ꙋтврьди царство ми СЛОВѢСѠМЬ царства ми**) претходи имунитетној одредби (ред. 21–22) којом се метохија ослобађа свих *малих и великих работа*, са нагласком на манастирску имовину у оближњем управном седишту Рендини. Санкција (ред. 22–25) је духовна, а елементи претње уобичајени су за Душанова акта – прекршиоцима се грози Христом, Богородицом, Часним крстом, никејским оцима, четворицом јеванђелиста, свим светима, као и ускраћивањем благослова од стране самог цара.[14]

Текст хрисовуље оштећен је на месту где је уписан датум, недостају година од стварања света и број индикта, тако да се може прочитати само 18. јануар. Помен Теодула као хиландарског старешине, међутим, помаже да се прецизно одреди време настанка овог документа. Душанова хрисовуља Карејској келији издата 1348, такође у Прилепу, помиње нашег јеромонаха као бившег игумана.[15] Из исте године, јануара месеца индикта првог, потиче и простагма цара Стефана на грчком језику насловљена на игумана кир-Калиника, првог човека српског манастира на Гори атонској.[16] Пошто је у јануару 1348. на челу обитељи Калиник, док је приповест из експозиције (о весељу цара и његове властеле због божанског дара) несумњива алузија на крунисање из априла

[13] В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, 111.

[14] Уп. ССА 1, 73, ред. 65–71 (Д. Живојиновић), где се, поред наведених чинилаца, наводе још 12 апостола, седам васељенских сабора и свети Симеон и Сава; ССА 2, 58, ред. 61–76 (С. Марјановић-Душанић), где су додата проклетства *збора мајке Божје Светогорске* и светог Николе Чудотворца, као и поређење са Јудом Искариотским; ССА 3 (2004) 37–38, ред. 48–60 (иста); ССА 4, 54–55, ред. 63–70 (Ж. Вујошевић), где се помињу и *сви правоверни архиепископи и епископи и игумани српски*; исто, 74–75, ред. 156–163 (С. Марјановић-Душанић); исто, 138–139, ред. 63–71 (С. Мишић), где се прети још и *осветницом Светом Богородицом Хиландарском*. О санкцијама Душанових исправа уопште, видети V. Mošin, *Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku III (1954) 39–41, 44.

[15] ССА 1, 72, ред. 52–53 (Д. Живојиновић).

[16] Издање: L. Bénou, *Le Codex B du monastère Saint–Jean–Prodrome (Serrès) (XIIIe–XVe siècles)*, Paris 1998, n° 199, 393–394; превод: Д. Живојиновић, *Калиник*, 113–114.

1346,[17] а и познато је да старешинство над Хиландаром крајем 1345. припада Јевтимију, а у првој половини 1346. Кирилу,[18] лако се закључује да је ова хрисовуља издата 1347. године.

Потпис (**стефань вь христа бога благовѣрни царь србьлюемь и грькомь**) спада у класичне Душанове потписе и идентичан је ономе на хрисовуљи од 10. августа 1354. године.[19] Печат недостаје, заједно са отргнутим доњим делом исправе, али се спомиње у диспозицији као *знаменије царско* (ред 12).

Поменута акта

Хрисовуље и простагме грчких царева, о којима се говори у експозицији (ред 11), јесу даровни акти византијских владара који потврђују власничка права српског манастира у подручју Лушца. Неки од њих су сачувани, попут четири хрисовуље Андроника II из периода 1299–1327;[20] док је од две простагме (или хоризме) Михаила VIII и две простагме Андроника II остао само помен у попису грчких документа из хиландарског архива с краја XIII века.[21]

Хиландар прве поседе на том терену стиче током седме деценије XIII столећа захваљујући поклону византијског племића Димитрија Спартина.[22] С временом ће се метох српског манастира у атару села Горњи Лужац повећавати како царском широкогрудошћу, тако и добро-

[17] В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, 110, 117–119.
[18] О хронологији Јевтимијевог и Кириловог начелствовања уп. Д. Живојиновић, *Калиник*, 123.
[19] ССА 4, 123, ред. 42–43 и фотографија (С. Бојанин). О Душановим потписима видети С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици. XIII Потпис*, Глас СКА CVI (1923) 40–42; М. Динић, *Српска владарска титула за време царства*, ЗРВИ 5 (1958) 9–17; Љ. Максимовић, *Грци и Романија у српској владарској титули*, ЗРВИ 12 (1970) 63.
[20] *Archives de l'Athos XX. Actes de Chilandar I, des origines à 1319*, édition diplomatique par M. Živojinović – V. Kravari – Ch. Giros, Paris 1998, n° 17 (јануар 1299); L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 100 (децембар 1324), n° 110 (мај 1326), n° 114 (септембар 1327).
[21] Уп. A. Solovjev, *Un inventaire de documents byzantins de Chilandar*, Annales de l'institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum) 10 (1938) 34–35, n°s 15–17, 19; Ф. Баришић, *Први попис грчких аката на старосрпском с краја XIII века у Хиландару*, Хиландарски зборник 7 (1989) 32–33, n°s 15–17, 19; *Archives de l'Athos XX*, 14, n°s 15–17, 19.
[22] Димитрије се, после марта 1262, замонашио и поклонио српској обитељи комад земље. Његова даровница није сачувана, већ се о њој обавештавамо из акта Спартинових синова, издатом септембра 1265, у коме они потврђују очеве прилоге и са своје стране додају друга добра Хиландару (*Archives de l'Athos XX*, n° 7, 122–126).

чинством приватних лица,[23] да би крајем двадесетих година XIV столећа отпочела и спорења са бугарском обитељи Зографа, власником знатног имања у Доњем Лушцу, око извесне воденице смештене на самој међи њихових поседа.[24] Из овог сукоба, у коме ће обе стране прибегавати преради и фалсификовању докумената[25] и на чији ће ток утицати тренутни политички односи у региону тог доба, као победник ће изаћи Хиландар.[26] Потпуни тријумф српске светогорске монашке заједнице уследиће после ширења власти Стефана Душана над читавом Македонијом, јер ће тада бугарски калуђери изгубити сав иметак у лужачкој области.[27]

Просопографски подаци

О *Симеону Немањи* (страна *101*; ред у издању 15) уп. ССА 4, 18 (В. Тријић); о *светом Сави* (*101*, 16) видети ССА 3, 97 (Д. Живојиновић); о *игуману кир Теодулу* (*102*, 24) уп. ССА 1, 76 (исти).

Цар Стефан, *101*, 13; *102*, 52 – Стефан Душан (1331–1355, цар од 1346), најмоћнији српски владар у средњем веку.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 500; *ИСН* I, 694.

Властелин Калавар, *102*, 36 – Непознат из других извора, према имену би се могло закључити да је био грчког порекла. Помен пре челника Бранила означава Калаваров виши хијерархијски положај. Припадао је, савим извесно, групи византијских аристократа лојалних

---

[23] О изгубљеним актима нецарског порекла уп. *Archives de l'Athos XX*, 16, n°s 49, 55, 59, 61–63.

[24] О развоју хиландарског властелинства у Лушцу и спору са Зографом видети В. Мошин, *Повеља цара Душана о селу Лушцу*, 112–117; М. Живојиновић, *Јеромонах Матеја*, 51, 54–65; иста, *Историја Хиландара I. Од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд 1998, 117, 154, 179, 215.

[25] Уп. *Actes de Chilandar* I, n° 102 и W. Regel – E. Kurtz – B. Korablev, *Actes de l'Athos IV. Actes de Zographou*, Византийскiй Временник, приложение къ XIII тому, С. Петербургъ 1907, n° 34.

[26] Управник Солуна, Сиргијан, пресуђује у корист Хиландара у децембру 1330. (L. Petit, *Actes de Chilandar* I, n° 120). Да је на такву одлуку највише утицала српска победа код Велбужда потврђује првобитна пресуда (старија непуних годину дана, из времена ромејско-бугарског савеза) истог Сиргијана, којом се даје за право Зографу (W. Regel – E. Kurtz – B. Korablev, *Actes de Zographou*, n° 20; издавачи су овај акт сместили у 1321. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches. 4. Teil: Regesten von 1282–1341*, München – Berlin 1960, n° 2570, мишљења је да највише одговара 1327, док М. Живојиновић, *Јеромонах Матеја*, 61, сматра да се ради о 1329/1330. години).

[27] Царева златопечатна повеља Зографу из априла 1346 (А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, n° IX) не спомиње Лужац као метох бугарског манастира.

српској власти. Иако није досегао ниво серских кефалија Ореста, Дуке Нестонга и Димитрија Комнина Евдемонојоана, великог хетеријарха Јована Маргарита, архонта Ђорђа Фокопула или васељенског судије Никите Педијасима, *правоверни властелин царства ми Калавар* уживао је довољно поверења српског владара да добије деликатан задатак тесања међа хиландарског поседа у Лушцу.

Литература: А. Соловјев, *Греческiе архонты в Сербском царстве XIV века*, Byzantinoslavica II (1930) 275–287; М. Благојевић, *Државна управа*, 214.

Челник Бранило, *102*, 37 – Помиње се у сличној улози нешто касније, у Душановој царској простагми од 15. новембра непознате године, када на челу 12 *стариника* одређује спорне хиландарске међе у Струмичком пољу повише Секирника. Додуше, том приликом се не назива челником него властеличићем, али то није пресудан аргумент да се не ради о истој особи, већ пре показатељ да Бранило није припадао кругу моћније властеле.

Извори: С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, ЗРВИ 21 (1982) 116.

Литература: С. Ћирковић, *Хрељин поклон Хиландару*, 109, 110; М. Благојевић, *Државна управа*, 214, 215, 225, 237.

Установе, важнији термини

За појмове *властела* (*101*, 22; *102*, 36) и *челник* (*102*, 36) уп. ССА 3, 12, 14 (С. Мишић) и ССА 2, 151–152 (М. Шуица); за *властеличићи* (*101*, 22) и *метохија* (*102*, 37, 49) уп. ССА 4, 145, 146 (С. Мишић); о *игуману* (*102*, 23) и *хрисовуљи* (*102*, 25) видети ССА 2, 36, 38 (исти) и ССА 4, 129 (С. Бојанин); за *слово* (*102*, 47) уп. ССА 4, 147 и ССА 3, 13 (С. Мишић); за *селиште* (*102*, 32) видети ССА 1, 66 (исти); о *златопечатном слову* (*103*, 58) уп. исто, 77 (Д. Живојиновић) и 96 (С. Ћирковић).

Простагма, *102*, 26 – Царски акт за свакодневну употребу којим се објављују наредбе, постављења на дужности и у звања, као и законске одредбе мањег обима. Владар ју је својеручно потписивао менелогемом (име месеца и број индикта написани циноваром). Све до Михаила VIII (1259–1282) простагме је искључиво обнародовао владајући цар. Михаило дозвољава свом сину и савладару Андронику II да објављује простагме, али не и да користи менелогем, већ да се потписује као $AndrÊnikov CristoØ cŸriti basileÕv. Када је Андроник наследио оца допустио је својим савладарима да издају простагме потписане менелогемом.

Литература: F. Dölger, *Facsimiles byzantinischer Kaiserurkunden*, München 1931, 5–6; *Грчке повеље*, LXXVI–LXXVII; F. Dölger – J. Karayannopoulos, *Byzantinische Urkundenlehre I. Die Kaiserurkunden*, München 1968, 109–112; N. Oikonomidès, *La Chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle*, REB 43 (1985) 191–192; *ЛССВ*, 591 (Б. Ферјанчић).

Град, *102*, 31, 51 – српскословенска реч **градъ** означава како утврђење, тако и насеље у и око њега. Када се ради о тврђавици Палеохору нагласак је несумњиво на одбрамбеној улози, док је у случају Рендине на првом месту функција административног седишта која, опет, подразумева и постојање фортификација.

Литература: С. Новаковић, *Град, трг, варош. К историји речи и предмета који се њима казују*, Из српске историје, Београд – Нови Сад 1972, 160; *ЛССВ*, 122–124 (Љ. Максимовић).

Топографски подаци

Поред појмова о којима ћемо расправљати у даљем излагању, у хрисовуљи је присутно, у диспозицији која доноси границе лужачког властелинства, и двадесетак топонима (*102*, 38–46) о којима, изузев једног, не можемо ништа да кажемо.

Лужац, *102*, 25, 32, 38, 49 – некадашњи Лозикион, Елезик, Лонзики или Лузики, од 1926. је Мелисургос. Ради се о селу на североистоку Халкидике, смештеном у басену речице Мегало Реума и удаљеном неких 6 км на југ од Бешићког (Волви) језера.

Литература: P. Bellier – R.-C. Bondoux – J.-C. Cheynet – B. Geyer – J.-P. Grélois – V. Kravari, *Paysages de Macédoine, leurs caractères, leur évolution à travers les documents et les récits des voyageurs*, présenté par J. Lefort, Paris 1986, 10, 68, нап. 25, 186.

Палеохор, *102*, 31 – данашње село Палеохора, нешто више од 10 км јужно од Лушца, налази се на ободу алувијалног басена Мегало Реуме према северним падинама планине Холомон. Крајем XIX столећа још увек су могле да се примете рушевине средњовековног утврђења.

Литература: *Paysages de Macédoine*, 68, нап. 26, 224.

Кокалино Љутовес, *102*, 32 – реч је, по свему судећи, о данашњем селу Кокалу (припада општини Аполонија) које је удаљено од Лушца 4 км на север.

Литература: *Paysages de Macédoine*, 175.

Голема река, *102*, 42 – највероватније се односи на речицу Мегало Ревму. Из ове претпоставке следило би да се у хрисовуљи најпре описују границе Кокалина, што није нелогично будући да је оно ближе Лушцу. Прво се наводе међе до реке, а затим се каже: **на Голѣмꙋ рѣкꙋ и ꙋз рѣкꙋ на Топльчане**; то значи да се иде на југ према Палеохору, да би се у једном тренутку окренуло **низ рѣкꙋ на Каль** и поново на север према Кокалину. Оваква интерпретација води до закључка да је читава источна страна долине Мегало Ревме, где је Лужац готово у самом средишту, постала хиландарски метох.

Литература: *Paysages de Macédoine*, 4, 10 и карта n° 1.

Рендина, *102*, 51 – средњовековни утврђени град, налазио се на јужној обали реке Рихиос, истоки језера Волви, 1 км западно од места где се она, у виду естуара дугог 3 км, уливала у Орфански залив. Смештено у теснацу између Волвијске планине на северу и масива источне Халкидике на југу, насеље је контролисало комуникацију која је од Солуна, преко Језерске области, водила до стримонског приморја и Хрисопоља. Док је у XIV веку Рендина била седиште византијске катепаникије, у XVI столећу забележена је као село изнад кога постоји тврђава, да би доцније сасвим опустела и била позната као географски појам Ренде Богаз. Данашње истоимено село ситуирано је на северној обали Рихиоса, покрај Бешићког језера, неких 7 км западно од средњовековног локалитета.

Литература: P. Lemerle, *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine. Recherches d'histoire et d'archéologie*, Paris 1945, 171, 234; *Paysages de Macédoine*, 6, 9, 32, 83, 235.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 115–137

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1348"
091=163.41(234.425.21)"1348"
271.2–735:347.23(234.425.21) "1348"

Жарко Вујошевић

ХРИСОВУЉА ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА ХИЛАНДАРУ О СЕЛУ ПОТОЛИНУ

(1348, јануар – април)

На интервенцију властелина Војихне цар Душан потврђује Хиландару село Потолино у пострумској области. Данас изгубљени оригинал је издат у Хиландару између јануара и априла 1348, а сачувани примерак представља манастирску прераду која је настала вероватно 1365.

Sur intervention du seigneur Vojihna l'empereur Dušan confirme à Chilandar la possession du village de Potolino dans la vallée de la Struma. L'original, aujourd'hui perdu, a été délivré à Chilandar entre janvier et avril 1348, alors que cet exemplaire conservé, vraisemblablement réalisée en 1365, est une copie remaniée par les soins de la confrérie.

За време свог боравка на Светој гори цар Душан је Хиландару издао хрисовуљу којом му потврђује посед села Потолина и његове области, уз навођење имунитетних одредаба. Сачувани документ о тој правној радњи исписан је на хартији димензија 343 x 503 мм са воденим знаком arbalète (самострел), канцеларијским брзописом средине и друге половине XIV века. Текст садржи 40 редова рачунајући и потпис.[1] Црвеним мастилом су изведени крстови у симболичкој инвокацији и пре и после потписа, затим иницијали, речи *цар*, *слово* (два пута) и *хрисовуљ*, као и потпис. У тексту се каже да је хрисовуља издата у Хиландару,

[1] Податак о димензијама према Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 41, који грешком наводи да текст има 39 редова заједно са потписом. За филигран видети V. Mošin – S. Traljić, *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka* I, Zagreb 1957, 58, бр. 233 (репродукција на табли 25). Исти знак аутори идентификују у једном рукопису из 1345, мада се овај тип са мањим варијацијама javља у периоду између 1320. и 1397 (преглед примера даје *нав. дело*, 57–59, табле 22–30). Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 197 наводе димензије 50,3 x 33,5 цм, док за водени знак кажу да је исти као у рукопису „Тумачење псалама Никите Хераклијског" из 1348 (V. Mošin – S. Traljić, *Vodeni znakovi*, 58, бр. 246, табла 27).

године 6856. од стварања света (=1347/48), уз одговарајући индикт – I. Исправа нема печат, а не постоје ни трагови који би указали да га је било. Анализом смо утврдили да се не ради о оригиналу, већ о у основи аутентичној каснијој преради данас изгубљеног документа.

Судећи по фотографији, документ је веома добро очуван. Налази се у Архиву манастира Хиландара под бројем 32, топографска сигнатура А 4/12. Постоји и препис из XIX века који носи ознаке Хил. 32[2], односно А 4/13.

Ранија издања

Повељу је у изводу објавио С. Новаковић, *Законски споменици*, 424 (интитулација, интервенција, диспозиција и завршне формуле), а у целини А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 132–135, бр. 66, дајући текст у савременој ортографској форми.

Документ описују и коментаришу Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 197–198. и Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 41–42.

У наведеним издањима и коментарима се село које цар Душан потврђује Хиландару назива различито: Потолин (Новаковић, Синдик), Постолин (Соловјев), Потолиново (Славева – Мошин).[2] До забуне је вероватно дошло због тога што и сам текст повеље оставља дилему: у њему се најпре помиње „Потолин(о)“ у генитиву, а затим „село Потолиново“. У „Општој“ хиландарској хрисовуљи Душановој из исте године село се наводи као *Потолино*, који назив је углавном прихваћен у литератури као уобичајена српска транскрипција грчког топонима Ποθολινός.[3]

Фотографије документа: Архив САНУ (бр. 8876.Ж.55), Народна библиотека Србије (Ф 2763), Архив Србије (филм). Наше издање заснива се на снимку из Архива Србије.

---

[2] Код Соловјева се свакако ради о штампарској грешци, јер је у издању правилно репродуковао име села, без слова „с“.

[3] У „Општој“ хрисовуљи: *Споменици на Македонија* III, 443. У литератури, између осталих, Д. Кораћ, *Света Гора под српском влашћу (1345–1371)*, ЗРВИ 31 (1992) 83–87. и М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара према хрисовуљи цара Душана из 1348. године*, Осам векова Хиландара, Београд 2000, 46. Грчки назив села налазимо у повељама цара Јована V Палеолога Хиландару из 1365. и то само у генитиву – τοῦ Ποθολινοῦ; изд. L. Petit, *Actes de Chilandar* I, 313–316, бр. 149. и 150.

Текст повеље[*]

+ Достолѣпʼно и добродѣтелʼно и бл(а)горазȣмʼно вʼсегда славȣ вьсилати Б(о)гȣ вь Троици, сиречь Ѡ(ть)цȣ и С(ы)нȣ и С(ве)т(о)мȣ Д(ȣ)хȣ – ѥдиномȣ Б(о)ж(ь)ствȣ, ѥдинои |2| силѣ, ѥдиномȣ ѥстьствȣ, ѥдиномȣ[4] сȣщʼствȣ, несьзʼданȣ, непрѣложнȣ и неразмесʼнȣ, трисьставнȣ и сьбезʼначелʼнȣ и ѥдинославʼнȣ и ѥ|3|динопрѣстолнȣ; ѡт[ь] Ѩѥже просиꙗ свѣть неизрѣченʼниѥ слави. И мʼногоч(ь)стниѥ и даролюбниѥ дари дароваше се прор[о]комʼ же и ап|4|(осто)л(о)мь и м(ȣ)ч(е)никѡм(ь) и с(ве)т(и)телѥмь и прѣпод[о]бнимь и вʼсемȣ народȣ православиꙗ. Ѡт[ь] нѥже бо процʼвьтоше вʼсемь вѣнʼци б(о)гозʼрачʼни |5| мирʼно живȣщимь с верою на земли, самодрьжавʼнимʼ же ц(а)ремь и властемь вʼсемь разʼличʼно дари разделивʼшȣ; ꙗкоже вʼсеви|6|нʼна животȣ безʼмерна мȣдрость Б(о)жиꙗ кь вʼсемь велѣгл(а)сно вьпиѥть, гл(агол)юци: „Мʼною ц(а)риѥ ц(а)рствȣють и скифтри ихь ȣт|7|врьждають се и силʼни сь ȣсрьдиѥмь правʼдȣ пишȣть“.[5]

Тѣмʼже и азь, вь Х(ри)с(т)а Б(о)га бл(а)говѣрни и Б(о)гомь поставʼлѣни Стефань, Ц(А)РЬ |8| вʼсемь Срьбʼлѥмь и Поморию, вʼсемьȣ Дисȣ западʼниѥ страни(!), Б(о)ж(ь)ствною бо бл(а)годетию вьзращʼшȣ ми вь сʼвоѥмь ѡт(ь)ч(ь)ствѣ, по |9| Того изволѥнию нареци се ѡтрасʼль благаго корѣне родитель моих(ь) с(ве)тихь: ѡт[ь] праведникȣ с(ве)тȣю Симеѡна Ѩеманѥ, нова|10|го мироточʼца и прьваго вл(а)д(ы)ки бивʼшаго земʼли срьбʼсцѣи,[6] с(ве)тителꙗ нашего арʼхиѥрѣꙗ и прьвонастолʼника ѡт(ь)ч(ь)ства наш|11|ега, с(ве)таго Сави. Се же н(ы)нꙗ Г(о)с(под)нѥю бл(а)годѣтию и поспешениѥмь прѣч(и)стиѥ вл(а)д(ы)ч(и)цѣ наше Б(огороди)цѣ и м(о)л(и)твами б(о)гоȣгодних(ь) |12| тѣхь с(ве)тихь родитель и прародитель моихь, бл(а)гословлѣниѥмь Б(о)жиемь дарованʼно ми бис(ть) ц(а)рствиѥ. И раждеженȣ ми |13| бивʼшȣ вь начело ц(а)рствиꙗ моего кь вʼсемь с(ве)тимь и б(о)ж(ь)ств(ь)нимь цр(ь)квамь, вʼсесрьд(ь)чно ѡт[ь] всеѥ

---

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

[4] Синдик испушта ову реч.

[5] *Приче Соломонове* 8:15 – парафраза.

[6] На овом месту писар је испустио везник и који се очекивано јавља у другим повеља-ма са овом аренгом.

д(8)ше порев҆новахь |14| о монастирѣхь С(ве)тиѥ гори, великиѥ п8стинѥ Аѳона, идѣже ѡбрѣтают҆ се пр[е]под[о]бни и б(о)гонос҆ни иноци с(ве)тии и |15| блажени ѡ(ть)ци. И слишахомь[7] м҆нога и див҆на ѡ жити м8жь тѣхь с(ве)тихь и желаꙗше ѡт[ь] м҆нога врѣмене ц(а)рс(т)вѡ ми и |16| видети и пок҆лонити се местомь тѣмь с(ве)тимь и приѥти бл(а)гословлѥниѥ ѡт[ь] [т]ѣхь с(ве)тихь и б(о)гобл(а)жених(ь) ѡт(ь)ць, |17| стран҆но жив8щих(ь) на зем҆ли. Иже и Х(ри)с(т)а моѥго изволѥниѥмь и поспешениѥмь пр(е)ч(и)стиѥ Єго М(а)т(е)ре, поспешающ8 |18| ми на в҆сако дело бл(а)го и дающ8 ми в҆сака блага кь сп(а)с(е)нию, испльнꙗющ8 ми вь бл(а)гих(ь) желаниꙗ, исп҆льни же ѡт[ь] в҆се|19|ѥ д(8)ше желаниѥ срьдца моѥго видети ѡн8 С(ве)т8ю гор8, по гл(агол)ющом8: „Вьзвѣдохь ѡчи мои вь гори, ѡтн8д8|20|же придеть помощь моꙗ“;[8] и пакь: „Вь гори, д(8)ше, вьздвиг҆немь се, греди тамо, ѡтн8д8же помощь придеть ти“.[9] |21| Ѥиже пришьд[ь] ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми и т8 ѡбрѣтающи се велики мѡнастирь гл(агол)ѥми Хилан҆дарь, сьздан҆ни и прѣ8крашен҆ни прѣродители моими, |22| пришьд[ь] ц(а)р(ь)с(т)вѡ ми и поклони се и приѥмь бл(а)гословлѥниѥ ѡт[ь] жив8щих(ь) вь нѥмь пр[е]под[о]б҆них(ь) м8жи. Таже вь|23|зиде ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми вь вьн8трьнѣише монастире С(ве)тиѥ тѣ гоѡри(!) и ѡбьшьд[ь] ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми тѣ с(ве)те монастире, 8даровавь, 8красих[ь] |24| различними дарии и недостатьч҆на монастиреи тѣхь с(ве)тих(ь) в҆са испльни ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми. И видехь вь тои С(ве)тои Гѡрѣ жили|25|ща, с҆киниѥ и врьт҆пи[10] пр[е]под[о]бних(ь) тѣхь с(ве)тихь и б(о)гоблажених(ь) ѡт[ь]ць п8стинижитель и вел҆ми 8дивлѣнь бихь ѡ |26| жити м8жь тѣхь с(ве)тих(ь), по истине ⟨бо⟩ н(е)б(е)сни чл(о)в(ѣ)ци и земльни ангѥли. И приѥмь бл(а)гословлѣниѥ и д(8)шепол҆зна слове|27|са слишавь вь по8чени, ꙗко и вел҆ми ползевати се ими, по гл(агол)ющом8:

[7] Скрећемо пажњу да овде глагол стоји у множини, иако је текст писан у првом. лицу једнине.

[8] *Псалам* 121:1.

[9] Други антифон 5. гласа на јутрењу: *Зборник црквених богослужбених песама*, Београд 1971, 46.

[10] Соловјев погрешно чита врьтии.

„Ѡбратетⸯ бо ме, р(е)че, боѥщеи се Тебѣ и вѣ|28|дȣщеи[11] свѣдениꙗ Твоꙗ“.[12] И ѡбьхождениѥмь тѣхь с(ве)тихь месть паки придосмо[13] вь ч(ь)ст(ь)ни монастирь Хиланⸯдарь. |29| И тȣ вьспоменȣ ц(а)рс(т)вȣ ми властелинь, сȣрод(ь)никь ц(а)р(ь)с(т)ва ми братȣчедь Воихⸯна, ѡ извѣстнеишемь по ȣтврьждени села |30| Потолина, иже бѣ приложило и по прѣжде ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми Хиланⸯдарȣ.

И по бл(а)госрьдномȣ[14] м(о)лѥнию и бл(а)гоȣтробию кь вⸯсе|31|мь с(ве)тимь и б(о)ж(ь)ствнимь цр(ь)квамь братȣчеда ми Воихⸯнѣ, дарова ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми вь пострȣмⸯскомь прѣд(ѣ)лѣ:

Селоѡ(!) Потоли|32|ново(!) сь заселⸯци и периѡромь, с мегꙗми и сь дохо⟨ц⟩и и сь вⸯсеми правинами села тогоѡ(!), да ѥс(ть) вⸯсеч(ь)стномȣ монасти|33|рȣ ѡт(ь)ч(ь)ства нашега Хиланⸯдарȣ до д(ь)ни и до веки ȣ запись, како сȣ ина села коꙗ сȣ ȣ хрисовȣли цр(ь)кв(ь)на ѡд вѣки.

И та|34|ждеѥ[15] ѡсвободи ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми ѡд сокꙗ, ѡд позоба, ѡд приселицѣ, ѡд воиске и ѡд пⸯсара и поклисара, ѡд градозиданиꙗ, ѡд сено|35|коше, ѡд глобе и вⸯсакога поданⸯка, просто рекⸯши ѡд в(ь)сех(ь) работь, велих(ь) и малих(ь). И томȣ да не забави ни кѥфалиꙗ, ни |36| кⸯнезь, ни севасть, никⸯто владȣщи вь земли тои, ни маль, ни голѣмь, разе да ѡбл(а)да монастирь Хиланьдарь по законȣ |37| и ѡбичаю монастирскомȣ.

И сиѥ извѣстноѥ златопечатⸯноѥ СЛОВѠ ц(а)р(ь)с(т)ва ми. М(о)лю вⸯсакога вась по мⸯне |38| ц(а)рс(т)вȣющи сиѥмȣ ХРИСОВ(Ȣ)ЛОѴ неразоренȣ бити, нь паче болⸯше и крѣпцѣ ȣтврьждати, ꙗко да ѥс(ть) сиѥ СЛОВѠ |39| ц(а)р(ь)с(т)ва ми никимь непоколѣбимо до вѣки. И записа се и ȣтврьди вь Хиланⸯдарѣ.

Вь лѣт(о) Ѕ҃Ѡ҃Н҃Ѕ҃, индиктиѡна А҃.

+ СТ(Е)ФАНЬ ВЬ Х(РИ)С(Т)А Б(О)ГА БЛАГОВѢР(Ь)НИ ЦАРЬ В(Ь)СЕМ(Ь)[16] СР(Ь)БЛЮМЬ И ПОМѠРИЮ ЗАПАДНИЮ СТРАНИ +

[11] Соловјев погрешно чита вѣрȣщеи.
[12] *Псалам* 119,79.
[13] И овде се јавља множина.
[14] Новаковић и Соловјев погрешно читају благосрьдьчномȣ.
[15] Новаковић и Соловјев погрешно читају такожде ѥ.
[16] Новаковић и Соловјев испуштају ову реч.

Има бележака на полеђини акта; овде их наводимо по читању Д. Синдика.[17]

Запис монаха Никандра (XIX в.): **Сеи хрисовѹль царѧ Стефана писань и дань монастырю нашемѹ когда е биль тамо самь когда е приходиль ѹ С(ве)тѹю Горѹ и по прошенѹю властелина и браточеда егѡ Воихна како даеть монастирю селѡ свое Потолина со всѣми мегѧми села того его же и ѡписѹеть здѣ. И копѹе егѡ вь немь.**

Запис Порфирија Успенског (XIX в.): *6856 года*.

Превод повеље

Дивно је и добродетељно и благоразумно увек узносити славу Богу у Тројици, то јест Оцу, Сину и Светоме Духу – једном Божанству, једној сили, једној природи, једној суштини, нествореном, непромењивом и непомешаном, трисаставном, сабеспочетном,[18] и једнославном и једнопрестолном; од Ње (Св. тројице) заблиста светлост неизрециве славе. И драгоцени и издашни дарови дароваше се пророцима и апостолима и мученицима и светитељима и преподобнима и свом православном народу. Од Ње процветаше и боголики венци свима који са вером мирно живе на земљи, а самодржавним царевима и свим господарима разделише се дарови на разне начине; као што и узрочница живота, безмерна мудрост Божија свима велегласно узвикује, говорећи: „Мноме цареви царују и скиптри им се утврђују и силни са пажњом пишу правду“.[19]

Тако сам и ја, у Христу Богу благоверни и Богом постављени Стефан, ЦАР свих Срба и Поморја, свег Диса западне стране,[20] Божијом благодаћу напредовао у свом отачаству и Његовом вољом се назвао изданком доброг корена мојих светих родитеља: од светог праведника Симеона Немање, новог мироточца, који је био први господар српске земље, нашег светитеља, архијереја и првог на престолу (архиепископској катедри) нашег отачаства, светог Саве.

А сада, Божијом благодаћу и пȏмоћу пречисте владичице наше Богородице и молитвама тих богоугодних мојих светих родитеља и прародитеља, Божијим благословом даровано ми је царство. И пошто сам од

[17] И. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 41.
[18] У овом контексту израз „сабеспочетан“ (**сьбезначел„нь**) значи да ниједно од лица Св. тројице нема почетак у времену.
[19] *Приче Соломонове* 8:15 – парафраза.
[20] Оваква формулација, у којој се појам „Западна страна“ налази у генитиву, сасвим је неуобичајена у интитулацијама српских владара.

почетка мог царевања био обузет ревношћу за све свете и божанствене цркве, потрудих се од свег срца око манастирâ Свете Горе, велике пустиње Атона, где се налазе преподобни и богоносни иноци свети и блажени оци. А чули смо(!) многе и чудесне [ствари] о животу тих светих људи, те је царство ми одавно желело и да види и да се поклони тим светим местима и да прими благослов од тих светих и богоблажених отаца, који као странци (дошљаци) живе на земљи.[21] И тако, вољом мога Христа и пôмоћу пречисте Његове Мајке, који ме и подстичу на свако добро дело и дају ми сва блага за спасење и у доброти ми испуњавају све жеље, испуни се од све душе жеља мога срца – да видим ону Свету Гору, као што је речено: „Подигох очи своје ка гори, одакле ми долази помоћ";[22] и опет: „На гору, душо, уздигнимо се, пођи тамо, одакле ће ти доћи помоћ".[23] И када је дошло царство ми ту где се налази велики манастир звани Хиландар, који су сазидали и дивно украсили моји прародитељи, приђе царство ми и поклони се и прими благослов од преподобних људи који живе у њему. Тада пође царство ми до унутрашњих манастира те Свете Горе и пошто је царство ми обишло те свете манастире, даровах их и украсих различитим поклонима и допуних оно што је недостајало тим светим манастирима. И видех у тој Светој Гори боравишта (станове), скиније (сенице) и пећине тих преподобних, светих и богоблажених отаца пустиножитеља и бих веома задивљен животом тих светих мужева, који су заиста небески људи и земаљски анђели. И примих благослов и речи корисне за душу, које сам чуо кроз поуку, да ми буду на велику корист, као што је речено: „Нека се обрате к мени, рече, који се Тебе боје и који знају откривења Твоја".[24] И по обиласку тих светих места опет дођосмо(!) у часни манастир Хиландар. И ту спомену царству ми (подсети ме) властелин, рођак царства ми братучед Војихна, да треба да се потврди село Потолино, које је царство ми још раније приложило Хиландару.[25]

---

[21] За контекст употребе речи „странац (дошљак)" уп. *Постање* 15:13; 17:8; 28:4; *Излазак* 2:22; 6:4; *1 Књига дневника* 29:15; *Псалам* 39:12; 119:19; *Посланица Јеврејима* 11:13–14.

[22] *Псалам* 121:1.

[23] Други антифон 5. гласа на јутрењу (видети нап. 8).

[24] *Псалам* 119:79.

[25] Први део реченице у старословенском тексту није сасвим јасан. Дали смо нешто слободнији превод који се ослања на шири контекст диспозитивне одредбе и не мора да се прихвати као беспрекоран.

И ради усрдног мољења и милосрђа према свим светим и божанственим црквама мог братучеда Војихне, дарова царство ми у popструмској области:

Село Потолиново, са засеоцима и периором (атаром), са границама и са приходима и са свим правима тог села, да је свечасном манастиру отачаства нашег Хиландару уписано довека, као што су одувек и друга села црквена која су [поменута] у хрисовуљи.

И све то ослободи царство ми од соћа, од позоба, од приселице, од војске и од псара и поклисара, од градозиданија, од сенокоше, од глобе и сваке дажбине, просто речено од свих работа, великих и малих. И овоме да не прави сметње ни кефалија, ни кнез, ни севаст, нити ико од оних који владају том земљом, ни мали, ни велики, већ да манастир Хиландар управља [селом] по манастирском закону и обичају.

И ово [је] нарочито златопечатно СЛОВО царства ми. Молим свакога од вас који ће после мене царевати да ова ХРИСОВУЉА не буде поништена, већ још више и јаче утврђена, тако да ово СЛОВО царства ми не буде измењено довека. И записа се и утврди у Хиландару.

Године 6856, индикта I.

СТЕФАН, У ХРИСТУ БОГУ БЛАГОВЕРНИ ЦАР СВИМ СРБИМА И ПОМОРЈУ ЗАПАДНЕ СТРАНЕ

Превод Никандрове белешке на полеђини: Ово је хрисовуљ цара Стефана, писан и дат нашем манастиру, када је тамо био сам и када је дошао у Свету Гору, на молбу свог властелина и братучеда Војихне, који је манастиру дао своје село Потолино са свим границама тог села, које су овде и описане. А ту је и копија његова.

Дипломатичке особености

Већ неке спољашње одлике (пре свега одсуство печата и тра-гова печаћења, а условно и чињеница да је састављена на хартији) упућују на закључак да сачувана повеља о поклону Потолина Хиландару није оригинал.[26] Јаснија слика се стиче после критике текста, која се овде у великој мери заснива на упоредној анализи са другим повељама.

---

[26] Према подацима о материјалу докумената у Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, рекло би се да су од свих сачуваних Душанових манастирских повеља на хартији оригинали само хиландарска за Лужац из 1347. (уп. рад Д. Живојиновића у овом броју ССА, стр. 99–113) и можда за манастир Св. Стефана у Бањи из 1346(?).

Формулар. – Срећемо се са формуларом који је у целини или делимично употребљен у још 5 сачуваних повеља цара Душана из 1348–49. године. Чине га аренга која прославља Свету тројицу, прелаз ка експозицији где се даје Душанова интитулација и наводе његови свети преци (Симеон и Сава) и експозиција у којој се описује боравак царске породице на Светој гори. Треба обратити пажњу и на санкцију, јер се у њој, после различитих диспозитивних одредаба, поново јављају устаљене формуле. Реч је о следећим повељама: „Општа“ хиландарска из 1348 (даље: *ОХ*); три повеље Карејској келији из исте године, од којих су две издате у Прилепу (*Хил. 149* и *Хил. 30*), а једна у Скопљу (*Хил. 31*); Св. Пантелејмону, издата вероватно у Скопљу 12. 06. 1349 (*Пант.*).[27]

Нема сумње да је овај формулар настао на Светој гори и то у време док је тамо боравио цар Душан (од августа 1347. до априла 1348).[28] Карактеристична је **аренга**: похвала Светој тројици, која свим вернима, па и *самодржавним царевима* и другим господарима *даје различите дарове*, представља литургијски украшен, али и прецизан богословски састав. Бројним догматским изразима се наглашава хришћанско учење о једном Богу у три лица, а посебну пажњу привлачи синтагма *светлост неизрециве славе*, која *просијава* од тројичног Бога. Овде се препознају идеје исихастичког покрета које је формулисао Душанов савременик Григорије Палама, а чији су носиоци у то време били светогорски монаси: *светлост неизрециве славе* представља нестворену Божанску енергију, која је, за разлику од Божанске суштине, људима приступачна. Ову светлост су видели апостоли на Таворској гори у догађају преображења Христовог (*Матеј* 17:1–9; *Марко* 9:2–9; *Лука* 9:28–36), а кроз упражњавање одређене молитвене праксе може је својим физичким очима видети сваки човек. Тако је у јеку борбе за афирмацију

---

[27] Издања: *Споменици на Македонија* III, 430–446 – *ОХ*; В. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 498–501 – *Хил. 149*; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве Јерусалимског*, ССА 1 (2002) 71–75 (на основу преписа из XVII века, са преводом) – *Хил. 30*; Ђ. Трифуновић, *Две повеље цара Душана*, Источник 31–32 (1999) 7–10 (са преводом) – *Хил. 31*; Ј. Шафарик, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелеимона у Светој Гори*, ГСУД VII (XXIV), Београд 1868, 232–236 – *Пант*. Експозицију која описује Душанов обилазак Свете горе налазимо у још две хиландарске повеље са датумима 12. 12. 1347 (В. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 489–493) и 26.04.1348 (исто, 501–505). Обе су фалсификати из XV века (Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 191–194); нећемо их разматрати јер формулар из 1348. користе само у општим цртама, док се стилски прилично разликују у односу на горе наведене повеље.
[28] О Душановом боравку на Атосу Д. Кораћ, *Света Гора*, 118–122.

исихастичког учења потреба светогораца да му дају на значају нашла израза и у дипломатичком материјалу.[29] У **експозицији** се живо описује Душанов обилазак светогорских манастира, при чему улогу наратора има сам цар. Поред конкретних вести о виђеном и доживљеном, текст садржи и неколико молитвених фраза, као и пригодне цитате: два из Псалтира и један из Антифона. По томе би се рекло да и овај део повеље потиче из пера образованог монаха.

Од значаја за анализу повеље о селу Потолину била би реконструкција употребе формулара у наведеним документима из 1348–49. У покушају да утврдимо редослед настанка тих исправа, упоређивали смо стандардне мотиве у аренги и експозицији (топосе, цитате), а обратили смо пажњу и на царев итинерар за време и непосредно после боравка на Атосу. Могли смо да приметимо да је у три исправе формулар употребљен у целини. То су *ОХ*, повеља за Потолино и *Хил. 149*. У њима налазимо следеће топосе: цитате *Приче Соломонове (ПрС)* 8:15; *Псалам (Пс)* 121:1; 2. антифон 5. гласа (недостаје у *ОХ*); *Пс* 119:79; мотив светог корена, везан за идеју светородне династије Немањићâ. *ОХ* се разликује по томе што њена аренга уместо похвалом Светој тројици почиње богословско-литургијским текстом посвећеним Богородици, заштитници манастирске цркве. Поред мотива хиландарског празника Ваведења, ту се налазе још два псаламска цитата (*Пс* 45:9.13; *Пс* 26:8), који су у служби прослављања Богородице и лепоте њеног храма.[30] Овај пригодни увод се затим прекида и на њега се вештачки надовезује

[29] Основно о исихастичким идејама и Григорију Палами Р. Поповић, *Појмовник црквене историје*, Београд 2000, 186–188; студија: J. Мајендорф, *Свети Григорије Палама и православна мистика*, Београд 1983. О исихастичком спору у Византији и његовом политичком контексту Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 476–486. На исихастичке елементе у нашој повељи први је указао Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку на Светој Гори*, Источник 31–32 (1999) 18–25, пос. 19–22. Аутор упоређује изразе из аренге са богословским терминима које користи Григорије Палама у списима који су већ у то доба превођени на српскословенски и као да сугерише да је њен састављач био надахнут неким од тих списа. Не одбацујући потпуно ту могућност, мишљења смо да је аренга настала пре као плод онога што називамо „општим приликама“ него на основу неког одређеног предлошка. Осим фразе *светлост неизрециве славе* други изрази немају строго исихастички контекст и припадају већ давно и у другим околностима утврђеном богословско-литургијском вокабулару.

[30] О употреби старозаветних мотива и цитата у повељама Стефана Душана Ж. Вујошевић, *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, ССА 2 (2003) 227–247.

текст већ постојећег предлошка.[31] Повеље *Хил. 30*, *Хил. 31* и *Пант.* користе скраћени формулар: од топоса поседују само *ПрС* 8:15 и мотив светог корена. Текст је на појединим местима такође делимично скраћиван и мењан. Осим тога, две последње имају стилски нешто другачије срочене аренге, док у *Пант.* налазимо и нове идеолошке елементе (Христос као извор Душанове царске власти, помен цара Константина).[32] Закључујемо да је најпотпунији формулар употребљен у *Хил. 149* и повељи за Потолино и да би један од та два документа требало сматрати предлошком за остале.

Итинерар цара Душана може да се реконструише према времену и месту издавања повеља за време и после његовог боравка на Атосу, као и према подацима које ти документи дају о царевом кретању на Светој гори.[33] Између септембра 1347. и јануара 1348. хрисовуље на грчком су добили Филотеј, Есфигмен, Велика лавра и Св. Пантелејмон, а у априлу 1348. и Ватопед.[34] Из текста експозиција 6 српских повеља које упоређујемо произлази да је Душан најпре стигао у Хиландар, затим обишао остале манастире, да би се на крају вратио у српски манастир и тада му издао повеље. Карејску келију је посетио, изгледа, на повратку у Хиландар. То би значило да су *ОХ*, повеља за Потолино и у најмању руку нацрт за *Хил. 149* настали између јануара и априла 1348, када је цар, издавши још хрисовуљу за Ватопед, напустио Свету гору и упутио се на север ка Призрену. Тамо је највероватније крајем пролећа

[31] Утврдили смо и да је текст *ОХ* нешто скраћиван у односу на *Хил. 149* и повељу за Потолино.

[32] *Пант.* је вероватно издата у Скопљу, убрзо после објављивања Законика. Нови елементи у овој повељи уклапају се у идеолошки програм који карактерише ову фазу Душанове владавине. Уп. С. Марјановић-Душанић, *Елементи царског програма у Душановој повељи уз „Законик*“, Прилози КЈИФ, LXV–LXVI, св. 1–4 (1999–2000) 3–20. Експозиције свих 6 повеља се очекивано разликују на одговарајућим местима која говоре о Душановој посети Хиландару, Карејској келији, односно манастиру Св. Пантелејмона.

[33] Комплетан Душанов итинерар покушао је да одреди М. Ал. Пурковић, *Итинерар краља и цара Стефана Душана*, Гласник СНД XIX (1938) 239–244. О боравку на Светој гори и периоду непосредно после тога аутор није могао да пружи прецизније одреднице.

[34] Издања редом: V. Kravari, *Nouveaux documents du monastère de Philothéou*, Travaux et memoires 10 (1987), бр. 4; *Archives de l’Athos* VI: *Actes d’Esphigménou*, ed. J. Lefort, Paris 1973, бр. 23; *Archives de l’Athos* III: *Actes de Lavra III de 1329 à 1500*, ed. P. Lemerle et al., Paris 1979, бр. 128; А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, 124–131, бр. XVII; *исто*, 138–147, бр. XVIII.

или у лето дао оснивачку повељу манастиру Св. арханђела.[35] На путу ка Призрену Душан се задржао у Прилепу, где је тек тада, из разлога које не можемо да одгонетнемо, записана повеља *Хил. 149*, а у исто време издата и *Хил. 30* у којој је употребљен скраћени формулар. Да ли је затим боравио и у Скопљу, где би требало да је објављена *Хил. 31*, не можемо са сигурношћу да кажемо. Могуће је да је овај документ фалсификат из каснијег времена.[36]

На основу изнетих чињеница закључујемо следеће: формулар за 6 повеља којима смо се бавили настао је у Хиландару између јануара и априла 1348; по њему у то време настају једна повеља за Карејску келију и две за Хиландар, „Општа" и посебна о селу Потолино, иако сачувани примерци ових докумената по свему судећи не представљају оригинале;[37] повељу за Потолино при анализи треба пре свега упоређивати са документом *Хил. 149*.

Најпре ћемо обратити пажњу на **интитулацију** и **потпис**. Душанова царска титула у нашој повељи гласи **Стефанъ, ц(а)рь в҆семь Срьб҆лємь и Поморию, в҆семьꙋ Дисꙋ запад҆никє страни**; потпис се разликује само по томе што се не спомиње Дис. Упадљиво је да недостаје одредница *Грком*, која је у царским повељама редовно присутна.[38] Свакако је немогуће да повеља са оваквом формулом настане у време Душановог

---

[35] Издање: С. Мишић – Т. Суботин-Голубовић, *Светоарханђелска хрисовуља*, Београд 2003, текст 85–116, превод Д. Богдановића 117–144. О Душановом боравку у Призрену може да сведочи примерак повеље манастиру Св. арханђела у Јерусалиму, који би требало да је тамо састављен 29.04.1348 (изд. В. Мошин, *Повеље цара Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на Скадарском острву Врањини*, Археографски прилози 3, Београд 1981, 7–36). За аутентичност овог документа залажу се Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 54–58. Требало би дакле да је Душан за мање од месец дана током априла стигао од Свете горе до Призрена.

[36] *Хил. 31* свакако није оригинал: недостају јој инвокација и печат, док потпис сигурно није Душанов (факсимил дају Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 180). Осим тога, текст аренге и експозиције стилски је другачији него у осталим повељама које упоређујемо, а диспозитивна одредба о Карејској келији је уопштена.

[37] Л. Славева у *Споменици на Македонија* III, 425–430. износи мишљење да је сачувани примерак *ОХ* интерполисана прерада, настала у Хиландару око 1365. Веродостојност (али не и оригиналност) акта доказује М. Живојиновић, *Властелинство манастира Хиландара*, 36–50. Сумњу у оригиналност *Хил. 149* изражава Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 127.

[38] О царској титули уп. М. Динић, *Српска владарска титула у време царства*, ЗРВИ 5 (1958) 9–17 (=М. Динић, *Из српске историје средњег века*, Београд 2003, 176–185); Љ. Максимовић, *Грци и Романија у српској царској титули*, ЗРВИ 12 (1970) 61–78, и исти, *Српска царска титула*, Глас САНУ 384 (1998) 173–188.

царства, било да је потекла из његове канцеларије, било да је састављена у Хиландару и предата му на потпис. Није потребно посебно наглашавати да се Грци помињу у свим осталим повељама са овим формуларом; у њима, међутим, налазимо још и ставку *Алванија* (осим у *Хил. 30*). Поред ових значајних „недостатака", треба приметити и да синтагма *западне стране* сасвим неуобичајено стоји у генитиву уместо у дативу. Мислимо да ове чињенице представљају прилично јак доказ да се не ради о оригиналном документу из Душановог времена.

Познато је да је Душан на Атосу боравио са породицом. У свим повељама које описују његов обилазак Свете горе каже се да је са њим била и царица Јелена, а Душан као наратор све време „говори" у множини.[39] Међутим, **експозиција** повеље за Потолино Јелену уопште не помиње. Састављач овог текста је та места доследно изостављао и цело излагање пребацио у прво лице једнине, али му је на два места „промакла" множина (видети горе нап. 6 и 12). Још један доказ да имамо посла са документом који представља прераду одређеног предлошка.

Санкција наше повеље је необично кратка: садржи само молбу наследницима да не пониште, већ да *утврде* документ, док се уобичајена проклетства и казне за прекршиоце не наводе. Овде је употребљен само први део формулара, који у целини доноси *Хил. 149*, а одатле га преузимају *Хил. 30* и *Хил 31*.[40]

Коначно, треба указати и на неколико текстолошких разлика између повеље за Потолино и *Хил. 149*, уз претпоставку да се и овде ради о изменама које је уносио прерађивач нашег документа. Тако он архиепископу Сави даје епитет *свети*, уместо *кир* (ред 11 у тексту); светогорске монахе назива *богоблаженим*, уместо *богоносним* (ред 16 и 25); Хиландарце зове *преподобним мужима*, уместо *старцима* (ред 22). Када каже да су Хиландар сазидали Душанови *прародитељи*, додаје да су га и *дивно украсили* (ред 21). Реченицу о Христовој и Богородичиној помоћи цару (ред. 17–18) интерпретира граматички погрешно, кварећи партиципе и донекле мењајући смисао.[41]

Можемо да закључимо да наша повеља представља прераду документа који је по свему судећи имао исти формулар као *Хил. 149*.

---

[39] У повељама за Карејску келију нарочито се истиче царичина жеља да јој буде други ктитор. Тако и у *Хил. 31*, иако се у опису обиласка манастира Јелена не помиње.

[40] *ОХ* и *Пант*. такође користе формулар, али њихове санкције садрже и нешто другачије елементе.

[41] Уп. у издању *Хил. 149*: B. Korablev, *Actes de Chilandar II*, 499.

Диспозитив. – Предмет правног чина је село Потолино у пострумској области; текст сугерише да је у питању потврда поседа који је Хиландар још раније добио од Душана (**иже бѣ приложило и по прѣжде ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми Хилан҆дарꙋ**). Повеља је издата на интервенцију властелина Војихне, кога цар назива својим *рођаком и братучедом*.[42] Притом исказ **вьспоменꙋ ц(а)рс(т)вꙋ ми властелинь... Воих҆на, ѡ извѣстнеишемь по ꙋтврьждени села Потолина** не даје јасну слику о околностима које су претходиле правном чину.[43]

Делује необично да Душан Хиландару издаје посебну потврду о поседу Потолина, пошто се ово село већ наводи у попису манастирских имања из „Опште“ хиландарске повеље која би требало да је настала у исто време.[44] Ипак, податак о селу је у нашем документу опширнији: оно се Хиландару даје са засеоцима и границама (без прецизног одређења) и *свим правима*, а додају се и имунитетне одредбе. Овде треба поменути да у делу реченице после интервенције (**и по бл(а)госрьдномꙋ м(о)лнию и бл(а)гоꙋтробию кь в҆семь с(ве)тимь и б(о)ж(ь)ствнимь цр(ь)квамь братꙋчеда ми Воих҆нѣ, дарова ц(а)р(ь)с(т)в(ѡ) ми...**), као и у набрајању имунитета препознајемо формулар за који смо утврдили да представља основу за неколико повеља, пре свега за нашу и за *Хил. 149*.[45] Не би, дакле, требало сматрати да је диспозитив повеље за Потолино потпуно измишљен, без обзира на то што документ којим располажемо не потиче из Душановог времена.

Сачувана су три грчке исправе из прве половине XIV века у којима се Потолино помиње као царски домен.[46] У време када се пострумска област нашла под српском влашћу, цар Душан је као нови господар

[42] У литератури се једнодушно истиче да је сам Војихна даровао ово село Хиландару, што је Душан повељом потврдио. Према тексту је, међутим, јасно да је реч само о Војихниној интервенцији.
[43] M. Živojinović, *Le domaine de Chilandar sur le territoire byzantin de 1345 à 1371*, Mount Athos in the 14th – 16th Centuries, Athens 1997, 18, помишља да су у селу Потолину обављани неки фортификацијски радови, о чему је Војихна обавестио цара Душана. Ипак смо мишљења да израз **ꙋтврьждение** из наше повеље треба тумачити као правну потврду, у складу са уобичајеним значењем тог термина у српском дипломатичком материјалу.
[44] *Споменици на Македонија* III, 443.
[45] Уп. у издању *Хил. 149*: *B. Korablev, Actes de Chilandar* II, 500.
[46] Реч је о повељама Андроника II објављеним у L. Bénou, *Le Codex B du monastère Saint-Jean-Prodrome (Serrès)*, Paris 1998, 387–388 (бр. 194, година 1305); 388–389 (бр. 195, година 1319); 391–392 (бр. 197, година 1309. или 1324).

могао да поклони ово село Хиландару. Значајно је да податак о њему као хиландарском поседу, поред у „Општој“ хиландарској повељи, налазимо у још две грчке исправе са датумом септембар 1365. и потписом цара Јована V Палеолога.[47] У једној од њих (бр. 149 у L. Petit, *Actes de Chilandar I*) император потврђује српском манастиру села Потолино и Лигнон у Каламарији на интервенцију Угљеше, *деспота Србије*. У другој, која се сматра фалсификатом, Хиландару се потврђују имања у оквиру међа Потолина, али на молбу *кир Стефана, цара Србије*.[48] У том документу се изнад потписа Јована V налази касније дописани пасус у коме византијски цар каже да се у Хрисопољу састао са Угљешом, који га је замолио да Хиландару потврди нека имања која је раније добио од *цара Стефана*. *А били су присутни и монаси из Хиландара*. У науци је већ истакнуто да податку о овом сусрету треба указати поверење.[49] То би могло да значи да су Хиландарци донели и повељу којом су доказали да им је Душан даровао Потолино и тако, уз посредовање деспота Угљеше, од византијског цара добили потврду свог поседа.

У вези са диспозитивом наше повеље треба указати и на чињеницу да према турским документима из XV и XVI века међу хиландарским поседима у серској области нема Потолина. Пошто нису сачувани подаци о томе да је османска администрација у XIV и XV конфисковала поседе светогорских манастира, можемо само да претпостављамо да то село није дочекало турску власт као хиландарски метох. Да ли је и њега захватио процес „пронијаризације“ после 1371, у коме су светогорски манастири фактички изгубили добар део својих поседа?[50] Директних података о Потолину нема, тако да засада о његовом статусу после 1365. не може да се каже ништа одређено. То, у сваком случају, не значи да оно у једном периоду није припадало Хиландару и да му цар Душан о томе није издао повељу.

Поменута акта. – У диспозицији о Потолину налазимо следећу одредбу: **да ѥс(ть) монастирꙋ Хилан҆дарꙋ до д(ь)ни и до веки ꙋ запись, како сꙋ ина села коꙗ сꙋ ꙋ хрисовꙋли цр(ь)кв(ь)на ѡд(ь) вѣки**. Мислимо да ова *хрисовуља* може бити само „Општа“ хиландарска повеља, у којој

[47] L. Petit, *Actes de Chilandar* I, 313–316, бр. 149. и 150.

[48] Повеље Јована V анализирају Д. Кораћ, *Света Гора*, 85–86. и M. Živojinović, *Le domaine de Chilandar*, 17–26.

[49] Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Београд 1965, 15–16.

[50] О овим темама А. Фотић, *Света Гора и Хиландар у Османском царству (XV–XVII век)*, Београд 2000, 364–393 (Хиландарски метоси у Пострумљу; карта на стр. 367); 28–34 (османска власт и поседи светогорских манастира); 27–28 („пронијаризација“ крајем XIV века).

се набрајају сва имања српског манастира у Србији и *Романији*. Помен овог документа може се тумачити двојако: или је „Општа“ хиландарска повеља старија од оне за Потолино, или је овај податак унет у наш документ у време кад је он настао прерадом оригинала из 1348. Пошто смо анализом формулара утврдили да је „Општа“ хиландарска повеља састављена према већ постојећем предлошку, можемо да закључимо да је ово још један доказ да је сачувани примерак исправе о Потолину прерада из каснијег времена.

Завршна разматрања. – Анализом спољашњих и унутрашњих одлика сачуване повеље цара Душана о селу Потолину, пре свега њеног формулара, закључили смо да се не ради о оригиналу, већ о прерађеном документу из времена после 1355. Пошто сматрамо да нема довољно основа за тврдњу да је у питању потпуни (тзв. „историјски“) фалсификат, требало би најпре утврдити када и где је настала данас изгубљена оригинална исправа о том правном чину. Чињенице изнете у претходном излагању дозвољавају прилично јаку претпоставку да је цар Душан издао ову повељу у Хиландару између јануара и априла 1348. Томе је можда претходила усмена објава правног чина (actio), која је на интервенцију властелина Војихне фиксирана документом (conscriptio). Употребљени формулар је састављен том приликом (или је евентуално примењен онај који је настао у вези са карејском повељом *Хил. 149*, издатом касније у Прилепу), а одмах затим искоришћен и за „Општу“ хиландарску повељу.

Остаје нам да покушамо да одредимо време и околности настанка сачуваног документа. Тај дипломатички фалсификат био је потребан Хиландарцима у време када су се у новој политичкој ситуацији после распада Душановог царства трудили да осигурају право на поседе које су уживали. Саставили су га, по свему судећи, 1365. да би од византијског цара Јована V добили потврду неколико имања у Пострумљу, међу њима и села Потолина. Ту потврду су добили у септембру исте године и то посредовањем деспота Јована Угљеше, који је у то време постао господар серске области.[51] У науци је већ истакнуто да је деспот Угљеша у неколико случајева разним манастирима потврдио поседе који су се налазили у области под управом његовог таста кесара Војихне.[52] Стога неће бити случајно што је као Војихнин сукцесор посре-

---

[51] О Угљешином преузимању власти у Серу Г. Острогорски, *Серска област*, 7.

[52] С. Ћирковић, *Област кесара Војихне*, ЗРВИ 34 (1995) 181–183. Овде смо дужни да напоменемо да је С. Ћирковић у наведеном делу, стр. 177, нап. 8 изразио сумњу у аутентичност Душанове повеље о Потолину.

довао и у случају Потолина, за које је својевремено његов претходник интервенисао код цара Душана. Пасус уметнут у фалсификовани примерак повеље из септембра 1365. сведочи о Угљешином састанку са Јованом V у Хрисопољу, коме су присуствовали и хиландарски монаси. Они су тада свакако донели повељу за Потолино и друге документе на основу којих су доказивали своја права.[53]

У таквим околностима, када је Душанову повељу за Потолино требало поднети као доказ византијском цару, постаје јаснија потреба прерађивача документа да изостави „неподобну“ ставку *Грци* из Душанове интитулације и потписа.[54] Познато је и како се деспот Угљеша, иступајући тада као заштитник светогорских манастира, односио према Душану и његовој царској титули: у познатој повељи-писму из 1368. о измирењу са Цариградском патријаршијом назива га узурпатором византијских царских права.[55] Исто тако су Хиландарци могли да се односе и према боравку једне жене – царице Јелене – на тлу Свете горе, па су из текста повеље доследно изоставили места на којима се она помиње.

Установе, важнији термини

Братучед, *119* (страна), 61 (ред у издању) – „братанац“, „синовац“. Сродствена терминологија коју употребљавају средњовековни владари често има пренесено значење и указује на генерацијски и/или однос у друштвено-политичкој хијерархији. Властелин Војихна вероватно јесте Душанов рођак (у повељи се каже **сѹрод(ь)никь ц(а)р(ь)с(т)ва ми**), али не тако близак као што сугерише употребљени термин.

Литература: М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији*, ЗЕМ у Београду, Београд 2001, 115–129.[56]

[53] Могуће је да су управо за ту прилику Хиландарци саставили и сачували примерак „Опште“ хиландарске повеље. Мишљење о настанку тог документа „око 1365.“ изнето је у Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*, 195. и у *Споменици на Македонија* III, 425–430, где се на стр. 427 даје претпоставка да је и повеља за Потолино направљена у то време.

[54] Душан је у Византији у најбољем случају био признат као *цар Србије* (повеља Јована V Хиландару из 1351, L. Petit, *Actes de Chilandar* I, 292–294), а никада и *Романије* или *Ромеја* (тј. Грка); уп. Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, 178–181.

[55] А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*, 259–267, бр. XXXV. Такав суд о Душану изражава и део српског клера у време распада Царства; уп. С. Ћирковић, *Србија уочи царства*, Дечани и византијска уметност средином XIV века, Београд 1987, 3.

[56] О Војихни опширније у одељку *Просопографски подаци*.

Соће, *119*, 72 – Основна дажбина која се у Србији XIV и XV века убира од зависног становништва у корист владара. Према члану 198 Душановог законика износи један перпер у динарима или кабао жита по домаћинству.

Литература: *ЛССВ*, 683–685 (М. Благојевић).

Позоб, *119*, 72 – Обавеза зависног становиништва да даје зоб (овас) и сено за прехрану коња на којима путују владар и његова пратња.

Литература: *ЛССВ*, 535 (М. Благојевић).

Приселица, *119*, 73 – Обавеза надокнаде штете коју су владару, његовој пратњи и службеницима, властели или посланицима нанели разбојници и лопови.

Литература: *ЛССВ*, 586 (М. Благојевић).

Војска, *119*, 73 – Војна служба, тј. обавеза да свака баштина даје војнике из редова зависног становништва.

Литература: *ЛССВ*, 99–102 (А. Веселиновић).

Псари, *119*, 73 – Чувари и дресери ловачких паса у служби владара или властелина. Одредбом у овој повељи зависно становништво са територије дотичног села ослобођено је обавезе да издржава псаре.

Литература: *ЛССВ*, 602–603 (С. Мишић).

Поклисар, *119*, 73 – Најчешћи назив за посланика, дипломатског посредника или преговарача. Одредбом у овој повељи зависно становништво ослобођено је обавезе да издржава поклисара који путује преко његовог подручја.

Литература: *ЛССВ*, 538–539 (С. Ћирковић).

Градозиданије, *119*, 73 – Обавеза зависног становништва да учествује у изградњи, обнови или утврђивању градова. Подложни су јој грађани и становништво из околине, понекад и из удаљенијих крајева.

Литература: *ЛССВ*, 125–126 (М. Шуица).

Сенокоша, *119*, 74 – Обавеза косидбе и припремања сена за зимски период. Односи се на сеоско зависно становништво.

Литература: *ЛССВ*, 667 (М. Благојевић).

Глоба, *119*, 74 – Казна која се од XIV века наплаћује готово искључиво у новцу (раније и у стоци), а чији приход у Душаново време држава у потпуности уступа Цркви. Одредба ослобађања од глобе у овој повељи можда треба да значи да сав приход од суђења људима са територије дотичног села иде у манастирску (а не у државну) касу.

Литература: *ЛССВ*, 116 (Б. Марковић).

Работе (велике и мале), *119*, 75 – Општи назив за све радне обавезе које терете целокупно становништво.

Литература: *ЛССВ*, 609 (М. Благојевић).

Кефалија, *119*, 75 – Највиши представник локалне управе, владарев чиновник који поред административне власти има и судске и војне надлежности. Установа кефалије је у Србији преузета из Византије у време краља Милутина; остала је присутна до краја државне самосталности у средњем веку.

Литература: *ЛССВ*, 292–295 (М. Благојевић).

Кнез, *119*, 76 – Титула која у основи означава старешинство. У средњовековној Србији јој се током времена мењао значај и друштвени ранг, од локалног до владарског. Средином XIV века кнез је обично старешина насеља, трга или сточарског катуна и има нижу титулу од кефалије.

Литература: *ЛССВ*, 299–301 (Р. Михаљчић).

Севаст, *119*, 76 – Титула локалних пореских чиновника у Византији, одакле крајем XIII века прелази у Србију. Надлежности севаста нису дословно пренете у државу Немањићâ: службеник са овим звањем је задужен за пореску и катастарску контролу и има одговарајуће судске надлежности.

Литература: *ЛССВ*, 660–661 (Љ. Максимовић).

Закон и обичај манастирски, *119*, 77–78 – Правно правило територијалног карактера – регулише правне односе на манастирском властелинству. Пошто се у овом случају вероватно не ради о позивању на неки одређени правни документ, може се рећи да је овај „закон“ утврђен је правном (условно законодавном) праксом и обичајним правом.

Златопечатно слово (хрисовул, слово), *119*, 79, 80, 82 – Превод грчког назива χρυσόβουλλος λόγος који означава свечану повељу са златним печатом, врсту владарског документа који у Србији настаје угледањем на праксу византијске царске канцеларије.

Литература: *ЛССВ*, 780–781 (Б. Ферјанчић).

Просопографски и топографски подаци

Властелин Војихна, *119*, 61, 65 – Реч је о великашу из других извора познатом као кесар Војихна, који је после смрти цара Душана имао значајну улогу у серској области. Био је отац Јелене-Јефимије, коју је удао за доцнијег деспота Јована Угљешу, господара Сера после 1365.

Први пут је поменут у нашој повељи као особа која код цара Душана интервенише ради потврде села Потолина Хиландару. Тада још није носио титулу кесара, али чињеница да га Душан назива својим *рођаком* и *братучедом* сведочи да је већ 1348. имао високо место у дворској хијерархији. Тачан степен сродства нам остаје непознат: Војихна свакако није био Душанов братанац, већ вероватно побочни рођак једну генерацију млађи од цара.[57] Као кесар се помиње у два примерка тзв. которских фалсификата са датумима 1351. и 1355 (први приписан цару Душану, други цару Урошу), документима који су сачувани у неаутентичном облику, али се списковима великаша који се у њима наводе у науци поклања поверење.[58] После 1355. Војихна је изгледа најистакнутији великаш у кругу око Душанове удовице Јелене, у серској области. Познато је да је имао главну улогу у сузбијању покушаја Матије, сина Јована Кантакузина, да заузме погранично подручје државе покојног српског цара западно од Христопољских кланаца у лето 1357. После ове епизоде немамо више вести о директној активности кесара Војихне. Остао је непознат датум његове смрти – неспорни terminus ante quem је април 1371, када је деспот Угљеша посетио гроб свог таста у Хиландару.[59] Можда је био покојник већ 1358, када Угљеша, тада још увек као велики војвода, потврђује један поклон своје таште *кесарисе* манастиру Кутлумушу.[60] Или се terminus ante quem може да помери у 1365. годину, када Војихнин зет постаје самостални господар у Серу?

Представа о области којом је управљао кесар Војихна дуго је била нејасна или непрецизна. На основу фрагментарних података којима данас располажемо, С. Ћирковић је могао да закључи да је он био више

[57] Уп. и мишљење изнето у М. Благојевић, *Сродствена терминологија*, 121.

[58] Оба документа су сачувана у староиталијанском преводу. У првом се у попису Душанових великаша помиње „Voicha chiessar“ (T. Smičiklas *Diplomatički zbornik* XII, 61–63, бр. 45). На списку Урошеве властеле који даје други документ налази се „Voichna chiesar“ (F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina*, Rad JAZU I, Zagreb 1867, 146–148, бр. 15). Повељу са датумом 1351. је у латинском преводу објавио Фарлати (прештампано у *Monumenta montenegrina* III, Podgorica 2001, 181–183). У тој верзији се појављује „Voiedua Chiessar“. Постоји и српски примерак Душанове повеље Котору са датумом 1351, у коме се кесар Војихна не помиње (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 149–152, бр. CXXX). О которским фалсификатима С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици* XXV (О фалсификованим повељама), Глас СКА 169 (1935) 26–32, и I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941, 19–23.

[59] L. Petit, *Actes de Chilandar* II, 532.

[60] *Actes de Kutlumus*, ed. P. Lemerle Paris 1988, 231.

од *господара Драме*, како је тврдио Јиречек[61] – неколико докумената који помињу Војихнине поклоне Кутлумушу и духовнику кир Данилу у области река Струме и Струмице сведоче о његовој управи на знатно ширем подручју од града Драме. По свему судећи је у питању читава територија која је после 1365. позната као држава деспота Угљеше.[62] Чињеница да у два позната случаја Угљеша потврђује акте свог таста, као и да 1365. интервенише код цара Јована V за Потолино дозвољавају закључак да међу њима постоји директна сукцесија у управљању серском облашћу. Разлика је у томе што је Војихна признавао власт царице Јелене (до новембра 1360. заједно са њом и цара Уроша), док је Угљеша на том подручју од августа–септембра 1365. деловао као самостални обласни господар.[63]

Литература: С. Ћирковић, *Област кесара Војихне*, ЗРВИ 34 (1995) 175–184.

Поред Војихне у повељи се од личности помињу српски велики жупан Стефан Немања (*117*, 20) као *свети праведник Симеон Немања, нови мироточац, који је био први господар српске земље* и српски архиепископ Сава I (*117*, 22) као *наш светитељ, архијереј и први на престолу* (архиепископској катедри) *нашег отачаства, свети Сава*.

Потолино, *119*, 62, 67 – Село у долини реке Струме 27 км југоисточно од Сера које постоји и данас под именом Петелинос (Πεθελινός). Припада серској префектури и према подацима из 1991. има 553 становника.[64] Лежало је на обали језера Ахинос (Тахинос), које је исушено 1928. године. Археолошка ископавања су показала да на том месту насеље постоји од античких времена. У XIV веку се Потолино помиње као царски домен у три исправе цара Андроника II Палеолога, а као хиландарски посед у повељама Стефана Душана и Јована V о којима је било речи у овом раду. Сведочанство о непрекинутом животу насеља у време османске власти даје опширан пописни дефтер југоисточне Македоније из 1454/55, у коме се помиње као хас који припада субаши

[61] К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1952, 223, 240, 247 (=*Geschichte der Serben* I, Gotha 1911, 388, 418–419, 431).

[62] Податак о интервенцији за Потолино из наше повеље је још један прилог закључку о Војихниној „надлежности“ у Пострумљу.

[63] О односу цар Урош – царица Јелена и о променама врховне власти у Серу 1360. и 1365. видети Г. Острогорски, *Серска област*, 5–7.

[64] Основни подаци могу се наћи на веб-страницама: www.gtp.gr (Greek Travel Pages – са кратком историјом насеља на грчком језику) и www.fallingrain.com/world (World index – са географском картом).

вилајета Кешишлик. Према овом попису насеље има 3 муслиманске и 32 хришћанске породице; још тројица хришћана су неожењени, а има чак 13 хришћанки удовица.[65] Међу приходима се наводи и онај од скеле на језеру.[66] Подаци о насељу и његовој популацији могу се наћи и у три путописа из XIX века, чији су аутори Грк Схинас, Србин Гопчевић и Бугарин Кенчов.[67]

С обзиром на значајно присуство Словена у пострумској области, нарочито у источном делу, треба поменути и етимологију грчког назива села коју даје Макс Фасмер, изводећи име топонима од словенског појма „подоље" (*Podolьje).[68]

Постоји неколико карата које показују положај данашњег Петелиноса, тј. Потолина из наше повеље. Као поуздане и прецизне издвајамо три које смо поменули у нашим напоменама 64 и 65.[69] За прилог овом раду дајемо део карте немачког генералштаба из новембра 1940 (са допунама из фебруара 1941), која показује стање после исушивања језера Ахинос и топономастичких измена у Пострумљу.[70]

---

[65] *Турски документи за историја на македонскиот народ* IV. *Опширен пописен дефтер од XV век*, прир. А. Стојановски, Скопје 1978, 285–286 (са картом у прилогу). Приређивачева транскрипција „Петалинос" са арапског писма у коме се не бележе вокали није поуздана; вероватно треба читати „Петелинос", како се село и данас зове. Уп. А. Фотић, *Света Гора и Хиландар*, 367 (карта). О датовању овог дефтера M. Ursinus, *An Ottoman Census Register for the Area of Serres of 859 H. (1454–1455)? A Reconsideration of the Date of Composition of Tahrir Defteri TT3*, Südost–Forschungen XLV (1986) 25–36. О територији вилајета Кешишлик и значењу његовог имена А. Фотић, *нав. дело*, 39.

[66] Ако је скела постојала и раније, Потолино је свакако било веома важан хиландарски посед.

[67] *Paysages de Macédoine*, ed. J. Lefort, Travaux et memoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Monographies 3, Paris 1986, 227 (Péthélinos). На карти: J5 (P16).

[68] M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941, 220 (бр. 68). Аутор је пронашао топоним (Ποδολινοῦ) у повељи „из средине XIV века" коју су Миклошић и Милер погрешно приписали краљу Душану, док су у регесту навели, такође погрешно, да се Потолино дарује манастиру Св. Јована на Меникејској Гори: F. Miklosich – J. Müller, *Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis* V, Wien 1887, 126 (бр. XXVII). Овде се, међутим, ради о простагми Андроника II из 1319 (видети горе нап. 45).

[69] Приређивач *Les archives de Saint-Jean-Prodrome sur le Mont Ménécée*, ed. A. Guillou, Paris 1955, 63 и карта на стр. 6–7. свакако греши када под називом Péthélinos идентификује два(!) села на северној обали језера Тахинос.

[70] *Generalkarte v. Mitteleuropa. Balkan 1:200.000, 41/41*, (Sonderausgabe: November 1940; Stand: Februar 1941). Захваљујемо колегиници Гордани Томовић која нам је уступила карту.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 139–148

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1365"
091=163.41(234.425.1)"1365"
271.2–735:347.23(234.425.21)"1365"

Раде Михаљчић

ХРИСОВУЉА ЦАРА УРОША МАНАСТИРУ ХИЛАНДАРУ О ДАРУ КАЛУЂЕРА РОМАНА

(1365, март 11, индикт III)

На молбу светогорског монаха Романа (Радоња Бранковић) цар Урош је 11. марта 1365. издао хрисовуљу манастиру Хиландару. Овом даровницом Хиландар је добио баштинску цркву Светог арханђела са три села (Трстеник, Бежаниће, Тушило) и једно напуштено селиште. Са овом одлуком била су сагласна Романова браћа Гргур и Вук Бранковић.

A la demande du moine hagiorite Roman (Radonje Branković) l’empereur Uroš délivre ce chrysobulle au monastère de Chilandar le 11 mars 1365. Par cette donation Chilandar reçoit l’église patrimoine du Saint-Archange avec trois villages (Trstenik, Bežaniće, Tušilo) et un village abandonné. Cette décision a reçu le consentement des deux frères de Roman, Grgur et Vuk Branković.

Опис хрисовуље и ранија издања

Исправа цара Уроша сачувана је са оригиналним, златним печатом који виси на црвеној врпци. Остало је, међутим, отворено питање да ли је исправа оригинал или аутентичан препис (видети поглавље *Дипломатичке особености*). Текст од 24 реда исписан је црним мастилом на хартији ширине 297 мм, а дужине 430 мм. Текст се лако чита. Само на једном месту исправа је нечитка због разливеног мастила.

На полеђини хрисовуље налазе се белешке, које доносимо према читању Душана Синдика. Белешка **За села хрисовꙋлъ** свакако је старија од оне коју је исписао монах Никандар: Сеи хрисовꙋль есть царꙗ Срефана и копїє егѡ. В҅ немь пишеть и дань есть монастирю нашемꙋ ради Тръстеникь и цр(ь)кѡвь архаггелова и три села дарованы Хиландарꙋ. И описꙋеть здѣ всꙗ по синорами и прочаꙗ. Име Стефан прецртано је и дописано име Уроша. Видети Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 58–59.

Уз основни текст исправе са златним печатом, сачуван је новији препис монаха Никандра. Основни текст и препис регистровани су под бројем 53. Монах Никандар настојао је да појасни стари текст. Уместо *царства ми* писао је *царства мојега*, уместо *чрта* писао је *черта*. Због истога разлога датуму је додао речи *од созданиа мира*, којих нема у старом тексту. Понегде је изменио редослед речи, а на једном месту и редослед реченица. Ове измене не нарушавају садржину, али проширени потпис на копији одудара од потписа у старом тексту.

Ранија издања

Хрисовуљу цара Уроша издавали су Д. Аврамовић, *Описаніе древностій србски*, 54–55, бр. 13; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 171–173, N° CLIII; Архимандрит Леонид, *Историческое описаніе*, 71–72; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 441–442; В. Korablev, *Actes de Chilandar* II, 526–528, N° 54. Према томе, током XIX и XX века хрисовуља је доживела више издања. Димитрије Аврамовић није разрешавао скраћенице. Изводе повеље доносе архимандрит Леонид и Стојан Новаковић, а исправу су још приредили Франц Миклошич и Вас. Корабљев. Читање Корабљева је најпоузданије. Издавачи су изоставили легенду на печату.

Опис хрисовуље доноси Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 58–59.

Хрисовуља се данас налази у Архиву манастира Хиландара, бр. 53, А 8/3. Фотографије постоје у збирци Севастијанова (I, N 4), Архиву САНУ (7903-а и 8876.И.80), НБС (Ф 2780) и Архиву Србије (филм). Ово издање приређено је на основу фотографије из Архива Србије.

Текст хрисовуље[*]

+ **По неизреч(е)ньномꙋ м[и]л[о]ср[ь]дию и чл(о)в(ѣ)колюбию влад[ь]ки моѥго, сладкаго ми Х(ри)с(т)а, по изволению и м(и)л(о)сти и в҄сем(и)л(о)стивномꙋ ѥго при|2|зрѣнию ѥже и на ц(а)р(ь)с(т)вѣ ми, ꙗкоже и на прьвих(ь) светих(ь) православних(ь) царих(ь), такожде и благодѣть прѣс(ве)таго своѥго д(ꙋ)ха и на |3| ц(а)р(ь)с(т)вѣ ми показа, ꙗкоже излиꙗ на с(ве)тиѥ своѥ ꙋченики и ап(о)с(то)ли, рекь**

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

имь: „Идѣте вь в᾽с8 вьселен8ю, и проповѣдите |4| слав8 моѥго б(о)жьства.“

По в᾽сехвалимѣи ѥго м(и)л(о)сти таковиѥ дари и ц(а)р(ь)с(т)в8 ми дарова, и постави ме г(о)с(поди)на в᾽сем8 сте|5|жанию ѡтьч(ь)с(т)вига моѥго, рек8 же земли ср(ь)бскои и всѣмь Грькѡм(ь), поморию вьсточном8 и западнимь страна|6|мь.

М(и)л(о)стию Б(о)жию и неизр(е)ченимь ѥго промишлениѥмь сьдрьжещ8 ми сига в᾽са, благовѣрном8 и Богомь поста|7|вленом8[1] Стѣфан8 8рош8 Ц(А)РОУ, ц(а)рьс(т)в8ющ8 ми ѡ Б(о)зѣ и веселещ8 ми се сь вьзлюбленими властели |8| и властеличик(и) ц(а)р(ь)с(т)ва ми и в᾽сегда непрѣстан᾽но ч(ь)с(т)ними дарови дар8ѥ ихь; и како приходи кь ц(а)р(ь)с(т)в)8 ми в᾽сеч(ь)с(т)ни ста|9|рьць С(ве)тиѥ Гори Афона, Романь, с(ы)нь сѣвастократора Бран᾽ка, и 8спомен8 ц(а)р(ь)с(т)в8 ⟨ми⟩ како се ѥс(ть) зговорил(ь) своимь братѡм(ь) |10| Грьг8ром(ь) и Влькѡм(ь), и како да приложе ѡдь своѥ бащине цр(ь)кви с(ве)тои Б(огороди)ци хиландарскои, и за 8спомен8тиѥ |11| в᾽сч(ь)с(тхе)нога стар᾽ца Романа своѡм(ь) братиѡм(ь) дарова м8 ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми си свѣтли ХРИСОВ8Л(Ь) ц(а)р(ь)с(т)ва ми, и записа|12| м8 ц(а)р(ьст)во ми цр(ь)к(о)вь бащин8 а с(ве)таго ар(ь)ханг(е)ла с трьми сели: сь Трьстѣникомь и з Бѣжаники и с Т8|13|шилѡм(ь) и селищемь, що ѥст(ь) дало било ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми сѣвастократор8 Бран᾽к8 с Х8динами ѡ чеса ѥсть житѣѥ 8 Б8гаре |14| побѣгль, а под цр(ь)к(о)вь с(ве)т8 Б(огороди)ц8 хиландар᾽ск8.

И како ѥс(ть) ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми инимь с(ве)тимь и б(о)жьственимь цр(ь)квамь записа|15|ло и 8тврьдило хрисов8ле, по том8жде ѡбраз8 и сиѥзи цр(ь)кви с(ве)тои б(о)жьств(ь)но(и) записа и 8тврьди ц(а)р(ь)с(тво) ми |16| с(ве)тои Б(огороди)ци хиландарскои.

И м(о)лю и повелѣва и запрѣща ц(а)р(ь)с(т)в(о) ми, ѥгоже Б(о)гь изволи с(ы)на на прѣстолѣ ц(а)р(ь)с(т)ва ми, |17| сиѥм8 слов8 ц(а)р(ь)с(т)ва ми непотворен8 би⟨ти⟩ и неврѣжден8. Аще ли се тко пок8шаѥть потворити а или |18| разорити ѥдн8 чрьт8 ѡдь више писанога слова ц(а)р(ь)с(т)ва ми, таковаго да 8биѥ и порази Г(о)с(под)ь

[1] Код Миклошича богопоставленом8.

Б(о)гь в҆седрьжитель |19| и прѣч(и)ста ѥго мати и сила ч(ь)с(т)наго и животворещаго кр(ь)ста Х(ри)с(то)ва, и вьмѣсто помощи да м8 ѥ(сть) мьстница |20| и с8постатница мати Б(о)жиꙗ хиландар(ь)ска на страшнѣмь с8дѣ Х(ри)с(то)вѣ, и ѡдь ц(а)р(ь)с(т)ва ми да нѣсть благо|21|словлень.

И сиѥ извѣстно и в҆сенастоѥще златопечатноѥ СЛОВСѠ ц(а)р(ь)с(т)ва ми записа се и подьписа и 8|22|тврьди ѡбразѡм(ь) и знаменьѥмь ц(а)р(ь)с(т)ва ми вь лѣт(о) ·ЅѠОГ· индиктиѡна ·г҃·, м(ѣ)с(е)ца мар(та) ·аі҃· д(ь)нь.

|23| + **СТѢФАНЬ ОУРОШЬ ВѢРНИ ЦАРЬ СР(Ь)БЛЕМ(Ь) И ГР(Ь)КСѠМ** +

|24| **Повелѣникмь г(о)с(поди)на с(ве)таго цара логофеть Деꙗнь прѣр8чи 8 Прищинѣ м(ѣ)с(е)ца мар(та) ·аі҃· д(ь)нь.**

Превод хрисовуље

По неизреченоме милосрђу и човекољубљу владике мога, слаткога ми Христа, по вољи и милости свемилостиве његове пажње која је и на царству ми, као и код првих православних царева, а такође и благодат пресветога свога духа и на царству ми показа, као што се излила на свете ученике и апостоле којима је говорио: „Идите целом васељеном и проповедајте славу мога божанства."

По хваљеној његовој милости такове дарове и царству ми дарова и постави ме господарем свим тековинама отачаства мога, односно земље српске и свих Грка, поморја и западних страна.

Са милошћу Божијом неизреченом и његовим старањем држећи све ово, ја благоверни и Богом постављени Стефан Урош цар, царујем Божјом помоћи, радујући се са својом властелом и властеличићима, које царство ми увек и непрестано часним даровима дарује. И како дође царству ми пречасни старац светогорски (Свете горе Атона) Роман, син севастократора Бранка, и напомену царству ми како се договорио с браћом Гргуром и Вуком да приложе од своје баштине цркви свете Богородице хиландарске и свом братству (монашком), за спомен пречасног старца Романа, дарова царство ми овај светли хрисовуљ царства ми и записа му царство ми баштинску цркву Светога арханђела са три села: с Трстеником, Бежанићима, Тушилом и селиштем, које је раније дало царство севастократору Бранку с Худинама, од куда су житељи побегли у Бугаре, а под цркву свету Богородицу хиландарску.

И како је царство ми другим светим и божанственим црквама записало и утврдило хрисовуље, на исти начин и ову свету и божанствену цркву записа и потврди царство ми светој Богородици хиландарској.

И молим и заповеда и забрањује царство ми, ако Бог изволи да на престолу буде син царства ми, ово слово царства ми да остане неповређено и неоштећено. Ако ли ко покуша оштетити или разорити једну црту више писаног слова царства ми, тога да убије и порази сведржитељ Господ Бог и пречиста његова мати и сила часног животворног крста Христова и уместо помоћи да му је осветница и противник мати Божија хиландарска на страшном суду Христовом, а од царства ми да није благословен.

И ово славно и свемоћно златопечатно слово царства ми записа се, подписа и утврди ознакама и знамењем царства ми лета 6873, индикта 3. месеца марта, 11. дан.

СТЕФАН УРОШ ВЕРНИ ЦАР СРБА И ГРКА

Заповешћу господина светога цара логотет Дејан прибележи у Приштини месеца марта, 11. дан.

Натписи на печату

Аверс		Реверс	
+ **СФЬ**	**ЦР**	+ **СТИ**	**СФЬ**
ВСЄС	**ИПО**	**ПРВ**	**И ꙖР**
РЬБС	**МОРЬ**	**ОМꙋ**	**ХИД**
КЄЗ	**СКЄ**	**ЧЄНИ**	**ѢК**
ЄМЛ	**ИГ**	**К**	**ОНЬ**

+ **С(ТЄ)Ф(ꙖН)Ь Ц(Ꙗ)Р(Ь) ВСЄ СРЬБСКЄ ЗЄМЛ(Є) И ПОМОРЬСКЄ И Г(РЬКѠМ)**.

+ **С(ВЄТ)И С(ТЄ)Ф(ꙖН)Ь ПРВОМꙋЧЄНИК И ꙖРХИДѢКОНЬ**.

Превод:

Стефан Урош цар све српске земље и поморске и Грка.

Свети Стефан првомученик и архиђакон.

Дипломатичке особености

Већ стање у којем је сачуван, чини овај документ особеним. Није утврђено да ли златни печат оверава оригинал или копију документа. То је разумљиво, јер нико од наведених издавача не доноси легенду на печату. Печат се и не спомиње у издањима архимандрита Леонида,

Стојана Новаковића и Вас. Корабљева. Зато полазимо од печата коме је највише пажње посветио Душан Синдик. Он је показао да је печат цара Уроша оригиналан, иако подсећа на печате Стефана Душана. Приметио је да печат Душановог наследника „има лепше распоређена и елегантнија слова“ (Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*, 234–235). Легенде су исписане вертикално; на аверсу око лика владара, а на реверсу око лика светог Стефана. Једино су у равни исписане речи + **Ѻ(ТЄ)Ф(Ѧ̓N)Ь Ц(Ѧ̓)Ρ(Ь)** на аверсу и + **Ѻ(ВЄТ)И Ѻ(ТЄ)Ф(Ѧ̓N)Ь** на реверсу.

Оригинал златног печата не доводи се у питање, али то није случај са исправом. Хартија исправе која има водени знак крушке са 1366. као годином производње доводи у питање оригиналност документа који је настао 11. марта 1365. Са годином од стварања света слаже се индикт. Овде није реч о правном чину већ записивању правног чина о чему сведочи додатак иза царевог потписа: *Заповешћу светог цара логотет Дејан прибележи (преручи) месеца марта 11. дан.* Судећи према воденом знаку, препис је могао да настане најраније 1366. То значи да златни печат не оверава оригинал, већ аутентичну копију хрисовуље. Чињеница да печат није добро причвршћен на врпци, указује на могућност његовог преношења са другог документа, у овом случају са, свакако веома оштећеног оригинала, на копију.

Иначе, аутентичност копије није спорна. Она ни у једном елементу не одудара од осталих исправа цара Уроша. Тексту његове хрисовуље претходи крст, а крстови омеђују владарев потпис. Исправа је писана канцеларијским брзописом, црним мастилом, док су црвеним мастилом и крупним словима исписани иницијал, затим речи *цар*, *слово*, *хрисовуљ*, као и потпис цара Уроша. С друге стране, садржина Урошеве даровнице Хиландару потврђена је садржином повеље браће Бранковића који, уз још нека села, исто имање дарују српском манастиру на Светој гори (Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*, 31–32; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 442–444).

Просопографски подаци

Роман, *141* (страна), 19, 23 (ред у издању) – монашко име Николе Радоње (Радохне) Бранковића, најстаријег сина севастократора Бранка Младеновића, брат Гргура и Вука Бранковића. Роман је малосхимничко име хиландарског *старца*. Као монах Герасим (великосхимничко име), заједно са Антонијем Багашем обновио је манастир Светог Павла.

Литература: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 18, 20–22, 29, 44, 56 (са старијом литературом).

Бранко Младеновић, *141*, 19, 28 – син војводе Младена, наместник Стефана Душана у Охриду. Од првог српског цара добио је титулу севастократора.

Литература: Б. Ферјанчић, *Севастократори и кесари у Српском царству*, Зборник ФФ у Београду X–1 (1970) 255–268; М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 15, 17, 19, 20, 22, 26.

Гргур Бранковић, *141*, 21 – син севастократора Бранка Младеновића, господара Охрида. Баштина му се налазила у Дреници, али Гргур је боравио, а вероватно и деловао у Охриду. Портрети цара Уроша, Гргура и Вука Бранковића живописани су у охридској цркви Богородице Перивлепте. Налазио се у сенци млађег брата Вука. Умро је пре 1398. године.

Литература: *EJ* 2, Zagreb 1956, 183 (Đ. Sp. Radojičić); М. Динић, *Област Бранковића*, Прилози КЈИФ XXVI, 1–2 (1960) 5–6; Ц. Грозданов, *Охридско сликарство XIV века*, Београд 1980, 122–124; *EJ* 2, Загреб 1985, 388 (Ђ. Сп. Радојичић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 18–20, 22, 23, 41, 49; И. Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле*, Београд 1994, 130.

Вук Бранковић, *141*, 21 – син севастократора Бранка Младеновића, зет кнеза Лазара. Моћни обласни господар који је држао Дреницу, Приштину, Вучитрн, Звечан, а од наследника краља Вукашина одузео је Скопље и Призрен. Иако се часно држао у сукобу са Турцима на Косову, предање га је осудило као издајника.

Литература: Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић*, Годишњица НЧ X (1888) 215–301 (= Бој на Косову, старија и новија сазнања, Београд 1992, 297–354; М. Динић, *Област Бранковића*, 5–29; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 217–219; исти, *Јунаци косовске легенде*, 139–203.

Дејан, *142*, 50 – логотет цара Уроша између 1362. и 1365. године. Логотету Дејану цар Урош је поверио вођење преговора о миру после рата између Војислава Војиновића и Дубровника.

Литература: А. Соловјев, *Повеље цара Уроша у Хиландарском архиву*, Богословље II–2 (1927) 283; Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 52–54; М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 170, 171, 178, 182.

Установе и важнији појмови

Властела, *141*, 16– припадници повлашћеног сталежа. Властела је настала поделом друштва. *Сви људи нису једнаки; јесу властеле и јесу*

кметићи (из писма Дубровчана кнезу Стефану Лазаревићу). За време првих Немањића друштво се делило на властелу (бољаре), војнике и убоге, а у доба краља Милутина на велику властелу, средње људе и себре. Законик цара Душана установљен је у присуству црквених великодостојника, велике и мале властеле. Између себара и велике властеле налазили су се властеличићи.

Литература: *ЛССВ*, 87–89 (Р. Михаљчић, са старијом литертуром).

Властеличићи, *141*, 16 – ниже племство у средњовековној Србији и Босни. Грчке повеље српских владара двоје властелу (ἄρχοντες) од властеличића (ἀρχοντόπουλοι). Дубровачко племство називало се и властелом и властеличићима. Положај властеличића одређује подела друштва на велику властелу, средње људе и себре. Место властеличића је између велике властеле и себара.

Литература: К. Јиречек, *Историја Срба* II, 58–61; Т. Тарановски, *Историја српског права* I, 11–46; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 189–190; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 86–101; *ЛССВ*, 91–92 (Р. Михаљчић).

Старац, *141*, 18– Ова реч означавала је позно животно доба, монаха, затим припадника цркве босанске. Стрци и *стариници* су сведочили приликом утврђивања међа.

Литература: *ЛССВ*, 700–701 (Р. Михаљчић, са старијом литературом).

Севастократор, *141*, 19, 28 – висока византијска титула. Заједно са титулама деспота и кесара, ово достојанство спада у такозвана царска достојанства (βασιλικά ἀξιώματα). Високо достојанство севастократора није повезивано са управним и војним функцијама. Као зет византијског цара Алексија III Анђела (1195–1203) титулу севастократора добио је Стефан Немањић. Право доделе титуле севастократора стекли су и српски цареви.

Литература: Б. Ферјанчић, *Севастократори у Византији*, ЗРВИ 11 (1968) 141–192; Б. Ферјанчић, *Севастократори и кесари у Српском царству*, 255–262; *ЛССВ*, 661–662 (Б. Ферјанчић).

Баштина, *141*, 21 – видети ССА 1 (2002) 111–112 (С. Бојанин), 140 (А. Веселиновић), ССА 3 (2004) 86 (Р. Михаљчић), 121 (М. Шуица), 148 (С. Рудић); ССА 4 (2005) 144 (С. Мишић).

Црква баштинска, *141*, 25 – видети ССА 4 (2005) 157–158 (Р. Михаљчић).

Селиште, *141*, 27 – најчешће напуштено насеље, али овај термин означавао је кућу са окућницом, насеље, заселак, село, део имања,

земљиште погодно за насеље. Као пролазну појаву селиште не налазимо у Душановом законику.

Литература: Р. Михаљчић, *Селиште. Прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, Зборник ФФ у Београду 9–1 (1967) 172–224 (= *Сабрана дела* IV, 89–158); *ЛССВ*, 664–665 (Р. Михаљчић); ССА 1 (2002) 66 (С. Мишић).

Хрисовуља, **златопечатно слово**, *141*, 24, 31, 35, 38; *142*, 44 – видети ССА 2 (2003) 116–117 (Ђ. Бубало).

Логотет, *142*, 50 – видети ССА 2 (2003) 142 (Ђ. Бубало); ССА 3 (2004) 13 (С. Мишић); ССА 4 (2005) 129 (С. Бојанин), 158 (Р. Михаљчић), 206 (А. Фостиков).

Топографски подаци

Није било тешко пронаћи и убицирати топониме хрисовуље цара Уроша. Баштина Бранковића налазила се у Дреници. С друге стране, поседи баштинских цркава по правилу су представљали заокружену, непрекинуту целину. Села Трстеник, Бежанићи, Тушило и селиште Худине пописана су у турском дефтеру из 1455. године.[2] Селиште Худине записано је као мезра Худбине.[3] Поред села Трстеник, постојао је и манастир Трстеник са два монаха.[4] Село Тушило се у међувремену знатно проширило било спољном било унутрашњом колонизацијом. У време турског катастарског пописа записано је као *Средња Тушиља*, *Долње Тушиље* и *Горња Тушиља*.[5] Наведене топониме убицирала је Гордана Томовић.[6]

---

[2] *Oblast Brankovića – opširni katastarski popis iz 1455. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, priredili H. Hadžibegić, A. Handžić i E. Kovačević, Sarajevo 1972, 46, 47, 59, 61, 73, 74.

[3] Исто, 59.

[4] Исто, 73.

[5] Исто, 47, 61, 46.

[6] Г. Томовић, *Глагољски натпис са Чечана*, ИЧ 37 (1996) 5–17. Видети приложену карту у зборнику VI: *Насеља и становништво области Бранковића 1455. године*, САНУ, Одељење друштвених наука, демографски зборник, књ. VI, главни и одговорни уредник Милош Мацура, Београд 2001.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 149–156

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"1375"
091=163.41"1375"

Раде Поповић

ПОВЕЉА БАНА ТВРТКА I КОТРОМАНИЋА ДУБРОВНИКУ О ОСЛОБАЂАЊУ ОД ЦАРИНА

под Бобовцем, 9. фебруар 1375

Босански бан Твртко I ослобађа Дубровчане плаћања царина у својој држави. Међутим, ова његова одлука није се усталила у дубровачко-босанским трговачким односима.

Le roi de Bosnie Tvrtko Ier Kotromanić libère les Ragusains du paiement de la taxe de douane perçue dans son état. Toutefois, cette décision semble être restée lettre morte dans les rapports commerciaux entre la Bosnie et Dubrovnik.

Опис повеље и ранија издања

Повеља се чува у Дубровачком архиву под бројем 1023, сачувана је у оригиналу, без печата. Исписана је на прегаменту правоугаоног облика, италијанске провенијенције, средње фине израде, жућкасте боје, димензија: ширина 37,5 цм и висина 10,5 цм, рачунајући и плику 2,7 цм. Маргинални простор износи и на левој и на десној страни у просеку 1,5 цм, горе изнад текста само 0,5 цм, доле између текста и плике није остављен. На прегаменту нема линија, због тога су редови неравни, подижу се до око средине и падају према десној страни. Размак између њих је просечно око 6 мм.[1]

Текст повеље исписан је канцеларијском мајускулом у непуних 7 редова, црним мастилом. Сва су слова у мајускулном облику, изузимајућу слово ȣ, које се већ од XIII века у босанској канцеларији пише у новом минускулном облику, висока по 2 мм. У тексту има веома мало скраћеница и оне су означене титлама. Натписано слово д среће се у свим редовима осим последњег. Украсних елемената нема, али по свом облику пажњу привлачи крст висок 4 мм као симболичка инвокација испред текста.

[1] Детаљан опис ове повеље објавио је G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka*, GZM IV–V (1950) 113–114, са мањим штампарским грешкама.

На полеђини повеље налази се више записа. У првом пољу стоји запис Бечког архива *N°. 119 an. 1375*. У другом пољу *1375 de pan* (!) *Tuertcho*. Ту је и реч *Copiada* и знак Никше Звијездића који је преписао повељу у Codex Ragusinus.[2] Испод тога, другом руком написан је текст: *Privilegio che Ragusei non pagano dohane in Bossina ne Bossinensi a Ragusa / Per ban Tuertcho*. У трећем пољу нововековна белешка: *N 6 ad Pact. IX* и садашњи регистарски број 1023.[3]

Печата на повељи нема, али постоје у доњем делу пергамента обележена места где је био причвршћен. Печат је висио на врпци од уплетених нити свиле црвене и жуте боје. За њу су изрезане кроз плику и пергамент, у средини, две ромбоидне рупице на растојању око 2 цм. Врпца је провучена са лица на полеђину, ту је одмах испод доњег руба повеље и печата везана у чворове и због јаког стезања првог чвора цео пергамент је деформисан. Међутим, на око 3,5 цм врпца је пресечена и печат нестао. Повеља је савијена на шест поља и добро очувана.

Ранија издања

Повеља је издавана више пута: П. Карано-Твртковић, *Србскии споменицы*, 80, бр. 65; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 184–185, бр. 175; V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu*, Zagreb 1872, 74; С. Новаковић, *Законски споменици*, 193, бр. 56; T. Smičiklas – M. Kostrenčić, *Diplomatički zbornik* XV, 101, бр. 77; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 74, бр. 81.

Ово издање приређено је на основу филма из Дубровачког архива, који се налази код аутора. Снимак повеље може се наћи и у Архиву САНУ, Стара збирка 443, табла 89.

Текст повеље[*]

+ Ва име ѡ(ть)ца и с(и)на и св(е)таго д(ȣ)ха, да ѥс(ть) вѣдомо всакомȣ чловѣкȣ како ств[о]ри мил(о)сть г(оспо)д(и)нь Твр[ь]тко, мил(о)стию б(о)жиом бань босански, Дȣбровникȣ |2| када доходише поклисари дѹбровачци ȣ име кнезь Витко Гȣчетићь и кнезь Димко

[2] Одступање преписа повеље у Cod. Rag., fol. 31a, од оригинала објављена су у издању Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 74.

[3] У Миклошићевом издању запис на полеђини ове повеље није потпун и његово читање неких речи не одговара оригиналу. Уп. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 185.

[*] Редакција издања и превода: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер.

Бенешиѣь. И такои створи мил(о)сть г(оспо)д(и)нь бань Тврьтко Дꙋбровникꙋ: |3| гдѣ се годѣ ꙋзима ц(а)рина ꙋ владани г(оспо)д(и)на бана Тврьтка да се нигдѣре не ꙋзме ниѥдна ц(а)рина на дꙋбровачкомь ни на чемре, да ѥ все свободно |4| ѡда всаке ц(а)рине и ѡд забаве, колико кои годѣ Дꙋбровчанинь, толко дꙋбровачки конь, толико трьгь, що ѥ годѣ дꙋбровачко да е своб(о)дно |5| ꙋ владани г(оспо)д(и)на бана Тврьтка. Ꙗко що годѣ греде из влада(а)ниѣ ꙋ Дꙋбровникь, ако ли из Дꙋбровника ꙋ владаниѥ, ако ли би тко понесаль понось |6| чловѣкь г(оспо)д(и)на бана да ѥ платиль ·в҃· динара а инѣмь да ѥ всѣмь свободань. Писано под Бобовцемь ѡд роιдва(!) сина Б(о)жи(!) лѣть ҂а҃т҃о҃е҃ лѣ|7|то м(ѣ)с(е)ца первара ·ѳ҃· д(ь)нь. Писа Браѣнь диѣкь.

Превод повеље

У име Оца и Сина и Светога духа. Нека је на знање сваком човеку, како створи милост господин Твртко, милошћу божијом бан босански, Дубровнику, када дођоше поклисари дубровачки, по имену кнез Витко Гучетић и кнез Димко Бенешић. И тако створи милост господин бан Твртко Дубровнику: Где се год узима царина у владанију господина бана Твртка, да се нигде не узме ниједна царина ни на чему дубровачком, да је све слободно од сваке царине и од сметње, како који год Дубровчанин, тако дубровачки коњ, тако трг, што је год дубровачко да је слободно у владанију господина бана Твртка. Ако што год иде из владанија у Дубровник, ако ли из Дубровника у владаније; ако би који човек господина бана носио понос, да плати 2 динара, а у другом да је посве слободан. Писано под Бобовцем, од рођења сина божијег године 1375, месеца фебруара, 9. дан. Писа Брајан дијак.

Дипломатичке особености

Повеља бана Твртка, судећи према дипломатичким критеријима, нема неких посебности у својој структури.

Почиње симболичком инвокацијом (+), на коју се наставља кратка вербална инвокација – *у име Оца и Сина и Светога духа* – која је уобичајена у босанским банским повељама. Следи промулгација – обавештава се сваки човек (јавност) да је бан Твртко створио милост Дубровчанима.

Интитулација. – Уобичајена интитулација за босанског бана са мањим варијацијама: *господин Твртко, милошћу божијом бан босански*.

После обичне и кратке експозиције – изложен основни мотив извршења правног чина – следи диспозиција.

Диспозиција. – Банова одлука о укидању царина дубровачким трговцима у својој држави. Иако је бан Твртко I овом повељом ослободио Дубровчане плаћања царина и свих других дажбина, изгледа да донета одлука није имала трајну вредност. Показује то већ његова свечана повеља из 1378. године у којој нема ни говора о неким повластицама у погледу царина. Исто тако, босански краљеви, који су се мењали на босанском престолу после Твртковe смрти, у својим повељама Дубровнику више никад не помињу неко ослобађање од царине.

Датум. – Датум је потпун, са свим елементима који се у босанским повељама наводе: годином, месецом и даном. Повеља је датирана годином од рођења Христовог, исписаном као и дан словима. Повеља је писана под Бобовцем, 9. фебруара 1375. године, коју је писао дијак Брајан.[4]

Просопографски подаци

Твртко I Котроманић, *150* (страна), 2 (ред у издању); *151*, 5, 7, 11, 13 – босански бан (1353–1377), краљ (1377–1391), син кнеза Владислава и госпође кнегиње Јелене, ћерке Јурја Шубића. У доба Твртковe владавине Босна је доживела највећи територијални и политички успон.

Литература: С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*.

Димко Бенешић (Dymcus de Benessa), *150*, 4 – дубровачки властелин из познате трговачке породице. Био је власник већег броја рибарских бродова, које је изнајмљивао. Основао је и бродовласничко друштво. Занимљиво је да је његова друга жена, којом је био ожењен осамдесетих година XIV века, била из једне породице која је имала блиске везе са босанском владарском породицом Котроманића. Управо је тих година сам Димко Бенешић имао добре личне односе са босанским краљем Твртком I. То се може узети као основни разлог што га

[4] Уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 90 (1912) 85–86; 92 (1913) 143–161; 94 (1914) 237–238; 132 (1928) 31–32; Р. Поповић, *Дипломатички аспекти структуре повеља и писама босанских владара XII–XV вијека*, Историјски зборник 3, 3 (1982) 149–165.

више пута шаљу босанском краљу, с молбом или жалбом Републике, као званичног посланика. У октобру 1382, као и раније 1375, одређен је за посланика код краља Твртка I. Нешто пре тога, 17. октобра, изабран је за заменика у Малом већу, свакако висок положај, а потом 29. октобра био је чак и кандидат за кнеза.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат у XIV веку*, Београд 1960, 129.

Витко Гучетић (Vitticus Clementis de Goce), *150*, 4 – дубровачки властелин (1344–1383) који се заједно са својом браћом бавио трговином. Његови трговачки послови били су окренути више према Задру и италијанским градовима. Крајем 1356. године Вито Гучетић склапа уговор о закупу mercatum Narenti са босанским баном Твртком I, на период од четири године. Бан по уговору, који је потврдио 4. маја 1357. године, уступа Гучетићу све приходе од царине и бродарине за 6000 перпера годишње, с тим да се исплаћује у ратама свака четири месеца. Поред трговине Вито се истицао у јавним пословима. У Општини је обављао разне функције, а више пута је биран за кнеза (јануар 1379, јануар и нивембар 1381). У посланичким мисијама у више наврата боравио је у Задру код далматинског бана као најближег заступника угарске круне. Исто тако, године 1375. путовао је у Босну на двор бана Твртка I.

Литература: И. Манкен, *Дубровачки патрицијат*, 247.

Брајан, *151*, 16 – дијак бана Твртка I. Изузев ове повеље, коју је писао, оставио је мало трага у документима.

Установе и важнији термини

Бан, *150*, 3; *151*, 5, 7, 11, 13 – титула коју су носили босански владари од средине XII века до 1377. године, када се бан Твртко I крунисао за краља. Достојанство банско било је високо уздигнуто у средњовековној босанској држави.

Литература: *ЛССВ*, 28–29 (С. Ћирковић).

Владаније, *151*, 6, 7, 8, 10, 11, 12 – реч има више значења. У погледу територијалне организације значи: државу, област, жупу, покрајину, дакле, компактне територије које су под управом једног господара. У овом случају означава државу којом управља босански бан.

Литература: Ђ. Даничић, *Рјечник* I, 119; V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni rječnik* II, 1583.

Господин, *150*, 2; *151*, 5, 6, 10, 13 – титула коју су имали босански владари, феудални господари, чак и локални управници (жупе). У

босанским документима javља се најчешће уз титулу владара, бана или краља, и уз титуле обласних господара, великог војводе или херцега.

Литература: Р. Михаљчић, *Владарска титула господин*, ИГ 1–2 (1994) 29–36 (= Р. Михаљчић, *Сабрана дела* VI, Београд 2001, 104–113).

Дијак, *151*, 16 – канцеларијски службеник босанског владара или обласног господара. У његовој надлежности били су канцеларијски послови, писање, печаћење и слање повеља. Канцеларијско достојанство дијака свакако је ниже од достојанства логотета.

Литература: *ЛССВ*, 152 (Т. Суботин-Голубовић).

Милост, *150*, 2; *151*, 5 – У средњовековним босанским документима означава владареву милост као правни чин посебног садржаја. Босански владари стварали су милост својој властели, странцима и њиховим државама. Садржај владареве милости коју он чини властели најчешће обухвата потврде ранијих и даровање нових поседа и привилегија. Милост коју су босански владари чинили Дубровнику обухвата низ трговачких повластица и концесија у босанској држави. У ово време бити у милости владара значи имати пуну заштиту и уживати у привилегијама, али под условом испуњавања свих обавеза које произлазе из „верне службе“.

Литература: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 1997, 59–97; *ЛССВ*, 407 (М. Благојевић); ССА 1 (2002) 86–87 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 2 (2003) 27–28 (Н. Порчић); 175 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 3 (2004) 26–27 (Ј. Мргић-Радојчић); 147 (С. Рудић); ССА 4 (2005) 146 (С. Мишић), 189 (С. Рудић).

Поклисар, *150*, 4 – У босанским повељама најчешће коришћени назив за дубровачког посланика који је у дипломатској мисији на владарском двору у Босни. У овој повељи помиње се дубровачка властела – поклисари кнез Витко Гучетић и кнез Димко Бенешић, који су у име своје владе преговарали са баном Твртком I у вези са царинама (видети под: *Прософографски подаци*). Занимљиво је да је дијак Брајан поменутим поклисарима испред имена ставио и титулу кнеза, мада није усамљем случај. Босанска канцеларија у својим повељама често приписује титулу кнеза дубровачким поклисарима као достојанство властелина на високом положају. Међутим, у једном другом случају, у повељи краља Твртка II из 1439. године, помињу се и дубровачки властеличићи са титулом кнеза у својству сведока.

Литература: *ЛССВ*, 538–539 (С. Ћирковић).

Понос, *151*, 13 – Реч понос налазимо у средњовековним документима у двојном значењу. Прво, понос као обавеза зависног становништва и подразумевала је пренос робе владара или феудалног господара на својој теглећој стоци (коњима) до одређеног места. Друго, означава преношење робе коју су на коњима преносили средњовековни трговци и поносници у склопу каравана. Поносници који су преносили робу за потребе трговаца и предузетника из Дубровника, Босне и Србије углавном су били влашког порекла. Понос се плаћао у новцу, обично по товару, ретко у глобалу за цео караван. У конкретном случају, бан Твртко Дубровчане ослобађа обавезе плаћања поноса, али ту обавезу није укинуо за своје људе, већ су и даље морали плаћати за понос два динара.

Литература: *ЛССВ*, 552 (М. Шуица).

Трг (mercatum**)**, *151*, 10 – у средњовековној терминологији има више значења. У овој повељи трг означава место где се продаје и купује роба и плаћа царина на продату робу.

Литература: P. Anđelić, *Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni, prilog tipologiji naselja*, GZM XVIII, Sarajevo 1963, 179–194; С. Новаковић, *Град, трг, варош, к историји речи и предмета који се њима казују*, Из српске историје, Београд 1966, 144–161; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1978, 137 и даље.

Царина, *151*, 6, 7, 8 – У средњовековној Босни царина спада у главне изворе прихода владара и државе. Царина се наплаћивала тек на првом тргу где је роба донета да се прода и то само на продату робу. На робу која није продата трговац је плачао царину на последњем тргу у случају да напушта земљу. Поред државне царине, дубровачки трговци су плаћали царину на превоз робе преко територије обласног господара, што им је стварало разне потешкоће. Због незаконитих царина, цена и разноразних дажбина које су Дубровчани морали плаћати на путу кроз Босну, влада је често интервенисала код босанских владара у смислу заштите својих људи. Управо на интервенцију владе, Твртко је издао ову повељу, којом дубровачке трговце ослобађа плаћања царина у својој земљи.

Литература: Д. Ковачевић, *Развој и организација царина у средњовјековној Босни*, Годишњак ДИ БиХ VI (1954) 299–248; иста, *Трговина у средњовјековној Босни*, Дјела Научног друштва БиХ XX, књ. XVIII, Сарајево 1961; *ЛССВ* 792–795 (С. Мишић – А. Веселиновић); ССА 4 (2005) 206 (А. Фостиков).

Човек, *151*, 13 – у случају ове повеље означава уопште феудално зависног човека, који је био у власти бана Твртка.

Литература: *ЛССВ*, 818–819 (Ђ. Бубало); ССА 4 (2005) 112 (Ј. Мргић-Радојчић), 206 (А. Фостиков).

Топографски подаци

Бобовац, *151*, 14 – Бобовац је познат као најутврђенији средњовековни краљевски град и стоно место босанских владара. Двор босанских владара у Бобовцу први пут се помиње у повељи бана Твртка I из 1356. године.

Литература: P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska – stona mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo 1973; Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља*, по регистру; М. Поповић, *Средњовековне тврђаве у Босни и Херцеговини*, Зборник за историју БиХ 1 (1995) 33–35.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 157–171

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"1395"
091=163.41"1395"

Срђан Рудић

ПОВЕЉА КРАЉА СТЕФАНА ДАБИШЕ БРАЋИ СЕМКОВИЋ

1395, 17. мај

Босански краљ Стефан Дабиша издао је 17. маја 1395. године повељу браћи Вукмиру, Твртку и Стефану Семковићу којом потврђује повељу којом им је краљ Стефан Твртко дао село Коло у Думну у замену за село Јелшаницу.

Le roi de Bosnie Stefan Dabiša délivre le 17 mai 1395 une charte aux frères Vukmir, Tvrtko et Stefan Semković par laquelle il leur confirme une charte du roi Stefan Tvrtko leur donnant le village de Kolo dans la joupa de Dumno en échange du village de Jelšanica.

Опис повеље

Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић данас се чува у Британској библиотеци у Лондону под сигнатуром ADD CH 26067. Не зна се како је тамо доспела. Познато је да је 1815. године била у рукама поморског капетана Николе Вучетића из Трста. Од тада па све до друге половине седме деценије XX века није се знало где се налази, односно веровало се да је изгубљена.

Повеља краља Дабише Семковићима до сада је неколико пута описана у литератури,[1] али је само Павле Соларић имао у рукама њен оригинал. Грегор Чремошник је опис ове повеље дао на основу Соларићевог издања чије резултате је коментарисао, док је Павао Анђелић користио фотографије. Стога између описа постоје одређене разлике. Павле Соларић је веровао да је повеља израђена на обичној кожи, али је Грегор Чремошник сматрао да је израђена на пергаменту немачког начина израде који је био са обе стране храпав, а мекан. Павао Анђелић је забележио да је израђена на „пергаменту finије израде“. И око димензија повеље постоје различити подаци. Грегор Чремошник је на

[1] Опис повеље дали смо према описима Павла Соларића, који је поново објавио и прокоментарисао Грегор Чремошник, и Пава Анђелића.

основу Соларићеве литографије сматрао да је димензија око 26 x 30 цм и још око 7 цм плике. Павао Анђелић доноси податак да је повеља димензија 35 x 28,5 цм; завинута плика широка је 3,8 цм; слободни простор изнад текста са горње стране широк је 4,5 цм, испод текста заједно са пликом 10,5 цм, док су десна и лева маргина по 3,5 цм. Повеља је била савијена на следећи начин: савијена је једна трећина одозго, једна трећина (без плике) одоздо и нешто мање од једне трећине са сваке стране.

Према Чремошнику писмо ове повеље је изразита мајускула, додуше проткана минускулним елементима, док је за Анђелића реч о дипломатској минускули. Повеља је написана у 29 редова. Као почетни украс повеље служи традиционално високо слово **в**, цртано црвеним мастилом. Још 11 слова је исцртано високим црвеним словима, као и потпис. У 1. реду то је још слово **м**, у 3. реду слово **д**, у 10, 12. и 24. реду слово **и**, у 17. реду слово **л**, у 18, 20, 21, 22. и 23. реду слово **ѿ**, и у 29. реду крст и потпис. Највећи украс повеље представља потпис краља Стефана Дабише израђен црвеним словима испред којег се налази крст. Речи потписа су потпуно исте као у повељи од 26. априла, али су слова знатно виша и осим лигатура употребљена су и уметнута слова у речи **господинь**, чега у повељи кћери Стани нема.

За печатну врпцу кроз плику и празни део пергамента, непосредно испод последњег реда текста, избушене су по две рупе. Прорези су распоређени у облику правоугаоника и удаљени су 2,8 цм у хоризонталном и 7 цм у вертикалном смеру. Влакна свилене врпце су упредена и она је од руба повеље до улаза у печатну груду преплетена. Врпца је двобојна – плава[2] и црвена. Печат је на више места оштећен па га је, према тумачењу Пава Анђелића, изгледа неки конзерватор (највероватније у Британској библиотеци, односно Британском музеју у чијем се саставу библиотека донедавно налазила) на оштећеним местима попунио неком сивкастом масом.

Нажалост, као што се види из приложене фотографије, повеља је била чувана на неадекватан начин, тако да се данас не може у потпуности развити без ризика од оштећења. Стога се на приложеној фотографији не виде 27, 28. и 29. ред. Напомињемо да се на фотографији коју је 1970. године објавио Павао Анђелић повеља види у целости. Повеља је оштећена и на местима на којима је била пресавијена, тако да се у неколико случајева не виде слова.

[2] Павле Соларић је сматрао да је врпца била првобитно бела, али да је с временом поплавела, док је Чремошник сматрао обрнуто.

Ранија издања

Повељу краља Стефана Дабише браћи Семковић први је 1815. године у Венецији објавио Павле Соларић, као посебно издање у малом броју примерака, које је данас права реткост.[3] Уз опширан опис повеље и печата Соларић је објавио и њен литографисани факсимил на коме се види читав текст и обе стране печата. Соларићев опис је, како га је оценио Чремошник, за тадашње стање науке, изузетно савестан, али у исто време се види да детаљно описује многе безначајне ситнице, док многе карактеристике од битне важности за оцењивање повеље уопште не дотиче. У предговору Соларић пише како је нашао повељу код поморског капетана Николе Вучетића. Копију повеље је послао Б. Копитару у Беч који му је, узимајућу у обзир само писмо, одговорио да је рукопис сасвим различит од рукописа логотета Томаша из повеље краља Дабише кћерци Стани, а да је језик којим је писана обична смеса старог и садашњег. Соларић се није упуштао у просуђивање која од две повеље је фалсификат већ је то препустио другима. Читање и разумевање Соларићевог текста знатно отежава то што је писан често крајње неразумљивим језиком. Издање Соларића је тим вредније што је он једини од свих који су издавали повељу имао прилику да користи оригинал (Према Грегору Чремошнику, књижица Павла Соларића штампана је под насловом: **ѡб’ѧсне́нїе ко сни́мк8 подли́нога дїплѡ́ма Стефа́на Да́бише кра́лѧ се́рбскога, да́ннога ж8па́н8 Волкоми́р8 Семковић8 л. а т ч е маїѧ зї прилож́енное и вк8пѣ Рачителемъ Славено-’Сербскихъ Дре́вностей посвѧще́нное Павломъ Соларичемъ. Въ Млѣткахъ л. а ѡ е і 8 пане Ѳеодосїева Греко-Славенскога кногопечатника**).[4]

Наредно издање повеље приредио је Франц Миклошић (*Monumenta Serbica*, 226–227), који је вероватно само прештампао Соларићево издање. Миклошић је углавном верно објавио текст повеље, али је начинио неколико грешака у читању. У 20. реду је уместо **Бильханићь** прочитао **Вильханићь**;[5] изоставио је део 21. реда који гласи: **з братиѡм(ь)** – истина, ради се о грешци писца повеље који је ово два пута написао уз име кнеза Јурја Радивојевића; у 25. реду реч **Ѿд[ь]цем** прочитао је

---

[3] Интересантно је да је 1815. године у листу „Новине сербске“ први пут објављена и повеља краља Стефана Дабише кћерци Стани издата 26. априла 1395. године.

[4] Податке о Соларићевом издању погледати у: G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjega vijeka (dopuna)*, GZM X (1955) 140–145.

[5] Ову погрешку је уочио још Ђуро Даничић, *Рјечник* I, 119.

отьцемь; у 27. реду реч рокою прочитао је рȣкою; погрешно је и у 29. реду где је, као и у повељи од 26. априла 1395. године, крст испред потписа протумачио као И. Миклошић је разрешио скраћенице, али их, нажалост, није обележио.

Делове повеље објавио је Стојан Новаковић (*Законски споменици*, 318–319). Фотографију Соларићеве литографије ове повеље објавио је Петар Ђорђић (*Историја српске ћирилице*, Београд 1987, 397).

Засада последње издање повеље краља Стефана Дабише браћи Семковић објавио је Павао Анђелић (P. Anđelić, *Povelja bosanskoga kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju*, Radovi ANUBiH XXXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, Sarajevo 1970, 285–288). Већ смо истакли да се дуго веровало да је повеља нестала, све док Ђуро Баслер није 1966. године на једном међународном конгресу случајно сазнао да се једна Дабишина повеља налази у Британском музеју у Лондону. Анђелић је обрадио повељу на основу фотографије повеље и печата које је добио посредством Маријане Венцел. Његово издање садржи кратак опис повеље, опис печата, фотографије повеље и обе стране печата као и њену транскрипцију. Анђелић је солидно транскрибовао текст повеље, али не само да није разрешио скраћенице већ није ни убележио титле и натписана слова.

Ово издање повеље приређено је на основу нове фотографије коју објављујемо уз дозволу Британске библиотеке, снимка приложеног уз Анђелићево издање и Соларићевог литографисаног факсимила.

Текст повеље[*]

Ва име Ѿд[ь]ца и С(и)на и Св(е)тога Д(ȣ)ха аминь. Миї Стефань Дабиша по милости Г[оспо]да Бога |2| краль Срьблем(ь), Босни, Прѣморѣю, Хльмьсци Земли, Дольнимь Краемь, Западьнимь Странамь, |3| ȣсорѣ, Соли и Подрѣнию, да е видимо всакомȣ члов(ѣ)кȣ комȣ се подоба да прѣзриньемь милости |4| Господа моего Хрѣста прѣмивьшȣ ми господство и прѣстоль вь землах(ь) речених(ь) родитель |5| и прародитель моих(ь) по прѣставлению брата ми кралꙗ Тврьтка и тагда прѣде прѣдь |6| крал(е)вьство вирьни нашь жȣпань Вльkьмирь Семьковићь казȣе намь како за реч[е]но|7|га кралꙗ Тврьтка изьбише се Колꙗне на Дьлмни и ȣчинише мею собомь ·з҃·

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

мрьтвих(ь) |8| крьвиї на вири господскои и да зато к реч(е)ни крал(ь) Тврьтко все разагна и землю зараби |9| а реч[е]но село Коло ȣ име да реч[е]ном ȣ ж ȣ пан ȣ Вькьмир ȣ и неговима братома Тврьд|10|кȣ и С⟨т⟩ипанȣ за село за Єльш⟨?⟩ницȣ[6] кое ѡд нихь ȣзе. И реч(е)ни жȣпань Влькьмирь нась |11| ȣмилкно моли како да бисмо имь и миї потврьдили и записали реч(е)но село ȣ име Коло |12| за нихь слȣжьбȣ и ⟨в⟩ирȣ. И миі слишавьше милостиво негове прошне и мольбе и па|13|ки смисливьше н⟨и⟩хь вирьне слȣжьбе що намь послȣжише всегда вирьно и срдьчано |14| наилише ȣ тȣрачькиx(ь) боихь не щедеће своих(ь) главь за нась потврьдисмо им(ь) и дасмо на|15|шимь новимь даньkмь реч[е]номȣ жȣпанȣ Вл(ь)кьмирȣ и братȣ мȣ Тврьткȣ и Стипанȣ село |16| реч[е]но Коло на Дльмни сь в(ь)сими правими котари и међми нћмь и нћхь послидне|17|мȣ да kсть за племенито викȣ викома. А томȣ свидоци и рȣчьници наши вла|18|стеле: ѡт Босне кнезь Паваль Радиновићь з братиѡм(ь), кнез Прћбое Масновићь з братиѡм(ь), |19| тепачић Батало з братиѡм(ь), Влькота Прћбинићь з братиѡм(ь), Саньдаль воевода з братиѡм(ь), |20| Грьгȣрь Бильханићь з братиѡм(ь); ѡт Хльмьске земле кнез Влькашинь Милатовићь |21| з братиѡм(ь), кнезь Юраи Радивоевићь з братиѡм(ь) з братиѡм(ь); ѡт Дольних(ь) Краи воевода Хрь|22|вое з братиѡм(ь), кнезь Младинь Станьчићь з братиѡм(ь); ѡт Ȣсоре воевода Вльчихна з б|23|ратиѡм(ь), кнезь Стипаць Билошевићь з братиѡм(ь); ѡт двора прћставь жȣпань Радое Радо|24|салићь з братиѡм(ь), а ѡд своити Бранко Симьчићь з братиѡм(ь). И тко ће сие пореќи али наш |25| послидни али тко иноплеменникь да е проклеть Б(о)гомь Ѡд[ь]цемь и С(и)номь и Св(е)тимь |26| Д(ȣ)хомь и ·в҃і· ап(осто)лома и ·д҃· еваньгелисти и ·о҃· избраних(ь). Писано вь дворћ крал(е)вь(с)тва мћ |27| рокою Өѡмаша логофета под лћти рожьства Хрћстова ·ч҃· ·т҃· ·ҁ҃· ·е҃· м(ћсе)ца маиа ·з҃і· |28| д(ь)нь

|29| + ГОСПОДИНЬ КРАЛ(Ь) СТЄФАНЬ ДАБИША

[6] Нажалост, повеља је на овом месту оштећена тако да се не може тачно утврдити назив села. Франц Миклошић је име села прочитао као Єльшеницȣ, док је Павао Анђелић прочитао као Єльшаницȣ.

Превод повеље

У име Оца и Сина и Светога Духа, амин. Ми Стефан Дабиша, по милости Господа Бога, краљ Срба, Босне, Приморја, Хумске земље, Доњих Краја, Западних страна, Усоре, Соли и Подриња, дајем на знање свакоме човеку коме приличи, да милошћу Господа мојега Христа примих господство и престо у земаљама речених родитеља и прародитеља мојих по преставлењу брата ми, краља Твртка. И тада је дошао пред краљевство верни наш жупан Вукмир Семковић говорећи нам како се за поменутог краља Твртка побише Кољани на Думну и учинише међу собом седам мртвих крви на вери господској. Зато је поменути краљ Твртко све разагнао и земљу узео, а поменуто село по имену Коло дао поменутом жупану Вукмиру и његовој браћи Твртку и Стефану за село Јелшаницу које од њих узе. И поменути жупан Вукмир нас понизно моли да им и ми потврдимо и запишемо поменуто село Коло за њихову службу и веру. И ми саслушавши милостиво његове прошње и молбе и ценећи њихову верну службу, што нам послужише увек верно и срдачно а највише у турским ратовима када нису штедели своје главе за нас, потврдисмо и дасмо нашим новим давањем поменутом жупану Вукмиру и браћи му Твртку и Стефану и њиховим потомцима поменуто село Коло на Думну са свим правим котарима и међама да им је племенито за век векова. А томе су сведоци и ручници наша властела: од Босне: кнез Павле Раденовић с братијом, кнез Прибоје Масновић с братијом, тепчија Батало с братијом, Вукота Прибинић с братијом, Сандаљ војвода с братијом, Гргур Билханић с братијом; од Хумске земље: кнез Вукашин Милатовић с братијом, кнез Јурај Радивојевић с братијом; од Доњих краја: војвода Хрвоје с братијом, кнез Младен Станчић с братијом; од Усоре: војвода Вучихна с братијом, кнез Стипац Билошевић с братијом; од двора пристав жупан Радоје Радосалић с братијом, а од својте Бранко Симчић с братијом. И ко ће ово порећи, или наш наследник или иноплеменик, да је проклет од Бога Оца и Сина и Светог Духа и дванаест апостола и четворице јеванђелиста и седамдесет изабраних. Писано у двору краљевства ми руком Томаша логофета, 1395. лета од рођења Христовог, 17. дана месеца маја.

\+ ГОСПОДИН КРАЉ СТЕФАН ДАБИША

Дипломатичке особености

Повеље краља Стефана Дабише кћери Стани (26. април) и браћи Семковић (17. мај) настале су у веома кратком временском интервалу,

подарене су физичким лицима и написао их је исти писар. Стога је могуће упоредити ове две повеље и указати на одређене разлике које постоје међу њима.

Повеља краља Стефана Дабише браћи Семковић почиње уобичајеном кратком вербалном инвокацијом: **Ва име ѠД[ь]ца и С(и)на и С(ве)тога Д(ѹ)ха аминь.**

Након тога следи интитулација која садржи исте елементе као и повеља кћери Стани, али називи појединих „земаља" нису написани у истим облицима (у повељи од 26. априла: **Ми Стѣфань Дабиша, по милости Г(оспо)да Б(ог)а крал(ь) Срьблемь, Боснѣ, Приморию, Хльмьсцѣ земли, Дольнимь краемь, Западнѣм странамь, Ѹсорѣ, Соли и Подринию**; у повељи од 17. маја: **Миї Стефань Дабиша по милости Г[оспо]да Бога краль Срьблем[ь], Босни, Прѣморѣю, Хльмьсци Земли, Дольнем краемь, Западьнимь Странамь, Ѹсорѣ, Соли и Подрѣниѹ**).

Потом краљ Стефан Дабиша истиче да је наследио господство и престо наведених земаља по смрти *брата ми* краља Твртка и наводи разлог због којег је издао ову повељу. Краљ најпре указује како је пред њега дошао **вирни нашь жѹпань Влькьмирь Семьковићь** који је објаснио начин на који је његова породица, односно он и његова браћа, дошла до села Коло. Према исказу жупана Вукмира у време краља Твртка **изьбише се Колгане на Дльмни и ѹчинише мею собомь ·з҃· мрьтвих крвиї на вири господскои**, те их стога краљ **все разагна и землю зараби**, а село Коло даде жупану Вукмиру и његовој браћи Твртку и Стефану у замену за њихово село Јелшаницу.

Начин на који су Семковићи дошли до села Коло је интересантан. Краљ Твртко I им је даровао речено село након што је разгнао све становнике села Коло и одузео им сву земљу, јер **ѹчинише мею собомь ·з҃· мрьтвих крвиї на вири госпоскои**. Сима Ћирковић сматра да се у овом случају види једно од значења *вјере* која у овом конкретном случају означава општи мир гарантован од стране владаоца.[7] Ако је судити према томе што је Твртко наведен са титулом краља поменути догађај, а самим тим и даривање села Коло Семковићима, десио се након 1377. године, односно након Твртковог крунисања за краља. Наравно, могуће је да се то десило и раније, а да је жупан Вукмир приликом тражења потврде дара од краља Дабише приписао Твртку титулу коју овај у то време није носио.

[7] С. Ћирковић, *„Верна служба" и „вјера господска". Везе личне зависности у босанској држави*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 325.

Повеља је издата на молбу жупана Вукмира. У повељама које су босански владари издавали властели ретко се помињу феудалци који су молили за потврду својих права. Поред ове повеље, то је присутно још само у повељи краља Стефана Томаша логофету Стефану Рајковићу из 1458. године.[8]

Краљ Дабиша је, послушавши молбе жупана Вукмира, одлучио да му заједно са браћом потврди село Коло. Такву одлуку је донео имајући у виду и њихову верну службу, при чему је истакао учешће Семковића **ȣ тȣрачькихь(ь) боихь**. Колико је данас познато, за време владавине краља Дабише одиграо се само један сукоб босанске војске с Турцима. До њега је дошло почетком 1392. године у источној Босни, на Гласинцу, када је одбијена једна турска провала.[9]

Приликом разматрања околности у којима је краљ Дабиша издао повељу браћи Семковић у обзир треба узети и догађаје из претходне године. Наиме, јула 1394. угарски краљ Жигмунд је у једној повељи обећао Вукмиру Семковићу (Wockmer, filio Zeme) и његовој браћи да ће им потврдити стара права ако га после Дабишине смрти признају за краља Босне.[10] Овом догађају претходио је сукоб босанског и угарског краља, након којег се краљ Стефан Дабиша покорио краљу Жигмунду под веома тешким условима: одрекао се власти над Хрватском и Далмацијом, примио је вазалске обавезе и сагласио се, заједно са властелом, да након његове смрти Жигмунд постане босански краљ. Жигмунд је заузврат примио босанску властелу у своју милост. Управо из повеље краља Жигмунда браћи Семковић могу се реконструисати услови под којима су срећени односи између Угарске и Босне.[11] Повеља коју је краљ Жигмунд издао Семковићима сведочи о важности коју је придавао овој породици и улози коју може да одигра у догађајима који би уследили након Дабишине смрти. У исто време, постојање ове

---

[8] А. Соловјев, *Властеоске повеље босанских владара*, Историско-правни зборник 1 (1949), 91.

[9] С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 171; Ђ. Тошић, *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*, Зборник за историју БиХ 1 (1995) 90–91.

[10] T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XVII, 604–605; Младен Анчић на основу ове повеље погрешно сматра да су Семковићи вероватно били усорски род. М. Ančić, *Putanja klatna. Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Biosna u XIV. stoljeću*, Zadar – Mostar 1997, 191, нап. 38.

[11] С. Ћирковић, *О „Ђаковачком уговору“*, ИГ 1–4 (1962) 3–10; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 173–175.

повеље наводи нас и да поставимо питање да ли је угарски краљ још некој босанској властеоској породици издао повељу истог или сличног садржаја.

У повељи је наведено дванаест сведока, који су у исто време названи и ручници, према областима из којих су потицали, као и двојица пристава. Најпре се наводи шест сведока који су представљали *земљу* Босну: кнез Павле Раденовић, кнез Прибоје Масновић, тепчија Батало, Вукота Прибинић, војвода Сандаљ и Гргур Билханић; потом два сведока од Хумске земље: кнез Вукашин Милатовић и кнез Јурај Радивојевић; два сведока од Доњих Краја: војвода Хрвоје и кнез Младен Станчић; и, на крају, два сведока од Усоре: војвода Вучихна и кнез Стипац Билошевић. Као пристав од двора уписан је жупан Радоје Радосалић, а као пристав од својте Бранко Симчић. Исто као и у повељи кћери Стани једину занимљивост у списку сведока представља појављивање кнеза Младена Станчића као сведока од Доњих Краја. Наравно, он је био представник централне власти само у оном делу Доњих Краја који је био под врховном влашћу босанског краља.[12]

Повеља је оверена великим двостраним печатом босанских краљева, пречника 11 цм, истим којим је оверена и повеља кћери Стани. На аверсу је приказан краљ како седи на престолу са свим симболима власти. С његове десне стране два анђела држе штит на којем је приказан двоглави орао; с његове леве стране такође два анђела држе штит на којем је приказано познато знамење с косом пругом и шест љиљана. На реверсу је приказан краљ као оклопљени коњаник у трку, с копљем у десној и штитом у левој руци. На врху копља је застава с приказом знамења које се налази и на коњском прекривачу у пределу прса и сапи – штит с косом пругом и шест љиљана. Натпис на печату, према Грегору Чремошнику, гласи: + S(IGILLUM) MAIVS STEPH(AN)I DABISSE, DEI GRA(TIA) RASCIE, BOSSNE MARITIMARVMQUE P(AR)TIUM, VSORE, INFERIOR(UM) P(AR)TIVM, TERRE HOLM REGIS ET D(OMI)NI. Павао Анђелић је сматрао да се натпис, пре свега његов крај, може нешто другачије прочитати: E(T) D(OMI)NNLIS или ET DOMINI ALIIS.[13]

[12] Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји, крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 69.

[13] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka (Dopuna)*, 139, 145; P. Anđelić, *Srednjevjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 23–33; С. Рудић, *Повеља краља Стефана Дабише кћерци Стани*, ССА 4 (2005) 181.

Просопографски подаци

Известан број личности из ове повеље помиње се и у повељи краља Стефана Дабише кћери Стани, коју смо обрадили у ССА 4, уз навођење извора и литературе који се односе на њих.

Вукмир, Твртко и Стефан Семковић, *162* (страна), 9 (редови у издању); *163*, 13, 21 – Семковићи су били властеоска породица са простора западног Хума. У изворима се јављају од 1378. године када се Вукмир Семковић помиње као сведок на повељи краља Твртка Дубровнику. Јула 1394. године угарски краљ Жигмунд издао је повељу којом је обећао Вукмиру Семковићу (Wockmer, filio Zeme) и његовој браћи да ће им потврдити стара права ако га после Дабишине смрти признају за краља Босне. Браћа Вукмир, Твртко и Стипан су од краља Твртка добили село Коло у Думну што им је потврдио и краљ Дабиша 1395. године. Вукмира Семковића је краљ Остоја 1400. године одредио, са још два властелина, да одреди границе жупе Хливно коју је даровао војводи Хрвоју. Из извора је познато још неколико чланова ове породице. Радослав Семковић се помиње 1392. године као посланик краља Дабише у Дубровнику. Војвода Ивко Семковић сведок је на повељама краља Остоје из 1417. и 1419. године. У периоду између 1439. и 1454. године помиње се војвода Сладоје Семковић. Позната су и имена два његова брата – Гргура и Улриха. Након пропасти средњовековне босанске државе помињу се још и Вукашин и Покрајац Семковић. На двору краљице Катарине у Риму налазила се и Јелена жена Ивана Семковића.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 190, 226–227, 248; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 82; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 33–34; P. Anđelić, *Povelja bosanskoga kralja Stjepana Dabiše u Britanskom muzeju*, 285–288; T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik* XVII, 604–605; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 86.

Прибоје Масновић, *163*, 25 – Кнез Прибоје Масновић припадао је властеоској породици из Високог чији се чланови јављају у својству сведока на повељама босанских владара у периоду између 1354. и 1405 (1426) године. Родоначелник породице био је кнез Мастан Бубањић који се помиње у исправама из 1354. и 1355. Његов син је био кнез Прибоје Масновић који се јавља као сведок на повељама у периоду између 1378. и 1399. године. Кнез Прибоје је примљен 1398.

за дубровачког грађанина, а негде у исто време заузимао је положај височког каштелана. Мастанов син је можда био и Сладић Масновић који се као *nostro pincerna* помиње међу сведоцима на повељама краља Твртка I издатим 1390. Прибојев син би могао бити кнез Радосав Прибојевић који је сведок на повељи краља Твртка II 1405. године. Према Паву Анђелићу, овоме роду припадали су и Иван Бубањић, за кога не знамо чији је потомак, сведок на повељи краља Твртка II из 1426. и Радоје, можда његов син, који се помиње 1448. године. Радоје је био и један од посланика које је 1462. краљ Стефан Томашевић послао у Дубровник.

Литература: С. Рудић, *Повеља краља Стефана Дабише кћерци Стани*, ССА 4 (2005) 184.

Батало, *163*, 25 – Шантићи су били лашвански род који се на повељама босанских владара помињу између 1351. и 1461. године. Родоначелник породице био је Ратко Шанта – сведок на повељи из 1351. Петнаест година касније као пристав *од владанија* уписан је Драгош Шантић. Наредни члан ове породице који се јавља у изворима био је тепчија Батало – њен најпознатији и најмоћнији члан. У повељама босанских владара у својству сведока помиње се у периоду 1391–1404/7. године. Тепчија Батало је био господар жупе Лашва у централној Босни и града Торичан. Женидбом са Ресом, ћерком Вукца Хрватинића, привремено је добио жупу Сану. Брак са Ресом допринео је да постане један од најугледнијих велможа свога доба. У повељи краљице Јелене из 1397. године Батало важи као четврта личност у држави после Хрвоја Вукчића, Сандаља Хранића и Павла Раденовића. Батало и Реса су имали три сина – кнежеве Вука, Степана и Остоју који се у изворима јављају са презименом Тепчић. Као сведоци на повељама краља Остоје јављају се по једном – Вук 1399, а Степан и Остоја 1409. године. У једној фалсификованој повељи из 1426. међу сведоцима је и кнез Павле Шантић. Последњи Шантић споменут у грађи био је кнез и војвода Иван који је сведок на повељама босанских краљева у периоду 1446–1461. године.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, 184–185.

Вукота Прибинић, *163*, 26 – Прибинићи су били властеоски род из горње Лепенице. У повељама босанских владара помињу се од 1353/4. до 1426. године. Прву генерацију породице, према Анђелићу, чине браћа Бранко, Вукота и Радосав, док Јелена Мргић сматра да су Вукота и Радосав вероватно били Бранкови синови. Жупан Бранко је сведок на повељама у периоду између 1353/4. и 1392. године. Кнез Вукота је

сведок на повељама владара у периоду између 1367. и 1395. године. Његов син вероватно је био кнез Вукац Вукотић сведок на повељама 1419. и 1426. године. Кнез Радосав Прибинић био је сведок на повељама између 1378. и 1394. године. Његов син је можда био Радоје Радосалић.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 226; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 73, 82; P. Anđelić, *Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja u falzifikatima Ivana Tomka Marnavića*, 357; P. Anđelić, *Barones regni*, 39, нап. 43; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабише*, 10–22; Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 179.

Гргур Билханић, *163*, 28 – Бјелавићи су били властеоски род из околине Високог. Родоначелник овог рода можда је био казнац Бјелхан који се помиње 1249. године у повељи бана Матеје Дубровнику. Следећи члан рода био је кнез Богдан Бјелханић сведок на повељама између 1353/4. и 1370–1374. године. Гргур Билханић се помиње као сведок само на овој повељи из маја 1395. У повељама босанских владара као сведоци помињу се још кнез Бјелица Бјелханић 1405. и дворски Иваниш Биоханић 1433. године. Током XVII века помиње се неколико фрањеваца са презименом Бјелавић.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 226; С. Рудић, *Повеља бана Твртка Котроманића кнезу Влатку Вукославићу*, ССА 2 (2003) 79; Ј. Мргић-Радојчић, *Повеља бана Твртка кнезу Вукцу Хрватинићу*, ССА 2 (2003) 181–182.

Вукашин Милатовић, *163*, 28 – Родоначелник породице Милатовић био је тепчија Милат који се у изворима помиње између 1359. и 1368. године. Имао је четири сина: Вукашина, Гргура, Санка и Вука. Кнез Вукашин се спомиње као сведок на владарским повељама између 1370–1374. и 1400. године. Од 1398. године носи титулу војводе. Постоји могућност да се помиње и у повељи краља Остоје из 1409. године. Ту је као сведок уписан и **кнезь Вȣкашинь Млатьковићь нети кралевьства ми**. У сачуваном препису ове повеље ово име је забележено у облику **Вȣокашинь Милатковикь**. Могуће је да се овде ради о Вукашину Милатовићу, иако против тога говори чињеница да носи титулу кнеза. Уколико је податак тачан, онда су Милатовићи били рођаци краља Остоје. Потомци Вукашинове браће помињу се у изворима до друге половине седме деценије XV века.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 226, 232, 234, 237, 249; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 80, 420, 422, 426, 439;

М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 31–32; Р. Михаљчић, *Повеља краља Стефана Твртка I кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу*, ССА 1 (2001) 117–129.

Јурај Радивојевић, *163*, 29 – Јурај (Ђурађ) Радивојевић је био члан једне од најзначајнијих властеоских породица у Босни познате и као Ђурђевићи и Влатковићи. Био је ожењен Владиком, ћерком Стане а унуком краља Стефана Дабише, са којом је имао три сина: Павла, Влатка и Николу. У сукобу између краљице Јелене и Остоје стао је на Јеленину страну те је морао да се склони у Дубровник. Убрзо се помирио с новим краљем и у пролеће 1399. године налазимо га као господара Дријева. Након збацивања краља Остоје био је у сукобу са Хрвојем Вукчићем, али је убрзо прихватио новог краља Твртка II. Како су се браћа Радивојевић, Јурај и Вукић, залагали за поновни долазак краља Остоје на престо херцег Хрвоје их је фебруара 1409. године напао и изгледа потпуно истиснуо из поседа у западном Хуму. Након ових догађаја немамо више вести о њима. Њихове потомке у изворима можемо пратити све до краја четврте деценије XVI века.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, 179–180, 182–183.

Младен Станчић, *163*, 31 – Кнез Младен Станчић помиње се као сведок *од Доњих Краја* у повељи краља Твртка I из 1380. године и у две повеље краља Стефана Дабише из 1395. године. Младен Станчић је имао сина по имену Иван који је 1407. примио Светодмитарски доходак за краља Твртка II Твртковића. Према Паву Анђелићу, Младен је могао бити потомак Станца Војсалића, сведока *од Завршја* на повељи из 1332. године, или Станца Гапиловића, сведока *од Доњих Краја* на повељама из 1353/54. године.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, 187.

Вучихна, *163*, 32 – Кнез Вучихна Влатковић уписан је као сведок на повељи краља Дабише 17. јула 1392. године. На повељама из 1395. године уписан је као сведок *од Усоре* са титулом војводе. Према мишљењу Пава Анђелића, могао је бити син војводе Влатка Твртковића.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, 187.

Стипац Билошевић, *163*, 32– Кнез Стипац Билошевић је вероватно иста личност са кнезом Стипцем Остојићем који се такође као сведок *од Усоре* помиње у повељи краља Дабише кћери Стани из априла месеца исте године. Према генеалогији коју је саставио Павао Анђелић, први познати представник Билошевића био је војвода Војко који се помиње као сведок на двема повељама бана Стефана из 1326–1329. и 1329.

године, док би његов син био кнез Гојак Војковић који је на повељи из 1380. године наведен као сведок *од Билошевића*.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, ССА 4 (2005) 187–188.

Радоје Радосалић, *163*, 33 – Радоје Радосалић је, према мишљењу Пава Анђелића, био син кнеза Радослава Прибинића. Као сведок јавља се у повељама босанских владара између 1392. и 1405. године. Носио је титулу жупана и кнеза. Анђелић такође сматра да је Радоје Радосалић у ствари велики кнез босански Радоје чији се надгробни споменик налази код Забрђа близу Торчина, као и да је његов син био кнез Радич Радојевић сведок на повељама из 1417. и 1420. године, а унук кнез Драгич Радичевић, сведок на повељи из 1426. године.

Извори и литература: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 222, 227, 234, 237, 256; Š. Ljubić, *Listine* V, 40; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 174, 422, 426, 494; P. Anđelić, *Originalni dijelovi dviju bosanskih povelja*, 357; исти, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska, stolna mesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, 232, нап. 71; Ђ. Тошић, *Двије босанске повеље из XV вијека*, 19–42.

Бранко Симчић, *163*, 34 – Пристав *од својте* на овој повељи. Ово је његов једини помен у изворима.

Томаш, *163*, 38 – Томаш Лужац (Лушац) помиње се као писар на двору босанских владара у периоду између 1390. и 1397. године. На латинским повељама из 1390. године носи звање вицеканцелара и канцелара, док на четири ћириличне повеље краља Дабише носи звање логотета.

Литература: С. Рудић, *нав. дело*, 188–189.

Топографски подаци

Коло, *162*, 10; *163*, 12, 16, 22 – село код Дувна.

Литература: M. Vego, *Naselja bosanske srednjevjekovne države*, Sarajevo 1957, 57.

Дувно, *162*, 10; *163*, 22 – град и жупа у западној Херцеговини. У њему је око 1320. године била успостављена Дувањска бискупија. Дувањско поље се у летопису попа Дукљанина помиње као место у којем су се одржавали сабори хрватског краљевства. У оквир Босне Дувно је ушло за време бана Стефана II Котроманића. У једној његовој повељи, насталој око 1329. године, као сведок од Дувна (**ѡт Домнь**) помиње се војвода Богдан. Краљ Стефан Остоја издао је новембра 1398. године у Думну повељу Дубровчанима. Почетком XV века жупа

и град Думно били су у рукама Павла Клешића. Краљ му је 1403. одузео поседе, али је почетком наредне године био присиљен да их врати. Арагонски краљ Алфонс V потврдио је жупу Дувно и град Рог 1444. године херцегу Стефану Вукчићу Косачи. Турци су освојили Дувно у другој половини XV века.

Литература: M. Vego, *Naselja*, 38.

Јелшаница, *163*, 14 – није утврђено где се ово село налазило.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 173–186

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"1397"
091=163.41"1397"

Александра Фостиков

ПОВЕЉА КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ ДУБРОВЧАНИМА О УКИДАЊУ ЦАРИНА У МАСЛИНАМА И СЛАНОМ

1397, мај 16.

Јелена Груба, босанска краљица и удовица краља Стефана Дабише, укида царине уведене од стране Николића, испред Стона у Маслинама и у Сланом, на захтев Општине дубровачке. Први пут питање спорних царина јавља се за владе краља Дабише, августа 1395. године. У циљу њиховог укидања Дубровчани су вршили притисак на Јелену везујући исплату Стонског и Светодмитарског дохотка за питање ових царина, све до маја 1397, када их укида. Посредник Дубровника том приликом био је угледни Дубровчанин Жоре Бокшић, протовестијар босанских краљева.

A la demande de la Commune de Dubrovnik, Jelena Gruba, reine de Bosnie et veuve du roi Stefan Dabiša, supprime deux péages instaurés par les frères Nikolić, à l'approche de Ston aux lieux-dits Masline et Slano. La question de ces péages contestés a été pour la première fois soulevée sous le règne de Dabiša, en août 1395. Aux fins d'obtenir leur suppression les Ragusains ont fait pression sur Jelena en liant le versement des tributs dits de Ston et de la Saint-Dmitar à la question de ces péages, jusqu'en mai 1397, lorsque Jelena les a supprimés. L'intermédiaire de Dubrovnik à cette occasion était un certain Ragusain en vu du nom de Žore Bokšić, protovestiaire des rois de Bosnie.

Опис и ранија издања

Повеља краљице Јелене Општини није сачувана у оригиналу, већ само у препису који је према њој сачинио дубровачки писар Никола (Никша) Звездић у књизи *Liber privilegiorum*, познатој и под именом *Codex Ragusinum*,[1] лист 65в.[2] Књига има 118 листова и садржи преписе

[1] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, VIII. О Никши Звездићу: K. Jireček, *Die mittelalterlische Kanzlei der Ragusaner*, AfSlPh 26–2 (1904) 174, 176, 181, 206–207.

[2] Према Ф. Миклошићу, она се налази на листу 55в, док је према Љ. Стојановићу, препис на листу 65б. Документ ми је достављен као лист 65в.

повеља почевши од 1286. године.[3] Данас је ова књига веома оштећена од влаге. Чува се у Државном архиву Дубровника.

Ни препис повеље није у потпуности очуван па су тако редови у доњем углу делом једва видљиви, почетак реда 34/32 је потпуно нечитак, а мастило је на многим местима избледело. На врху странице налази се регистрација повеље на латинском језику, коме следи препис саме повеље. Симболичка инвокација и први ред исписани су црвеним и украшеним словима. Да ли је остатак повеље верно преписан и да ли је и оригинал имао исти број редова не може се са сигурношћу тврдити.

Ранија издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 229–230, бр. CCXX; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 239–240, бр. 251 (исправке у *Повеље и писма* I–2, 496); С. Новаковић, *Законски споменици*, 212–213, бр. LXXII (непотпуно).[4]

Ово издање приређено је на основу дигиталног снимка повеље начињеног у Дубровачком архиву.[5]

Текст повеље[*]

Изнад: MCCCLXXXXVII maii priuilegio de regina Jellena de re Dabissa |2| feçe che non sia daçio auanti Stagno a Maslina ni a Slano.

|3| + **Ва име отца и сина и с(ве)т(аг)ω дȣха да ѥ вид[о]мо всакомȣ човекȣ |4| малωм и великωм како кралѥвствȣ ми кнез и властеле дȣбровачци |5| дослаше посаобинωмь почтенога мȣжа протωбистьꙗра |6| Жоретȣ нашега вирьнога слȣгȣ и протωбистьꙗра кои кра|7|левьствȣ ми говори велми мȣдро и почтено и нась веоме |8| ȣмилено и велми вь всемь почтено моли ωд стране ре|9|чених властель гр[а]да**

[3] Приликом преписивања Никша је често правио грешке и није поштовао хронолошки ред. Ипак, Никши се не може порећи труд да препише онако како види. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 60, 64–65; исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 169 (1925) 59, нап. 28.

[4] О главним карактеристикама ових збирки видети: Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку. Извори и историографија*. Књига 1. О изворима, Београд 1937, 332–335, 337–338, 340–342; А. Соловјев, *О потреби издавања српског дипломатара*, ИЧ IV (1952–53) 43–69 (= ССА 1 (2002) 145–175); *ЕСИ*, 20–21, 28, 30–31 (Р. Михаљчић), 655–656 (С. Ћирковић). Ову повељу у преводу унео је у своју збирку текстова и M. Dizdar, *Antologija Starih Bosanskih Tekstova*, Alef 1997². Ово издање остало ми је недоступно.

[5] Снимак нам је путем електронске поште доставио колега др Ненад Векарић, директор Завода за повјесне знаности у Дубровнику, на чему му се срдачно захваљујемо.

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

Дȣбровника да бисмо рекли да не |10| бȣде царьна ниедна прѣѥдь Стонѡм на Маслини и на |11| Сланѡм ерь прово[6] ниесȣ тȣзи биле и ми чȣвше |12| подобне и ȣ свем почтене прошне и мобе речених властео |13| гр[а]да Дȣбровника заповидесмо и ѡвакози ȣчинисмѡ |14| саветомь са б(о)годарьванеми велможами властеѡ |15| кралевьства ми рȣсага босанс(ь)кога с воѥводѡм Хрьвоем |16| и са кнезѡм Павлѡм и с воѥводѡм Сандалем и с тепачиѡм |17| Баталѡм и с инеми мнозими властели и властеличик(и) |18| нашега кралевьства да ѥ виеки викома непоречено |19| с ѡвем нашем записѡм и повелѡм ерь ми гѡспѡгꙗ кѵра Єлл(е)на |20| по изьволеню божью кралица Срьблем, Босне и Прь|21|морью и Западнемь странамь и к томȣ како изȣведесмо |22| и ѡбнагосмо ерь прьво ниесȣ биле царѣнах на[7] |23| миста више писана хотесмо и заповедесмѡ |24| да не бȣде царѣне ниѥдне прьѥ Стономь |25| на Маслини и на Сланом ѡд селе и до виека ерь и прьво |26| ниесȣ биле. И са и сва више писана тко годе по|27|твори да ѥ проклет ѡтцем и синѡм и светем дȣхѡм б(о)го|28|родицѡм ангели и арьхангели и свеми светими |29| и да би се ѡдрекао виере и[8] ангела на ȣмрьли часе |30| и да ѥ прѣдань на великѡм сȣдищȣ ȣ дьꙗволе рȣке |31| ȣ вечни пакао како и Июда Скариотцки и за боло |32| сведочбȣ и тврьгавȣ сеи повелѥ постависмо |33| печать нашега го(спо)д(ина)а кралꙗ Стефана Дабише тогда |34| … лѣта г(оспо)дина нашега Исȣ Хрѣста на ·ч҃·т҃·ҁ҃·з҃· лѣт м(ѣсе)ца |35| маꙗ на ·ѕ҃і·[9] дань вь дворе кралевства ми ȣ Сȣтици.[10]

Превод повеље

Изнад: 1397, маја, повеља краљице Јелене краља Дабише, да не буде царина испред Стона у Маслинама, ни у Сланом.

У име Оца, Сина и Светога духа, да је знано свакот човеку, и малом и великом. Пошто су кнез и властела дубровачка послали краљевству

[6] **прьво** чита F. Miklosich, 229.

[7] **на** уопште није прочитао F. Miklosich, 230.

[8] **и** уопште није прочитао F. Miklosich, 230.

[9] **г҃.и҃.** чита F. Miklosich, 230, **ѕ҃і** чита Љ. Стојановић, 240, али оставља стари датум у наслову. Исправку читања датума дају Ст. Куљбакин и О. Гринентал у *Повеље и писма*, I–2. Видети под *Дипломатичке одлике – Датум*.

[10] **Сȣтисци** чита F. Miklosich, 230.

ми, нарочито поштованог мужа, протовестијара Жорета, нашег верног слугу и протовестијара, који краљевству ми је зборио веома мудро и с поштовањем и веома нас је покорно и с поштовањем молио у име споменуте властеле града Дубровника, да наредимо да не буде ниједне царине пред Стоном у Маслинама и у Сланом, јер испрва ту нису ни биле. И пошто смо чули ова поштовања достојна обраћања и молбе споменуте властеле града Дубровника, заповедисмо овако и поступисмо у договору са богодарованим велможама властелом краљевства ми, са русага босанског војводом Хрвојем и са кнезом Павлом, и са војводом Сандаљем, и с тепчијом Баталом, и с другом многобројном властелом и властеличићима нашега краљевства да у веке векова не буде порекнут овај наш запис и повеља. Јер ми, госпођа кира Јелена, Божијом вољом краљица Србима, Босне, Приморја и Западних страна, и к томе, пошто сазнадосмо и нађосмо да испрва нису ни постојале царине на горе споменутим местима, одлучисмо и заповедисмо да не буде ниједне царине испред Стона на Маслини и на Сланом, од сада и до века, јер их ни раније није било. И сад све горе написано ко год да погази, нека је проклет од Оца и Сина и Светога духа, Богородице, анђела и арханђела и свих светих, и да му буде ускраћена вера и анђео у самртни час, и да буде предат у руке ђаволове, у пакао, на Великоме суду попут Јуде Искариотског. И за бољу сведоџбу и потребу, ставили смо испод повеље печат, господина нашег, краља Стефана Дабише, тада ... лета Господина нашег Исуса Христа, 1397. године, месеца маја, 16. дана, у двору краљевства ми у Сутјесци.

Дипломатичке одлике

Настанак повеље. – Дезинтеграција централне власти започета после смрти краља Твртка, у време владавине краља Дабише, настављена је и за власти његове удовице, краљице Јелене. Током тог процеса извесну самосталност задобила је породица њихових присталица и сродника, Николића, господара жупе Попово поље, којима је још краљ Дабиша уступио наплату Могориша 1393. године.[11]

---

[11] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 244б, бр. 234; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Из српске историје средњега века, Београд 2003, 324–325; исти, *Дубровачки трибути* (Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провижун браће Влатковића), Глас СКА CLXVIII (1935) 218–219, 234 (= Из српске историје средњега века, 722–723); С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 180; ССА 4 (2005) 186 (С. Рудић); 193, 198–200 и нап. 4 и 26 (А. Фостиков). О процесу опадања централне

Не може се са сигурношћу тврдити када су Николићи увели царине и у којим местима око дубровачке територије. Први пут у документима ово питање налазимо у дубровачким одлукама још лета 1395. године, за краља Дабише. Тада је дато право азила Вукосаву Николићу, али не и његовој браћи Милиши и Петру, већ за њих Дубровчани кажу да се спашавају ако треба у своје царине *које су поставили поново, а којих није требало бити око дубровачког подручја*.[12] У односима с Јеленом царине постају актуелне тек годину дана касније, лета 1396, када се расправљало о жалби краљици поводом царина уведених од стране Николића, односно Милише и Петра. Том приликом одлучено је да се жали њеном посланику, Ђурађу Радивојевићу, који се тада налазио у Дубровнику.[13] Краљици су се Дубровчани жалили изгледа и

власти и успону обласних господара, видети и: С. Ћирковић, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 313–314 (Прештампано из: ИЧ XXI (1974)). О унутрашњим односима Јелене и Николића: А. Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*, Браничевски гласник 3–4 (2006) у штампи.

[12] Испис ове одлуке из Дубровачког архива, коју ми је између осталих везаних за Јелену уступио С. Ћирковић, на чему му се захваљујем, гласи: Ref. 30, Cons. Rog. f. 80', 23. 08. 1395. – „Secunda pars est de faciendo dictum responsum solummodo dicto Vuchoslauo quod ipse et eius familia possunt venire ad se salvandum in Ragusio. Et quod Millissa et Petar, fratres dicti Vochoslaui vadant ad se salvandum ad gabelas quas posuerunt de novo, que non debebant esse circa territoria Ragusii.“; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 325. Према М. Динићу, *Дубровачки трибути*, 219, нап. 59, Милиша Николић боравио је у Дубровнику због питања царина средином октобра 1396. Ref. 30, Cons. minus f. 22'. Међутим, изгледа да овај податак о времену није сигуран. У исписима добијеним од С. Ћирковића, исти документ са истом архивском сигнатуром датира овај догађај у средину новембра 1395. године. Како се из одлуке види да је Милиша долазио у име краљице, изгледа да је у питању било подизање Могориша, чије је питање отворено пре краја октобра 1395. – М. Динић, *исто*, нап. 56.

[13] Ref. 30, Cons. Rog. f. 90', 18. 08. 1396. – „ Prima pars de dando domine regine Bossine tributum anni preteriti scribendo pulcris verbis ipsi regine quod pro honore suo datur ei dictum tributum et nisi ellevet douanam impositam, que prius non fuit, non intendimus modo aliquo per tempora futura dare dictum tributum et cum verbis ad hoc convenientibus ut arrengatum est et confirmet pouelias et franchicias nostris et nobis concessas per predecessores suos et juret illas observare“; f. 90'–91', 18. 08. 1396.– „ de donando Jurech Radiuoeuich qui venit ambassiator pro parte regine. Žale mu se de facto istarum gabelarum tj. Illorum de Nicolich“. Према N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* II, Paris 1899, 61, и М. Динићу, *Дубровачки трибути*, 219, они су одлучили да се овим поводом жале Ђурђу 30. септембра исте године. Ускоро потом, 20. августа 1396, одлучено је да се каже протовестијару Жори да може да обећа и трибуте, ако се укину нове царине – М. Петерковић, *Исписи из Дубровачког архива за XIV и XV век*, Архив Историјског института САНУ – Откупи, кутија 24, Везе са Босном, лист 41.

преко кнеза Гргура, који је као њен посланик боравио у граду 5. априла 1397. године, ради подизања дохотка.[14] Везујући исплату доходака, Стонског и Светодмитарског, за питање ових царина, Дубровчани су вршили притисак на Јелену све до њиховог коначног укидања овом повељом од 16. маја 1397. године. Повељу је у Дубровник донео њен посланик кнез Гргур Милатовић.[15]

Док је сукоб око царина трајао Општина је отезала исплату трибута краљици. Исплату Могориша браћи Николић Дубровчани су одуговлачили и након Јеленине повеље о укидању царина. Доходак им је дат тек 10. августа 1397. године.[16] И после овог догађаја Николићи су наставили да постављају нове царине Дубровчанима.[17]

Унутрашња анализа. – Повеља краљице Јелене о укидању царина Дубровнику, почиње симболичком инвокацијом којој следи и вербална *У име Оца, Сина и Светога духа*, која је у босанској канцеларији била у примени све до оснивања краљвства, када је краљ Твртко увео нови формулар под утицајем српске канцеларије. Овај стари облик вербалне инвокације, као и сам стари формулар опет су били у употреби, па и упоредној с новим од времена краља Дабише. Ипак, Јеленина инвокација одступа делимично, пошто се на њеном крају не налази реч *амин*, можда због тога што је у питању препис, тако да није

[14] Ref. 30, Cons. Rog. f. 98'– „одговара се кнезу Гргуру на исти начин као Ђурђу Радивојевићу. Примио је трибут у име краљице." М. Динић, *Дубровачки трибути,* 234, сматра да до ове исплате није дошло. О исплати трибута већало се још 3. априла. N. Iorga, *Notes* II, 68; М. Гецић, *Прилог босанској историји (1397–1399)*, ИГ 1–2 (1953) 56. Остаје нејасно који је трибут исплаћен овом приликом. О хронологији исплата трибута краљици видети: А. Фостиков, *Четири писма краљице Јелене дубровачкој Општини у вези босанских доходака*, у овом броју ССА, нап. 1–3.

[15] М. Пуцић, *Споменици србски* II, 40–41, бр. 55; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 240–241, бр. 252. А. Фостиков, *Четири писма*, ССА 5 (2006) 190–193.

[16] М. Динић, *Дубровачки трибути*, 219.

[17] У вези с царинама Николићи се спомињу поново већ пролећа 1398. године: Ref. 31, Cons. Rog. f. 114', 28. 04. 1398.– „ ... de induciando super eo quod scribit comes Stagni de dohaneriis (!) que posite sunt penes Stagnum."; Ref. 31, Cons. Rog. f. 114', 04. 05. 1398– „ шаље се један nuncius ad illum qui venit ad faciendum et exigendum gabellas ante Stagnum et ad li Nikolich". До сукоба око нових царина Николића дошло је и 1416. године – Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 538–542, 548–549, бр. 561–564, 572; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 326–327; С.Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 187. О сукобима Николића и Општине, видети: М. Динић, *Дубровачки трибути*, 218–219; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 324–327. Видети и под *Топографски подаци*.

сигурно да ли се она налазила у оригиналу повеље или не.[18] Писана по старом босанском формулару повеља краљице Јелена нема аренгу.[19] Одмах иза инвокације долази промулгација *нека је на знање сваком човеку, и малом и великом*, налик оним промулгацијама које је краљ Дабиша користио у неким од својих повеља,[20] на коју се надовезује интервенција која нас обавештава о улози протовестијара Жорета Бокшића у преговорима око укидања царина.[21]

У експозицији краљица каже да је своју одлуку донела у договору *са богодарованим велможама властелом краљевства ми, са русага босанског војводом Хрвојем и са кнезом Павлом, и са војводом Сандаљем, и са тепчијом Баталом, и са другом многобројном властелом и властеличићима*, истичући не само улогу сабора већ и у том тренутку најутицајнију босанску властелу, која је тежила стварању самосталних феудалних области, војводу Хрвоја Вукчића, кнеза Павла Раденовића и војводу Сандаља Хранића, додајући на списак и тепчију Батала, зета војводе Хрвоја.[22] Овде у експозицији се по први пут у сачуваним повељама босанских владара спомиње термин *русаг*, и то у новом значењу, као синоним за босански државни сабор.[23]

---

[18] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 90 (1912) 90–93. Овакву инвокацију без речи амин на крају има и једна повеља бана Стјепана II из 1329/30. године. ССА 3 (2004) 20–21 (Ј. Мргић-Радојчић).

[19] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 94 (1914) 200. О различитим босанским формуларима и њиховој употреби: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 157 (1933) 167–178.

[20] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 94 (1914) 237.

[21] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 96 (1920) 10. Видети и напомену бр. 12. Улогу Жорета у овим преговорима истиче краљица Јелена и у свом писму Дубровнику, од 22. маја 1397. године. Видети напомену 14. О Жорету видети под *Просопографски подаци*.

[22] С.Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 177–180. Тепчију Батала наводи у својој повељи и краљ Дабиша Дубровнику од 17. јула 1392. године. Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 174. Овакав поредак властеле, на челу са војводом Хрвојем као најмоћнијим великашем, остао је исти све до краја прве деценије XV века – М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине. Зборник радова с научног скупа, Рогатица 27–29. јуна 2002, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 124. Видети и нап. 11.

[23] Истицање сабора властеле долази као схватање да је та властела битан елемент у управљању државом – С. Ћирковић, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 302–303; исти, *Русашка господа*, 308–311. О државном сабору у Босни видети: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955 (Прештампано у: исти, *Из српске историје средњега века*, Београд 2003, 229–304); *ЛССВ*, 225 (М. Благојевић).

Јеленина повеља писана је по неуобичајном распореду, по којем интитулација долази тек после промулгације, интервенције и експозиције. Том приликом Јелена користи нешто измењен Дабишин формулар за интитулацију, задржавајући новину коју је он увео мењајући стари формулар у којем је за владареву личност било устаљено прво лице једнине *Аз* у прво лице множине *Ми*. Такође, у њеном акту има још једна новина, додатак **к томꙋ** у значењу *и других још области*. Иако је Станоје Станојевић сматрао да овај додатак уводи краљица Јелена, изгледа да је и он, као нов елемент, уведен у канцеларију још за краља Дабише. Овај додатак задржан је у употреби и касније у босанским повељама. Тако њена титула гласи *госпођа кира Јелена, Божијом вољом краљица Србима, Босне, Приморја и Западних страна, и к томе.*[24]

Након диспозиције којом укида царине у Маслини пред Стоном и у Сланом, долази духовна санкција, у којој се у уводу у анатему користи глагол *потворити (погазити)* који се често налази у босанским повељама. Ипак, ова анатема другачија је од осталих, а на њу је скренуо пажњу С. Станојевић, истичући не само да је најдужа од свих других анатема у сачуваним босанским повељама, већ и неуобичајна у односу на избор речи коришћених за клетву. Изгледа да су у овој санкцији искоришћене све познате комбинације на једном месту. Класичном проклињању Оцем, Сином и другим светим личностима, следи *и да буде предат у руке ђаволове, у пакао, на Великоме суду попут Јуде Искариотског*.[25] Из короборације сазнајемо да је Јелена ову повељу запечатила печатом свог покојног мужа краља Дабише.[26] Шта је још следило овом помињању печата није сигурно пошто је тај део преписа нечитак.

---

[24] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 125–127. У препису Дабишине повеље породици Добриновић од 18. јуна 1391. године, која је сачувана у преводу на италијански језик, у његовој титули налази се овај додатак као etc. – Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабише*, ИЧ XXXIX (1992) 6, нап. 8. На значење овог додатка пажњу ми је скренуо проф. Ћирковић, коме и овом приликом изражавам захвалност.

[25] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 100 (1922) 17; Исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 100 (1922) 18–20).

[26] Своја документа краљица Јелена печатила је средњим типаром свог покојног мужа, краља Дабише. О томе какав је печат стављен на ову повељу нема података. Не може се тврдити да је и она запечаћена истим средњим типаром, који је Јелена користила за писма, посебно пошто је у питању званични акт – повеља. Уп. P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 33–34, 96, т. VII, сл. 11; ССА 3 (2004) 132, нап. 26. Видети и А. Фостиков, *Четири писма*, ССА 5, 190, 194, 197, 200.

Није сигурно ни да ли је на крају ове повеље стајао Јеленин потпис или не. Према Ст. Станојевићу, на крају Јелена на ову повељу није ставила потпис према старом босанском формулару, по којем се владар није потписивао.[27] Ипак, ако је следила нови обичај, који је уведен с прогласом краљевства, према рашком узору, на основу којег је уведено потписивање, њен потпис се можда налазио на оригиналу. На такву могућност наводи и чињеница да је она следила и узоре канцеларије краља Дабише. Заједно с њим потписала је повељу 17. јуна 1392. године издату Дубровчанима. Том приликом њихов потпис је гласио: *Стефан Дабиша милошћу господа бога краљ Србима, Босни и Приморију и госпођа краљица кира Јелена*,[28] а сама је потписала и писмо Дубровнику од 5. марта 1399. године као *краљица Груба.*[29] Остала њена сачувана писма немају потпис. Ако се има у виду да Јелена у овом документу себе интитулира управо онако како се краљ Дабиша потписује на споменутој повељи, може се имати у виду да би могући потпис био налик горепоменутој интитулацији, односно заједничком потпису. Краљица Јелена, такође, следи узор својих претходника и у својој титули наводи владавину Србима, као једину етничку одредницу међу територијалним, иако таква претензија није имала никакав ослонац у реалности.[30] Овај препис не садржи ни потпис писара, као ни списак сведока. Остаје непознато ко је био писар ове Јеленине повеље. Како није сачуван оригинал, није могуће установити писара на основу поређења рукописа са оним из осталих аката насталих у њеној канцеларији.[31]

Датум. – Повеља је датирана датумом и местом. Датум је одређен годином од рођења Христа, исписаном цифрама за које је писар користио бројну вредност слова из глагољице, као и за обележавање дана

[27] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 27, нап. 7.
[28] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 172–175, бр. 178.
[29] ССА 3 (2004) 132, нап. 25 (А. Фостиков).
[30] С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 285, 288–289. О осталим територијалним одредницама: M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 18, 114, 139–140; P. Anđelić, *Srednjovjekovna župa Primorije u Humskoj zemlji*, Tribunia 6 (1982) 27–40.
[31] У Јелениној канцеларији радила су два писара: Томаш Лужац, који је био шеф канцеларије с титулом логотета још у време краља Дабише, и непознати писар, који је радио у њеној канцеларији и после њеног одласка с престола – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 69, нап. 3; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM n. s. IV–V (1949–1950) 145–148, 156–157; ССА 3 (2004) 132 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 188–189 (С. Рудић). Видети и: А. Фостиков, *Четири писма,* ССА 5, 189, 194, 197, 200.

у месецу, док је месец навео словима. Наведено је и место где је повеља писана или издата, краљевски двор у Сутјесци.[32] Као и у осталим документима из времена Јеленине владавине и овде је коришћено грчко слово *копа* с бројном вредношћу деведесет, које је изгледа било карактеристично за босанчицу, за разлику од српског писања где је коришћено слово ϛ.[33]

Приликом досадашњих издања месечни дан из датума је рашчитаван као 13. мај, односно у издању Ф. Миклошића као **ги**. За Миклошићем се у датирању повео Љ. Стојановић, који је сам другачије прочитао дан: **ѕи**, али није у складу са својим читањем променио датирање ове повеље. Овај дан као 16. мај навео је Ст. Куљбакин, у оквиру допуна и исправка које је израдио са О. Гриненталом приређујући *Повеље и писма* I–2. Под 13. мајем ову повељу је дао и С. Новаковић.[34] Да је у питању грчко слово *зела* која има бројну вредност 6, а не **г** чија је вредност 3, односно да је дан у месецу 16. мај, прочитале су приликом овог издања и Т. Суботин и И. Шпадијер.

Просопографски подаци

Протовестијар Жоре, *176* (страна), 6 (ред у издању) – протовестијар Жоре Бокшић.

Литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ IX–X (1960) 139–149; D. Kovačević, *Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva*, Godišnjak DI BiH XIII (1962) 289–310; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987; ССА 3 (2004) 125–130, 135 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 201–205 (А. Фостиков).

Војвода Хрвоје, *177*, 14 – велики војвода Хрвоје Вукчић Хрватинић.

Извори и литература: F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940;

---

[32] О датирању временом и местом у босанским актима: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 132 (1928) 36–41. О Сутјесци као двору где се издају повеље: *исто*, 40, нап.6.

[33] ССА 3 (2004) 127, 134 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 177 (С. Рудић), 204 (А. Фостиков); *Poviest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1942, 826. У претходном броју ССА 4 (2005) дошло је до забуне око тумачења коришћења копе у босанским актима тако да је испало да је споменути непознати писар написао и разрешни рачун Јелене протовестијару Жорету – ССА 4 (2005) 204 (А. Фостиков).

[34] Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 496, бр. 251. Видети и нап. бр. 18.

С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*; D. Lovrenović, *Istočni Jadran u odnosima između Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića na prelazu iz XIV u XV stoljeće*, GADAR BiH XXVII (1987) 55–66; Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002; ССА 1 (2002) 117–122 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 167–175, 177 (Ј. Мргић-Радојчић), 185–190 (А. Фостиков);.

Кнез Павле, *177*, 14 – кнез Павле Раденовић.

Литература: Ј. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу. Приложак историје Босне крајем и почетком века*, ЛМС 211 (1902) 1, 39–62; 2, 34–61; *Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине*. Зборник радова са научног скупа, Рогатица 27–29. јуна 2002, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, на више места са старијом литературом, посебно: С. Ћирковић, *Павловића Земља*, 39–43; М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, 113–134; М. Маловић-Ђукић, *Кнез Павле Раденовић и Котор*, 203–210; Ђ. Тошић, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића*, 357–366.

Војвода Сандаљ, *177*, 15 – Сандаљ Хранић, синовац и наследник војводе Влатка Вуковића.

Литература: J. Radonić, *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača*, AfSlPh 19 (1897) 380–465; Б. Храбак, *Венеција и Сандаљ Хранић у његовом ширењу по Приморију почев од Херцег Новог*, Бока 11 (1979) 199–225; M. Ančić, *Jedan fragment iz života Sandalja Hranića*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 19 (1982) 253–260; М. Анчић, *Просопографксе цртице о Хрватинићима и Косачама. Прилог повијести западног Балкана с краја XIV и почетка XV стољећа*, ИЧ XXXIII (1986) 37–56; D. Lovrenović, *Istočni Jadran*, 55–66; *Косаче оснивачи Херцеговине*, Зборник радова са научног скупа, Гацко 20–22. септембар 2000, Билећа – Гацко – Београд 2002, на више места са старијом литературом, посебно: Ђ. Тошић, *Дио Сандаљевог депозита за побочну грану племена Косача*, 261–268; Р. Михаљчић, *Идејна подлога титуле херцег*, 318–341; Б. Храбак, *Јадран у политичким и економским настојањима Сандаља Хранића и Степана Вукчића Косаче*, 390–412.

Тепчија Батало, *177*, 15 – Батало Шантић, зет војводе Хрвоја.

Литература: ССА 4 (2005) 184–185 (С. Рудић). Видети и: R. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću*, Tuzla 1986, 20–28–29; *Српски биографски речник*, Нови Сад 2004, 442 (С. Ћирковић). Видети и под *Дипломатичке одлике – Унутрашња анализа*, нап. 30.

Краљица Јелена, *117*, 18 – босанска краљица Јелена Груба (1395–1398).

Литература: ССА 3, 125–140 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 182 (С. Рудић), 193–207 (А. Фостиков); ССА 5 (иста, *Четири писма*); А. Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*.

Краљ Стефан Дабиша, *117*, 29 – босански краљ Стефан Дабиша (1391–1395), муж краљице Јелене.

Извори и литература: *Poviest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine* I; С. Ћирковић, *О „Ђаковачком уговору“*; исти, *Историја средњовековне босанске државе*, 170–174; P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабише*. Остало видети у ССА 3 (2004) 130–133, 135 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 173–192 (С. Рудић), 199 (А. Фостиков); рад С. Рудића у овом броју.

Установе и важнији појмови

Следећи појмови већ су спомињани у претходним бројевима Старог српског архива: *привилегиј*, *повеља*, *запис* (*176*, 1; *177*, 17, 28) – ССА 2 (2003) 53 (Д. Живојиновић); ССА 3 (2004) 139 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 189–190 (С. Рудић); *царина*, *даћа* (*176*, 2; *177*, 9, 20, 21) – ССА 4 (2005) 206 (А. Фостиков); *кнез дубровачки* (*176*, 4) – ССА 1 (2002) 50, 52 (Н. Порчић); ССА 2 (2003) 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004) 137 (А. Фостиков); *властела дубровачка* (*176*, 4, 8; *177*, 11) – ССА 2 (2003) 27 (Н. Порчић); *протовестијар* (*176*, 5, 6) – ССА 1 (2002) 51 (Н. Порчић); ССА 3 (2004) 137–138 (А. Фостиков); *слуга* (*176*, 6) – ССА 3 (2004) 139 (А. Фостиков), 148 (С. Рудић); ССА 4 (2005) 189 (С. Рудић); *властела* (*177*, 13, 16) – ССА 3 (2004) 137 (А. Фостиков); *русаг босански* (*177*, 14) – ССА 3 (2004) 148 (С. Рудић); *војвода* (*177*, 14) – ССА 1 (2002) 112 (С. Бојанин), 125 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 80–81 (С. Рудић), 152–153 (М. Шуица); ССА 3 (2004) 149 (С. Рудић); *кнез* (*177*, 14) – ССА 1 (2002) 52 (Н. Порчић), 125 (Р. Михаљчић), 140 (А. Веселиновић); ССА 2 (2003) 151 (М. Шуица), 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004) 120 (М. Шуица), 139 (А. Фостиков), 149 (С. Рудић); *тепчија* (*177*, 15) – ССА 2 (2003) 80 (С. Рудић); ССА 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 3 (2004) 14 (С. Мишић), 28 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 4 (2005) 191 (С. Рудић); *госпођа* (*177*, 18), *кира* (*177*, 18), *господин* (*177*, 28) – ССА 1 (2002) 52 (Н. Порчић); ССА 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић), 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004)

27 (J. Мргић-Радојчић), 121 (М. Шуица), 137 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 104 (J. Мргић-Радојчић), 205 (А. Фостиков).

Велможе, *177*, 13 – назив за припаднике горњег слоја властеле.

Литература: *ЛССВ*, 75 (Н. Лемајић).

Властелинчићи, *177*, 16 – ниже племство у средњовековној Србији и Босни.

Литература: *ЛССВ*, 91–92 (Р. Михаљчић).

Топографски подаци

Стон (Stagno), *176*, 2; *177*, 10, 22 – Стон на Пељешцу. Спомиње га и Константин Порфирогенет у X веку. Стон је био и друга престоница хумских кнезова. Према уговору бана Стјепана II, 1333. године Стон је дошао у руке Дубровчана. Ту је Општина постављала своје кнезове и држала посаду, а налазио се и трг соли, рибе, вина и уља.

Литература: M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 110–111; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, са старијом литературом.

Маслине, *176*, 2; *177*, 10, 22 – Тачне границе територије породице Николића, господара Поповог поља, нису познате детаљно као ни сва места која је ова кућа држала у тзв. Сланском приморију. Ипак, ова повеља доноси податке која су то два места у Приморју на путу од Дубровника до Стона, макар привремено припадала овој породици: Маслине и Слано. М. Вего каже, да се село Маслине налазило „као и данас код Стона“. Међутим, оно је сада познато под именом Замаслине. Налази на путу од Сланог ка Стону, испред Малог Стона. Током новог сукоба Општине око царина са породицом Николића, који је започео пре фебруара 1416. године, Дубровчани траже да Гргур Николић укине *нову, прво никада не бившу царину пред Стоном*. Тада се као проблематичне, наводе царине у Попову и у Заблатку, данас локалитету код Стона. О укидању нове царине у Заблатку, Гргур је издао повељу 6. јула 1418. Ипак, иако овде није реч о Маслинама него о Заблатку, можда се горе споменуте речи о *никада не бившој царини* управо односе на ону царину у Маслинама испред Стона, коју су некада успоставили Милиша и Петар Николић.

Литература и извори: М. Пуцић, *Споменици србски* I, 141–142, бр. 253–254, Примедбе XVIII–XIX; И. Синдик, *Дубровник и околина*, Насеља и порекло становништва 23 (1926) 27; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 326–327, 331–333, за Заблатак у регистру 763, 783;

С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 187; M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države,* 73. Видети и изнад, нап. бр. 25.

Слано, *176*, 2; *177*, 10, 22 – Слано се налази на мору између Дубровника и Стона. Било је у поседу босанских владара до 15. 01. 1399. године, када га је краљ Остоја продао Дубровчанима, заједно с осталим селима између Курила и Стона. У Сланом се налазио фрањевачки самостан, а ту је боравио и кнез кога је именовао дубровачки кнез.

Литература: И. Синдик, *Дубровник и околина*, 136–137, M. Vego, *Naselja*; P. Anđelić, *Srednjovjekovna župa Primorije i Humskoj zemlji*, 27–40; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*.

Сутјеска, *177*, 31 – Краљева Сутјеска представљала је једно од столних места владара. Видети: ССА 4 (2005) 192 (С. Рудић); М. Поповић, *Владарски и властеоски двор у средњовековној Босни*. *Прилог проучавању физичких структура*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2 (1997) 1–21.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 187–205

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.6)"1397/1398"
091=163.41"1397/1398"

Александра Фостиков

ЧЕТИРИ ПИСМА КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ ДУБРОВАЧКОЈ ОПШТИНИ О БОСАНСКИМ ДОХОЦИМА

1397, мај 22;
1397, новембар 15;
1398, март 9;
1398, после 3. априла, пре 20/25. маја.

I Босанска краљица Јелена обавештава Дубровачку општину да, пошто је издала повељу, ради које је посредовао протовестијар Жоре, а којом је испунила дубровачке захтеве о укидању царина Николића, сада шаље свог слугу кнеза Гргура Милатовића, с овим веровним писмом, ради наплате заосталих доходака, Светодмитарског и Стонског.

II Босанска краљица Јелена потражује од Дубровачке општине да јој исплати дуговане дохотке, Светодмитарски и Стонски, преко њеног слуге дворског Томаша Станојевића.

III Босанска краљица Јелена потражује од Дубровачке општине да јој исплати дуговани Стонски доходак, преко њеног слуге Твртка Влчетића (Вучетића).

IV Босанска краљица Јелена овим разрешним писмом потврђује Дубровачкој општини акт исплате дугованог Стонског доходка, путем њеног слуге Твртка Влчетића (Вучетића) захваљујући на предусретљивости и издатом новцу.

I. La reine de Bosnie, Jelena, informe la Commune de Dubrovnik qu’après avoir délivré, sur l’intercession du protovestiaire Žore, une charte par laquelle elle satisfaisait aux demandes des Ragusains concernant la suppression de péages perçus par les frères Nikolić, elle envoie à présent son serviteur le prince Grgur Milatović, chargé de cette lettre d’accréditation, afin de recouvrir les arriérés dus au titre des tribus dits de la Saint-Dmitar et de Ston.

II. La reine de Bosnie Jelena réclame à la commune de Dubrovnik le versement des tributs dits de la Saint-Dmitar et de Ston, et ce en faveur de la personne de son serviteur Tomaš Stanojević.

III. La reine de Bosnie Jelena réclame à la commune de Dubrovnik le versement du tribut dit de Ston, et ce en faveur de la personne de son serviteur Tvrtko Vlčetić (Vučetić).

IV. Par cette lettre de quittance la reine de Bosnie Jelena confirme à la commune de Dubrovnik le versement du tribut dit de Ston, en la faveur de la personne de son serviteur Tvrtko Vlčetić (Vučetić) en [les] remerciant de leur obligeance et de la somme versée.

Током владавине краљице Јелене Општина јој је као владарки Босне исплаћивала регалне дохотке: Могориш, Стонски и Светодмитарски. У питању Могориша, Јелена је наставила политику свог претходника и супруга, краља Дабише, и обновила је његово уступање породици Николић.[1] Преостала два трибута Општина је исплаћивала краљици. Тако је Јелени Светодмитарски трибут исплаћен крајем августа или септембра 1396. за 1395, средином јуна 1397. за 1396. и крајем новембра 1397. за ту исту годину,[2] а Стонски средином јуна 1397. године и крајем фебруара, као и почетком априла 1398.[3]

---

[1] Могориш су Николићи, према сачуваним подацима, подигли два пута: 13. 01. 1396. за 1395. и 10. 08. 1397. за 1396. Како је овај доходак за 1398. исплаћен војводи Радичу Санковићу, за краља Остоје, 1402. године, остаје питање коме је исплаћен за 1397 (Ref 30, Cons. minus f. 29'); М. Динић, *Дубровачки трибути (Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провижун браће Влатковића)*, Из српске историје средњега века, Београд 2003, 723, нап. 57, 61, 63–64. (прештампано из: Глас СКА CLXVIII (1935), 203–257). О споменутим врстама трибута видети: K. Jireček, *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskom manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1497)*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908; М. Динић, *исто*, 712–755; V. Tripković, *Oko „ustupanja" Stona i Pelješca Dubrovčanima (1326–1333)*, ИГ 1 (1963) 39–60; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 92; *ИСН* I, 343–344 (С. Ћирковић), 512–513 (Б. Ферјанчић); V. Foretić, *Povijest Dubrovnika do 1808.* I, Zagreb 1980; М. Живојиновић, *Светогорци и стонски доходак*, ЗРВИ 22 (1983) 165–206; *ЛССВ*, 746–748 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 99–142 (Ђ. Бубало); ССА 4 (2005) 197–200 (А. Фостиков). И за овај рад исписе из Дубровачког архива у вези са краљицом Јеленом уступио ми је проф. С. Ћирковић, на чему му срдачно захваљујем.

[2] Div Canc 32 f. 58'; N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* II, Paris 1899, 61, 70; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55, 56; М. Динић, *Дубровачки трибути,* 735–736, нап. 55, 57–58. Према М. Динићу (*исто*, 736–737, нап. 61) овај доходак исплаћен је краљу Остоји 8. 02. 1399. за 1398. годину, а касније и за године 1401–1402. Остаје нејасно коме је исплаћен за 1399–1400. Можда је Јелена добила овај доходак и за 1398. годину, па Остоја тек за 1399.

[3] Ref. 31. Cons. Rog. f. 110'; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55, 58–59; N. Iorga, *Notes* II, 71–72; М. Петерковић, *Исписи из Дубровачког архива за XIV и XV век*, Архив Историјског института САНУ – Откупи, кутија 24. Односи Дубровчана са босанским владарима, лист 1. Зна се да је крајем новембра 1397. године краљица тражила да јој се исплате оба дохотка, али нема података да ли јој је крајем тог месеца дат и Стонски. У претходном случају када је Јелена истим писмом захтевала да јој се исплате ови дохо-

У вези са потраживањем доходака, Светодмитарског и Стонског, постоје укупно четири сачувана оригинална писма краљице Јелене Дубровнику, три веровна (од 22. маја 1397, 15. новембра 1397. и од 9. марта 1398) и једно разрешно (после 3. априла и пре 20/25. маја 1398) којим потврђује да је примила Стонски доходак.[4] Ради боље прегледности, писма су посебно описана и дипломатички анализирана, док су просопографски и топографски подаци и преглед установа и важнијих појмова дати објedињени на крају.

I
Писмо краљице Јелене о потраживању Светодмитарског и Стонског дохотка
1397, мај 22.

Опис и ранија издања

Писмо краљице Јелене од 22. маја 1397. године сачувано је у оригиналу. Према М. Динићу, налази се у збирци Diversa Cancellariae 32, на листу 58.[5] Према М. Пуцићу, писано је модрим мастилом.[6] Данас се чува у Државном архиву Дубровника.

Опис писма дао је Грегор Чремошник у свом раду о босанским и хумским средњовековним повељама, према којем је ово веровно писмо написао исти онај непознати писар, који је учио у школи Владоја и који је писао и писма краљице Јелене од 9. марта 1398, од априла 1398. и од 5. марта 1399. године. Према опису, писмо чини цели лист папира, прорезан унаоколо „данас 29 цм широк и 20 цм висок. Маргина износи горе 2 цм, лево 3 цм, десно до 1 цм, испод текста остаје 5,5 цм неисписаног простора“. Писано је дипломатичком минускулом. У циљу укра-

---

ци, они су јој истовремено и дати средином јуна 1397 (писма од 22. маја и 15. новембра 1397), а када је писмом од 9. марта 1398. године захтевала Стонски доходак, само је он и исплаћен (писма од 9. марта и после 3. априла исте године). Можда је исплаћен почетком децембра 1397. године – Ref. 30, Cons. Minus f. 10’; N. Iorga, *Notes* II, 68; М. Гецић, *Прилог босанској историји (1397–1399)*, ИГ 1–2 (1953) 56.

[4] Оваквих писама било је свакако више, пошто је постојала пракса издавања како веровних тако и разрешних писама – Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 271 бр. 289; ССА 4 (2005) 201, нап. 1 (А. Фостиков). И исплата Могориша Николићима, 13. јануара 1396. године, извршена је на основу веровног писма краљице (Ref 30, Cons. minus f. 29’).

[5] М. Динић, *Дубровачки трибути*, 736, нап. 57.

[6] М. Пуцић, *Споменици србски* II, 40.

шавања крст испред текста је „3 цм висок и брижљиво повучен, осим тога је прво слово К повећано на 2,7 цм, тако да почетак писма изгледа понешто монументалнији. Писмо је сложено на стари начин: Одозго 6,5 цм доле, са леве стране 7 цм и са десне стране 10,2 цм унутра, тако да је писмо у сложеном стању 11,8 цм широко и 13,5 цм високо. У доњем делу сложеног писма направљен је кроз сва три поља прорез од 3 мм, кроз који је сигурно била провучена трака око целог писма, а на њезине крајеве наливен црвени восак, и то само на леви прегиб“. Као и остала Јеленина писма, запечаћено је типаром средњег печата краља Стефана Дабише.[7]

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици србски* II, 40–41, бр. 55; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 240–241, бр. 252.[8]

Ово издање приређено је на основу фотографије оригиналног писма краљице Јелене, која се налази у Архиву Историјског института у Београду под бројем 49.

Текст писма[*]

+ Кралевьства ми всесрьдченѣимь прѣтелемь кнезȣ и властелемь и ѡпћини града Дȣбровника да знате по милости |2| г[оспо]да Бога вседрьжитела наше кралевьсто(!) есть добрѣ и здраво и ȣ добрѣ стани Бога молеће такоже смо ради |3| ȣвидати и за ваше добро здравие и добро стание и разȣмисмо какѡ намь би хоте порȣчили |4| посаѡбине по нашемь вирьни слȣзи г[оспо]д[и]нȣ протовистарȣ Жорети о вашихь потрѣбахь. И ѡ[д] нашихь и мне слишавьше |5| подобне мольбе кое ви порȣчасте по реченомь протовистарѣи Жорети. И вамь се ȣмолисмо на то и писа|6|смо по нашои повели и ȣ вамь посласмо по нашемь вирьномь слȣзи кнезȣ Грьгȣрȣ Милатотовићю

[7] М. Пуцић, *Споменици србски* II, 40; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje,* GZM n. s. IV–V (1949–1950) 145–148, бр. 31, 33, 34; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 33–34, 96, т. VII, сл. 11; ССА 3 (2004) 132, 134 нап. 26 (А. Фостиков).

[8] О главним карактеристикама ових издања извора већ је било речи у ССА 2 (2003) 186; ССА 3 (2004) 126 и ССА 4 (2005) 194 (све А. Фостиков). Видети и: А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5, нап. 1.

[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

|7| со ѡвими ми листомь и што посласмо такое к вамь реченога кнеза Грьг8ра по наше дохотке кое |8| сте давали срьбьскои г(оспо)ди и потомь г[оспо]д[и]н8 кралю Тврьтк8 и г[оспо]д[и]н8 крал8 Щипан8 Дабиши. И 8 тои сте |9| 8витни нашем8 кралевьств8 да даете намь ·в҃· тис8ћи перпер на Дмитровь д(ь)нь и петь сать |10| перпер кое се даю на Власинь д(ь)нь за стоньски доходакь. Да б8ди вамь 8годно послати к намь речене |11| дохотке по кнез8 Грьг8р8 Милатовић8 на прѣчь[9] **ере намь е потрѣбань кнезь Грьг8рь и на ине работе немоите га 8дрьжати. И що вамь говорѣи кнезь Грьг8рь ѡдь наше стране вир8ите м8 наше |13| с8 рѣчи.**

|14| **Писано по лити рожаства Хрстова ·ч҃·т҃·ҁ҃·з҃·**[10] **литоѡ |15| мисеца мажа на ·к҃·в҃· д(ь)ни.**

Споља: **Кралевьства ми всесрьдченѣимь прѣтелемь кнез8 и властелемь ѡпћини град(а) Д8бровника**

Ниже: a di XII giugno 1397.[11]

Додатна белешка: На основу овог писма, дохотке за претходну годину, светодмитарски и стонски, 14. јуна 1397. примио је: *Egregius vir dominus Ghergur Millathouich, nuncius et ambassator serenissime domine, domine Helene, regine Bossine*.[12]

Превод писма

Од краљевства ми веома срдачним пријатељима: кнезу и властели и општини града Дубровника. Да знате да је милошћу Господа Бога сведржитеља, наше краљевство добро и здраво и добром стању. Ради смо,

[9] **рѣечь** читају Пуцић, 41, и Стојановић, 241.

[10] **·ч҃·т҃·ѵ҃·и҃·** читају Пуцић, 41, и Стојановић, 241.

[11] Како је снимак адресе на спољној страни писма остао недоступан, адресу и запис о дану регистрације доносимо по читању Пуцића и Стојановића, која се разликују у две речи (**кралквьства – кралевьства, прѣıатєлемь – прѣıателемь**), које су дате по Љ. Стојановићу, пошто је спољна адреса углавном идентична са унутрашњом инскрипцијом. Уп. С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913), 177, 184; ССА 3 (2004) 127, нап. 10 (А. Фостиков).

[12] Белешка је дата према читању К. Јиречека, *Споменици српски*, 103, бр. 55. Према М. Динићу (*Дубровачки трибути*, 736, нап. 57), Гргур Милатовић је том приликом подигао 2000 перпера за 1396. годину. Према исписима С. Ћирковића (Div. Canc. 32 f. 58’), Гргур је такође овом приликом подигао оба дохотка.

такође, да сазнамо и о вашем добром здрављу и добро стање, за шта се Богу молимо. Разумели смо да би сте желели да нам посебно, по нашем верном слузи, протовестијару Жорети, поручите о вашим потребама. И пошто сам и од наших слушала молбе сличне онима које сте нам поручили по споменутом протовестијару Жорети, пристали смо на то и писали смо у нашој повељи коју смо вам послали по нашем верном слузи кнезу Гргуру Милатовићу, заједно са овим нашим писмом. И тако послaсмо к вама споменутога кнеза Гргура по наше дохотке које сте давали српској господи и потом господину краљу Твртку и господину краљу Штипану Дабиши. И по њој (повељи) сте обавезни нашем краљевству да нам дајете две хиљаде перпера на Митровдан и пет стотина перпера, које се дају на Власијев дан за стонски доходак. Будите љубазни па нам пошаљите речене дохотке по кнезу Гргуру Милатовићу што пре, јер нам је кнез Гргур потребан, па га немојте ни задржавати због других послова, а оно што вам говори кнез Гргур у наше име – верујте му јер то су наше речи.

Писано 1397. године од рођења Христовог, месеца маја у двадесет други дан.

Споља: Од краљевства ми веома срдачним пријатељима кнезу и властели и општини града Дубровника.

Ниже: Примљено 12. јуна 1397.

Додатна белешка: На основу овог писма, дохотке за претходну годину, светодмитарски и стонски, 14. јуна 1397. примио је: *Изврсни муж господин Гргур Милатовић, посланик и амбасадор пресветле госпође, госпође Јелене, краљице Босне.*

Дипломатичке одлике

Веровно писмо краљице Јелене Грубе почиње симболичком инвокацијом, карактеристичном за босанска и дубровачка писма, на коју се наставља скраћена верзија интитулације *краљевства ми*, а затим следи инскрипција у којој се наводе кнез, властела и општина.[13] Након кратке и уобичајне промулгације *да знате*, саопштења о добром стању

[13] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 90 (1912) 85–86, 94. О инскрипцији босанских владара у писмима Дубровнику, видети исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 180–183. О интитулацијама и инскрипцијама коришћеним у документима краљице Јелене видети и: ССА 3 (2004) 131–132 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 204 (иста). Видети и даље.

краљевства и изражавању добрих жеља Општини, Јелена истиче улогу протовестијара Жорета у интервенцији.[14] Из експозиције се виде историјски подаци о писању и слању повеље у Дубровник коју је у име Општине тражио протовестијар Жоре, као и да је дату повељу доставио кнез Гргур Милатовић. Иста личност, како се каже у диспозицији, треба да подигне дохотке на њено име.

Остаје нејасно зашто је краљици тада био потребан кнез Гргур Милатовић. Истог дана када је он донео повељу о укидању царина и ово писмо у Дубровнику је одлучено и да се Жорету Бокшићу након успешног посредовања дају нови задаци на двору, да код краљице затражи да потврди привилегије својих претходника, као и да уреди да двор плати дуг босанским трговцима. Том приликом одлучено је и да му се не спомиње посланство краљици.[15]

Приликом датирања прво је наведена година од рођења Христа, исписана цифрама за које је писар користио вредност слова из глагољице, као и дан у месецу, док је месец исписан словима.[16]

Ово писмо краљица Јелена написала је након издате повеље о укидању царина на Маслини пред Стоном и у Сланом, које су успоставили браћа Николићи и на које се Дубровачка општина жалила краљици, тражећи да се исплата доходака одгоди до потврде о њиховом укидању.[17] Пошто је ово не само веровно писмо већ и пропратно, које је донесено у Дубровник с траженом повељом, вероватно да је стога и његов изглед нешто свечанији у односу на остала њена писма, о чему сведочи не само горепоменуто украшавање, већ и коришћење имена Стефан у облику Штипан (Штефан).[18]

---

[14] Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 96 (1920) 10. О улози Жорета, видети : А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5.

[15] Изгледа да Дубровчани нису желели да краљица буде обавештена о њиховим плановима преуређено (Ref. 30, Cons. Rog. f. 99' 12. 06. 1397). О проблематици коју је изазвао погрешан препис ове одлуке видети N. Iorga, *Notes* II, 69. М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 55–63, доноси тачно читање ове одлуке од 12. јуна 1397. године. Уп. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 370, нап. 4. Видети и под *Просопографски подаци*.

[16] О датирању временом у босанским актима: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 132 (1928) 36–41. И овде се јавља копа. А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, нап. 33.

[17] А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене.*

[18] С. Ћирковић, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 290 (Прештампано из: Зборник ФФ у Београду VIII–1 (1964)).

II
Писмо краљице Јелене о потраживању Светодмитарског и Стонског дохотка
1397, новембар 15

Опис и ранија издања

Писмо краљице Јелене од 15. новембра 1397. године сачувано је у оригиналу. Према М. Динићу, налази се у збирци Diversa Cancellariae 32 на листу 99.[19] М. Пуцић каже да је адреса писана модрим мастилом,[20] а да је и писмо писано модрим мастилом обавештење даје К. Јиречек.[21] Данас се чува у Државном архиву Дубровника.

Према Г. Чремошнику, ово веровно писмо је „15 цм висок одрезак од 22 цм широког листа. Маргине износе горе 1,5 цм, лево 1,5 цм, десно 1–3 цм, испод текста је 6 цм празног простора“. Написао га је Томаш Лужац. То је и последње сачувано писмо које је дело његове руке. Сложено је на стари начин „одозго 4 цм доле, са леве стране 5,7 цм, са десне 7,2 цм унутра. Кроз оба превоја и кроз адресно поље прорезана су два пререза, очито за траку, али је та откинута. Црвени восак наливен је опет на састав и то ¾ на леви, ¼ на десни прегиб.“ И ово веровно писмо такође је запечаћено средњим типаром краља Дабише.[22]

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици србски* II, 41, бр. 56; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 56; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 241, бр. 253.

Ово издање приређено је на основу фотографије оригиналног писма краљице Јелене, која се налази у Архиву Историјског института у Београду под бројем 50.

Текст писма[*]

+ **Ѡд госпое кралице своимь си почтенимь срьдчаним(ь) прѣꙗтелѥм(ь) кнезꙋ и властелемь гр[а]да |2| дꙋбровачкога: да знате б(о)жиѡм(ь) милос(ш)тю здраво смо и тожде смо ради чꙋти од вась |3|**

[19] М. Динић, *Дубровачки трибути*, 736, нап. 58.
[20] М. Пуцић, *Споменици српски* II, 41.
[21] К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 56.
[22] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje,* 146, бр. 32. Видети и нап. бр. 8. О Томашу Лужцу видети: ССА 4 (2005) 174, 188–189, са старијом литературом (С. Рудић).
[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

и да знате ере посласмо к вамь сл8г8 нашега 8кꙋ҇ѣнога Томаша Становића. |4| Молимо вась како срьдчане прѣꙗтелѥ 8даите намь доходакь срьбьски кои сте |5| давали господи срьбьскои ѡ дмитрови дневи дви тис8ѣи пер(ь)перь |6| и потомь кралю Тврьтк8 и кралю Дабиши и стонскиχ петь сать пер(ь)пер(ь) |7| кое се даю на Власинь д(ь)нь ере имамо иχ потрѣб8 за сада. Молимо вас(ь) |8| тои намь 8даите по реченом Томаш8 Становићю. Писано на Мои|9|щрѣ ·е҃·і҃· д(ь)нь м(исе)ца[23] новембра под лити рожьтва Хрѣстова ·ч҃·т҃·ҁ҃·з҃·[24] литѡ

Спођа: **Кралвьства ми срьдченѣимь и почтенимь прѣꙗтелѥмь кнез8 и властелемь и ѡп(ь)ѣини града Д8бровника**

Ниже: R(ecepta) a di XVIIII nouembris 1397 (...) per Tomasium Stanoeuich *ambaxatorem* (...)[25]

Додатна белешка: На основу овог писма, светодмитарски доходак у висини од 2000 перпера, 24. новембра 1397. примио је: *Thomas Stanoeuic, посланик domine Helene, regine Bossine*.[26]

Превод писма

Од госпође краљице својим поштованим срдачним пријатељима кнезу и властели града дубровачкога. Да знате да смо божијом милошћу здрави и што исто бисмо били ради чути о вама. И да знате да смо послали к вама нашег слугу дворског, Томаша Станојевића. Молимо вас као срдачне пријатеље, да нам дате српски доходак, који сте давали српској господи, две хиљаде препера на Митровдан, а потом и краљу Твртку и краљу Дабиши, и стонских петсто перпера, које се дају на

[23] Реч **м(исе)ца** Пуцић, 41, није уопште прочитао.

[24] **·ч҃·т҃·ѵ҃·и҃·** читају Пуцић, 41, и Стојановић, 241.

[25] Како је снимак адресе на спољној страни писма остао недоступан, адресу доносимо по читању Пуцића и Стојановића, која се разликују у две речи (**кралѥвьства** – **кралвьства**, **ѡпѣини** – **ѡп(ь)ѣини**), које су дате по Љ. Стојановићу, док и запис о дану регистрације доносимо према читању Пуцића и Чремошника, који су дали потпунији запис од Љ. Стојановића. Док је Пуцић прочитао реч *ambaxatorem*, Чремошник ову реч није уопште прочитао већ само *aurifi(...)* и стога је изнео мишљење да је вероватно у питању реч златар. Адреса испод које се налази запис дубровачке канцеларије окренута је за 90 степени према тексту у унутрашњости. Видети и нап. бр. 11.

[26] Белешка је дата према читању Јиречека. Одлука о исплати трибута забележена је дан раније (23. 11. Ref 31, Cons. Rog. f. 104’). Видети и нап. бр. 20.

Власијев дан, пошто су нам сада потребни. Молимо вас то нам дајте по споменутом Томашу Станојевићу. Писано на Моиштри петнаестог дана, месеца новембра, лета Господњег 1397. године.

Споља: Од краљевства ми срдачним и поштованим пријатељима кнезу и властели и општини града Дубровника.

Додатна белешка: На основу овог писма, светодмитарски доходак у висини од 2000 перпера, 24. новембра 1397. примио је: *Томаш Станојевић, посланик госпође Јелене, краљице Босне.*

Дипломатичке одлике

Писмо је писано према формулару по коме су писана и нека друга њена писма: након симболичке инвокације следи кратка интитулација *Од госпође краљице* и инскрипција у којој наводи кнеза и властелу, а затим промулгација *да знате*, којој следи учтиво распитивање за здравље. Ипак, део инскрипције је различит. Уместо карактеристичног дела *општини града Дубровника* који се као део унутрашње и спољне адресе јавља у њеним писмима, овде иако спољна адреса тако гласи унутрашња представља изузетак и ту стоји *града Дубровачкога*.[27]

Писмо је датирано годином од рођења Христа, исписаном цифрама за које је писар користио вредност слова из глагољице, као и за дане у месецу, док је месец навео словима. Том приликом, писар наводи прво дан, затим месец и на крају годину.[28]

III
Писмо краљице Јелене о потраживању Стонског доходка
1398, март 9.

Опис и ранија издања

Писмо краљице Јелене од 9. марта 1397. године сачувано је у оригиналу. Писано је модрим мастилом, као и адреса на њему.[29] Налази се у збирци Diversa Cancellariae 32. Данас се чува у Државном архиву Дубровника.

---

[27] Иначе, у босанским и дубровачким писмима спољна и унутрашња адреса углавном је истоветна – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913), 177, 184; ССА 3 (2004) 127, нап. 10 (А. Фостиков), видети и писмо I.
[28] Видети нап. бр. 17.
[29] М. Пуцић, *Споменици србски* II, 42; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103 бр. 58.

Опис писма дао је Г. Чремошник. За ово веровно писмо „употребљен је од табака папира један лист, чија висина је положена као ширина, али је од бивше ширине од 22 цм која постаје висином одрезано 7 цм, тако да сада висина износи само 17 цм. Горња маргина износи 3 цм, али је у њу уписан један део датума. Лева маргина је 2,2 цм, десна 1 цм широка, испод текста остаје 9,5 цм празног простора. У пресавијању писма има једно незнатно одступање према ранијим случајевима. Одозго је пресавијено 3 цм доле, одоздо 2,7 цм горе, са леве стране 11 цм и са десне стране 6 цм унутра. На оном делу на коме се горњи и доњи превој још не састају (тога дела има 11,3 цм висине) прорезана су један испод другог кроз сва три поља два прореза од 7 мм, кроз која је сигурно била провучена трака од папира, наливен црвени восак само на десни превој и ударен типар“. И ово веровно писмо написао је већ спомињани непознати писар и такође је запечаћено средњим типаром краља Дабише.[30]

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици србски* II, 42, бр. 58; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 58; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 242–243, бр. 255.

Ово издање приређено је на основу фотографије оригиналног писма краљице Јелене, која се налази у Архиву Историјског института у Београду под бројем 51.

*Текст писма**

Литѡ рожаства Хрѣстова ·ч҃·т҃·в҃·и҃·[31] **литоѡ**

|2| + **Кралевьства ми почтеним и всесрьдченимь прѣѣтелемь кнезꙋ да владꙋщемꙋ града Дꙋбровьника властелемь** |3| **и ѡпѣкини што посласмо к вамь нашега слꙋгꙋ Тврьдка Вльчетиќа да намь по немь**[32] **ꙋдасте доходакь** |4| **петь сать пер(ь)перь кое давате за Стонь на Светога Власа д(ь)нь. Тимаи бꙋди ви ꙋгодно по реченомь** |5| **нашемꙋ слꙋзи ꙋдати таи доходакь. Писано мисица марьча на ·ѳ҃· д(ь)нь.**

Споља: **Кралевьства ми почтенимь нашимь и всесрьдчаним(ь) прѣꙗтелѣемь кнезꙋ владꙋщемꙋ града Дꙋбровьника властелемь и ѡпѣкини**

[30] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje,* 146–147, бр. 33. Видети и нап. 8.
[31] ·ч҃·т҃·ѵ҃·и҃· читају Пуцић, 42, и Стојановић, 242.
[32] **по немь** нису прочитали ни Пуцић, 42, ни Стојановић, 242.
* Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

Ниже: Portata per Tvertcho 1398 die mensis marcii.[33]

Додатна белешка: На основу овог писма, стонски доходак у висини од 500 перпера, 3. априла 1398. примио је: *Tuertcho Vocetich, nuncius, domine Helene, regine Bosine*.[34]

Превод писма

Лета Господњег 1398. године.

Од краљевства ми поштованим и веома срдачним пријатељима: кнезу који влада градом Дубровником, властели и општини. Послали смо вам нашег слугу Тврткa Вучетића да нам по њему дате доходак, петсто перпера које дајете за Стон на дан светог Влаха. Ако вам је згодно, да нам, по нашем споменутом слузи, дате тај доходак. Писано деветог дана, месеца марта.

Споља: Од краљевства ми нашим поштованим и веома срдачним пријатељима кнезу који влада градом Дубровником, властели и општини.

Ниже: Донесено од Тврткa, 1398, дана месеца марта.

Додатна белешка: На основу овог писма, стонски доходак у висини од 500 перпера, 3. априла 1398. примио је: *Твртко Вучетић, гласник, госпође Јелене, краљице Босне*.

Дипломатичке одлике

И ово веровно писмо готово је идентично по свом унутрашњем формулару претходним писмима краљице Јелене. Након симболичке инвокације следи кратка интитулација *краљевства ми* и инскрипција у којој наводи кнеза и властелу. Ипак, у овом веровном писму нема никакве промулгације,[35] нити учтивог распитивања о здрављу. Оно

[33] Како је снимак адресе на спољној страни писма остао недоступан, адресу и запис о дану регистрације доносимо по читању Пуцића и Стојановића, која се разликују у једној речи (**кралѥвьства – кралвьства**), која је дата по Љ. Стојановићу. Видети нап. бр. 11 и 25. Иако је остављен празан простор за дан у месецу, датум никада није уметнут – G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje,* 147, бр. 33.

[34] Белешка је дата према читању К. Јиречека. Одлука о исплати забележена је дан раније, 2. априла (Ref 31, Cons. minus f. 22’).

[35] У босанским повељама и писмима промулгација није коришћена толико често колико у дубровачким – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 94 (1914) 236. Од сачуваних писама краљице Јелене, у последња два, од 9. марта и од априла или маја 1398. године, као и оном које пише као Груба од 13. марта 1399. године, нема никакве промулгације, док остала садрже различите варијанте.

што је необично да је на сам почетак писма стављена година његовог писања *Лета Господњег 1398. године* у посебан први ред, док се остатак датума, односно дан и месец налазе, према обичају, на крају документа, чиме је датум подељен у два дела. Изгледа да је овде писар користио стари босански формулар настао под утицајем старог дубровачког, где се година писала одмах на почетку иза инвокације. У овом писму година се наводи без инвокације. Писмо је датирано годином од рођења Христа, исписаном цифрама за које је писар користио вредност слова из глагољице, као и за дане у месецу, док је месец навео словима.[36]

IV
Писмо краљице Јелене којим потврђује да је примила Стонски доходак

1398, после 3. априла, пре 20/25. маја.

Опис и ранија издања

Писмо краљице Јелене сачувано је у оригиналу. Писано је модрим мастилом, као и адреса на њему. Према М. Пуцићу, налази се у збирци Diversa Cancellariae за 1396. годину.[37] Данас се чува у Државном архиву Дубровника.

Опис писма дао је Г. Чремошник, према коме „за ову признаницу на примљени доходак употребљен је на исти начин као у претходном писму један лист од табака, од чије ширине која у нашем писму постаје висином одрезано 3 цм (а и од првобитне висине је одрезано око 2 цм). Горња маргина износи 4 цм, лева 2,5 цм, десна око 3 цм, испод текста остаје 9,5 цм неисписаног простора. Ово последње Јеленино писмо представља новост с обзиром на пресавијање и кувертирање писама. Испод писма је, наиме, најпре направљена плика од око 4,8 цм, тако да је тиме сада сав неисписан простор испод текста прекривен од ње. Кроз плику и папир прорезана су у међусобној удаљености од 1 цм два вертикална прореза, кроз њих је са полеђине (дакле са адресне стране) провучена 4 мм широка до данас сачувана трака од папира, преко њезиног састава је са предње стране (то је с стране текста) наливен

[36] Видети нап. бр. 17. О утицају старог дубровачког формулара на стари босански формулар – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 157 (1933) 167–176.

[37] М. Пуцић, *Споменици србски* II, 42; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103 бр. 59.

црвени восак и на њега ударен типар средњег Дабишиног печата... Тек када је под писмо на тај необични начин ударен печат, пресавијено је одозго 4,5 цм доле, са леве стране 5 цм и са десне стране 11 цм унутра, тако да је у сложеном стању писмо 12 цм широко и око 10 цм високо, али на тај начин сложено оно остаје отворено, јер га печат никако не затвара. Да ли је било писмо после тога метнуто у какав други омот, или на другачији начин затворено, не може се констатовати, али у отвореном стању зацело није експедитовано.“ И ово веровно писмо написао је већ спомињани непознати писар.[38]

Ранија издања: М. Пуцић, *Споменици србски* II, 42, бр. 59; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 59; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 243, бр. 256.

Ово издање приређено је на основу фотографије оригиналног писма краљице Јелене, која се налази у Архиву Историјског института у Београду под бројем 52.

Текст писма[*]

+ **Кралевьства ми многопочтенои и всесрьдченои братиі кнезȣ, властелемь и ѡпѣини гр[а]да Дȣбровьника: ȣзнасмо како сте дали |2| нашемȣ слȣзи Тврьдкȣ Вльчетиѣȣ доходакь нашь ·е҃· сьть пер(ь)-пер(ь) кои сте намь |3| имали дати на Власинь днь кои е минȣль, а таи доходакь имате давати кралевьствȣ ми |4| за Стон. И за тои добри сте ȣчинили захвaламо ви**[39] **како братi и всесрьдченимь приѣтелемь |5| ере сте васегда ȣ всемь чинили вирьно и срьдчено и нашемȣ кралевьствȣ. Такожде же и напрѣда |6| ȣпвамо вашȣ прѣзань ȣ всемь вашомь воломь. Лѣта же рожаства Хрѣстова тисȣщно и три|7|ста и деветьдесеть и ѡсмоѡ лѣто.**

Споља: **Кралевьства ми многопочтенои и всесрьдченои брати и приѣтелемь кнезȣ властелемь и ѡпѣини гр[а]да Дȣбровьника**[40]

[38] G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje,* 147–148, бр. 34. Видети горе и нап. бр. 8.
[*] Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.
[39] **вамь** погрешно чита Стојановић, 243.
[40] Како је снимак адресе на спољној страни писма остао недоступан, адресу доносимо по читању Пуцића и Стојановића, која се незнатно разликују (у једној речи: **кралѥвьства – кралвьства**), која је дата по Љ. Стојановићу. Видети и нап. 11, 25 и 33.

Превод писма

Од краљевства ми веома поштованој и веома срдачној браћи: кнезу и властели и општини града Дубровника. Сазнали смо да сте дали нашем слуги Твртку Вучетићу наш доходак, петсто перпера, које сте имали да нам дате на Власијев дан, који је прошао, а тај доходак треба да дајете краљевству ми за Стон. Захваљујемо вам, као браћи и веома срдачним пријатељима, за то што сте добро поступили, јер сте свагда у свему поступали верно и од срца према нашем краљевству. Такође се и убудуће уздамо у ваше пријатељство у свему и у вашу (добру) вољу. Лета Господњег 1398. године.

Спољa: Од краљевства ми веома поштованој и веома срдачној браћи и пријатељима, кнезу и властели и општини града Дубровника.

Дипломатичке одлике

Формулар овог писма одговара осталим писмима краљице Јелене Дубровнику. Садржи симболичку инвокацију и кратку интитулацију. Ни овом приликом нема промулгације нити распитивања за здравље. Писано је као уобичајна разрешница о рачуну.

Ипак, инскрипција гласи другачије него у осталим краљичиним писмима. Овде први и једини пут Јелена ословљава Дубровчане као браћу: *веома поштованој и веома срдачној (свесрдачној) браћи, кнезу и властели и општини*, не само у унутрашњој него и у спољној адреси. Тако их није ословљавала чак ни у свом писму из времена после своје владавине. У самом писму ословљава их као браћу поново, када им захваљује на исплаћеном Стонском доходку. Том приликом говори о њиховом вазда верном и пријатељском понашању према њеном краљевству, додајући да се и убудуће узда у њихово пријатељство и добру вољу. У сачуваним писмима и повељама босанским која је анализирао Ст. Станојевић, оваква инскрипција није уобичајна и јавља се још у случају писма краља Остоје Дубровнику из 1418. године. У свом обраћању Дубровчанима босански владари су користили реч *пријатељи.*[41]

Датум. – Писмо је непотпуно датирано, само годином од рођења Христа, исписаном цифрама за које је писар користио вредност слова из

[41] Браћом се Дубровчани називају и у неким српским актима Општини, посебно од времена деспота Стефана Лазаревића – С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 178–185, 193–195. Реч браћа коришћена је међу пријатељима да би се истакла њихова међусобна наклоност и присност – *ЛССВ*, 63 (Р. Михаљчић); ССА I (2002) 112 (С. Бојанин).

глагољице.[42] Као датум његовог настанка Љ. Стојановић је одредио време пре 3. априла те године. Међутим, овакво датирање није могуће о чему у прилог говори неколико чињеница. У самом писму краљица Јелена се захваљује ради исплаћеног Стонског дохотка на име Твртка Влчетића. Одлука да се доходак да краљици донесена је најпре 29 марта, а затим и потврђена 2. априла.[43] На основу тога, Твртко је споменути доходак подигао следећег дана, 3. априла.[44] Према М. Петерковићу 29. марта је такође одлучено да се трибут да, али и да посланик донесе разрешни рачун, односно краљичину потврду да је примила Стонски доходак у року од два месеца. Такође, М. Петерковић наводи и да је захтевану потврду донео исти Твртко Вучетић 25. маја те 1398. године.[45] Стога сматрамо да је ово писмо могло да настане најраније тек након исплате Стонског доходка, односно 3. априла, а вероватно и касније, са обзиром на то да је ово писмо примљено у Дубровнику тек 25. маја.

Каснијем датуму настанка овог писма ишла би у корист тада актуелна политичка ситуација у Босни. Унутрашњи немири за које се знало у Дубровнику још 21. марта, довели су до смене на престолу. На место Јелене на краљевски трон, вољом властеле ступио је крајем маја Стефан Остоја, чије се име први пут јавља у дубровачким одлукама 20. маја и који се као новоизабрани краљ спомиње у Дубровнику 10. јуна. И поред нереда Дубровчани су краљици исплатили заостали Стонски доходак. Стога Јелена, пишући писмо у таквој ситуацији, вероватно и користи реч браћа, у обраћању Општини, како би истакла међусобну наклоност.[46]

Како је ово уједно и последње сачувано писмо краљице Јелене, потребно је истаћи и да њена писма према традицији босанских писама углавном немају ни једну салутацију. Једино у њеном писму Општини које пише као Груба, од 5. марта 1399. године, јавља се салутација на почетку, *смеран поздрав*.[47]

---

[42] О датирању у босанским актима: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 132 (1928) 36–41.

[43] N. Iorga, *Notes II*, 71–72. Видети и нап. 35.

[44] Div. Canc. 32 f. 130’ (3. 04. 1398); К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, 59; М. Динић, *Државни сабор*, 253, видети и изнад.

[45] Ref. XXI f. 112 b’. М. Петерковић, *Исписи из Дубровачког архива,* кутија 25: Финансије, лист 22.

[46] А. Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*, Браничевски гласник 3–4 (2006), са старијом литературом (у штампи).

[47] С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 205–206; ССА 3 (2004) 126–127 (А. Фостиков).

Просопографски подаци

Протовестијар Жоре, *192* (страна), 5, 7 (редови у издању) – протовестијар Жоре Бокшић. Видети под *Просопографски подаци* у А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5.

Кнез Гргур Милатовић, *192*, 9; *193*, 11, 16, 17, 18 – Кнез Гргур Милатовић, син тепчије Милата, прво кнез, а затим и војвода. Примљен је, заједно с братом Санком, 1391. године за дубровачког грађанина. Јавља се као сведок од „хумске земље“ и кнез на повељи краља Дабише од 15. априла 1392. Након смрти Дабише, остао је на двору краљице Јелене. Као њен посланик и амбасадор, боравио је у Дубровнику почетком априла и средином јуна 1397. године. Том приликом је донео Јеленину повељу о укидању царина у Маслини и у Сланом, као и њено веровно писмо, ради подизања Светодмитарског и Стонског доходка. Први пут спомиње се као војвода 1407. године. Остаје нејасно тумачење одлуке од 12. јуна 1397. у којој се спомиње посланство краљици Јелени и кнез Гргур који о томе не треба ништа да зна. Према Ф. Шишићу, Ј. Радонићу и *Poviesti* групе аутора, у питању је био Гргур Николић, док је према В. Ћоровићу и М. Динићу, кнез Гргур заправо кнез Гргур Милатовић. Како се зна да је 12. јуна кнез Гргур Милатовић предао повељу и писмо Општини, вероватно да се он и спомиње у одлуци од истог дана.

Извори и литература: М. Пуцић, *Споменици србски* II, 40–41, бр. 55; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 240–241 бр. 252; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba* (1350–1416), Zagreb 1902, 127; Ј. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу. Приложак историји Босне крајем XIV и поч. XV века*, Нови Сад 1902, 15; М. Динић, *Дубровачки трибути*, 219, 234, нап. 57; В. Ћоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940, 355; *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1942, 371; М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 253, нап. 13; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Из српске историје средњег века, 350–351; М. Гецић, *Прилог босанској историји*, 58; P. Anđelić, *Studije o teritorijalnopolitičkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo 1982, 124, 138; ССА 2 (2003) 180 (Ј. Мргић-Радојчић); С. Рудић, *Босанска властела у XV веку* (необјављена докторска теза), Београд 2004, 67–68; А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5, нап. 23.

Краљ Твртко, *193*, 12; *197*, 7 – краљ Стефан Твртко I.

Краљ Штипан Дабиша, *193*, 12; *197*, 8 – краљ Стефан Дабиша. Видети под *Просопографски подаци* у А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5. Видети и нап. бр. 19.

Краљица, *196*, 1– краљица Јелена. Видети под *Просопографски подаци* у А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5.

Слуга дворски Томаш Станојевић, *197*, 4, 10 – Томаш Станојевић боравио је као посланик краљице Јелене и пре краја децембра 1395. године у Дубровнику, видети: ССА 4 (2005) 194–195, 198–199 (А. Фостиков). Исти Томаш боравио је у име краљице у Дубровнику и почетком децембра 1397. Неки Томаш Станојевић јавља се као посланик у Дубровнику 1423. године. Вероватно је у питању иста личност.

Извори и литература: Ref. 31, Cons. minus f. 10' (3. 12. 1397); P. Živković, *Ekonomsko-socijalne promjene u bosanskom društvu u 14. i 15. stoljeću*, Tuzla, 1986, 179. Видети и нап. бр. 20 и 27.

Слуга Твртко Влчетић (Вучетић), *199*, 4; *202*, 3 – јавља се као Јеленин посланик и крајем 1395. године, видети ССА 4 (2005) 203, 205 (А. Фостиков).

Установе и важнији појмови

О појмовима *кнез дубровачки* (*192*, 1; *196*, 2; *199*, 2; *202*, 1); *властела дубровачка* (*192*, 1; *196*, 2; *199*, 3; *202*, 2); *слуга* (*192*, 5, 9; *199*, 4, 7; *202*, 3); *господин*, *госпођа* (*192*, 5; *193*, 12; *196*, 1); *протовестијар* (*192*, 5, 7); *повеља*, *лист* (I, 6, 7); *кнез* (6, 7, 11, 12) видети: А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5 под *Установе и важнији појмови*.

И о следећим појмовима већ је писано у претходним бројевима Старог српског архива: *дохоци* (*193*, 11, 15), *доходак српски (Светодмитарски доходак)* (*197*, 6), *Стонски доходак* (*197*, 8; *199*, 5, 7; *202*, 3–5) – ССА 4 (2005) 199 –200 (А. Фостиков); *српска господа* (*193*, 11; *197*, 6) – ССА 4 (2005) 199 (А. Фостиков); *перпера* (*192*, 14; *197*, 7, 8; *199*, 5; *202*, 3) – ССА 2 (2003) 140 (Ђ. Бубало); *укућни* или *дворски* (*197*, 4) – ССА 1, 128 (Р. Михаљчић); ССА 2, 86 (Р. Михаљчић); *браћа* (*202*, 1, 6) – ССА 1, 112 (С. Бојанин).

Топографски подаци

Моиштре, *197*, 10 – Моиштре код Високог. Ту се налазио један од привремених владарских дворова. Први пут се спомињу у повељи босанског бана Стјепана II Котроманића 1323. године. Твртко I је ту издао

повељу војводи Хрвоју Вукчић Хрватинићу 1380. године именујући га војводом. Представљале су једно од верских средишта. Ту су налазила и хижа (самостан) дједа и крстјана босанске цркве. Ово је уједно и њихов последњи спомен. Данас постоје Доње и Горње Моштре.

Литература: M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 78; М. Поповић, *Владарски и властеоски двор у средњовековној Босни. Прилог проучавању физичких структура*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2 (1997) 1–2. О крстјанима: С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*; исти, *Дуалистичка хетеродоксија у улози земаљске цркве – Босанска црква*, Работници, војници духовници, Београд 1997, 214–237; *ЛССВ*, 333–334, 496–497 (С. Ћирковић). Супротно мишљење о богумилству изнео је у новије време М. М. Петровић, *Помен богумила-бабуна у Законоправилу светога Саве и „црква босанска“*, Босна и Херцеговина: од средњег века до новијег времена. Зборник радова са научног скупа, Београд 13–15. децембар 1994, Београд 1995, 263–283. Уп. Е. Миљковић, *Муслиманство и богумилство у историографији*, исто, 285–295.

Стон, *199*, 5; *202*, 5 – видети под *Топографски подаци* у: А. Фостиков, *Повеља краљице Јелене*, ССА 5.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 207–227

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.16)"1413"
091=163.41"1413"

Милош Антоновић

ОСНИВАЧКА ПОВЕЉА БАЛШЕ III БАЛШИЋА МАНАСТИРУ СВЕТОГ НИКОЛЕ НА ПРАСКВИЦИ

20. децембар 1413. година

Обласни господар Зете Балша III Балшић основао је 1413. године у месту Прасквица у Паштровићима манастир посвећен св. Николи и даривао га с укупно шест земљишних парцела. Први игуман манастира био је Данило. Затим је Балша III потврдио куповину два имања која је игуман Данило купио од Радоње Митровића у Пржну и Шпилама, као и одредбу тестамента калуђера Михаила по којој његова келија и виноград после његове смрти треба да припадну манастиру. На крају, Балша III потврдио је поклон којим је Јарослава Алексић приложила манастиру имање звано Просија.
Овим радњама, забележеним у непотпуном италијанском преводу повеље који је уведен у регистар которског нотаријата 27. априла 1439. године, српски препис повеље, начињен 1728. године, додаје парцеле које је Пероч купио од Грубача Трособера у Мириштима и касније поклонио манастиру, као и имање које је игуман Данило купио од Радича Милатовића у Никриони.

Balša III, seigneur local de Zéta, fonde vers 1413 sur la Praskvica dans la région dite de Paštrovići, un monastère placé sous le vocable de saint Nicolas qu'il dote de six parcelles de terre. Le premier higoumène de ce monastère est Danilo. Balša confirme ensuite l'achat de deux biens, respectivement sis à Pržno et à Špile, que l'higoumène Danilo a achetés à Radonja Mitrović, ainsi que la disposition du testament du moine Mihailo, selon laquelle sa cellule et sa vigne doivent revenir au monastère après sa mort. Pour finir Balša confirme une donation par laquelle Jaroslava Aleksić a rattaché au monastère un bien appelé Prosija.
A ces données figurant dans une traduction italienne incomplète de cette charte, inscrite dans le registre du notariat de Kotor à la date du 27 avril 1439, une copie serbe de ce même acte, réalisée en 1728, rajoute des parcelles que Peroč a achetées à Grubač Trosober et à Mirišta et, par la suite, offertes au monastère, ainsi qu'un bien que l'higoumène Danilo a acheté à Radič Milatović à Nikriona.

Оригинал оснивачке повеље зетског обласног господара Балше III Балшића за манастир Светог Николе у месту Прасквица у Паштровићима данас је изгубљен. Њен текст сачуван је у италијанском преводу у

судско-нотарским списима Историјског архива у Котору, али је претрпео бројне измене.[1] Овај документ је издао најпре Константин Јиречек,[2] а потом у два наврата Божидар Шекуларац.[3] Као раритетну за врсту нотарског акта која се зове registratio, ову исправу је штампао без критичких напомена Ненад Фејић.[4] Изванредан познавалац зетске историје Петар Шеровић имао је прилике да види и изда српски превод ове повеље који је потицао из 1728. године. Међутим, из непознатих разлога, Шеровић је пропустио да наведе где се налазио овај документ, задовољивши се да каже да се налази у приватним рукама.[5] Стога, иако је препис из XVIII века потпунији, као предложак за ово издање повеље служиће латинско-италијански превод из Историјског архива у Котору.

Текст повеље

(на левој маргини: Privilegium Sancti Nicolai de Pastrovichiis registratum)

Eiusdem millesimo et indictione[6] die lune XXVII mensis aprilis.

|2| Coram magnifico et generoso viro domino Albano Segredo, pro |3| Serenissimo Ducalis dominio Veneciarum honorabili comite et capitaneo Catari et |4| suis ac ciuitatis Catari egregiis juratis judicibus videlicet Ser Dragone |5| de Luca, Ser Matheo de Besantis et Ser Luca de Jaco, comparuit |6| caloierus Pissio[7], suo et reverendi patris domini Danielis calo|7|ierj, rectoris[8] monasterii Sancti Nicolai de Pastrovichiis ac aliorum |8| caloierorum dicti monasterii[9], et porrexit ac presentauit prefato |9| magnifico domino comiti et capitaneo et judicibus unum priui-

[1] Историјски архив Котора, Судско-нотарски списи VI, 709–711.

[2] К. Јиречек, *Споменици српски*, 66–68.

[3] Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987, 147–158; исти, *Оснивачка повеља Балше III манастиру Прасквици*, Бока 17 (1985), 203–218. Текст из „Боке“ је готово идентичан оном из *Дукљанско-зетских повеља* и разликује се само по томе што онај из „Боке“ има на крају превод повеље на савремени италијански језик и прештампано читање К. Јиречека.

[4] Н. Фејић, *Исправе которских нотара из XV столећа*, Miscellanea Историјског института 8 (1980) 57–59.

[5] П. Шеровић, *Повеља о оснивању манастира Св. Николе у Прасквици и њени додаци*, ИЧ 5 (1954–1955) 323.

[6] Година и индикт забележени су на врху странице: 1439, индикт 2.

[7] Треба: „Paissio“.

[8] „Cel“ је прецртано.

[9] Изостављено: „nominee“.

legium, |10| factum dicto monasterio per condam dominum Balsam, olim dominum Gente, |11| eius bulla bulatum, in quo continentur possessiones et dotes |12| dicti monasterii, suplicans magnificentiis suis, ut dignentur |13| ipsum priuilegium registrari facere per cancelarium comunis in cata|14|sticis comunitatis, ut continuis temporali[10], si dictum priuilegium |15| amitteretur, quod deus aduertat, reperiri posset ibidem, in |16| fauorem jurium monasterii praedicti. Qua digna et honesta sup|17|plicatione recepta, praefatus magnificus dominus comes |18| et capitaneus et judices preceperunt Stephano Caloiurgij, |19| canzellario sclauo, ut ipsum priuilegium de sclauo in latinum |20| transcriberet, deinde michi Iohanni de Luxia, canzellario |21| communis Catari, mandauerunt ut ipsum priuilegium transcrip|22|tum per dictum Stephanum, canzellarium sclauum, de verbo ad verbum |23| transcriberem et in formam publicam redigerem |24| cum meis signo et nomine consuetis. Cuius quidem pri|25|uilegij tenor per omnia legitur et est talis :

|26| Annj VIM VIIIIC , indictione VIIa et del sole sexto et de la |27| luna sexto. Fexe gratia el gratioso signor Balsa, per[11] la |28| gratia de dio signor de Zenta, cum li suo zentilhomini |29| Pastrouichi luogo a San Nicolo dentro li Pastrouichi in |30| lougo chiamato Prasquiça, cum Nicolo Radosalich |31| et cum suo fradelo Radiço, cum Vochasin Becich |32| et cum suo fradelo Radal, cum Desin Andrijch, i qual |33| hanno cernido[12] alguni peçi de terreni a dar a miser |34| San Nicolo per far principiar et fabricar la gliesia de San |35| Nicolo, che li sia in aido de le sue anime in la corte ce|36|lestial, quando sara el juditio grando. Prima peça |37| de terra, sula qual e fabricata dicta gliesia de miser |38| San Nicolo. Et dauanti la gliesia una peza de terren, |39| sula qual sie facta la vigna. Et de soto la dicta vigna |40| un altra peza di terren, la qual confina fin al aqua |41| chiamata Prasquiça et in fina Pothocho grando. |42| Terça peça de terra soto Mirista. Quarta peça de |43| terra soto la Iasuina. Quinta peça de terra, chia|44|mata Sabiach. In la qual gliesia el dicto signor Balsa |45| messe suo caloiero et monago Daniel (прецртано: et puo la |46| morte del dicto monago Daniel chel sia quelo |47| el qual) che

[10] Требало би: „temporibus“.

[11] Требало би да је над „p“ ознака за скраћивање, али она је изостала.

[12] Јиречек није прочитао ову реч. Према мишљењу госпођице Катарине Митровић спорна реч би требало да се чита *cernido* и представљала би венетски дијалекатски облик партиципа перфекта глагола *cernere*, разликовати, издвојити и сл. У контексту повеље Балше III смисла има значење „издвојити„. На овом месту изражавам искрену захвалност госпођици Митровић.

debia conzar beni et la gliesia sopra|48|dicta fin ala vita del dicto monago Daniel, et poi |49| la morte del dicto monago Daniel che sia quelo, el |50| qual caloiero et monago in lo dicto monastero sera, qual |51| piasera a dio actender e conzar el dicto monastero cum |52| li altri caloieri, li qual se trouara in lo dicto monasterio. |53| Et cusi vuol et dixe el signor Balsa cum |54| li suo zentilhomini et cum suo caloiero e monago Da|55|niel. Se nisuno se leuara a desfar questa nostra be|56|nedeta scriptura a romper et deseminar e tuor qual|57|che cossa a la dicta gliesia ouer a queli, et qual se trouara |58| in essa, che sia scomunigado da dio et dala soa gloriosa |59| madre vergene Maria et da San Zuane Baptista |60| et da XII apostoli et da sfatte[13] conson di padri sancti, |61| chiamati Nichei et da tuti altri sancti. Et de plui, che |62| debia pagar pena ala signoria perperi tresento. |63| Et se altra persona vegnisse a far qualche bon al dicto |64| monasterio de misser San Nicolo, che sia benedeto de tuti sancti |65| sopranominadi. Amen. E questa benedeta scriptura |66| fo facta in Budua, dauanti zorni V de la natiuita |67| del nostro signor Ihesu Xpisti. Presenti Zorçi Iurasevich, vaiuoda |68| de signor Balsa, et el fiuolo de Zorçi Iurasin, et am|69|basiador del signor vaiuoda Sandali se trouo in quella |70| apresso del signor Balsa, per nome Alexa Pastrouich, |71| et de Cataro Lampro Puçanouich, di Pastrouichi Da|72|bisiuo Alexich, de Budua prete Biladin et prete |73| Medoe et Radac[14] Crechsich, Maroe Ziucouich, |74| Stoian Radostich et tuti altri Buduani. Et de |75| questo fo executor el gratioso vaiuoda Zorçi |76| Iuraseuich. Canzelier Descho scripse per comanda|77|mento del signor Balsa.

|78| Anchora io signor Balsa faço gratia a Daniel monago |79| et caloiero, cheli sia benedeto et fermo in eterno et |80| che sia manifesto a cadauna persona, como compro Da|81|niel monacho cum li altri fradeli caloieri mo|82|nasi[15] Radogna Mitrouich peçe do de terra cum la |83| volunta et gratia del signor Balsa pro perperi quarantasie. |84| Et de questo fo presente Vocasin Becich cum suo |85| fiuol Lies, Todoro Iurgieuich et Nicola Radosalich |86| Pastrouich cum suo fiuol Alexa, Iuanis Martino|87|uich cum suo fiuol Raicho et de Budua fo pre|88|sente Radaç Cherchsich, Jurach Thurich cum |89| suo fiuol Nicola et Stoian Radostich cum suo fiuol |90| Dabisiuo, Nicha Buchumiera et so fiuol

[13] Србизам = свети.

[14] Испод „c“ је изостављена седиља која је наведена у његовом имену у другом делу повеље.

[15] Иза србизма „monasi“, највероватније је изостављен предлог „da“.

Ion, |91| Stanaç Bielinouich cum suo fiuol Ziucho. |92| Le qual peçe do de terra, una sie a Presino, l'altra |93| peza a Spille. Ancora che sia manifesto a cadauna |94| persona, como io calero (!) e monaco Michael |95| laso la mia zelia et la mia vigna ala mia morte |96| ala gliesia de miser San Nicholo et a Daniel |97| monago cum li altri caloieri, doue zaxe el mio corpo. De |98| questo fo presente Nicha Buchomiera, Stoian Radostich, |99| Verle (?) Bubcich, Dabisiuo Mastroieuich, Radinus |100| Michalich, Bogoe Couaç, Vochota maistor. De queste |101| benedete scripture io signor Balsa firmo et confirmo |102| in eternum.

|103| Anchora che sia manifesto a cadauna persona, como vene |104| Ieroslaua cum lo suo fiuole a visitar la gliesia de miser |105| San Nicolo e porto dono ala dicta gliesia de miser San Nicolo |106| una peza del suo terren proprio del suo patrimonio, ha nome el |107| dicto terren Prossia. Dicto terren che sia a laude de miser |108| San Nicolo et ali suo caloierj in eternum pro l anima nostra. |109| De questo presente Nicolao Pastrouich cum suo fiuol Alexa, |110| Cheruoe Nouachouich cum suo fiuol Vochota, Cagnos |111| cum suo fiuol Radogna, Hostoia Stananouich cum suo …

Превод повеље

(на левој маргини: Заведена повеља Св. Николе у Паштровићима)

Истог датума и индикта,[16] у понедељак 27. дана месеца априла.

Пред преузвишеним и племенитим господином Албаном Сегредом, у име пресјајне граде Венеције пречасним кнезом и капетаном Котора, те њеним и града Котора уваженим заклетим судијама, дакле сер Драгоном де Луком, сер Матијом де Бизантијем и сер Луком де Јако, појавио се калуђер Пајсије и у своје и [име] пречасног оца господина Данила калуђера, игумана манастира Св. Николе у Паштровићима и осталих калуђера поменутог манастира, поднео је и предочио реченом преузвишеном господину кнезу и капетану и судијама једну повељу издату поменутом манастиру од почившег господина Балше, бившег господара Зете, запечаћену његовим печатом, а која садржи поседе и поклоне овог манастира. Замолио је њихове преузвишености да се удостоје да канцелар Општине уведе ову повељу у регистар Општине да би протоком времена, уколико се – не дај Боже – поменута повеља изгуби, могли тамо да је пронађу, а у корист права поменутог манастира.

[16] Године 1439, индикта 2.

Нашавши да је молба достојна и часна, поменути преузвишени кнез и капетан и судије наредили су српском канцелару Стефану Калођурђевићу да ову повељу преведе са српског на латински, а потом су наредили мени, Јовану Де Луксији, канцелару Општине да ову повељу, коју је превео поменути српски канцелар Стефан, од речи до речи препишем и доведем у званичну форму са својим уобичајеним знаком и печатом. Садржај ове повеље чита се у целости и јесте следећи:

Године 6900, индикта седмог, сунчевог круга шестог и месечевог круга шестог. Милостиви господин Балша, милошћу Божијом господар Зете са својом властелом Паштровићима, учинио је милост месту Свети Никола у Паштровићима у месту званом Прасквица, са Николом Радосалићем и његовим братом Радичем, са Вукашином Беријем и његовим братом Радаљем, са Десином Андрићем који су издвојили неке парцеле Светом Николи за оснивање и изградњу цркве Св. Николе да би био на помоћи њиховим душама на небеском суду када дође Судњи дан. Прва парцела на којој је подигнута поменута црква Св. Николе. Пред црквом је парцела где је посађен виноград. Испред поменутог винограда је друга парцела која се граничи са водом званом Прасквица све до Великог Потока. Трећа парцела је испод Миришта. Четврта парцела је испод Јазвине. Пета парцела се зове Жабљак. У ову цркву је поменути господин Балша поставио свог калуђера и монаха Данила који треба да чува имања и поменуту цркву до краја свог живота. После његове смрти нека се стара онај ко се изволењем Божијим буде налазио у поменутом манастиру, заједно са другим калуђерима који се налазе у поменутом манастиру. Ово је хтео и рекао господин Балша са својим племићима и са својим калуђером и монахом Данилом да се нико не подигне да прекрши ову нашу благословену повељу и развали, запарложи или учини некакву [*лошу*] ствар цркви или онима који се налазе у њој, нека буде проклет од Бога и Његове преславне Мајке Деве Марије и св. Јована Крститеља и дванаест Апостола и светог сабора светих Отаца званих Никејци и од свих светих. И још да треба да плати казну господству 300 иперпера. И ако неко други дође да учини какво добро манастиру Светог Николе, нека буде благословен од свих горепоменутих. Амин. И ова благословена повеља је начињена у Будви пет дана пре Рођења Господа нашег Исуса Христа. Присутни су војвода господина Балше Ђурађ Ђурашевић и Ђурђев син Ђурашин и посланик господина војводе Сандаља по имену Алекса Паштровић који се тамо затекао и из Котора Лампро Пучановић, из Паштровића Дабижив Алексић, из Будве свештеник Биладин и свештеник Медоје и Радач Крекшић,

Мароје Живковић, Стојан Радостић и сви остали Будвани.[17] И извршилац овога беше премилостиви војвода Ђурађ Ђурашевић. По заповести господина Балше писао је канцелар Деско.

И још ја господин Балша учиних милост монаху и калуђеру Данилу да буде благословен и крепак у век векова и нека буде знано свакоме да је монах Данило са осталом сабраћом калуђерима и монасима купио од Радоње Митровића две парцеле са вољом и милошћу господина Балше за 46 иперпера.[18] И за ово су били присутни Вукашин Бечић са сином Љешом, Тодор Ђурђевић и Никола Радосалић Паштровић са сином Алексом, Иваниш Мартиновић са својим сином Рајком, а из Будве је био присутан Радач Крекшић, Јураш Турић са својим сином Николом и Стојан Радостић са својим сином Дабиживом, Никша Букумијера са својим сином Јоном, Станац Бјелиновић са својим сином Живком. Од ове две парцеле прва је у Пржну, а друга у Спилама. И још нека је знано свима да ја, калуђер и монах Михаило, остављам после своје смрти своју келију и свој виноград монаху Данилу и другим калуђерима [*и*] цркви Светог Николе где лежи моје тело. Овоме су били присутни Никша Букумијера, Стојан Радостић, Верле (sic!)[19] Бубчић, Дабижив Мастројевић, Радин Михалић, Богоје ковач и Вукота мајстор. Ја, господин Балша, потврђујем ове благословене повеље у век векова.

И још нека је свима знано да је дошла Јерослава са својим кћерима да посети цркву Светог Николе и донела је у дар поменутој цркви Светог Николе једну парцелу из сопствене баштине којој је име Просија. Поменута парцела нека буде на хвалу Светом Николи и његовим калуђерима у век векова, а за наше душе. Овоме су присуствовали Никола Паштровић са својим сином Алексом, Хрвоје Новаковић са својим сином Вукотом, Кањош са својим сином Радоњом, Остоја Станановић са својим...

Српски препис из 1728. године

+ По неизречном8 члвеколюбию б҃жию въса строима с8тъ на земни темже самовидци и слиги Слов8 протекоше въс8 въселен8ю въс8д8 вьсегаше слово спа҃сное провьзвещавающе спасителние его ст҃рти Г҃а Б҃а и Сп҃са

[17] Sic!

[18] Премда у тексту јасно пише quarantasie (46), Шекуларац је у оба наврата превео као четрдесет (40) – *Оснивачка повеља*, 211; *Дукљанско-зетске повеље*, 155.

[19] П. Шеровић, *Повеља о оснивању*, 326, даје облик **В8кле**.

нашего Ис҃ Хс҃. Тогда цр҃ие и архиереие и ѡбщи христолꙋбци ѿ бъговидъцъ и арс҃ль приемше бгоразꙋмига семе въжствное начеше храми божественніе и Бꙋ ѡсвещени ѡ ѡснованига въздизати темже и чловеци доволни по пласꙋ Спасовꙋ възьмше крс҃тꙋ свои на рамо избирающе добродетелна сжитига ѿходно ѿ мира ꙋтранающе ѡви ѡьщтежително, иниже послꙋшании, ини ꙋ повиннованию, дрꙋзише по двемꙋ или трем изволавающе Бꙋ ꙋгодно жете лобизающе гакоже и самъ влдка Хс҃ въ благоспас҃номъ благовествовани нелъже ѡбещта речено идеже сꙋтъ два или трие въ име мое сьбрани тꙋ есьмъ по среде и.

Темже и азь Ха҃ Ба҃ благочьстиви и христолꙋбиви по благоизволени бжию гс҃нъ Балша съ властели своими Пащровики подарова̑ место црквi ст҃омꙋ чꙋдотворцꙋ Николе вь земни ѡтьчства ми съ Николомꙋ Радосаликемь и съ и съ братон мꙋ Радичемъ и съ Вълкашиномъ Бечикемъ и сь братон мꙋ Радалемъ и з Десином Андреикемъ изобретше место прикладно сьтворихомъ цркв ст҃мꙋ чꙋдотворцꙋ Николе да имъ бꙋде помощникь д҃ши и телꙋ на страшномꙋ сꙋдищи избравше по коматꙋ земле.

·а҃· коматъ на сем е цръковъ и пред црькви долъ на чем е виноградъ ц҃ркви и подъ виноградомъ дрꙋги коматъ земле до воде Прасквице и до потока великаго и треки коматъ земле подъ Мирищи до великаго пꙋти и четърти коматъ земле подъ газвиномъ, пети коматъ на Жабиакъ. Да ес҃ть въ сведение въсакомꙋ чл҃вкꙋ како кꙋпи цръкви Данилъ ст҃ого Николи ꙋ Радоне Дмитровика ·б҃· комта земле съ милос҃тию гс҃на Балше Гꙋревика даде мꙋ ценомъ ·м҃с· перперъ, а томꙋ сведоци напръво Вꙋкашин Бечикъ и с҃нъ мꙋ Лешъ и Никола Радосаликъ и Калогꙋргевикъ и с҃нъ мꙋ Новакъ и Радалъ Бечикъ и Медое Дꙋкланъ и с҃нъ мꙋ Радичъ, Иванишъ Мартиновикъ ѡд Старога Грда Радъцъ Кръшкъ и Гꙋръгъ Тꙋрикъ и Стоанъ Радостикъ и Нико Бꙋкъмира и Станъцъ Белиновикъ. Єдинъ комат земле на Пръжно и дрꙋги на Спилах и з Болетомъ и з братом мꙋ Петаномъ. Мс҃ца Ф ·к҃д· д҃нъ исписа се ꙋ Старом Градꙋ предъ ст҃иемъ Савомъ ц҃кг҃.

Да естъ ведение въсакомꙋ члв҃къ како га иеромона Михаило ѡстави келию мою и виноград мои на съмръти мои светомꙋ Николи и деже ест гробъ мои и седоци Ника Бꙋмира и Стоганъ Радостикъ и Вꙋкле и Даж-

див Мистровикъ, Раде Мȣждаликъ и Богое Ковачъ и Вȣко Масторъ. Писа се сие писание м҃сца генра ·ѕ· д҃нъ.

Да естъ ведомо въсакомȣ члвкȣ како приде Ярола съ дащерми своими на поклонение въ храмъ ст҃ого Николи съветом старца Данила и дъховника своего Паис҃еꙗ изъбраше коматъ земле ѡд свое бащине и приложише ст҃мȣ Николе за себе и родител свои и чедъ свои, а томȣ седоци Никола Пащровикъ и син мȣ Ялекса Хръвое Новаковикъ и си(н) мȣ Влъкъ, Павлъ Дмитровикъ и си(н) мȣ Радослав, Радко Новаковикъ и си(н) мȣ Влъкота, Каношъ и си(н) мȣ Радое, Ѡстоꙗ Становикъ и си(н) мȣ Петар, Божикъкъо Црънъцъ и си(н) мȣ Никола, Новакъ Милошевикь и си(н) мȣ Стефан, Радичъ Грȣбачевикъ съ братнꙗми, Новакъ Томикъ и си(н) мȣ Каногȣргъ и сведете положихомъ зде поименȣ въ ȣтръжение мимоходещих ради временъ.

Да е҃ ведомо въсакомȣ чл҃вкȣ како азъ Перочъ кȣпих ȣ Грȣбача Трсобера комат земле наиме ȣ Мирищи за две перпере ȣ бащинȣ себе въ веки или ѵкȣпосвавлениꙗ или виновъ съгнениꙗ...

Да (е)с҃тъ ведомо вьсакомȣ члвкȣ како азъ Перочъ прода цръкви ст҃омȣ Николи комат земле що кȣпи ȣ Грȣбача Трсобера по ѡноме начинȣ слободно кȣпи слободно и прода, а то ми седоци Радичъ Грȣбачевиќъ съ братиами, Никочъ Режевикъ сн҃мъ Стоꙗномъ, сн҃мъ Иѡ Стоꙗновикъ, сн҃мъ Итръцъ Гонашевиќъ, сн҃омъ Гегевикъ, сн҃омъ Секто Потворикъ, еже више писа мъ плати ·р҃· перпер.

Да е(с)тъ ведомо въсакомȣ чл҃вкȣ како азъ Данилъ съ калȣќери своими кȣпи комат земле ȣ Никриони ȣ Радича Милатовика и ȣ синовъ его Новака и Милата и томȣ седоци Вȣкашин Бечикъ и син мȣ Лешъ, Гоꙗкъ Вȣранвикъ и си(н) мȣ Влъкъць Лешъ Дмитровикъ и си(н) мȣ Никола, Милошъ Гонашевикъи си мȣ Новакъ, Новакъ Ч(р)нъцъ и сн҃ мȣ Раданъ и ако се тко потвори да плати владȣщомȣ ·р҃· перпер.

И тако говори гснъ Балша съ калȣќери своими и съ властели своими аще се итко подвигне сїе злим неким бесовским наваждениемъ или ѡити такови да естъ проклетъ ѿ Г҃а Б҃а и ѡ чъст҃ного и животворещаго крста и ѿ ст҃ого Іѡанна Кр҃сла и ѡ ст҃и ·в҃і· ап҃лъ и ѿ прочи о і ѿ ·т҃н҃і· ст҃и ѿц҃ъ иже въ Ниќеи събра благодатъ ст҃го Дȣха.

Околности настанка повеље

Пре текста повеље, запис из судско-нотарских списа Которске општине садржи белешку которског канцелара Јована de Luxia о околностима настанка. Тамо се каже да се пред которским кнезом и капетаном Албаном Сегредом и заклетим судијама Которске општине појавио калуђер Пајсије, носећи у име игумана Данила и сабраће манастира Св. Николе у Прасквици, повељу покојног господара Зете Балше. Замолио је да се ова повеља заведе у нотарске књиге (catastici) Которске општине да би, уколико се оригинал изгуби, манастир могао тамо да пронађе доказ о својим правима и поседима. Налазећи да је молба часна и достојна, кнез и судије су наложили српском канцелару Которске општине Стефану Калођурђевићу да је преведе на латински, да би је потом Јован de Luxia „de verbo ad verbum" завео у нотарску књигу, претходно јој дајући „јавну форму" (formam publicam). На крају, Де Луксија је требало да овери препис својим именом и уобичајим нотарским знаком.

Стање у коме се повеља сачувала оправдано је побуђивало сумње истраживача.[20] Прву тешкоћу представља то што су изгубљене две стране судско-нотарских списа на којима се завршавао превод, тако да није могуће претпоставити дужину, те потпуни и стварни садржај документа. Даље, изглед документа на страницама судско–нотарских белешки одступа од оног што је о њему речено у преамбули на латинском језику. Коначно, остаје питање датума настанка српског предлошка.

Латински канцелар Котора јасно рекао је да је његов српски колега добио наређење да повељу преведе са српског на латински, да би потом она била унета у нотарску свеску. У њој се, међутим, налази Де Луксијин превод на млетачки дијалект италијанског језика. Известан број исправки у самом тексту на које је већ скренута пажња показују да је Де Луксија радио превод на лицу места, можда на брзину и без претходног концепта. Осим тога, у тексту се појављују и неки србизми (sfatte, monasi) који се свакако нису могли налазити у Калођурђевићевом преводу на латински. Пајсије, изасланик игумана Данила и братије Прасквице, тражио је да се садржај повеље унесе у нотарску књигу, а не да му се изда нова. Све ово доводи у сумњу наводе преамбуле и сугерише да редослед радњи није одговарао ономе што је тамо речено. Вероватан след радњи је да су Де Луксијин превод на италијански и његово завођење у нотарску књигу текли паралално са израдом Кало-

[20] *ИЦГ* II/2, 130, н. 11 (И. Божић).

ђурђевићевог превода, као и да је латински канцелар имао помоћ неког ко је знао српски.

Посебну тешкоћу представља Де Луксијина потреба да свој препис доведе у „јавну форму“, тј. у онај облик који су имале нотарске исправе у Котору.[21] Ради тога морао је да датум настанка Балшине исправе наведе на првом месту, мада се он у српским повељама редовно налази на крају. Већ је Јиречек запазио да ни Калођурђевић ни Де Луксија нису знали да растумаче српски начин писања бројева словима.[22] Ово мишљење су делили Шеровић и Шекуларац.[23] Ово је вероватно тачно, али је и доказ више да је Јован Де Луксија имао помоћ приликом увођења Балшине повеље у регистар. Српски препис повеље из 1728. такође пише бројеве словима и из њега се види да је одређене бројеве Де Луксија тачно навео у нотарској књизи. Тако, на пример, тачно је транскрибована цена од 46 иперпера (·м҃с·) коју је игуман Данило платио за два плаца Радоњи Дмитровићу, као и то да се ради о два (·в҃·) плаца. Са друге стране може се доказивати и супротно, да Де Луксија није имао никакву помоћ и да је погрешно транскрибовао бројеве. Пример за ово би био у новчаној казни коју би властима имао да плати онај ко би учинио некакво зло манастиру и његовим монасима. У српском препису из 1728. она износи 100 иперпера (·р҃·), а у Луксијином она је три пута већа (tresento). Изгледа ипак да је транскрипција датума крунски доказ да Де Луксија није познавао српски правопис, као и да је морао имати некакву помоћ. У препису повеље из 1728. године, датум писања првог дела повеље је наведен као **м҃сца ф ·к҃д· д҃нъ ... ц҃кг҃** (24. фебруар 923 = 6923 = 1415). Ово је, у ствари, датум када је записана правна радња куповине два плаца Радоње Дмитровића. Међутим, Де Луксија је пред очима имао Балшину збирну повељу у којој се налазио датум када је записан правни чин поклона основних шест поседа манастира Св. Николе у Прасквици (dauanti zorni V de la natiuita del nostro signor Ihesu Xpisti = 20. децембар). Овде датум стоји где му је и место – на крају повеље, али давање јавног облика нотарском запису је захтевало да се година извуче на сам почетак. То је приморало нотара да на почетку запише да је повеља издата 6900. године, што би одговарало 1392. години. Де Луксија је прочитао ознаку за хиљаду, број хиљаде и словни знак **ц҃** (900) што је код њега дало VIM VIIIIC. Из непознатих

[21] Н. Фејић, *Исправе*, 61, нап. 21. Уп. И. Синдик, *Комунално уређење Котора*, Београд 1950, 105.
[22] К. Јиречек, *Споменици српски*, 67.
[23] Б. Шекуларац, *Оснивачка повеља*, 206; исти, *Дукљанско-зетске повеље*, 150.

разлога је пропустио да наведе десетице и јединице у датуму. Уосталом, није само он био немаран: непознати преписивач српске копије Балшине повеље пропустио је да у свом датовању куповине два Дмитровићева имања наведе хиљаде (**џкг** = 923).

Комбинација ова два датума полако нас приближава решењу загонетке о времену настанка повеље. Желећи да свом запису појача веродостојност, Де Луксија је осим делимичне транслитерације српског датума навео и контролне елементе датовања по индиктима, сунчевом и месечевом кругу. Већ је Јиречек приметио да је почетком XV века шести сунчев циклус падао у 1425. годину (када је Балша већ био покојни), а шести месечев у 1411. годину.[24] Међутим, седми индикт је почињао 1. септембра 1413, а завршавао се 31. августа наредне године. Управо је крај децембра 1413. једино време када је Балша III могао да изда ову повељу. У време шестог месечевог круга још је трајао Први скадарски рат који се завршио млетачким одступањем и предајом Улциња и Будве Балши III. Дакле, током шестог месечевог циклуса Будва је још у млетачком поседу и господар Зете није могао да у њој обавља правне радње. Због тога се може закључити да је повеља издата 20. децембра 1413. у Будви, када је је овај град већ био у српским рукама.

Опште политичке околности у Зети 1412–1414. подупиру ово мишљење. Војвода Сандаљ Хранић се дуже времена залагао за склапање мира између Венеције и Балше III. Његови посланици су путовали између Венеције и Зете чак и када је њен обласни господар поносно изјављивао да више неће да преговара. На крају, мир између Републике св. Марка и Балше III закључен је уз посредовање Сандаља Хранића који је преузео обавезу да га спроведе. Венеција је пристала на услове мира у писму Сандаљу 26. XI 1412. године, а Балша је свој пристанак дао 30. I 1413. године.[25] Готово да нема места сумњи да је присуство Сандаљевог посланика Алексе Паштровића при оснивању Прасквице било на неки начин везано за старање босанског војводе око извршења одредби мировног уговора.[26]

Дипломатичке особености

Настојање которског латинског канцелара да Балшиној повељи да облик нотарског записа, у приличној мери је отежало реконструи-

[24] К. Јиречек, *Споменици српски*, 67.
[25] *ИЦГ* II/2, 107.
[26] *ИЦГ* II/2, 108.

сање њеног стварног облика. Српски препис из 1728. може да послужи само као помоћно средство за достизање овог циља и то из два разлога. Најпре, до наших дана је доспео само Шеровићев препис и издање у Историјском часопису из 1955. године. Затим, текст који је Шеровић издао показује језичке одлике новосрпског говора и локализма (ретка употреба танког јер, **тко**, **син**, **ıa**, **к8пи**, **прода**, употреба слова **в҃** за писање броја 2 итд.). Шеровићево издање не садржи име писара Деска који је по заповести Балше III писао повељу, а оно се налази у нотарском запису Јована де Луксије. Против веродостојности преписа из 1728. говорио је и уочљив напор састављача повеље да поседе и поклоне манастиру Прасквици подведе под један документ, мада је јасно да је поклањање трајало најмање двадесетак година и завршило се у време када је Балша већ био покојни. Међутим, поклапање *диспозиције* исправе из Котора са већим делом *диспозиције* преписа из 1728. године, снажно подупире његову веродостојност. При томе, мора се имати у виду да у которској архивској књизи недостаје завршетак Де Луксијиног превода, тако да се не може знати да ли би се и он поклапао са остатком преписа из 1728. године.

Јован де Луксија је потпуно изоставио симболичку инвокацију и аренгу повеље који се могу наћи у препису из 1728. Интитулација Балше III одговара оној која је употребљена у потпису Балшине повеље Морачнику из 1417. године.[27] Имена дародаваца и њихова међусобна сродства наведени су идентичним редом у оба документа, а идентичан је и редослед навођења основних манастирских поседа. Иза овога которска верзија се наставља са увођењем монаха Данила у посед, што недостаје у препису из XVIII века. Први део свог превода Де Луксија је окончао „завршним клаузулама“ Балшине повеље које се у каснијем српском препису налазе на крају, тј. духовном и материјалном санкцијом и набрајањем сведока. Сведоци ове примордијалне правне радње у потпуности изостају из Шеровићевог преписа, poena spiritualis је идентична, а материјална казна је код Луксије 300, а у српском препису 100 иперпера.

Искази два документа који се посматрају даље теку углавном у истом смеру, с тим што српски препис садржи потпунији списак сведока за сваку радњу и датум с годином у случају куповине од Радоње Митровића и без године у случају поклона монаха Михаила. Ови датуми су изостали у Луксијиној верзији.

[27] Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 141–147; Љ. Стојановић, *Повеља Балше Ђурђевића*, Прилози КЈИФ 11 (1931) 57–58.

На основу оног што је напред изнето, могу се извући следећи закључци. Српска деспотовина је још од 1437. трпела жестоке нападе Турака купујући кратке предахе предајом делова територије. Негде у пролеће 1439. велика турска војска је опсела Смедерево, а војвода Стефан Вукчић је у својству турског вазала напао западне области Деспотовине. Постало је јасно да се ближи крај српске државе и монаси Св. Николе у Прасквици пожурили су да своје поседе озаконе код Млечана у Котору. На располагању су имали збирну повељу Балше III којом је он уз сарадњу са паштровском властелом, основао Прасквицу и којом је касније потврдио накнадне поклоне овом манастиру. Которски канцелар Јован де Луксија увео је ову исправу у нотарску књигу, али је изменио њен облик традиционалне српске повеље. Монаси Св. Николе задржали су оригинал који је у неком непознатом тренутку у будућности преписан. Преписивач се није баш најбоље сналазио у средњовековном српском језику и препис је осавременио изразима из свог времена, уз могуће додавање поседа које је манастир касније добио. Овај део теорије није могуће проверити због губитка две странице у шестој књизи судско-нотарских списа Историјског архива у Котору.

Просопографске белешке*

Балша III Ђурђевић-Балшић (1403–1421), *227* (страна), 11, 27, 41 (ред у издању); *228*, 51, 58, 61, 67; *229*, 85; *232*; *233* – обласни господар Зете, син Ђурђа II Страцимировића-Балшића и Јелене, сестре кнеза Лазара Хребељановића. Покушао је да обнови наслеђе оца и стричева, што му је делимично пошло за руком у Првом скадарском рату. Међутим, велики део успеха био је на путу да изгуби током Другог скадарског рата. Из брака са две супруге имао је само једног сина, који је рано умро, и две кћери. Пред смрт је позајмио 1500 иперпера од Ратачке опатије, отишао у Србију код ујака деспота Стефана Лазаревића у тамо умро 28. априла 1421. године.

Литература: Д. Мрђеновић – А. Палавестра – Д. Спасић, *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд 1987, 103–104 са старијом литературом. Преглед политичке историје у доба Балше III у *ИЦГ* II/2, 88–133.

* Курзивом су исписана имена и топоними која се појављују само у препису повеље из 1728. године.

Пајсије, *226*, 7; *233* – монах у Прасквици на чију молбу је њена оснивачка повеља заведена у регистар Которске општине 1439. године. Био је жив још 22. VII 1458. када је Никола Љешевић с браћом основао заједничку воденицу са монасима Прасквице.

Извори: К. Јиречек, *Споменици српски*, 89.

Михаило, *229*, 79; *232* – монах у Прасквици. Помиње се само у овој повељи.

Данило, *226*, 7; *227*, 41, 42; *228*, 44, 49, 67, 69; *229*, 81; *232*; *233* – први игуман Прасквице. Такође се помиње само у овој повељи.

Албан Сегредо (уобичајено: Сагредо), *226*, 3 – кнез и капетан Котора (1438–1440), припадник истакнуте млетачке племићке породице. За време мандата у Котору започео је обнову градских зидова. Мандат је започео пре фебруара 1438. Обављао је ову дужност још 9. IX 1440. Под непознатим разлозима дао је да се затвори Которанин Томазо de Bachoe и пошаље на ислеђење у Венецију. Осумњиченог је Веће четрдесеторице ослободило кривице 22. IV 1441. године.

Извори: *Acta Albaniae Veneta* II/16, München 1973, 139, nr. 3960; III/19, 185–186, nr. 5232; III/21, 256, nr. 5913; Н. Фејић, *Исправе*, 32.

Драгон де Лука (ser Drago de Luca), *226*, 6 – припадник старе которске племићке породице, истакнути пословни човек. Септембра 1440. изнајмио је нову лађу (barchosium) Хектору de Pillis, личном канцелару которског кнеза Албана Сагреда. О његовом богатству и утицају сведочи чињеница да је 1431. био јемац заједно са Луком Паутиновим да ће Котор платити цену преузете соли Будванима.

Извори: Н. Фејић, *Исправе*, 32, 46.

Матија де Бизанти (ser Mathias de Bisantis, често Besantis), *226*, 6 – припадник старе которске племићке породице. Јула 1458. поменут је као покојни.

Извори: Н. Фејић, *Исправе*, 33; К. Јиречек, *Споменици српски*, 89.

Лука де Јако (ser Luca de Jaco), *226*, 6 – припадник старе которске племићке породице.

Јован де Луксија (у српским исправама Живан Силвестровић из Лужа из Бнетак), *227*, 21 – которски канцелар и нотар (1431 – октобар 1458). Водио је порекло из Фелтра. У Котор је дошао с млетачким посланством које је 1420. преговарало о предаји Котора Венецији. Пре успостављања званичне млетачке власти био је њен синдик и намесник у Котору. Од октобра 1420, када је у Котор стигао први кнез и капетан Антоније деле Боколе, Де Луксија је био кастелан у тврђави. Пошто је претходни нотар Фрања де Индрико смењен због неспособности, Де

Луксија је дошао на његово место. Поверење власти у њега било је толико велико да се игнорисао члан Которског статута који је забрањивао да једно лице буде истовремено и општински и епископски канцелар. Тестаментом је завештао неке књиге манастиру Св. Бернардина у Котору.

Извори и литература: *Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis 1616, 240, cap. 420; Н. Фејић, *Исправе*, 40; исти, *Которска канцеларија у средњем веку*, ИЧ 27 (1980) 45–51.

Стефан Калођурђевић, *227*, 19 – српски канцелар у Котору (рођен око 1396). Његов отац Калођурђе био је слуга код сер Жива Буће. Од 1397. Калођурђе ја започео самостално пословање и постепено се богатио, да би са сином Стефаном узео у *вечни закуп* један виноград и имање на Могоришу 1419. године. Од 1420. Стефан је био рипарије у општинској служби, тј. заклети гласник. Тумач за српски језик постао је 1428. године, а званични српски канцелар 1431. године. На том месту остао је до смрти 1467. Био је ктитор цркве Св. Госпође у Мржепу у Столиву 1451. године.

Литература: В. Ђурић, *У сенци Фирентинске уније: црква св. Госпође у Мржепу (Бока Которска)*, ЗРВИ 35 (1996) 9–56; Ђ. Петровић, *О Стефану Калођурђевићу и његовој породици*, Годишњак ПМК 47–49 (1999–2001) 41–55.

Никола Радосалић, *227*, 30; *228*, 73; *232* – паштровски властелин.

Радич Радосалић, *227*, 30; *232* – паштровски властелин.

Вукашин Бечић, *227*, 30; *228*, 72; *232* – паштровски властелин.

Радаљ Бечић, *227*, 31; *232* – паштровски властелин.

Десин Андријић, *227*, 31; *232* – паштровски властелин.

Ђурађ Ђурашевић, *228*, 59, 60, 66 – војвода Балше III, син Стефана Црнојевића, брат Љеша Ђурашевића. У изворима се помиње од 1403. За време Првог скадарског рата накратко се заједно с братом 1410–1411. одметнуо од Балше III, али су се касније вратили у милост. После смрти Балше III запосели су нека његова села, али су остали верни деспоту Стефану Лазаревићу. Познати су његови синови Ђурашин, Којчин и Стефаница. Током последње фазе Другог скадарског рата подигао је тврђаву Ђурђевац и поверио је на управу сину Стефаници. Умро је после 1435. године.

Литература: *ИЦГ* II/2, 68–138; И. Божић, *Паштровићи. Немирно Поморје XV века*, Београд 1979, 213–216.

Ђурашин Ђурашевић, *228*, 60 – најстарији син војводе Ђурђа Ђурашевића.

Сандаљ Хранић, *228*, 60 – босански војвода (око 1370 – 15. III 1435). Синовац Влатка Вуковића. Градове Скрадин и Островицу добио је од претендента на угарски престо Ладислава Напуљског и касније их продао Венецији. Крајем 1411. оженио се Јеленом, сестром деспота Стефана Лазаревића, удовом Ђурђа II Страцимировића-Балшића и мајком Балше III. Због сукоба с Хрвојем Вукчићем напали су га Турци који пустоше Хумску земљу 1414–1416. године. Заједно с краљем Остојом организовао је убиство Павла Раденовића и поделу његове земље 1415. године. Од 1420. стао је на страну краља Твртка II и проширио своје поседе. Касније су се сукобили због Твртковог подстицања римокатоличанства, те је Сандаљ 1433. подржао противкраља Радивоја Остојића.

Литература: J. Radonić, *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača*, AfSPh 19 (3–4), Berlin 1897, 379–465; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964 (према регистру); С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1994 (према регистру).

Алекса Паштровић, *228*, 61 – посланик војводе Сандаља Хранића, вероватно идентичан са војводом истог имена који је 1419. предао Сандаљу Хранићу град Бијелу у Требињу.

Литература: С. Мишић, *Хумска земља*, 82.

Лампро Пучановић, *228*, 62 – которски властелин.

Дабижив Алексић, *228*, 62 – најстарији познати војвода клана Паштровића, био је на челу делегације која је предала Паштровиће Венецији 1423. године. Као паштровског војводу заменио га је 1426. Радич Грубачевић. Алексић је 1437. поменут као покојни.

Извори и литература: Š. Ljubić, *Listine* VIII, 225; *Acta Albaniae Veneta* II/12, 221, nr. 2710; И. Божић, *Немирно Поморје*, 111, и нап. 30.

Биладин, *228*, 63 – православни свештеник из Будве.

Медоје, *228*, 63; *232* – православни свештеник из Будве.

Радач Крекшић, *228*, 63, 75; *232* – становник Будве.

Мароје Живковић, *228*, 64 – становник Будве.

Стојан Радостић, *228*, 64, 75; *229*, 82; *232* – становник Будве.

Деско, *228*, 66 – дијак Балше III, овде насловљен као канцелар. Саставио је Балшину повељу Морачнику 1417. године.

Литература: Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 141–147.

Радоња Митровић, *228*, 70; *232* – паштровски властелин.

Љеш Бечић, *228*, 72; *232* – паштровски властелин.

Тодор Ђурђевић, *228*, 72 – паштровски властелин.

Алекса Радосалић, *228*, 73 – паштровски властелин.

Иваниш Мартиновић, *228*, 74; *232* – паштровски властелин.

Рајко Мартиновић, *228*, 74 – паштровски властелин.

Јураш Турић, *228*, 75; *232* – паштровски властелин.

Никола Турић, *228*, 75 – син Јурашев, паштровски властелин.

Дабижив Радостић, *228*, 76 – паштровски властелин.

Ника Букумира, *228*, 76; *229*, 82; *232* – паштровски властелин.

Јон Букумира, *229*, 77 – син Никин, паштровски властелин.

Станац Бјелиновић, *229*, 77; *232* – паштровски властелин.

Живко Бјелиновић, *229*, 77 – паштровски властелин.

Верле (Вуколе?**) Бубчић**, *229*, 83; *232* – паштровски властелин.

Дабижив Мастројевић, *229*, 83; *232* – паштровски властелин.

Радин Михалић, *229*, 83; *233* – паштровски властелин.

Богоје ковач, *229*, 84; *233* – није јасно да ли се овде ради о презимену или занимању.

Вукота мајстор, *229*, 84; *233* – непознат из других извора.

Јерослава Алексић, *229*, 87; *233* – супруга Дабижива Алексића са којим је имала четири кћерке. Вероватно најстарија кћи Виша била је удата за Хрвоја Новаковића и мајка јој је 1437. као мираз дала село Буришиће. Остале три, Пура, Јелена и Домицила добиле су село Додониће (И. Божић, *Немирно Поморје,* 145).

Никола Паштровић, *229*, 91; *233* – паштровски властелин.

Алекса Паштровић, *229*, 92; *233* – син Николин, паштровски властелин.

Хрвоје Новаковић, *229*, 92; *233* – зет Дабижива и Јерославе Алексић. Имао је баштину на територији будванског дистрикта која му је конфискована пре 1436. године. Убијен је у завери Радича Грубачевића 1440. (И. Божић, *Немирно Поморје*, 119–120).

Вукота Новаковић, *229*, 93; *233* – син Хрвоја Новаковића.

Кањош, *229*, 93; *233* – паштровски властелин.

Радоња, *229*, 93; *233* – Кањошев син, у српском препису *Радоје*, паштровски властелин.

Остоја Станановић, *229*, 93; *233* – паштровски властелин.

Петан Станановић, *233* – син Остојин, паштровски властелин.

Павле Дмитровић, *233* – паштровски властелин.

Радослав Дмитровић, *233* – син Павлов, паштровски властелин.

Ратко Новаковић, *233* – паштровски властелин.

Вукота Новаковић, *233* – син Ратков, паштровски властелин.

Божићко Црнац, *233* – паштровски властелин.

Никола Црнац, *233* – Божићков син, паштровски властелин.

Новак Милошевић, *233* – паштровски властелин.

Стефан Милошевић, *233* – син Новаков, паштровски властелин.

Радич Грубачевић са браћом, *233* – вођа клана Грубачевића, конкурент за моћ у Паштровићима породици Дабижива Алексића. Био је најистакнутији заступник млетачких интереса у Паштровићима. Најпре је 1428. неутралисао клан Радича Црнца, а од 1435. је потискивао и клан Дабижива Алексића и Хрвоја Новаковића кога су убили у завери 1440. године. Клан Новаковића прихватио је умир крви и Радич је 1443. изнудио од Сената у Венецији месечне пензије. Кланови чије је чланове Радич убијао осветили су се 1445. године и од четворице Грубачевића преживели су само Радич и Стефан. Радич је био ожењен Владиславом и имао је сина Стефана. На врхунцу моћи, 1440. године, Радичев дужник је био барски архиепископ Јован Бузановић који му је дуговао 200 иперпера.

Литература: И. Божић, *Немирно Поморје*, 83–173.

Новак Томић, *233* – паштровски властелин.

Калођурђе Томић, *233* – син Новаков, паштровски властелин.

Пероч, *233* – паштровски властелин, дародавац Прасквице.

Грубач Трособер, *233* – паштровски властелин.

Никола Режевић, *233* – паштровски властелин.

Стојан Режевић, *233* – Николин син, паштровски властелин.

Јован Стојановић са сином, *233* – паштровска властела.

Итрец Гонашевић са сином, *233* – паштровска властела.

.....*Гегевић*, *233* – паштровски властелин.

Радич Милатовић, *233* – паштровски властелин, продао комад земље у Никриони игуману Данилу.

Новак Милатовић, *233* – син Радичев, паштровски властелин.

Милат Милатовић, *233* – син Радичев, паштровски властелин.

Гојак Вуранвић, *233* – паштровски властелин.

Вукац Вуранвић, *233* – Гојаков син, паштровски властелин.

Љеш Дмитровић, *233* – паштровски властелин.

Никола Дмитровић, *233* – Љешев син, паштровски властелин.

Милош Гонашевић, *233* – паштровски властелин.

Новак Гонашевић, *233* – Милошев син, паштровски властелин.

Никола Црнац, *233* – паштровски властелин.

Радан Црнац, *233* – Николин син, паштровски властелин.

Важније установе и појмови

Кнез и капетан Котора, *226*, 4– титула млетачког начелника Котора. Годишња плата му је била 600 дуката. Имао је у рукама војну, судску, управну и фискалну власт. Мандат му је трајао две године, али није смео да отпутује пре него што би му дошао заменик. Наређивао је поправку бедема и других јавних грађевина, делио је proније, ислеђивао је политичка кривична дела и имао је право протеривања. Имао је овлашћења да крупнија криминална дела суди сам, а у грађанским парницама имао је уз себе домаће заклете судије. Све његове одлуке је морао да потврди Сенат у Венецији.

Литература: М. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Београд 2003, 162–165 (= М. Антоновић, *Град и жупа*).

Заклете судије, *226*, 5 – у апогеју комуналног уређења највиши изборни орган. Заједно са Малим већем чинили су Владу (Regimen). Колегијум тројице судија је биран на Ђурђевдан од чланова Малог већа, од 1372. од чланова Већа Умољених. Мандат им је трајао годину дана уз годишњу плату од 25 иперпера. Контумација после мандата најпре је била четири, од 1371. три године.

Литература: М. Антоновић, *Град и жупа*, 148; И. Синдик, *Комунално уређење*, 109–111.

Канцелар, *227*, 19, 21, 23 – локални општински службеник у чије оквире делатности спадају акта из надлежности начелника. Имао је годишњу плату од 30 дуката. Јован де Луксија је успео да 1443. буде потврђен за канцелара од стране Сената у Венецији, а 1459. Котор је изгубио право да поставља свог канцелара.

Литература: М. Антоновић, *Град и жупа*, 153, 172. И. Синдик, *Котор*, 106–107.

Forma publica, *227*, 23 – прописани изглед нотарске исправе. Исправа није важила ако није написана на прописан начин (Н. Фејић, *Исправе*, 61, нап. 21; уп. И. Синдик, *Комунално уређење*, 105).

Топографске белешке

Прасквица, *227*, 29, 38; *232* – манастир испод брда Челобрда и Учачице, на потоку Прасквици.

Литература: М. Црногорчевић, *Манастири паштровски у Боци Которској*, Старинар 12 (1895) 67–68.

Свети Сава, *232* – православна црква у Будви посвећена св. Сави Освећеном. Ово је њен најстарији помен. Раније се веровало да су је тек од Кандијског рата користили Грци у млетачкој служби, али она је очигледно постојала и раније.

Литература: М. Антоновић, *Град и жупа*, 40; М. Лукетић, *Будва, Св. Стефан, Петровац*, Будва – Цетиње 1966, 133.

Паштровићи, 226, 1, 8; *227*, 29; *228*, 62; *232* – жупа од Завале (источно од Будве) до Дубовице (североисточно од Спича).

Литература: И. Божић, *Немирно Поморје*, 105.

Велики Поток, *227*, 38; *232* – поток у атару села Челобрдо.

Мирипште, *227*, 39; *233* – данас Миришта, топоним у атару села Челобрдо.

Јазвина, *227*, 39; *232* – данас Јазбина, топоним у атару села Челобрдо.

Жабљак, *227*, 40; *232* – микротопоним у атару села Челобрдо.

Пржно, *229*, 78; *232* – село с друге стране брда Челобрда, суседно са Милочером.

Спиле, *229*, 78; *232* – топоним у селу Добронићи.

Просија, *229*, 90 – данас постоји Просино Брдо у атару села Близикуће.

Никриона, *233* – данас непознат топоним.

Стари српски архив, књ. 5, стр. 229–239

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074(497.11)"1486"
091=163.41(234.425.21) "1486"
271.2–523.6–056.87(234.425.21) "1486"

Катарина Митровић

ПОВЕЉА ДЕСПОТА ЂОРЂА БРАНКОВИЋА О ПРИХВАТАЊУ КТИТОРСТВА НАД ХИЛАНДАРОМ

1486, март 20, Купиник

После смрти деспота Вука Гргуревића 16. априла 1485. године, краљ Матија Корвин одлучио је да деспотску титулу додели његовом рођаку Ђорђу, сину слепог Стефана и унуку деспота Ђурђа Бранковића. У том тренутку Ђорђе се са братом Јованом и мајком Ангелином највероватније налазио у њиховом дворцу Вајтерсфелд у Штајерској. Браћа су заједно са мајком кренула на пут крајем 1485. године. Најпре су свратили у Будим, где је угарски краљ Ђорђу доделио деспотску титулу, а потом су се Дунавом и Савом спустили до града Купиника. То се догодило у фебруару 1486, а већ 20. марта те године млади деспот се са братом и мајком примио ктиторства над манастиром Хиландаром.

Après le décès du despote Vuk Grgurević le 16 avril 1485, le roi Mathias Ier Corvin a décidé d'attribuer le titre de despote à son parent Đorđe, fils de Stefan et petit-fils du despote Đurađ Branković. Đorđe se trouvait alors vraisemblablement en compagnie de son frère Jovan et de sa mère Angelina dans leur château de Weitersfeld en Styrie. Les deux frères et leur mère se sont mis en route vers la fin de l'année 1485. Ils se sont tout d'abord rendus à Budim, où le roi de Hongrie a décerné à Đorđe le titre de despote, puis, descendant le Danube et la Save, ils ont rejoint la ville de Kupinik. Ceci a eu lieu en février en 1486, et déjà le 20 mars de cette même année le jeune despote, son frère et sa mère ont accepté d'être ktètores du monastère de Chilandar.

Опис повеље

Повеља је сачувана у оригиналу и препису који је 12. маја 1843. године начинио монах Никандар. Оба документа чувају се у Архиву манастира Хиландара под сигнатурама 85 (А 6/17) и 85² (А 6/18).

Оригинал је писан на пергаменту ширине 301 и дужине 415 мм јако оштећеном на неколико места. У горњем делу налазе се две велике рупе које су највероватније последица нагоревања, што потврђују боја и изглед мрља које се налазе радијално распоређене око оштећења. Како

је мастило на неколико места разливено и благо избледело (11–16. ред десно и 14–17. ред у средини) могло би се помислити да је повеља гашена водом или неком другом текућином. У доњем делу видљиве су две велике рупе које су последица механичког оштећења. Оне су симетричне, што значи да је повеља била пресавијена и да је један њен крај искидан, чиме су оштећени редови 22–26. Четири рупице при дну налазе се на прегибу плике и по свему судећи настале су провлачењем и каснијим уклањањем врпце на којој се налазио печат кога данас нема. Повеља је писана полууставним писмом у 29 редова укључујући потпис и датум. Почетни редови су правилно извучени, док од средине дуктус почиње да се криви а проред смањује. Иницијали **Х**, **П** и **С**, име деспота Стефана, потпис и датум исписани су црвеним мастилом. На почетку повеље и испред потписа стоје два црвеним мастилом нацртана крста на масивним постољима, док се при дну документа десно од потписа и датума налази трећи, лепо стилизовани крст који придржава птица, такође црвене боје. На полеђини се налази белешка монаха Никандра: **Хрисовꙋль деспота Геѡргїѩ сина Стефана деспота сербскагѡ**, црвеном оловком: Бр. 100; мастилом: 9–10.[1]

Препис је начињен на хартији без видљивих оштећења, има 19 редова укључујући промулгацију, потпис и датум који су издвојени већим проредом. Текст је благо искошен у лево. Врло карактеристично је слово „Ж“. Иницијали **Х**, **П**, **С** и **П**, име деспота Стефана и потпис су написани црвеним мастилом.

Препис је веран оригиналу. Постоји само једна уочљива разлика. Наиме, будући да велико оштећење чини слабо разумљивим исказ **ранити се м(о)л(и)твами твоими ста . . . имо** у 9. и на почетку 10. реда, Никандар је у свој препис убацио реченицу која по смислу потпуно одговара оригиналу: **Молим ти сѧ Вл(а)д(ы)ч(и)це преч(и)стаѧ** |6| **сохранити сѧ молитвами твоими с(вѧ)тыми стадꙋ твоемꙋ невредимꙋ**. Остале разлике не одступају битно од оригинала и више су лексичке и правописне природе, што омогућава правилно читање и разумевање оригиналне повеље упркос великим оштећењима.

Ранија издања повеље нису позната. Фотографије се могу наћи у Архиву САНУ 8876.М.122, Археографском одељењу Народне библиотеке (НБС Ф 2813) и на микрофилму у Архиву Србије. Ово издање темељи се на снимцима из Архива Србије.

[1] За белешке на полеђини видети Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 83.

Текст оригиналне повеље[*]

+ Хотени⟨ѥ⟩мь Ѡ(ть)ца и поспѣшаствиѥ(м) С(ы)на и сьдеистви|2|ѥмь С(вета)го Д(оу)ха и пр(ис)нод(ѣ)ви Марїѥ ѥдина изред҆на и п|3|рѣнепорочнаꙗ рождашїꙗ Г(оспод)а Б(ог)а и Сп(а)са нашего Ис(оуса) Х(рист)а и |4| ⟨св⟩оимь рождаствѡмь прѣс(ве)тимъ и преч(и)стымь изь |5| . . . . се родь чл(о)в(ѣ)ч(ь)ски ѿт льсти прѣбабнѥ и молиши се |6| ⟨Господ⟩оу и Б(ог)оу нашемоу д(ь)нь и нощь ѡ стадѣ своѥмь ꙗ |7| ⟨. . .⟩ збавити ⟨се на⟩мь ѿт всакого прѣгрешенїꙗ и всако|8|⟨. . . . .⟩ пригꙗзнин҆наго воюющих(ь) на д(оу)ше |9| ⟨. . . . .⟩ ранити се м(о)л(и)твами твоими ста|10|⟨. . . . .⟩имо. Понѥже прѣм(и)л(о)с(ь)рдиѥмъ |11| твоимь и молѥниѥмь вѣльлепнимь и молитвами твои|12|ми прѣс(ве)таꙗ сь помощїю с(ы)на твоѥго и Б(ог)а моѥго и силою ч(ь)ст|13|наго и животворещаго кр(ь)ста и с(ве)тих силь н(е)б(е)сних(ь) и светаго |14| вѣликом(оу)ч(ен)ика Гѥѡрьгуꙗ и с(ве)тих(ь) ктиторь Симеѡна и свѣти|15|телꙗ Сави и молитвами с(ве)т(а)го ѡ(ть)ца нашего деспота СТЄФА|16|НА хотесмо и изволисмо монастирь Хиланьдарь гл(гол)ѥми вь С(ве)те |17| и Горѣ Вьведенїѥ вь с(ве)таа с(ве)тихь прѣс(ве)тиѥ Б(огороди)це приесмо прѣд |18| себе госпогꙗ ми и маика и ꙗ и брать ми Иѡань да б8демо |19| ктитори вишереченомоу монастир8 како соу били прѣ де|20|ди и родителиѥ наши, а ѡни да за нась Б(ог)а моле и да ни пою |21| едань д(ь)нь 8 неделѥ 8 петакь вьси с(ве)щеници, а ми да помага|22|мо и ѡкр⟨ь⟩млюѥмо елико по силе нашеи, а Г(оспод)ь да с . . . . бит ни |23| вьсегда ⟨. . .⟩ тирати се на больше по воли хотен ⟨. . . . . .⟩ ѡ Х(рист)е |24| Ис8се ⟨. . . . . ⟩ь емоу же слава и дрьжава часть и ⟨поклан⟩ꙗнїѥ |25| сь Ѡ(ть)ц⟨емь⟩ ⟨коуп⟩но и С(ве)тимь Д(оу)хѡмь вь бесконачнїѥ ⟨вѣ⟩ки амин(ь) |26| Сего ⟨. . . .⟩ и писавь и подписахь господство ми вь ⟨вѣ⟩дѣнїѥ всѣмъ.

ГЄѠРЬГИЄ ДЄСПОТЬ МИЛОСТИЮ БѠЖИЄЮ ГѠСПОДАРЬ СРЬБЛЄМЬ

Писано въ лѣто ·ѕ҃ц҃ч҃д҃· м(ѣ)с(е)ца мар҆тїиꙗ ·к҃· д(ь)нь оу К8пиномь.

[*] Редакција издања: Татјана Суботин-Голубовић и Ирена Шпадијер. Превод: Татјана Суботин-Голубовић.

Текст Никандаровог преписа

+ Хотенїемъ Ѡ(ть)ца и с҆ поспѣшествомъ С(ы)на и содѣиствїемъ С(вѧ)таго Д(оу)ха и присноѣвы Марїи, единїѧ |2| изрѧдныѧ и пренепорочныѧ рождшаѧ Г(оспо)да Б(о)га и Спаса нашего Іи(соу)са Хр(и)ста ꙗже своимъ рождествомъ |3| прес(вѧ)тымъ и пречистымъ избавлшаѧ весь родь человѣческїи од лести прабабнїѧ и молиши сѧ къ с(ы)нȣ |4| твоемȣ и Б(о)гȣ нашемȣ день и нощъ ѡ стадѣ своемъ, ꙗко избавити сѧ всѣмь намъ од всѧкаго прегрѣше|5|нїѧ и всѧкїѧ ѕлоби врага нашего непрїѧзненнаго, воюющаго на дȣши наша. Молим ти сѧ Вл(а)д(ы)ч(и)це преч(и)стаѧ |6| сохранити сѧ молитвами твоими с(вѧ)тыми стадȣ твоемȣ невредимȣ.

Понеже премилосердїемъ твоимь |7| и молитвеннимъ велелѣпїемъ и молитвами твоими прес(вѧ)таѧ съ помощїю с(ы)на твоегѡ и Б(о)га моегѡ и |8| силою честнагѡ и животворѧщагѡ креста и с(вѧ)тыхъ силъ н(е)б(е)сныхъ и с(вѧ)тагѡ великомȣченика Геѡргїѧ |9| и с(вѧ)тыхъ ктиторовь Сѵмеѡна и с(вѧ)тытелѧ Саввы и молитвами с(вѧ)тагѡ ѡ(ть)ца нашего деспота СТЕФАНА |10| хотесмо и изволисмо монастырь Хиландарь глаголемши во С(вѧ)тѣи Горѣ Воведенїе во с(вѧ)таѧ с(ве)тыхъ |11| прес(вѧ)тыѧ Б(огороди)цы прїесмо пред себе госпогѧ ми и маика и ѧ и брат ми Іѡаннь да бȣдемо ктитори |12| вышереченномȣ монастырȣ какѡ сȣ били предѣди и родители наши, а ѡни да за нась Б(о)га моле |13| и да ни пою едань день оу недели оу пѧтокь вси свѧщенницы, а ми да помагамо и ѡкормлюемѡ |14| елико по силѣ нашеи, а Г(оспо)дь да сподобит ни всегда возрастати на болшее, по воли и хотѣнїѧ |15| Своегѡ, ѡ Хр(и)стѣ Іи(соу)се Г(о)с(по)ди Б(о)же нашъ! Емȣже слава и держава, честь и поклоненїе со Ѡт(ь)цемъ |16| и со С(вѧ)тымъ Д(оу)хомъ в бе(с)конечныѧ вѣки. Аминь.

Сегѡ написавь и потписахъ господство мое во оувѣденїе и знанїи всѣмъ

ГЕѠРГЇИ ДЕСПѠТЪ МИЛОСТЇЮ Б(О)ЖЇЕЮ ГОСПОДАРЪ СЕРБЛЕМЪ

Писано в лѣто ѡт созданїѧ мира ·ѕ҃ц҃ч҃д҃· м(ѣсе)ца марта ·к҃· день оу Кȣпиномь.

Превод повеље према оригиналу и препису

Жељом Оца и старањем Сина и садејством Светога Духа и присно Деве Марије која је, једина добра и пренепорочна родила Господа Бога и Спаса нашега Исуса Христа, и својим рођењем пресветим и пречистим избавила сав род човечији од улагивања прабабиног. Теби која се молиш Сину твојему и Богу нашему дан и ноћ о стаду своме, да се сви ми избавимо од сваког прегрешења и сваке злобе непријатеља нашег који војује против душа наших, молимо се, Владичице пречиста, да стадо твоје буде неповређено сачувано молитвама твојим светим. Јер великим милосрђем твојим и молитвама велелепним твојим, Пресвета, уз помоћ Сина твога и Бога мога и силом часног Крста и светих сила небеских и Светог великомученика Георгија и светих ктитора Симеона и светитеља Саве, и молитвама светог оца нашег деспота Стефана, пожелели смо и одлучили да манастир звани Хиландар, у Светој Гори, Ваведење у светињу над светињама пресвете Богородице, примимо к себи – госпођа ми и мајка и ја и брат ми Јован, да будемо ктитори вишереченоме манастиру, као што су били прадедови и родитељи наши, а они да за нас Бога моле, и да нам сви свештеници поју један дан у недељи, петком, а ми ћемо да помажемо и старамо се колико је у нашој моћи. А Господ да нас удостоји да се вољом и жељом нашом увек уздижемо према бољем, о Христе Исусе, Господе Боже наш. Њему слава и моћ, част и поклоњење са Оцем и са Сином и са Светим Духом, у бесконечне векове амин.

Ово написавши, потписах Господство ми на знање свима

ГЕОРГИЈЕ ДЕСПОТ, ПО МИЛОСТИ БОЖИЈОЈ ГОСПОДАР СРБИМА

Писано године 6994, у двадесети дан месеца марта, у Купинику

Дипломатичке особености

Повеља почиње симболичном инвокацијом, после чега следи аренга која заузима највећи део документа (1–15. ред код оригинала и 1–9. ред код преписа). Почетак аренге представља молитвено обраћање Богородици, чија брига о људском роду није престала чином рађања Спаситеља, већ се и даље наставља кроз даноноћне молитве Богочовеку да *стадо своје* избави од греха и непрекидног деловања демонских сила које се обрушавају на људске душе. Поред Богородице, поменути су сила *часног и животворног Крста*, као и остале свете небеске силе

и свети великомученик Георгије, лични заштитник деспота Ђорђа, да би се у том набрајању стигло до светих ктитора Симеона и Саве, са којима Ђорђе и његова породица успостављају везу посредством молитава *светог оца нашег деспота Стефана*. У то време култ Стефана Слепог већ је био уобличен. На путу од Штајерске деспотица Ангелина и њени синови носили су мошти супруга и оца, које су по доласку у Купиник положили у цркву Светог Луке.[2]

Одмах иза помињања деспота Стефана почиње диспозиција у којој се каже да је деловање поменутих духовних сила навело Ђорђа, његовог брата Јована и њихову мајку Ангелину, која овде није наведена са титулом деспотице што ће доцније редовно бити случај, већ само као *госпођа и мајка ми*, да се прихвате ктиторства над Хиландаром, будући да је управо тај манастир *Ваведење у светињу над светињама пресвете Богородице.* Овом приликом Бранковићи су обећали да ће манастир помагати колико буду могли и колико им то прилике у новој домовини буду дозвољавале. Заузврат су од *свих свештеника* тражили да им поју. тј. да се за њих моле једном недељно, у петак. Потом следи кратко молитвено обраћање *Христу Исусу, Господу Богу нашем* да их подржи у непрекидном духовном узрастању и стремљењу ка добром, које се завршава једноставном апрекацијом оличеном у речи *амин*.

Документ се завршава промулгацијом *на објаву и знање свима*, која је веома важна јер се из ње сазнаје да је повељу писао и потписао (**и писавь и подписахь**) лично деспот Ђорђе, односно да сачувани оригинал представља његов аутограф. Деспот је саставио још две исправе за светогорске манастире. Прва од њих је повеља за манастир Светог Павла од 3. новембра 1495. године (**сиа книга . . . потрѹждена же и сьставлѥна Гѥѡргіемь деспотомь**), а друга је даровница за Хиландар из 1496. коју је саставио Ђорђе, а писао Јован (**Гѥоргіемь и Іоанномъ, прьвымъ съставленъ вторымъ рѹкописателенъ**). Ђ. Сп. Радојичић се врло похвално изразио о литерарним склоностима младог деспота, што је дало повода његовом закључку да је Ђорђе писац тропара посвећеног слепом Стефану, који је највероватније написан у Фурланији1484–1485. године, тј. у време настанка култа овог свеца.[3]

Млади деспот потписао се као *Георгије деспот, милошћу Божјом господар Срба*. Овакав потпис упадљиво се разликује од начина

---

[2] Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*, 255.

[3] Ђ. Сп. Радојчић, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу (од XV до XVIII века)*, Годишњак ФФ у Београду 2 (1957) 246-247.

на који се потписивао Вук Гргуревић – *деспот Вук*, као и од потписа самог Ђорђа у доцнијим повељама где су он и његов брат редовно наведени као *деспот Георгије* и *деспот Јован*. Форма **гωсподарь Срблемь** подсећа на интитулацију Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића која у основи гласи *Аз иже в Христа Бога благочестивоју вероју и по милости Божјој* ***господин Србљем***[4], што показује да је младом Ђорђу већ у тренутку примања титуларног деспотства стало до тога да се представи као легитимни наследник српске владарске породице и њеног деспотског достојанства.

Повеља је датована према традицијама српске средњовековне канцеларије годином од стварања света 6994, што одговара 1486. години хришћанске ере, дана 20. марта у Купинику.

Позивање на *свете ктиторе Симеона и Саву* било је од великог значаја. То показује да су браћа од самог почетка имала јасну идеју о стварању својеврсне владарске идеологије прилагођене околностима у којима су се обрели по доласку у Угарску. Од тог времена наглашавање не само духовне већ и крвне везе са Стефаном Немањом и Савом Немањићем, творцима српске средњовековне државе и цркве, постаће константа у аренгама њихових повеља. Исто тако, у житијима деспота Стефана и архиепископа Максима наглашено је да су они потомци деспота Ђурђа, који је *од корена блаженог Симеона Немање самодршца српског*. Последњи Бранковићи су на тај начин желели да истакну континуитет свог, у основи титуларног деспотства, са државом Немањића. Свој положај схватали су као прилику да на територији туђег краљевства поврате барем нешто од духовног наслеђа изгубљеног у току стогодишњих ратова са Турцима. Један од важних момената у оживљавању традиције било је управо успостављање веза са светогорским манастирима, пре свега са Хиландаром, у чему су потомци деспота Ђурђа следили пример некадашњих српских владара.[5] Десетак година после прве, Ђорђе и Јован су са мајком Ангелином 3. новембра 1495. издали нову повељу, којом су се обавезали да манастиру Светог Павла годишње

---

[4] А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995, 48 са старијом литературом; О владарским титулама *господин* и *господар* и разликама међу њима видети Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Београд 2001, 104–124.

[5] С. Ћирковић, *Моравска Србија у историји српског народа*, у: Моравска школа и њено доба. Зборник радова са научног скупа одржаног у Ресави 1968. године, Београд 1972, 101–109.

дарују 500 дуката.[6] Већ наредне 1496. године уследила је друга повеља за Хиландар у којој је обећан дар од хиљаду златника годишње.[7] После Ђорђевог монашења и одрицања од деспотске титуле, нови деспот Јован Бранковић је са мајком Ангелином 23. јула 1499. године издао повељу Есфигмену у којој су њих двоје обећали да ће манастир помагати колико то буде у њиховој моћи.[8] Све три повеље написане су у Купинику где се налазио Ђорђев и Јованов двор. Конкретан повод за настанак сваке од њих био је долазак светогорских стараца у Купиник. Последњу у низу ових повеља издала је Јелена Јакшић, удовица деспота Јована, 11. јуна 1503. године у Будиму. У питању је даровница којом се деспотица обавезала да са 100 дуката годишње помаже манастир Хиландар.[9]

Просопографски подаци

Стефан Бранковић, *249* (страна), 15 (ред у издању) – трећи син деспота Ђурђа Бранковића и Јерине Кантакузин, рођен око 1421. године. У раздобљу 1435–1444. боравио је на двору Мурата II као талац, где је 8. маја 1441. заједно са старијим братом Гргуром ослепљен у знак одмазде због Ђурђевог учешћа у рату против султана. По окончању Дуге војне вратио се у Србију. После смрти брата Лазара у јануару 1458. године постао је члан регенства заједно са Лазаревом удовицом Јеленом Палеолог и Михаилом Анђеловићем. У договору са Јеленом победио је протурску странку коју је предводио Михаило Анђеловић и самостално преузео власт у Смедереву током априла и маја 1458. носећи титулу деспота. После удаје Лазареве кћери Јелаче за Стефана Томашевића, наследника босанског престола, ојачао је положај проугарске странке и деспотице Јелене, тако да је слепи Стефан био принуђен да 8. априла 1459. напусти Смедерево. По одласку из отаџбине, једно време је боравио код сестре Кантакузине, грофице цељске, потом у Италији и Албанији где се оженио Ангелином. Средином 60-их са породицом се трајно настанио у фурланском Белграду. Остатак живота провео је у великој беди и понижењу. Умро је 9. октобра 1477. године. Првобитно је био сахрањен у својој цркви у Белграду.

---

[6] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 539–541; С. Новаковић, *Законски споменици*, 533.
[7] К. Невострујев, *Три хрисовуље у Хиландару*, Гласник СУД 25 (1869) 274-277.
[8] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 542–543; С. Новаковић, *Законски споменици* 542–543; L. Petit – W. Regel, *Actes D'Esphigmenon,* у: *Actes De L'Athos III*, Византийскій Временникъ, приложеніе къ XII тому, Amsterdam 1967, 45–46.
[9] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 546–548.

Литература: *Кратки живот деспота Стефана Бранковића*, изд. Иларион Руварац, ЛМС 117 (1874) 117–118; M. Kos, *Srbski Brankovići in goriški grofje*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 1–2 (1920) 92–97; Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 194–196; И. Божић, *Белешке о Бранковићима (1460–1480)*, Зборник ФФ у Београду 13–1 (1976) 103–122; *ИСН* II, 303–313 (М. Спремић), 373–389 (С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.

Ђорђе Бранковић, *249*, 18, 28 – старији син слепог Стефана и Ангелине, рођен у Фурланији. Угарски краљ Матија Корвин доделио му је 1486. године титулу српског деспота. Од тог времена његов живот и делатност били су везани за Угарску. У другој половини 1497. или у току наредне 1498. године Ђорђе је примио монашки постриг, те се од тада у изворима помиње као монах Максим. У новембру 1501. за време угарско-турског рата боравио је у дипломатској мисији у Млецима. После удаје Јованове удовице Јелене Јакшић за Иваниша Бериславића 1504. године напустио је Купиник заједно са мајком Ангелином. У периоду 1512–1516. подигао је манастир Крушедол у коме су касније почивале мошти последњих Бранковића. После 1505. помиње се најпре као влашки, а од 1513. и као београдски митрополит. Умро је 18. јануара 1516. године.

Јован Бранковић, *249*, 18– млађи син слепог Стефана и Ангелине, брат Ђорђев. Први пут је поменут са титулом деспота у исправи од 27. априла 1495. године, тј. у време док му је брат Ђорђе још увек био мирјанин и носио деспотску титулу. После Ђорђевог повлачења из световног живота Јован је остао једини српски деспот у јужној Угарској. Био је ожењен Јеленом Јакшић са којом је имао две кћери – Мару која се касније удала за Фердинанда Франкопана и Јелену, будућу супругу молдавског војводе Петра Рареша. Прославио се као храбар ратник, посебно у време рата против Турске који је избио 1501. године. У току војних операција у Босни деспот Јован се разболео, тако да је убрзо по повратку са ратишта умро од грознице 10. децембра 1502. године.

Ангелина Бранковић, *249*, 18 – кћи албанског великаша Аријанита Комнина, господара елбасанског краја, и Марије Мусаки, кћери Андрије III. Ангелина се за слепог Стефана удала у новембру 1460. године. Са мужем је делила сва искушења живота у туђини све до његове смрти 1477. Поред Ђорђа и Јована са Стефаном је имала и кћер Марију, која се удала за монфератског грофа Бонифација V, али је умрла

врло млада већ 1495. године. У Угарској је Ангелина живела на двору својих синова у Купинику. После Јованове смрти и удаје снахе Јелене за Иваниша Бериславића, она се са Максимом склонила у Влашку под заштиту војводе Јована Радула. Након његове смрти 1507. године Ангелина и Максим су се вратили у Срем, где је деспотица и сама примила монашки постриг. Током 1509. у више наврата лично се обраћала московском великом кнезу Василију III тражећи помоћ за подизање манастира у који је желела да положи мошти супруга Стефана и сина Јована. Умрла је четири године након Максимове смрти 30. јула 1520.

Литература: *Живот архиепископа Максима*, изд. А. Вукомановић, Гласник ДСС 11 (1859) 125–129; *Житије деспотице Ангелине*, изд. Д. Руварац, Српски Сион 15 (1905) 552–553; F. Miklosich, *Marija kći Angelinina i Konstantin Arijanit*, Rad JAZU 12 (1870) 1–9; С. Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и у народном певању*, Нови Сад 1886; А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)*, Нови Сад 1929, 29–45; И. Руварац, *О роду деспотице србске Анђелине и срећи Деспине Марије*, Зборник Илариона Руварца I, Београд 1934, 36–40; Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 330–414; Ђ. Сп. Радојичић, *Хагиолошки прилози о последњим Бранковићима*, Гласник ИД НС 12 (1939) 285–312; Ј. Радонић, *Наши деспоти током векова*, Глас САН 219 (1956) 11–17; Б. Ферјанчић, *Деспоти* 199–201; D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975) 5–47; *ИСН* II, 445–478 (С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 552–559; N. Lemajić, *Srpski narodni prvaci, glavari i starešine posle propasti srednjovekovnih država*, Novi Sad 1999; *Српски биографски речник* I, Нови Сад 2004, s. v. Ангелина (Ангелија, Анђелина, Angela) (С. Ћирковић); Бранковић, Јован (М. Спремић)

Топографски подаци

Купиник, *249*, 30 – Први пут је поменут као краљевски град 1388. године. У време Стефана Лазаревића, краљ Жигмунд Луксембуршки га је доделио деспотовом челнику Радичу. Године 1451. Купиник је поменут као део мираза Ђурђеве унуке Јелисавете у склопу преговора око њене удаје за Матију Корвина, сина угарског губернатора Јована Хуњадија. Матија Корвин је Вуку Гргуревићу доделио Купиник заједно са још неким поседима, као што су Беркасово, Ириг, Бела Стена, Тетушевина, Комогојно и Градиса. У време последњих Бранковића Купиник се налазио у њиховом поседу. Када се Јелена Јакшић, удовица

Јована Бранковића, удала за хрватског великаша Иваниша Бериславића град је и даље остао у поседу титуларних деспота. Тако је било све до турског напада 1521. године. Деспотица Јелена и њен син деспот Стефан Бериславић побегли су из Купиника пред налетом турске војске, која је град заузела у време између пада Шапца (10. јул) и Београда (29. август). Данас су то рушевине у селу Купинову на потезу између велике окуке реке Саве (тзв. Купински кут) и Обедске баре.

Литература: Р. Шмит – Ђ. Бошковић, *Средњовековни градови у Војводини*, Војводина I, Нови Сад 1939, 301–329.

ПРИЛОЗИ СРПСКОМ ДИПЛОМАТАРУ

Стари српски архив, књ. 5, стр. 243–276

Оригинални научни рад
УДК 930.253:271.222(497.11)(497.16)–523.6
091=163.41"12/14"

Ђорђе Бубало

СРЕДЊОВЕКОВНИ АРХИВ МАНАСТИРА ВРАЊИНЕ (ПРИЛОГ РЕКОНСТРУКЦИЈИ)

Апстракт
Објављује се каталошки преглед сачуваних или познатих исправа (свега 17) које су сачињавале део средњовековног архива манастира Врањине. Каталог је састављен на основу издања аката и обавештења у литератури, а предложена решења о ауторству, времену издавања или традицији докумената заснивају се највећим делом на елементима садржаја. Рубрика за сваку повељу обухвата регест, податке о примерцима, преглед издања, превода и литературе и коментар о најважнијим или спорним питањима.

Још од времена када је Иларион Руварац на широкој основи и са пуно жара расправљао о аутентичности повеље архиепископа Саве I манастиру Врањини (1232/33),[1] на читаву средњовековну врањинску архиву, у виду у ком је доспела до модерног времена, гледало се са сумњичавошћу. Подаци из повеља узимани су са опрезом уз вајкање, које је постало готово опште место, о њиховој спорној аутентичности. Чини се да је тако лош глас, који их прати све до данас, и неоправдан и неутемељен на свеобухватној анализи читавог врањинског комплекса. Нису, бојим се, у том погледу дала задовољавајуће резултате ни истраживања Божидара Шекуларца,[2] тим пре што га је његова вера у ове исправе одвела у другу крајност. Додатну невољу створила је околност да су се претпоставке и закључци о дипломатичкој природи врањинских повеља, које су изнели још Руварац, Јиречек, Станојевић и Дучић,[3] понављали с доста уопштеним

[1] И. Руварац, *Камичци – прилошци за други зетски дом II. Манастир св. Николе на Врањини у скадарском блату*, Просвјета 2, Цетиње 1893, 530–540, 645–657.
[2] Б. Шекуларац, *Врањинске повеље XIII–XV вијек*, Титоград 1984; исти, *Дукљанско-зетске повеље*, Титоград 1987.
[3] K. Jireček, *Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskome manastiru sv. Arhangjela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479)*, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 527–542; С. Станојевић, *Студије о српској дипломати-*

запажањима, често и приписивањем могућих побуда фалсификовања Душановој одлуци о поклону Врањине Јерусалимском манастиру (видети № 10), иако се она може приписати једино прављењу фалсификата Савине повеље. Међу врањинским повељама одиста има сумњивих, нејасних и противречних појединости, текстова интерполисаних или искварених доцнијим преписивањем, али то није довољно да се олако баци сумња или чак одбаци читава средњовековна заоставштина једног манастира.

У ретким случајевима када модерни истраживачи имају срећу да се сусретну са сразмерно добро очуваним средњовековним архивима манастира, утврђивање чињеница о оригиналности, аутентичности и веродостојности садржаја сачуваних примерака подразумева детаљну анализу читавог комплекса повеља. При томе је неопходно дати оцену спољашњих и унутрашњих одлика сваког акта, међусобне зависности, традиције исправа сачуваних у више од једног примерка, доцнијих прерада итд. Овако захтеван, али плодоносан труд био је могућ још од средине XIX века, када је средњовековна врањинска архива, у оригиналима, преписима или прерадама, сабрана на цетињском двору, постала доступна научној јавности посредством појединачних издања, описа и обавештења. Није познато када су врањинска документа доспела на Цетиње. Веровању да је бар један део пребачен почетком осамдесетих година XV века заједно са зетском митрополитском столицом, која је наводно једно време била смештена у манастиру Врањини, супротставља се изражена, и рекао бих оправдана, сумња у погледу претпоставке да је Врањина у раздобљу 1452–1483/4. била седиште зетског митрополита.[4] Сигурно је да се премештање дела архиве може довести у везу са заузимањем и спаљивањем манастира од стране скадарског санџак-бега Осман-паше 1843.[5]

У сваком случају, истраживачи који су боравили на Цетињу имали су прилике да користе појединачна акта, тзв. Зборник монаха Гаврила, својеврстан врањински картулар[6] и изводе у Цетињском

ци XXV. О фалсификованим повељама, Глас СКА 169 (1935) 32–34; Н. Дучић, *Врањина у Зети и крисовуље на Цетињу*, ГСУД 27 (1870) 164–192 (= *Књижевни радови* I, Београд 1891 са незнатним изменама).

[4] М. Јанковић, *Саборне цркве Зетске епископије и митрополије у средњем веку*, ИЧ 31 (1984) 202.

[5] Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 10; *ИСН* V–1, 192 (Ј. Милићевић). Занимљиво је да на Цетињу није пронађен ниједан врањински акт из турског доба.

[6] Врањински монах Гаврило завршио је 9. јуна 1721. зборник у који су преписане све повеље Врањинског манастира до 1469. године (заправо до 1527. узимајући у обзир

љетопису.[7] Већ 1858. Франц Миклошич објављује пет до тада непознатих врањинских аката, што према сопственим преписима, што према онима које му је послао Његош,[8] Нићифор Дучић описао је 1870. све врањинске повеље које је нашао у цетињској ризници, а Иван Јастребов издао 1877. необјављене акте према преписима у Гавриловом зборнику. Најзад, неколико аката или верзија, који су промакли ранијим истраживачима, објавио је крајем XIX века Павле Ровински у ширим или краћим изводима. Међутим, погодности које су у то време постојале да се обради читав врањински комплекс или да се бар публикују сви сачувани документи нису ни изблиза искоришћене. Дучић се, рецимо, ограничио на опис докумената пропустивши да изда оне необјављене. Јастребов, пак, нити је описао садржај Гаврилова зборника нити га је у целости издао. Такви пропусти кажњени су доцније ненадокнадивим губицима. Добар део врањинске архиве, укључујући и Гаврилов зборник, нестао је, највише у Првом светском рату. Примерци који су опстали до данас страдали су од влаге у значајној мери будући да су са црногорском државном архивом били у лименим сандуцима закопани у земљу почетком 1918. и тамо остали све до 1923. године.[9] Међу тим иструлелим остацима, који се данас чувају у Цетињском музеју, има и аката које је Дучић само описао. Њихово издање трајно је онемогућено. Трачак наде лежи у могућности да се у заоставштини Дучића или Ровинског нађу целовити преписи ових аката.

једну пресуду из времена Скендер-бега Црнојевића која се наслања на текст повеље његовог оца Ивана из 1469; видети № 14). Овај зборник нестао је вероватно у I светском рату. Његову садржину могуће је само делимично реконструисати –Јастребов је објавио осам докумената и поменуо два, а још два су позната преко Ровинског (видети списак скраћеница). Иако Гаврилов зборник није у целости искоришћен и вреднован, неке од врањинских повеља, стицајем околности, познате су и користе се и данас у науци искључиво на основу његових преписа.

[7] Зборник мешовитог садржаја насловљен у оригиналу *Крусовољ Иван-бега Црноевића*, настао средином XVIII века. У њега су, поред осталог, без доследног начела, унете у целости или у изводима исправе о границама и граничним споровима Цетињског манастира или читаве Црне Горе.

[8] О преписима врањинских повеља који су према Његошевој заповести начињени и послати Миклошичу видети Ђ. Бубало, *О преписима повеље краља Уроша храму Светог Николе у Хвосну (1276/1277). Прилог познавању настанка збирке Monumenta Serbica Франца Миклошича*, ССА 3 (2004) 172, нап. 13.

[9] П. Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе*, s. l. et a., 24–42; Ј. Р. Бојовић, *Документи о проналаску закопане архиве и црквених ствари у Цетињу 1923.*, ИЗ 66, св. 1–4 (1993) 175–200.

Попис сачуваних или познатих исправа које су сачињавале део средњовековног архива манастира Врањине састављен је на основу издања и обавештења у литератури. Предложена решења о ауторству, времену издавања или традицији докумената заснивају се највећим делом на елементима садржаја. Непосредан увид у примерке који се чувају на Цетињу могао би донети нешто нових података, пре свега у вези с питањима оригиналности сачуваних примерака, али је њихово стање у толикој мери лоше да је тешко очекивати знатније унапређење наших знања. Преглед средњовековних врањинских аката употпуњен је драгоценим, али у науци готово потпуно занемареним материјалима које је обелоданио Ровински. Ризница Ровинског омогућила је да се обогати средњовековни фонд врањинских аката и допуне знања о неким од раније познатим исправама. Познате или сачуване врањинске повеље представљају највећи и свакако најзначајнији део средњовековног архива овог манастира. Чине га претежно владарске повеље; разумљиво, јер су њима утврђиване основне повластице и имовинска права манастира. Сигурно је да су у Врањину као доказ о правима стизале и властеоске и приватне исправе, али су оне данас готово у целости изгубљене. У попис врањинских аката укључена је и повеља цара Стефана Душана о преношењу права на коришћење Стонског дохотка на манастир Св. арханђела у Јерусалиму, јер садржи и одредбу о потчињавању Врањине новоме кориснику.

Код Дучића и Шекуларца, комплексом врањинских повеља обухваћена су, првенствено зато јер су чувани на Цетињу заједно са осталим врањинским повељама, и два документа која са Врањином немају непосредне везе: ћирилски препис фалсификоване повеље цара Стефана Душана Котору из 1351.[10] и два примерка повеље Балше III о поклону гувна соли у Грбљу Богородичиној цркви на острву Морачнику из 1417. године.[11] Ова друга могла се посредно довести у везу са Врањи-

[10] F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 149–152, № CXXX; Н. Дучић, *Врањина*, 189–190 (= *Књижевни радови* I, 155–156); Б. Шекуларац, *Каснији препис фалсификоване повеље цара Душана Которској општини о поклону Грбља и манастира Св. Арханђела Михаила на Превлаци*, ИЗ 54, св. 3–4 (1981) 57–70; исти, *Врањинске повеље*, 83–98; уп. Ђ. Бубало, *нав. дело*, 173–174.

[11] У Цетињском музеју чувају се два примерка ове повеље, оба са знатним оштећењима: бр. 3, са готово у целости очуваним потписом и формулом датума, и бр. 4 , којем је доњи крај већим делом пропао, а с њим и потпис – Н. Дучић, *Врањина*, 190–191, № 8–9 (= *Књижевни радови* I, 156–157, № 9–10); Љ. Стојановић, *Повеља Балше Ђурђевића (III)*, Прилози КЈИФ 11, св. 1–2 (1931) 57–58; Б. Шекуларац, *Двије повеље у архиву манастира Св. Николе Врањинског*, Гласник Одјељења

ном као седиштем митрополита будући да се према једној одредби десети део поклоњене соли имао уступити манастиру Пречисте Крајинске, седишту зетских митрополита. Премештањем столице митрополита из Пречисте у Врањину прешла би и ова исправа новом власнику, али, како сам већ нагласио, у изворима нема никаквих вести о томе да је зетски митрополит столовао у Врањини пре но што је саграђен манастир на Цетињу. Из наведених разлога ова два акта нису обухваћена пописом. На исти начин поступио сам и у случају фалсификоване повеље Ивана Црнојевића којом одређује границе своје државе према млетачким поседима у области Котора и Будве (1. септембар 1481 – 31. август 1482).[12] Иако се према једном делу садржаја, у којем се приповеда о томе да је Иван Црнојевић, дошавши у Црмницу са својом најближом властелом, потврдио поседе манастиру Врањини и приложио нове, исправа може довести у везу с манастиром као дестинатаром, сачувани примерци и текст документа снажно говоре у прилог тврдњи да је реч о позном фалсификату насталом вероватно у време турске доминације, невезано за интересе манастира Врањине, када гранични спорови с Млечанима готово да постају део свакодневице.

Рубрика за сваку повељу обухвата регест, податке о примерцима, преглед издања, превода и литературе и коментар о најважнијим или спорним питањима.

1. Архиепископ Сава Немањић, будући да је зетски епископ Иларион подигао манастир Св. Николе на острву Врањини у Скадарском језеру и предавши га под власт архиепископа изузео из своје надлежности, утврђује непосредну потчињеност манастира архиепископу, поклања му поседе у жичкој метохији у Плавници и установљава пун економски имунитет властелинства (1. септембар 1232 – 31. август 1233).

Познатa су три примерка ове повеље, од којих је, стицајем околности, само један употребљен за издање текста:

умјетности ЦАНУ 4 (1982) 152–156; исти, *Врањинске повеље*, 103–108; исти, *Дукљанско-зетске повеље*, 141–147.

[12] М. Драговић, *Крусовољ књаза и господара црногорскога Ивана Црнојевића*, Цетиње 1885, 7–10 (првобитно објављено: *Границе црногорске, државне и црквене, које утврди господар црногорски Иван Црнојевић и друге границе по „Крусовољу“ цетињскоме*, Црногорка 44 (1884) 265–267; 45 (1884) 374–376; 2 (1885) 9–11); *Цетињски љетопис*, приредио и предговор написао Н. С. Мартиновић, Цетиње 1962, 39–40; Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 189–197; Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива (из оставине Вука Стеф. Караџића)*, Библиографски вјесник 26, св. 3 (1997), 62–63, № 1. Уп. *ИЦГ* 2/2, 329–330, нап. 13, 333–337.

а) Препис приписан Радичу Стјеповом. Посредством преписа Филипа Вуковића (Данила Кокотовића), Његошевог секретара искористио га је Ф. Миклошич за издање у *Monumenta Serbica*. Писар исправе је именован Радичем Стјеповим према Даничићевом читању и делимичној реконструкцији његовог имена, исписаног тајнописом,[13] а идентификација са извесним Радом Стјеповим, кога у свом опису Скадарског санџака из 1614. помиње Маријан Болица као старешину села Грабовца у Љешкопољу,[14] определила је време настанка преписа у прву четврт XVII века или чак саму годину издавања Боличиног списа. Ови подаци су узимани и коришћени у литератури као готове чињенице, па се често могу срести самоуверене тврдње да је препис дело Радича Стјепова из 1614. године, као да су подаци о писару и времену преписивања недвосмислено доступни из белешке преписивача. Ако је тачна тврдња Миклошича, мада не знамо шта јој је извор, да је препис црногорског владике урађен са једног старог преписа, онда се за овај примерак једино може тврдити да је препис, али чији и из којег времена то се из белешке писара, у облику у којем је сачувана, не да докучити. Колико је заправо непоуздана основа на којој се темељи тобожње име преписивача види се из чињенице да неколико словних знакова недостаје а да они који су прочитани разрешавањем дају к…повáрадхча. Нажалост, већ 1870, када је Н. Дучић прегледао и пописивао врањинске повеље,[15] овог примерка није било на Цетињу.

б) Препис у зборнику монаха Гаврила; о његовом постојању дознајемо само на основу кратке белешке Јастребова.[16] Овај примерак није доспео да буде искоришћен за потребе идеалне реконструкције текста будући да је Гаврилов зборник изгубљен.

в) Препис у Архиву САНУ, Стара збирка, бр. 409/1. Пергамент трапезоидног облика, дужине 430 mm, ширине од 190 mm при врху до 240 mm на доњем крају, залепљен је ради чувања на тврду картонску подлогу. Мастило је готово сасвим избледело; видљиво је само неколико речи и слова, према којима се писмо може одредити као брзопис XVI или XVII века. Боље су очувани иницијали и речи исписане црве-

---

[13] Ђ. Даничић, *Тајна буквица у старим рукописима*, Гласник ДСС 11 (1859) 177.

[14] S. Ljubić, *Marijana Bolice Kotoranina Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614*, Starine 12 (1880).

[15] Н. Дучић, *Врањина*, 167, нап. 1 (= *Књижевни радови* I, 135, нап. 1).

[16] И. Јастребов, *Препис хрисовуља на Цетињу о манастиру Св. Николе на Врањини*, ГСУД 47 (1879) 221 (= *Податци за историју српске цркве. Из путничког записника*, Београд 1879, 214).

ним мастилом. Потпис одговара оном из Миклошичева издања, али две појединости указују недвосмислено на то да академијин примерак није исти са оним приписаним Радичу Стјеповом. Нема никаквих трагова потписа писара испод свечаног потписа, а од интитулације *Сава архиепископ српске земље* (према издању Миклошича) овде се јасно уочава почетак, исписан крупнијим писменима, црвеним мастилом – **сава а҃** (*Сава први...*). Друштву српске словесности поклонио га је Никола Мусулин крајем 1862.[17]

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 17–19, № XXII (примерак а, према препису Његошевом); Ст. Новаковић, *Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога*, Београд 1904[3] (= Изабрана дела, књ 14. приредио Т. Јовановић, Завод за уџбенике и наставна средства Београд 2000), 404–406 (према *Monumenta Serbica*); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 576–577 (извод према *Monumenta Serbica*); В. Ћоровић, *Списи Св. Саве*, Дела старих српских писаца, књига I, Зборник ИЈК Прво одељење, Споменици на српском језику, књига XVII, Београд – Ср. Карловци 1928, 197–198 (према *Monumenta Serbica* укључујући и реконструкције Калужњацког; коментар на стр. XXXVII–XL); В. Мошин, *Повеља Светог Саве манастиру Светог Николе у Врањини*, Свети Сава. Споменица поводом осамстогодишњице рођења 1175–1975, Београд 1977, 79–116 (покушај идеалне реконструкције текста на основу Миклошичевог и Ћоровићевог издања и исправки и допуна које је предложио Калужњацки; преглед ранијих мишљења о аутентичности повеље; детаљне напомене уз реконструкцију текста; навођење варијаната у ранијим издањима; анализа повеље у циљу одбране њене аутентичности; екскурс о првом зетском епископу Илариону; аутор, зачудо, није знао за примерак у Архиву САНУ); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 56–61 (фототипија издања у *Monumenta Serbica*; коментар).

Литература: E. Kalužniacki, *Zur Textkritik der altserbischen Urkunden*, AfSlPh 13 (1891) 80–82; И. Руварац, *Камичци*, 530–540, 645–657; *Acta Albaniae* I, 51–52, № 166; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 32–33; Г. Шкриванић, *Властелинство Св. Николе Врањинског*, ИЗ 16 (1959) 39–40; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 23–31.

[17] Архив САНУ, Друштво српске словесности, 1863/5 (Н. Мусулин Друштву, Велико Градиште 20. децембар 1862); 1863/12 (Н. Мусулин Друштву, Велико Градиште, 20. фебруар 1863 – распитује се је ли ДСС добило повељу).

Коментар: Мишљења о аутентичности ове повеље обележена су двема крајностима – оглашавањем за неспорни фалсификат, чиме је И. Руварац започео дискусију о овом питању, и потпуном вером у аутентичност акта и његову садржину, Мошиновим прилогом полемици, који је стекао значајну мада не и неподељену подршку. Имајући у виду композицију и садржину повеље, склон сам да дам предност Руварчевој критичности, али не и свим његовим аргументима. Композиција делује незграпно, са слабо повезаним елементима и оним који се понављају, с уочљивим хибридом короборације и промулгације, који се налази усред диспозиције (*писах и подписах да јест ва уведеније всем*); све то намеће утисак, који је и Руварац имао, да је текст који је до нас дошао састављен од делова најмање два документа и интерполација. Од елемената садржаја највећу подозривост изазива податак о потчињавању манастира непосредној архиепископовој власти. Из расположивих доцнијих вести о манастиру нема ниједне која би потврдила овакав положај манастира. Повеље краља Владислава и краљице Јелене Св. Николи Врањинском (видети № 2 и 3) говоре о труду зетског епископа Илариона око подизања манастира, о архиепископу Сави и краљу Стефану Првовенчаном као његовим штедрим приложницима, али нема ни наговештаја о томе да је манастир изузет испод власти зетског епископа.

Руварац је, чини ми се с правом, указао на то да време и мотиве прављења овог фалсификата треба везати за одлуку цара Душана из 1350. којом је право коришћења Стонског дохотка пренео на Јерусалимски манастир и при томе му потчинио као метох манастир Врањину (видети № 10). Изгледа да је царева одлука о припајању Врањине Арханђеловом манастиру у Јерусалиму била кратког века или није ни заживела (за разлику од преношења Стонског дохотка), али у прилог веровању да је таква одлука постојала снажно говори чињеница да се један од преписа те Душанове повеље налази у картулару дубровачког српског канцелара Никше Звијездића, у који су већим делом преписане оригиналне најзначајније исправе суседних владара издате Дубровнику. Мошин се, напротив, негирајући веродостојност Душанове одлуке, позивао на један непотписани препис ове исправе у Дубровнику, датиран 1348. годином – одиста сумњив али не и једини. Врањинци су, по свој прилици, сазнавши за Душанове намере, саставили фалсификат с намером да, представљајући свој манастир као непосредну јурисдикцију поглавара српске цркве, и то по вољи првог српског архиепископа,

осујете губитак слободе. Ако је судити према чињеници да, осим једног посредног податка из 1355, нема потврде о потчињености Врањине Јерусалимском манастиру, они су у томе и успели. Но, чињеница да се из повеља краља Владислава и краљице Јелене, веродостојнога садржаја, јасно види да су архиепископ Сава и краљ Стефан обдарили манастир показује да фалсификат вероватно није био пука измишљотина. Могуће је да је након оснивања краљ Стефан Првовенчани издао свечану даровницу коју је, посебном исправом или на истом комаду пергамента, потврдио и црквени поглавар, попут примера који су познати из доцније праксе.[18] Ту или те повеље монаси Врањине прерадили су средином XIV века уздајући се „у помоћ" првог српског архиепископа.

Локална властела ометала је посед манастира у селу Плавници, па је на интервенцију господина Ивана Црнојевића манастир наново утврђен у пуном власништву над поседом у обиму одређеном повељом светог Саве (*село Плавница приложено светим архиепискупом богоносним оцем Савоју*). У исправи коју је поводом тог и других ометања врањинског поседа издао Иван Црнојевић 23. новембра 1468. (видети № 16) наводе се међе Плавнице према Савиној повељи, са ситнијим разликама. Из Иванове повеље опис међа преписан је и у Цетињски љетопис, у одељак *Хрисоволи господина Ивана Црнојевића за међе Врањинске*, пододељак *Међе Светаго Николи у Зету*, али је после њега уписан још један опис међа села Плавнице који није познат према старијим документима; вероватно је из времена када је писан Љетопис.[19]

2. Краљ Стефан Владислав прилаже манастиру Врањини неколико села – Годиње с реком, Комарно с катунима, Медвеђу главу и Крушевице – и утврђује пун имунитет манастира (1. септембар 1241 – 31. август 1242).

Оригинал се чувао у Цетињском манастиру. Страдао је вероватно у Првом светском рату.

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 25–27, № XXXII (према препису оригинала начињеног руком Филипа Вуковића, Његошевог секретара); V. Bogišić, *Pisani zakoni na slovenskom jugu I. Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću i samostalnim državam*, Zagreb 1872, 28

[18] Уп. Д. Синдик, *Повеље српских патријараха Саве, Спиридона и Никодима*, ХЗ 9 (1997) 100.
[19] Д. Вуксан, *Неколико докумената махом из епохе Црнојевића I*, Записи 22, св. 2 (1939), 121, № 6; *Цетињски љетопис*, 42а; Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива*, 67.

(извод према *Monumenta Serbica*); Ф. Радичевић, *Старине. Стефан Владислав дарива неке земље манастиру Врањини*, Просвјета 2, св. 9–10, Цетиње 1890, 319–320 (према оригиналу који је 1862. нашао у подруму Цетињског манастира); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 577–578 (извод према *Monumenta Serbica*); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 61–66 (фототипија издања у *Monumenta Serbica*; коментар).

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 187, № 1 (= *Књижевни радови* I, 152); *Acta Albaniae* I, 53, № 172; С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 33–34; Г. Шкриванић, *Властелинство*, 40–41; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 33–38.

Коментар: Број и називи села која су повељом поклоњена наводе се у литератури према Миклошичевом издању. Управо у одељку диспозиције преписивач, Филип Вуковић (Данило Кокотовић) није успео да у целости прочита текст, те су неки топоними изостали, а неки замагљени погрешним спајањем словних група и коришћењем великог слова у издању. У историографским радовима су, према томе, навођени подаци о поклону Годиња с реком, Гуглаве и Крушевица. Остало је, међутим, незапажено да је Павле Ровински у свом капиталном делу о Црној Гори саопштио податке о садржини ове повеље, уз краће изводе према непосредном увиду у оригинал. Код Ровинског стоји да краљ Владислав „дарује села Годиње које се налази скоро на самом крају језера, Комарно у брдима према сјеверу са катунима и, исто тамо, Крушевицу и Међеђу Главу“.[20] Дакле, одломак у *Monumenta Serbica* **и даю село То…моу Николѣ…..и сь… оуньныимь им..дьвѣ Гоуглавоу и Кроушевице** ваљало би реконструисати: **и даю село [све]томоу Николѣ [Комарьно] и сь [к(а)т]оуньныимь и М[е]дьвѣгоу Главоу и Кроушевице**.

3. Краљица Јелена, по примеру својих предака који су обдарили манастир Врањину, архиепископа Саве и краљева Стефана и Владислава, прилаже манастиру, видевши да је „убого његово место људми“, десетину људи, и Маршеновиће и Крњице да буду коњуси, затим 100 перпера годишње од Светог Срђа и пчелињак у Крушевици (1276–1306).

Оригинал је изгубљен. Текст је познат према препису у зборнику монаха Гаврила.

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 222–224, № 1 = *Подаци*, 215–216 (према препису у Гавриловом зборнику); П. Ровински,

---

[20] П. Ровински, *Черногория в ея прошлом и настоящем* II/1, Санктпетербург 1897, 34 (= *Црна Гора у прошлости и садашњости* I, Цетиње – Сремски Карловци 1993, 43.

Черногория II/1, 34 = *Црна Гора* II, 43–44 (извод према препису у Гавриловом зборнику); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 578–579 (извод према Јастребову); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 68–72 (фототипија издања Јастребова; коментар)

Литература: *Acta Albaniae* I, 152, № 511; Г. Шкриванић, *Властелинство*, 41; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 39–43.

Коментар: Датума нема па се време издавања мора омеђити годинама Јеленине управе над Зетом. Према тексту аренге и нарације, рекло би се да се ова повеља ослања на ону краља Владислава истом манастиру (видети № 2).

4. Господин Далмације, Травуније и Захумља Стефан Урош, будући краљ Дечански, са дозволом оца, краља Милутина („превисокаго краља Уроша“), прилаже манастиру Врањини село Орахово (1309–1314).

Оригинал ове повеље није сачуван, нити је њен текст публикован. Сасвим кратак извод, са подацима о ауктору, титули и предмету повеље даје Дучић.

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 187, № 2 (= *Књижевни радови* I, 152–153); *Acta Albaniae* I, 205; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 45–48; исти, *Дукљанско-зетске повеље*, 66–68, 72–73.

Коментар: Ова повеља различито је атрибуирана у стручној литератури, иако, чини ми се, саопштени извадак не оставља довољно места недоумицама. Дучић је држао да је повељу издао Милутин као „пријестелонашљедник“, док је у *Acta Albaniae* приписана младом краљу (sic) Стефану Дечанском. Дучићеву атрибуцију прихвата Шекуларац у студији о врањинским повељама идентификујући неосновано нашу исправу са преписом повеље краља Милутина о поклону села Орахово познатом по потпису *Стефан Урош краљ Богом постављени* (видети № 5–б). Исти аутор у *Дукљанско-зетским повељама* приписује повељу краљу Урошу I, имајући у виду поменути препис Милутинове повеље, а само неколико страница даље, у посебном поглављу, говори о истој повељи држећи се атрибуције и аргументације из *Врањинских повеља*.

Ипак, једино се ауторство које су, готово узгредно, заступали издавачи збирке *Acta Albaniae* (изузимајући титулу, наравно) може бранити чврстим аргументима. Стефан Урош, син превисоког краља Уроша, како ауктор повеље себе означава у интитулацији и диспозицији, могао је бити или Милутин или његов син Стефан. Краљ Урош I у

повељама својих синова и даљих потомака најчешће носи епитет *велики*, нешто ређе *превисоки*, док је овим последњим бивао означен и краљ Милутин (нпр. у дечанским хрисовуљама). Титулу *Господин Далмације, Травуније и Захлмије* могао је носити само онај владарев син, који је господарио овим областима. Синови Уроша I нису од оца добили посебне области на управу, док је Стефан у раздобљу 1309–1314. био намесник Зете и Травуније. Будући да нема доказа да је носио титулу младог краља,[21] титула господин сасвим би одговарала његовом положају. Као краљ, сам Дечански у повељи о поклону села Брчели манастиру Врањини (видети № 7) помиње своје прилоге манастиру *к'да господовах Зетују* и *јеже записах у господстве си, к'да не бех краљем*. Најзад, у повељи краља Милутина о поклону села Лимљани (видети № 6) каже се: *и село Орахово приложи Стефан син краљевства ми са испрошенијем и данијем краљевства ми*.

5. Краљ Стефан Урош II Милутин дарује манастиру Врањини село Орахово, полуждребицу Штитаре, планину Селца, 100 перпера годишње од Св. Срђа, од Црне Горе од Арбанаса Василија с децом; поклоњена имања и људи ослобађају се свих обавеза према владару (1314–1318?).

У науци је познато пет примерака ове повеље, од којих је само на основу једног публикован целовит текст документа:

а) Оригинал(?), веома оштећен, чува се у Архивском одељењу Цетињског музеја, бр. 7; Б. Шекуларац упозорио је да су испод основног текста дописана другом руком још два реда, преко којих је исписан потпис: *Стефан Урош Краљ.*

---

[21] Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара. Прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Сабрана дела књ. 6, Београд 2001, 34–37. У литератури о титулама Дечанског редовно се скреће пажња на једну млетачку листу адреса јужнословенских владара из почетка XIV века, у којој се он уз оца наводи као Stephanus regis Urossi filius, rex Dioclie, Albanie, Chelmie et marittime regionis (S. Ljubić, *Listine* I, 192). Р. Михаљчић, *нав. дело*, 36, с правом је упозорио „да је овде реч о далеком одјеку старе дукљанске краљевске титуле", да је „титула rex....ограничена на мањи део државе краља Милутина" и напокон да „се суштински разликује од титуле *младог краља* која је подразумевала престолонаследника целокупне Српске државе". Титула младог краља свакако не би промакла Дубровчанима, но они Дечанског пре доласка на престо ословљавају само као *сина краља Уроша*. Међутим, Душаново намесниковање у Зети са титулом *младог краља* одразило се непосредно на доследно истицање разлике између rex iuvenis и rex veteranus (*Monumenta Ragusina* V, 202, 203, 301, 303, 305, 306, 311, 314, 315, 324).

б) Препис, можда интерполисан; такође у врло лошем стању у Архивском одељењу Цетињског музеја, бр. 2; потпис: *Стефан Урош краљ Богом постављени*.[22]

в) Препис у зборнику монаха Гаврила; није искључено да је рађен са примерка б. Монах Гаврило није преписивао потписе са својих предложака, али будући да је свој картулар замислио као прегледан зборник с преписима свих докумената који су сведочили о имовинским правима манастира, испред сваког акта ставио је наслов с именом аuктора и, у једном броју случајева, предметом повеље. За означавање аuктора у насловима користио је, чини ми се у неколико примера, текстове потписа. Тако је аuктор наше повеље обележен као *Стефан краљ Богом постављени Урош*, што је највероватније преузето из потписа предлошка (примерак б).[23]

г) Препис из XVIII века; помиње га једино Ровински.[24] У своме делу Ровински је објавио шири извод према примерку који је сматрао оригиналом и дао из овог позног преписа једну варијанту, која се, изузев правописног осавремењивања, поклапа са одговарајућим местом основног текста, а разликује од текста у Гавриловом препису.[25] То би могло упућивати на претпоставку да је препис XVIII века рађен на основу примерка чији текст даје Ровински, али чврсте закључке о традицији није захвално доносити јер данас не можемо проверити у оригиналу и копији како су та места гласила.[26]

[22] Треба имати у виду да Б. Шекуларац у својим радовима није доводио ову повељу у везу с Милутином. У *Врањинским повељама*, стр. 45–48, идентификовао је са повељом младог Стефана Дечанског, намесника Зете, којом поклања село Орахово манастиру Врањини. У *Дукљанско-зетским повељама*, стр. 66–68, приписао је повељу краљу Урошу I и пружио читање фрагмената текста из неколико последњих редова. Прочитани одломци подударају се од речи до речи са оригиналом, осим што је материјална санкција подигнута са триста на петсто перпера (ако је читање исправно, разуме се).

[23] Слично томе, краљица Јелена означена је као *Јелена Божијеју помоштију краљица српска*, вероватно по узору на потпис, без интервенција у реду речи.

[24] П. Ровински, *Черногория* II/1, 35, 36 (= *Црна Гора у прошлости и садашњости* II, Цетиње – Сремски Карловци 1994, 44, нап. 13, и 45, нап. 14).

[25] Оригинал, према Ровинском: **оу Кошоуте корита, ѡдь Кьтоуньна оу границоу оу Кьтоуньскоу** (П. Ровински, *Черногория* II/1, 36 =*Црна Гора* II, 45); препис XVIII века: **у Кошуће корито, од катуна у границу катунску** (П. Ровински, *Черногория* II/1, 36, у напомени =*Црна Гора* II, 45, нап. 14); Гаврилов зборник: **ȣ катȣнъ оть катуна оу граніцȣ катунскȣ** (И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 225 = *Подаци*, 218).

[26] Уз своје издање Ровински наводи податак о два стара примерка повеље, један сматра оригиналом и из њега саопштава текст, а други копијом, судећи по дописивању и исправкама. Изгледа да је ствар била управо обрнута. Примерак **а**, са потписом *Сте-*

д) Извод који садржи опис међа Штитара и Селца, преписан, с незнатним изменама у Цетињски љетопис, fol. 42–42a, под насловима *И се међе ораховске и планинске* и *међе светаго Николе за планину*, а у оквиру одељка *Хрисоволи господина Ивана Црнојевића за међе Врањинске*. Варијанта наведена у нап. 25 гласи у овом препису: **ꙋ кошꙋѣкѥ корито ѡт кт8ина 8 граніц8 кт8нск8**.[27] Према стилизацији варијанте, ови изводи могли су бити преписани с примерка издатог код Ровинског или посредством преписа XVIII века. Отворена је и могућност да је Ровински, говорећи о препису XVIII века, мислио управо на изводе у Цетињском љетопису.

е) Највећи део повеље преписан је, као трансумпт, у потврдну повељу Ивана Црнојевића од 29. маја 1490 (видети № 18).

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 224–226, № 2 = *Подаци*, 217–219 (примерак в; непосредно); П. Ровински, *Черногория* II/1, 36 = *Црна Гора* II, 44–45 (примерак б, извод); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 579–581 (извод према Јастребову); А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 67–69, № 43 (према издању Јастребова); Д. Вуксан, *Неколико докумената*, 121, № 4–5 (примерак д); *Цетињски љетопис*, 42–42a (примерак д, снимак); Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 49–53 (примерак а; читање фрагмената текста, коментар, нејасна фотографија; на стр. 47 нејасна фотографија примерка б); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 66–68 (примерак б, приписан Урошу I, читање фрагмената завршних формула); исто, 74–79 (фототипија издања Јастребова, коментар, опис оригинала); Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива*, 67 (примерак д); за издање примерка е, видети № 18.

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 187–188, № 3 (= *Књижевни радови* I, 153); *Acta Albaniae* I, 204–205, № 679; П. Шоћ, *Прилози за култур-*

фан Урош краљ, најпре би могао бити оригинал, а управо он садржи дописани текст испод потписа. Осим тога, у повељи Ивана Црнојевића од 29. маја 1490. којом се ова повеља потврђује (видети примерак **е**), каже се да је у хрисовуљи Милутиновој нађено једно место преправљено, другом руком и другим мастилом – *брштанова стена* уместо *јева стена*. Овај топоним налази се одиста у опису међа планине Селца. То су засигурно исправке о којима говори Ровински. Ове појединости довеле су га, по својој прилици, у заблуду, па је копију сматрао оригиналом, и из ње саопштио текст, а оригинал копијом. Разумљиво је да је из оригинала, иако је Иван Црнојевић у својој потврди исправио ову прераду, ова измена прешла у преписе – у копији, чији је текст заправо Ровински објавио, и у Гавриловом препису стоји *Брштанова стена*, у Цетињском љетопису (видети примерак **д**) *Брштаново*.

[27] *Цетињски љетопис*, 42.

ну историју Црне Горе, s. l. et a., 57, 60 (и факсимил потписа примерка б); С. Станојевић, *О фалсификованим повељама*, 34; Г. Шкриванић, *Властелинство*, 41–42; Д. Вуксан, *Неколико докумената махом из епохе Црнојевића* I, Записи 22, св. 2 (1939) 120–121; *II*, Записи 22, св. 3 (1939) 176–183; В. Мошин, *Повеље краља Милутина – дипломатичка анализа*, ИЧ 18 (1971) 60, № 2; А. Лома, *Старосрпски топоним БЫТ и нека питања супстратних ӣ-основа*, ОП 15 (2002) 171–184.

Коментар: Не постоји општеприхваћено мишљење о аутору ове повеље – избор је сведен на два владара, Милутина и Стефана Дечанског – нити о њеној аутентичности. Својевремено су издавачи збирке *Acta Albaniae*, иако опредељени за ауторство Дечанског, указали на чињеницу, као један од главних разлога за сумњу, да се у повељи не помиње поклон села Орахово који је учинио Стефан Дечански као наместник Зете (видети № 4), а само село поново поклања. Та појединост заиста побуђује на опрез, али управо она одузима на уверљивости ауторству Дечанског. Ако је поклонио село као намесник, зашто би га поново поклањао као краљ. С друге стране, Милутин је имао разлога да ову чињеницу прећути, разуме се, након што је доспео у сукоб са сином и протерао га у Цариград. Једна врло важна појединост у тексту нагони ме да верујем да је управо у то доба повеља издата. У санкцијама Милутинових повеља огледа се на посредан начин прелом који је настао у односима са прворођеним сином и неизвесност око наслеђа престола која је из тога проистекла. У санкцијама повеља издатим пре 1314. Милутин међу могуће наследнике престола готово редовно ставља сина на прво место, док се стилизација овог одељка у повељама издатим после сукоба мења потпуним одсуством помена сина, употребом неодређених, уопштених термина или помињањем синова. У таквом тону написан је и одговарајући одељак нашег акта – *Кто ли се обрете сија потворив или господствујеи или сародник краљевства ми или кога изволи Бог по мне бити краљевствујушта* – што без сумње упућује на време издавања после 1314.[28] Као потврду више овој атрибуцији треба нагласити и чињеницу да интитулација и потпис оригинала потпуно одговарају Милутиновим. Милутин је, дакле, у околностима потпуног разлаза са сином имао разлога не само да прећути његов дар већ да га фактички поништи, учини правно безвредним тиме што га није формално потврдио већ

[28] То је, с друге стране, још један доказ против ауторства Дечанског, јер он у свим сачуваним повељама наводи свог сина као могућег наследника.

је наново приложио исто село. За Милутиново ауторство говорила би и чињеница да аукtor св. Саву означава као свог деду.

Што се датума тиче, раздобље након 1314. могло би се ограничити до 1318. уколико поклонимо поверење сумњивој повељи краља Милутина поклону села Лимљани манастиру Врањини издатој 1317/18. године (видети № 6), у којој се каже да је Стефан Дечански приложио село Орахово, а Милутин тај поклон потврдио и поврх тога приложио планину Селца. Додуше, ни наша повеља није ослобођена сумњи чак и ако се опредељивањем за Милутиново ауторство релативизује значај непомињања ранијег поклона села Орахова. Нажалост, истраживач је данас онемогућен да се на најбољи начин суочи са овим проблемом с обзиром на то да су и оригинал и препис из Цетињског музеја обесхрабрујуће девастирани, са незнатним остацима читљивог текста, да је препис из XVIII века нестао (уколико Ровински под тиме није мислио на извод у Цетињском љетопису), те да је целовити текст доступан само на основу Гавриловог преписа.

Нићифор Дучић објавио је у своме инвентару врањинских повеља, према оригиналу, део текста из одељка повеље у којем се говори о ранијим хрисовуљама манастиру, *светаго господина ми и деда ми кер Сави и светопочившега господина ми и родитеља превисокаго краља Уроша*. У Гавриловом препису, међутим, између Саве и Уроша убачен је краљ Владислав – *господина ми деда кир Сави* (без светачког атрибута) *и светопочившега господина и деда ми краља Владислава и господина и родитеља превисокаго краља Уроша*. За невољу, одговарајући делови у оригиналу и препису нису сачувани или нису прочитани те је немогуће проверити ову разлику. Ипак, поређење објављених фрагмената текста врањинских повеља код Дучића са другим издањима или сачуваним примерцима уверава ме да се његово читање одликује знатном мером поузданости. Какав је разлог стајао иза интерполисања имена краља Владислава, који је одиста издао повељу манастиру (видети № 2)? При томе, прерада је испала доста незграпна будући да је Владислав доведен у сродничку везу с аукtorом као деда,[29] мада му је био стриц, а на уштрб Уроша обележен атрибутом *светопочивши*, резервисаном по правилу за недавно преминуле непосредне претке.

Милутиновом исправом поклања се полуждребица *Штититаре* (тако и у оригиналу и у Гавриловом препису). Издавачи *Acta Albaniae*

[29] То је била вероватно једна од појединости на којој су поједини истраживачи темељили опредељивање за ауторство Стефана Дечанског.

сумњали су да би ово село могло бити исто са селом Штитарије које је Милутин, отприлике у исто време, потврдио барској породици Жаретић.[30] То би свакако био повод за опрез. Међутим, А. Соловјев, који је издао и коментарисао повељу Жаретићима, идентификовао је њихове Штитарије са рушевинама Штитар, које се налазе на južnoj обали Скадарској језера, према Скадру, уз границу с Албанијом.[31] Ако је његова идентификација тачна онда бисмо имали посла са два насеља сличног назива – Штитаре на северозападним обронцима Румије и Штитарије на југоисточним.

Најзад, прерада основног текста оригинала, о којој говори повеља Ивана Црнојевића из 1490, и дописивање испод њега, сами по себи су докази о покушају кривотворења. Фрагменти накнадно уписаног текста које је успео да прочита Б. Шекуларац откривају да се ради о још једном прилогу у вези с неком царином и бродом.

6. Краљ Стефан Урош II Милутин поклања манастиру Врањини село Лимљани, са свим људима тог села *како је било и при животе госпожде матере краљевства ми* (1. септембар 1317 – 31. август 1318).

Исправа није сачувана; једини доказ о њеном постојању јесте шири извод објављен код Ровинског.

Издања: П. Ровински, *Черногория* II/1, 35 =*Црна Гора* II, 44 (извод, диспозиција и потпис)

Коментар: Рекло би се да је остала непримећена с обзиром на то да је не помињу истраживачи који су се бавили манастиром Врањином и његовим повељама. Према језику и правопису изгледа да предложак који је користио Ровински није писан у средњем веку. Да ли је у питању позни искварен препис или фалсификат, то је тешко рећи, али сумњивих појединости, макар и у композицији, има. Ако је веровати подацима Ровинског, исправа је потписана датумом – **лѣто ѕ҃ѡ҃к҃ѕ҃**. Ауктор подсећа на прилагање села Орахова од стране сина му Стефана, *са испрошенијем и данијем краљевства ми* – што се недвосмислено односи на исправу којом је Стефан као зетски намесник, *испрошенијем и данијем. . . родитеља ми превисокаго краља Уроша*, даровао село Орахово манастиру Врањини (видети № 4). Чудно је да у повељи коју треба да је издао Милутин

[30] А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 88–89, № 50; исти, *Повеља краља Милутина барској породици Жаретића*, Архив за арбанаску старину, језик и етнологију 3, св. 1–2 (1926) 117–125.
[31] Исто, 121, нап. 2.

у време када се његов син налазио у изгнанству у Цариграду отац помиње синовљево богоугодно дело. Такође, помиње и то да је исти дар и сам потврдио и приложио планину Селца, што би, са своје стране, био делимично предмет повеље о поклону села Орахова и још неких поседа која се приписује Милутину (видети № 5). Не треба запоставити ни чињеницу да се о нашој повељи говори у акту Ивана Црнојевића из 1468. (видети № 16), којом је, према слову старих хрисовуља, вратио манастиру Врањини имања одузета му силом од локалне властеле, између осталог и *село Лимљани приложено светим краљем Стехваном. . . . изнађох по мећи по хрисовуљу*. Да ли је заиста постојала оригинална Милутинова хрисовуља или су можда Врањинци искористили управо ову прилику да подметну зетском господару фалсификат за Лимљане не би ли проширили своје поседе, на то питање засад нема одговора.

7. Краљ Стефан Урош III Дечански, на молбу свог властелина казнаца Дмитра, дозвољава да овај може поклонити своје село Брчели манастиру Врањини, где је себи одредио гробно место; манастир ће стећи пуно власништво над селом тек након Дмитрове смрти (donatio post mortem), а његова жена, уколико га надживи и не преуда се, стиче право да је црква за живота издржава (1322–1330?).

У науци су позната два примерка ове исправе:

а) Веома оштећен оригинал чува се у Архивском одељењу Цетињског музеја, бр. 1

б) Препис познат једино према ширем изводу који саопштава Ровински (видети преглед издања); према језику и правопису јасно је да је настао у доцније време. Предмет исправе је исти као у оригиналу, са разликама у појединостима и стилизацији, али је аренга измењена. За разлику од оригиналне, посвећене св. Николи, у овој се јавља мотив цареве дарежљивости према црквама као услов спасења.

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 112–113, № XCIII (примерак а према препису Филипа Вуковића, Његошевог секретара); П. Ровински, *Черногория в ея прошлом и настоящем* I, Санктпетербург 1888, 437–438 = *Црна Гора* I, 326–327 (примерак б, извод); исти, *Черногория* II/1, 37 = *Црна Гора* II, 45–46 (примерак а); Ст. Новаковић, *Примери*[3], 415–417 (према *Monumenta Serbica*); исти, *Законски споменици*, 581–582 (извод према *Monumenta Serbica*); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 80–84 (примерак а, непосредно, коментар).

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 188, № 5 (= *Књижевни радови* I, 153–154); Г. Шкриванић, *Властелинство*, 42–43; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 59–62 (са нејасном фотографијом).

Коментар: Ова повеља стоји у вези са оном краља Душана којом је после Дмитрове смрти и формално приложио село манастиру (видети № 9).

8. Млади краљ Стефан Душан, на молбу епископа Стефана, прилаже манастиру Врањини село Трново „да јест пашиште кобилам и овцам" (1326–1331?).

Жалосни остаци оригинала чувају се у Архивском одељењу Цетињског музеја, бр. 8. Повеља није издата у целини, а сада је такав наум онемогућен пошто је већи део текста било изгубљен с подлогом, било избледео или разливен.

Издања: П. Ровински, *Черногория* II/1, 38 = *Црна Гора* II, 46 (кратак извод); Б. Шекуларац, *Двије повеље у архиву манастира Св. Николе Врањинског*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ 4 (1982) 150–152 (покушај читања преосталог текста, нејасна фотографија, коментар); исти, *Врањинске повеље*, 55–58 (исто).

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 188, № 4 (= *Књижевни радови* I, 153); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 79–80.

Коментар: Ова повеља је, попут оне краља Душана о поклону села Брчели истом манастиру (видети № 9), редовно приписивана Стефану Дечанском.[32] Запажања о предмету исправе и њеном ауктору могуће је заснивати на кратком регесту и тексту интитулације и потписа које доноси Дучић, покушају читања остатака текста Б. Шекуларца и кратком али драгоценом изводу, укључујући и потпис, код Ровинског, до сада сасвим незапаженом у науци. Ауторство Стефана Дечанског из времена када је управљао Зетом мора се одбацити због чињенице да је ауктор и у интитулацији и у потпису означен као млади краљ. У сачуваним изворима нема доказа да је Стефан, будући краљ Дечански, носио титулу младог краља.[33] Према Дучићевом читању интитулације (*Аз грешни Стефан по милости Божијој краљ млади всех српских и поморских земљ*) и потписа („у потпису је додано још и ово: *с богом самодржац*"), издавач повеље је именован као Стефан. То име упућивало би или на Драгутина, који, међутим, није владао ниједном посебном облашћу као млади краљ,

[32] Изузев Ровинског (видети преглед издања) и *Acta Albaniae* I, 205.
[33] Видети нап. 21.

или на Душана, који је, насупрот томе, управљао Зетом с истом титулом. Читање потписа код Ровинског разликује се у једној веома важној појединости – *Стефан по милости Божијој краљ млади* <u>*Душан*</u> *с богом самодржац всех српских и поморских земљ*. Најзад, код Шекуларца се не може тражити решење ове загонетке јер је уништен управо онај део подлоге у пределу потписа где би требало да стоје речи *млади* и *Душан*, а објављена фотографија сасвим је нечитка. Међутим, у прецртаном потпису, који се не би могао сматрати калком у правом смислу, пре речи *с богом* виде се слова **ан** што би упућивало на завршетак имена **дшан**.

Колико заиста овако формулисан потпис може допринети откривању ауктора, а колико упућивати на крајњу обазривост? Добро је познато да се народно име првог српског цара није користило у званичним актима, изузимајући само један познати случај (ово би био други) – повељу братског сабора манастира Хиландара о аделфатима за Карејску келију, издату 16. јуна 1332.[34] У сачуваним краљевским и царским повељама Душановим он је увек означен именом Стефан. Већ је упозорено и на чињеницу да млади краљ користи у потпису атрибут самодржац те да је титула написана обрнутим редоследом од уобичајеног – краљ млади уместо млади краљ.[35] Најзад, две последње речи – *поморских земљ* – дописане су у новом реду ситнијим словима. Међутим, да ли смемо да судимо о исправности титуле младог краља када је ово једина позната повеља (можда би било боље рећи једина сачувана), коју је млади краљ издао самостално. Затим, можда је реч о препису у којем су се могле поткрасти неправилности које истраживаче нагоне на сумњу.

Датум издавања исправе одговара времену Душановог намесниковања у Зети. Познато је да је Душан титулу младог краља добио већ почетком 1322, али, како изгледа, због младости Зету није одмах добио на управу. Данилов ученик изричит је у томе: *И пошто су прошле многе године, и када је овај. . . . Стефан млади краљ доспео до савршеног узраста да треба да има достојан део државе родитеља свога. . . . и даде му земљу зетску*.[36] У прилог томе посредно говори и чињеница да

---

[34] *Стефан иже Душана нарицајеми в Христа Бога верни краљ* (Д. Живојиновић, *Повеља братског сабора манастира Хиландара о аделфатима за карејску келију Светог Саве Јерусалимског*, ССА 2 (2003) 43). Уобичајено се име *Душан* скраћује изостављањем *у*, као и речи *дух* и *душа*.

[35] Р. Михаљчић, *нав. дело*, 34–35.

[36] *Данилови настављачи*, прев. Л. Мирковић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 7, Београд 1989, 60.

се у дубровачким актима млади краљ, као незаобилазна политичка фигура у непосредном залеђу јавља тек од 1326.[37]

Још једна појединост из текста исправе, према изватку објављеном код Ровинског, привлачи пажњу. Млади краљ Душан приложио је село *испрошенијем јепископа Стефана*. Подаци које је прикупила Марија Јанковић говоре да после помена епископа зетског Михаила II као судеоника црквеног сабора на којем је потврђена светостефанска хрисовуља краља Милутина „све до краја XIV века није познат ниједан зетски епископ и митрополит по имену“.[38] Ако се овде ради о зетском епископу добили бисмо још једно име, за период друге половине двадесетих година XIV века. Међутим, у овом случају сама по себи намеће се пажњи појава која се не мора објаснити само случајношћу. И у повељи архиепископа Саве манастиру Врањини из 1232/33. (видети № 1) и у овој младог краља Душана поменути епископ, одређен као зетски у првој и без територијалне одреднице у другој, има исто име као савремени му хумски епископ – Иларион/Иларије,[39] први хумски епископ и Стефан Пеһпал, чије је архијерејство сигурно посведочено за раздобље 1324–1330.[40] Да ли је Стефан из наше повеље заправо хумски епископ Стефан Пеһпал? То би се могло прихватити једино ако се нађу докази да се манастир Врањина у XIII и XIV веку налазио под духовном влашћу хумског епископа. Ово питање, разуме се, мора остати отворено док се не обаве истраживања и прикупе подаци о границама дијецеза средњовековне српске цркве.

9. Краљ Стефан Душан, у време када је лежао болестан у Приштини, прилаже манастиру Врањини село Брчеле, пошто је умро Дмитар казнац,

[37] *ИЦГ* 2/1, 69–73 (С. Ћирковић); Р. Михаљчић, *нав. дело*, 37–40; М. Маловић-Ђукић, *Стефан Дечански и Зета*, ИЗ 41, св. 4 (1979) 15–21.
[38] М. Јанковић, *Епископије и митрополије Српске цркве у средњем веку*, Београд 1985, 134–135.
[39] На проблем првог зетског епископа Илариона (као такав помиње се и у повељама манастиру Врањини краља Владислава и краљице мајке Јелене) и односа Иларион зетски – Иларије хумски још није коначно стављена тачка (М. Пурковић, *Српски епископи и митрополити средњега века*, Хришћанско дело 3, св. 4–6, Скопље 1937, 17, 20; Ђ. Слијепчевић, *Хумско-херцеговачка епархија и епископи (митрополити) од 1219. до краја XIX века*, Богословље 14, св. 3–4 (1939) 265–267; В. Мошин, *Повеља Светог Саве*, 105–116; М. Јанковић, *нав. дело*, 133, 141).
[40] Ђ. Бубало, *Епископ призренски Георгије (О "презименима" средњовековних архијереја)*, ИЧ 48 (2001) 48–49.

који је у време владавине Стефана Дечанског завештао село манастиру; село је ослобођено свих обавеза према владару (средина 1340?).

Позната су два примерка ове повеље и један извод у позном препису:

а) Веома оштећени оригинал(?) чува се у Архивском одељењу Цетињског музеја, бр. 6;

б) Препис у Гавриловом зборнику познат једино према краткој белешци Ровинског;[41] није коришћен у науци;

в) Извод са описом међа преписан у Цетињски љетопис у одељак *Хрисоволи господина Ивана Црнојевића за међе Врањинске*.

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 113–114, № XCIV (примерак а, непосредно); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 582 (сасвим кратак извод према *Monumenta Serbica*); Д. Вуксан, *Неколико докумената*, 121, № 3 (примерак в); *Цетињски љетопис*, 42 (исто, снимак); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 84–87 (примерак а, непосредно); Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива*, 66–67, № 7 (примерак в).

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 188–189, № 6 (= *Књижевни радови* I, 154–155); Г. Шкриванић, *Властелинство*, 42–43; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 63–67 (и нејасна фотографија).

Коментар: Од првог издања у *Monumenta Serbica* па све до данас ова повеља је, уз ретке изузетке, приписивана Дечанском. Научнике је, по свој прилици, завела чињеница да је аренга истоветна, а санкција безмало истоветна са онима у повељи Стефана Дечанског о поклону казнаца Дмитра села Брчели манастиру Врањини (видети № 7). Било је, разуме се, и гласова који су повељу приписивали Душану, али су остали усамљени и без већег одјека.[42] По моме суду, више је доказа који необориво говоре у прилог Душановом ауторству. Аренга посвећена св. Николи са мотивом невино прогоњеног сина којег светац избавља, радо је коришћена и у канцеларији Дечанског и у Душановој канцеларији.[43] Оба владара налазили су оправдање за овакво објашњење трновитог пута до престола неизвесношћу наследног права и сукобом с оцем као њеном последицом. У уводном излагању обе повеље помињу

[41] П. Ровински, *Черногория* II/1, 37 (= *Црна Гора* II, 46).

[42] Љ. Ковачевић, *Неколико хронолошких исправака у српској историји*, Београд 1880, 86; *Acta Albaniae* I, 205.

[43] Уп. Ж. Вујошевић, *Повеља краља Стефана Душана о цркви Светог Николе у Добрушти*, ССА 4 (2005) 57–59.

се дарови које је ауктор приложио манастиру у време док је управљао Зетом – обојица су у извесном периоду краљевања својих очева имали непосредну власт у Зети, а што се прилога из тог времена тиче, Дечански свакако мисли на село Орахово, а Душан на Трново (видети № 8). Потпис *Стефан краљ* редовно се јавља на писмима или разрешницама краља Душана упућеним Дубровнику, док је иста титула забележена у неколико раних Душанових повеља – самостално (о поклону села Уложишта, у једном од прерађених преписа повеље о Хрељином поклону, Хил. 16)[44] или као синтагма у ширим интитулацијама. Ауктор је свој дар учинио *јегда бех немоштан у Приштине*. Овде је, по свој прилици, реч о Душановој тешкој болести о којој се говори у посланичком писму које су његови поклисари прочитали у Млецима јуна 1340. године.[45] Према овом податку одређује се и приближно време издавања повеље. Изразу **немоцьнь** из повеље у целости одговара infirmitas из писма Млечанима. Најзад, правни чин утврђен повељом логична је последица одлуке донете повељом Дечанског. Он је, наиме, повељом издатом за живота казнаца Дмитра само озваничио његову жељу да поклони село и одредио прилог као donatio mortis causa. Када је Дмитар умро, село је према одредбама повеље Дечанског имало припасти манастиру а актуелни владар тада му је и формално даровао село *што је држал казнац Дмитар* и у том акту по обичају навео и међе поклоњеног поседа.[46]

10. Цар Стефан Душан уступа право на Стонски доходак, у износу од 500 перпера, манастиру Св. Арханђела у Јерусалиму и поклања му манастир Врањину на Скадарском језеру са свим поседима и правима, укључујући и димнину од људи врањинских (Мелник, 8. март 1350).

Оригинал није сачуван; постоје три примерка ове повеље:

а) Препис дубровачког српског канцелара Никше Звијездића (четрдесете године XV века) у Liber Privilegiorum, fol. 23'–24, без потписа и слово-формуле, чува се у Дубровачком архиву;

[44] Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 28, № 14; 30, № 16.

[45] S. Ljubić, *Listine* II, 75–77, № CXLIV–CXLV; J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, vol. I, München 1967, 104–108, № 128–129.

[46] Доцнију традицију о међама поседа Дмитра казнаца, тј. села Брчели бележи, без навођења изворника, П. Ровински, *Черногория* II/1, 37, у напомени =*Црна Гора* II, 46, нап. 16. Међе се у основи поклапају са онима из повеље с тим што су неки топоними с временом променили име.

б) Препис на хартији, брзописом XIV века, без потписа и десетица и јединица у години, година је одређена према индикту (Призрен, 29. април 1348, инд. 1); осим у датуму, разликује се од претходног примерка тиме што су одредбе диспозиције проширене детаљним набрајањем права и доходака Врањине уступљених Јерусалимском манастиру, као и утврђивањем имунитета врањинске метохије; чува се у Дубровачком архиву;

в) Примерак писан крајем XV века, са потписом, истим датумом и диспозицијом (мада са обрнутим редоследом набрајања) као у а, али са потпуно новом аренгом; чува се у Архиву манастира Хиландара.

Издања: П. Карано-Тврткович, *Србски споменици*, 41–44, № 35 (примерак б, датум 1292, према убележене прве две цифре); F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 133–135, № CXVI (примерак б, према претходном издању; формула датума и запис преписивача са примерка а); П. Ровински, *Черногория I, =Црна Гора* I, 511–512 (шири извод према Миклошичу); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 706–708 (примерак б, извод према *Monumenta Serbica*), 708–709 (примерак в, извод према препису Љ. Ковачевића); А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 149–150, № 71 (примерак в, непосредно); В. Мошин, *Повеље цара Стефана Душана о Арханђеловом манастиру у Јерусалиму и о манастиру Св. Николе на скадарском острву Врањини*, Folia Slavica. Studies in Honor of Horace G. Lunt, Columbus, Ohio (Slavica Publishers, Inc.), 1979, volume 3, № 1–2, 175–200; прештампано у: Археографски прилози 3 (1981) 7–36 (упоредан текст сва три примерка; детаљан коментар; фото); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 87–99 (преузето из претходног издања фототипски, са коментаром који се у целости ослања на закључке до којих је дошао Мошин).

Литература: *Acta Albaniae* II, 10, № 41; Т. Флорински, *Памятники законодательной деятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ*, Кіевъ 1888, 113–116; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 69–81; Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988, 54–58, № 21, 22, 23; Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*, 112, № 131; С. Ћирковић, *Хиландарска свеђа у Дубровнику*, Настава историје 8 (1998) 8–12.

Коментар: Мишљења о аутентичности и веродостојности садржаја сачуваних примерака подељена су, превасходно због спољних одлика и одредбе о поклону Св. Николе Врањинског. С друге стране, није доведена у сумњу одлука цара Душана да уступи Јерусалимцима право на Стон-

ски доходак, јер су они након 1350. године заиста редовно подизали новац од трибута у Дубровнику. Сумњу у аутентичност сачуваних примерака заступао је доследно Владимир Мошин (видети преглед издања) сматрајући да је одредба о поклону Врањине у директној супротности са повељом архиепископа Саве из 1232/33 (видети № 1), којом се манастир потчињава непосредној власти архиепископа, и са непостојањем било каквих трагова промене његовог правног положаја у документима који су му доцније издавани. Не доводећи у сумњу постојање оригиналне Душанове повеље којом се Стонски трибут уступа Јерусалимском манастиру, Мошин је сматрао да су примерци сачувани у Дубровнику само пројекти које су Јерусалимци поднели Душану на потврду, али су остали непотписани због превеликих захтева, док би хиландарски примерак био сачињен с циљем да се оснаже исте претензије у време преноса права на Стонски доходак на манастире Хиландар и Свети Павле.[47]

Мошинова аргументација има, међутим, неколико изразито слабих тачака. Позивање на одредбе Савине повеље мора се узимати с опрезом будући да је ова исправа одавно доведена у сумњу, без обзира на то што је сам Мошин енергично бранио њену аутентичност.[48] Теорија о пројектима повеља које су представници дестинатара доносили ауктору на потврду била је и иначе омиљена Мошину, и он је њоме често покушавао да објасни извесне дипломатичке нејасноће, али у овом случају намеће се питање откуда у Дубровнику непотписани пројекти поднесени Душану на потврду. При томе је, чини ми се, омаловажена чињеница да је један примерак исправе сачуван у Liber Privilegiorum Никше Звијездића. Звијездић је, свакако по налогу дубровачких власти, преписао средином XV века најважније ћирилске исправе које је Дубровник поседовао и то: свечане повеље владара из залеђа Дубровнику о трговачким повластицама или уступању територија и дубровачке привилегије тим владарима – додељивање грађанства (обично уз уступање некретнина у Дубровнику), уговори о пријатељству, примање новца у депозит. Највећи број исправа Звијездићевог зборника сачуван је и у оригиналу. Иако Звијездић на неким местима није разумео смисао предлошка или није успевао да га правилно прочита, испуштао делове, а текст доследно прилагођавао свом писарском маниру (што се, по правилу, одражавало на правописне варијанте), његови преписи у

[47] О томе уп. Ђ. Бубало, *Фалсификована повеља цара Стефана Уроша о Стонском дохотку (јун 2, 1358)*, ССА 2 (2003) 100–102 (са наведеном литературом).
[48] В. Мошин, *Повеља Светог Саве*, 79–116. Видети и моје напомене уз Савину повељу.

основи преносе садржај предлошка.[49] Ова чињеница уверава ме да је он учинио препис на основу правоснажног акта о уступању Стонског дохотка, данас изгубљеног, и да се његовом примерку може поклонити поверење у погледу веродостојности садржаја. Разуме се, Звијездићев предложак није могао бити сам оригинал, јер је повеља издата Арханђеловом манатиру у Јерусалиму, већ само препис који су Дубровчани свакако морали добити. Тај препис није морао имати све елементе оригиналних царских исправа, па се тиме може објаснити одсуство потписа и речи *слово*, елемената којима се вршило оверовљење у канцеларији пре издавања. На овом месту не бих се усудио да дам прецизно објашњење природе и порекла другог дубровачког примерка. Врло јаку сумњу у исправност оснажују, рецимо, лако уочљиве грешке у писању, материјална санкција у износу од 2000 перпера или датум који је у супротности са чињеницом да је још 1349. године сигурно посведочено давање Стонског дохотка цару.

Иако се податак о поклону Врањине манастиру Св. арханђела у Јерусалиму може узети као известан, остаје, услед ћутања доцнијих извора, недоумица о остварењу и трајању ове одредбе.[50] С. Ћирковић с правом је указао[51] на то да податак (додуше усамљен) о доласку двојице врањинских калуђера у Дубровник по доходак 1355. године „снажно говори у прилог аутентичности Душанове повеље из 1350.“ Мисија Врањинаца сведочи, додао бих, да је, бар у почетку, нека веза између два манастира постојала. Но, Врањина се, како изгледа, отргла од власти Арханђеловог манастира.[52] Тај корак био је утолико лакши како је Јерусалимски манастир током XV века незадрживо пропадао. О губитку Врањине посредно сведочи и чињеница да су Јерусалимци на путу за Дубровник током XV века готово редовно користили Хиландар и

[49] Уп. М. Решетар, *Никша Звијездић, дубровачки српски канцелар XV вијека*, Глас СКА 169 (1936) 167–209.

[50] Ово ћутање не може се ипак додатно нагласити чињеницом, што је био један од важних Мошинових аргумената, да се Врањина не помиње у потврди цара Уроша Дубровнику из 1357. о обавези давања Стонског дохотка Јерусалимском манастиру, заправо Богородици Синајској као његовом метоху (F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 159–160, № CXLIV). Ово зато што је Урошева повеља издата Дубровнику и односи се искључиво на Стонски доходак те нема ниједног разлога да у њој нађу места одредбе које се тичу права Јерусалимске обитељи на Врањину.

[51] С. Ћирковић, *Хиландарска свећа у Дубровнику*, 12.

[52] Томе је свакако имао да послужи и фалсификат Савине повеље из 1232/33. с циљем да се истакне његова зависност од поглавара српске цркве.

Свети Павле као успутне станице. Сећање на поседовање (макар и краткотрајно) Врањине наставило је да живи међу Јерусалимцима, а они су га заједно са осталим својим традицијама пренели на Свету гору, где су се све чешће, како им се матични манастир клонио паду, трајно настањивали. Тиме се може објаснити и настанак хиландарског примерка. У склопу свеобухватне акције за озваничење преноса Стонског дохотка са Јерусалимског манастира на Хиландар и Св. Павле, Светогорци су покушали да оснаже и стару одлуку о уступању Врањине манастиру Св. арханђела, односно да се наметну као наследници права Јерусалимаца. За разлику од добијања права на Стонски доходак, овај подухват није уродио плодом.

11. Господар Зете Ђурађ Страцимировић прилаже манастиру Врањини половину поседа Раке (1. септембар 1402 – април 1403[53]).

Постојала су два примерка:

а) Оригинал, о којем основне податке, извод из диспозиције и формулу датума даје Дучић; датум: 6911. година;

б) Препис у Гавриловом зборнику; датум: 6912. година; текст је публикован у целини једино на основу овог преписа; отуда често у литератури погрешна година издавања.

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 226–227, № 3 (= *Податци*, 219–220); Ф. Радичевић, *Ђурађ Страцимировић (Балшић) дарива неке земље манастиру Врањини*, Просвјета 1, св. 10, Цетиње 1889, 337; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 582–583 (извод према Јастребову); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 99–103 (фототипија издања Јастребова; коментар).

Литература: Н. Дучић, *Врањина*, 191, № 10 (= *Књижевни радови* I, 156, № 8); *Acta Albaniae* II, 212, № 705; L. Thalloczy, *Illyrisch-albanische forschungen* I, München – Leipzig 1916, 234; Г. Шкриванић, *Властелинство*, 43; ИЦГ 2/2, 85 (И. Божић); Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 99–101.

Коментар: Посед Раке доцније су отуђили од манастира локална властела, па је на интервенцију Ивана Црнојевића враћен манастиру 1468. (видети № 16). У повељу Црнојевића преписан је, са појединим исквареним речима, опис међа из Ђурђеве повеље. Исти опис међа

[53] Повеља је датирана 6911. годином, која се завршава 31. августа 1403, али се време издавања може сузити до априла када је умро Ђурађ Стратимировић.

преписан је у Цетињски љетопис у одељак *Хрисоволи господина Ивана Црнојевића за међе Врањинске*, пододељак *Међе Светаго Николе у Зету*,[54] или према оригиналу, или према Ивановој повељи из 1468.

12. Господар зетски Балша III одређује да племе Каручи, становници истоименог села, имају давати манастиру Врањини десети део од целокупне летине и радити у манастирском винограду два дана годишње (Брчели, 1. септембар 1419 – 31. август 1420).

Повеља је позната једино према препису монаха Гаврила.

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 228, № 4 (= *Подацци*, 221); Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 583–584 (извод према издању Јастребова); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 103–105 (фототипија издања Јастребова; коментар).

Литература: Г. Шкриванић, *Властелинство*, 43–44; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 109–110.

13. Которски кнез Аловиз Бафо пресуђује спор између манастира Св. Николе Врањинског и Калођурђа Ђурашевића из Црмнице око права власништва над млином у месту Орахово у Црмници (Котор, 4. април 1454, инд. 2).

Позни српски превод латинског нотарског инструмента, који је писао которски канцелар Јован де Луксија. Чувао се на Цетињу када је 1856. тамо боравио Ф. Миклошич и начинио препис посредством којег је текст пресуде постао доступан научној јавности. Доцније му се губи траг. Нажалост, нема основа трагању за оригиналним латинским записом у имбревијатурама которских нотара јер нису сачуване књиге за 1454. годину.

Издања: F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 463–465, № CCCLXX (непосредно); Д. Вуксан, *Архивска грађа*, 240–241 (фонетска транскрипција према претходном издању).

Литература: Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 128.

Коментар: Спорни млин био је првобитно власништво Барана Новака Куштића и сина му Марка, изграђен на црквеном земљишту. Они су га уступили Калођурђу Ђурашевићу као накнаду за учињену штету. О парници између Новака Куштића и Калођурђа вођеној пред которским кнезом остала је белешка у једној одлуци млетачког сената

[54] Д. Вуксан, *Неколико докумената*, 121; *Цетињски љетопис*, 42а; Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива*, 67.

од 26. новембра 1445.[55] Вероватно да података о овој парници има и у судско-нотарским списима Которског архива. Спор између манастира Врањине и Калођурђа око власништва над млином није се, по свој прилици, завршио пресудом которског кнеза. Доцније је, вероватно приликом новопокренуте парнице пред судом господина Ивана Црнојевића, млин уступљен Калођурђевим потомцима. Међутим, исти Иван Црнојевић је повељом којом је повратио манастиру поседе присвојене од стране околне властеле, издатом 23. новембра 1468 (видети № 16), обухватио и спорни млин – *Тако и млин што беху учинили Куштићи на црковној реци, што дах Калођурђевићем, и та млин узех опет и повратих га цркви и освободих да јест слободан како и други млин црковни*.

14. Господар Иван Црнојевић прилаже село Забес манастиру Врањини (1. септембар 1468 – 31. август 1469).

Повеља је сачувана само у кратком изводу (опис međa и датум) у потврди Скендер-бега Црнојевића писаној у Жабљаку 5. фебруара 1527. Скендер-беговој потврди претходио је и условио је судски спор покренут услед ометања врањинске међе у Забесу од стране Запешана. По заповести Скендер-беговој, кадија и 24 властелина од Црмнице утврдили су спорне међе, вероватно по слову Иванове даровнице, и о томе је издат судски акт исте 1527. године (можда истог дана када и Скендер-бегова потврда). У томе акту наведене су међе села Забеса истоветне као у изводу Иванове повеље у Скендер-беговој потврди. Обе исправе познате су према препису у зборнику монаха Гаврила, с тим што је Скендер-бегова потврда изгледа преписана у скраћеном облику.

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 228–230, № 5 и 6 (= *Подаци*, 221–223); П. Ровински, *Черногория* I, 426 (кратки изводи из обе), 733–734 (судски акт; незнатно скраћен) = *Црна Гора* I, 319, 532; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 584–585 (извод, краћи из Скендер-бегове потврде и дужи из судског акта, према Јастребову); Д. Вуксан, *Архивска грађа*, 242 (Скендер-бегова потврда, савремена транскрипција према Јастребову); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 106–109 (фототипија издања Јастребова обе исправе; коментар).

Превод: *Саздање Цетиња, извори и легенде*, приредио Р. Ротковић, Титоград 1984, 33–34, № 13 (Скендер-бегова потврда; коментар на стр. 174);

[55] J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta* XIX, München 1973, № 5181.

Литература: Г. Шкриванић, *Властелинство*, 44; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 111–112, 127–128.

15. Никола кефалија са још шесторицом властеле Матагужа прилажу манастиру Врањини земљу Ујеч а заузврат стичу право на аделфате и три гробна места унутар манастира (Врањина, 23. новембар 1468).

Исправа је позната једино по препису у зборнику монаха Гаврила.

Издања: И. Јастребов, *Препис хрисовуља*, 231, № 8 (= *Податци*, 224); Д. Вуксан, *Архивска грађа*, 241–242 (савремена транскрипција према Јастребову); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 112–115 (фототипија издања Јастребова; коментар).

Превод: *Саздање Цетиња*, 33, № 11 (и коментар на стр. 173).

Литература: Г. Шкриванић, *Властелинство*, 44; Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 123–124.

Коментар: Према композицији и садржини не изазива сумњу, али ипак треба бити опрезан будући да је истог дана у Жабљаку датирана повеља Ивана Црнојевића којом враћа манастиру Врањини имања одузета му или узнемиравана од локалне властеле, поред осталог и Ујеч *что беху отузели властели Матагужије* (видети наредну исправу). Никола кефалија који је наведен као први од приложника, помиње се међу присутнима и у фалсификованој повељи Ивана Црнојевића о границама из 1482.[56] Топоним Ујеч јавља се у три различите варијанте у изворима: **ȣечъ** у тексту повеље; **ȣвич** у наслову повеље који је дао монах Гаврило; **ȣꙗчь** у Цетињском љетопису.[57]

16. Господин Иван Црнојевић, пошто су суседи манастира Врањине повредили манастирске међе и присвојили многа имања, утврђује наново манастир у власти над метосима, у обиму и са међама према одредбама даровница из манастирског архива (Жабљак, 23. новембар 1468).

Текст повеље познат је према два примерка:

а) Препис у зборнику монаха Гаврила, и то само у виду ширег извода који је објавио Ровински;

б) Одељак Цетињског љетописа под насловом *Хрисоволи господина Ивана Црнојевића за међе Врањинске* састављен је, како изгледа,

[56] Видети нап. 12.

[57] Облик *Цеч* у издању Ровинског повеље Ивана Црнојевића о границама Врањинског манастира из 1468 (видети № 16) изгледа да је резултат погрешног читања почетног слова – с уместо ȣ или ъ.

управо према овој повељи. Неки делови повеље преписани су дословце, а за нека имања, чије се утврђивање граница помиње само уопштено у повељи, преузети су описи међа непосредно из самих даровница (краља Душана за Брчеле; краља Милутина за Штитаре и Селца, који се изреком не помињу у Ивановој повељи).

Издања: П. Ровински, *Черногория* I, 439–440 = *Црна Гора* I, 328–329 (примерак а; шири извод, без уводних формула); *Черногория* II/1, 38–39 = *Црна Гора* II, 47 (краћи извод); Д. Вуксан, *Неколико докумената*, 120–121 (примерак б); *Цетињски љетопис*, 41а–42а (исто; снимци); Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 110–112 (фототипија издања ширег извода Ровинског; коментар); Г. Добрашиновић, *Из цетињских архива*, 66–67, № 7 (примерак б).

Превод: *Саздање Цетиња*, 34–35 (и коментар на стр. 175).

Литература: Б. Шекуларац, *Врањинске повеље*, 113–114.

Коментар: Успостављање старих граница манастирског властелинства извршено је према одредбама следећих повеља (према редоследу којим су наведени поседи у повељи): архиепископа Саве за Плавницу (№ 1); властеле Матагужа за Ујеч? (№ 15); Ђурђа Стратимировића за Раке (№ 11), из које је дословно преузет опис међа тог села; краља Милутина за Лимљане (№ 6); которског кнеза Аловиза Бафа за млин у Орахову (№ 13); краља Душана за Брчеле (№ 9). Једна појединост у нашој повељи ипак упућује на опрез. Наиме, поред осталих поседа цркви је враћен и Ујеч *что беху отузели властели Матагужије*. Тај део нашао је места и у помињаном одељку Цетињског љетописа, али је додато да је поврађај извршен *по сведетељству њих самих держештих*. Невоља проистиче из тога што је истог дана када и повеља Црнојевића, у манастиру Врањини издата исправа којом су властела Матагужи, приложивши земљу Ујеч манастиру, стекли право на аделфате и три гробна места унутар манастира (видети претходну исправу). У најбољем случају, неодрживост истовременог настанка обе повеље могла би се превазићи претпоставком о грешци у датирању једне од њих или грешци у читању издавача (Јастребова или Ровинског). Редослед догађаја подразумевао би да је прво издата повеља Матагужа, а да су доцније погазили своју одлуку.

17. Господин Иван Црнојевић потврђује повељу краља Милутина о поклону села Орахово манастиру Врањини и исправља прераду коју је уочио у тексту Милутинове даровнице (29. мај 1490).

Повеља је позната једино према кратком изводу који је објавио Ровински. Препис повеље постојао је и у ркп. 605 старе НБС.[58]

Издања: П. Ровински, *Черногория* I, 729 = *Црна Гора* I, 529; Б. Шекуларац, *Дукљанско-зетске повеље*, 235 (прештампано из Ровинског).

Превод: *Саздање Цетиња*, 79, № 52.

Коментар: Будући да је Милутинова повеља била преписана, као трансумпт, готово у целости у нову повељу, Ровински је, разумљиво, издао само одељак који говори о преиначавању текста. Ради се о међнику планине Селца, *Јева стена*, наместо којег је написано *Брштанова стена*. Заиста, у тексту Милутинове повеље, према примерцима који су публиковани, налази се топоним *Брштанова стена*, односно *Брштаново* (видети № 5).

LES ARCHIVES MEDIEVALES DU MONASTERE DE VRANJINA (CONTRIBUTION EN VUE DE LEUR RECONSTRUCTION)

(Résumé)

Les chartes médiévales du monastère de Vranjina, conservées, sous forme d'originaux, de copies ou de copies remaniées, dans le palais de Cetinje, sont connues du monde scientifique depuis le milieu du XIXème siècle. Les chercheurs qui ont eu l'occasion de séjourner à Cetinje ont pu consulter certains de ces actes, ainsi que le Recueil du moine Gavrilo, sorte de cartulaire composé en 1721, et les extraits des Chroniques de Cetinje datant du XVIIIème siècle. Toutefois, le fonds relativement riche des actes médiévaux du monastère de Vranjina (au total 17 documents) n'est resté que partiellement publié, et un tel projet apparaît aujourd'hui problématique compte tenu qu'une grande partie des archives de Vranjina, y compris le Recueil de Gavrilo, a disparu et ce, pour la plus grande partie, durant la Première Guerre mondiale. Quant aux exemplaires qui nous sont parvenus (aujourd'hui conservés au musée de Cetinje) ils ont fortement souffert de l'humidité compte tenu qu'ils sont long-temps restés enterrés dans des caisses en métal entre 1918-1923. Si l'historiographie a jusqu'à présent fait preuve d'un réel intérêt pour les chartes de Vranjina, l'observation des caractères diplomatiques des actes a très souvent souffert de posi-tions extrêmes – allant d'une incrédulité totale vis-à-vis de l'authenticité de l'ensemble du complexe de Vranjina jusqu'à une conviction sans faille dans l'originalité de chaque exemplaire conservé. La présentation des chartes médiévales ici proposée s'efforce, à travers une approche plus attentive, de répondre aux questions concernant l'originalité et l'authenticité, les auteurs, la date

[58] Помиње га Ј. Томић, *Црнојевићи и Црна Гора од 1479–1528. год. II Ђурађ и Стеван Црнојевићи (1490–1505)*, Глас 60 (1901) 66.

de délivrance et l'histoire de ces documents. Le catalogue proposé a été établi sur la base des éditions de ces actes et des divers commentaires parus dans des travaux spécialisés alors que les so-lutions proposées sont le plus souvent tirées du contenu même des documents con-servés. D'après nos connaissances actuelles, les archives médiévales du monastère de Vranjina renfermaient les chartes suivantes :

1. L'archevêque Sava Nemanjić confirme la position du monastère en tant que directement soumis à l'archevêque, lui fait don de possessions sises sur le métoque de Žiča à Plavnica et établit la pleine immunité économique des propriétés [du monastères] (1er septembre 1232 – 31 août 1233).

2. Le roi Stefan Vladislav rattache au monastère de Vranjina plusieurs villages et établit la pleine immunité du monastère (1er septembre 1241 – 31 août 1242).

3. La reine Hélène rattache au monastère une dizaine d'hommes, à savoir des Maršenovići et Krnjice, pour qu'ils soient palefreniers, une rente annuelle de 100 perpères versée par le mercat de Saint-Serge, et un rucher sis à Kruševica (1276–1306).

4. Le seigneur de Dalmatie, de Travunija et de Zahumlje Stefan Uroš, futur roi Dečanski, avec le consentement du roi Milutin, rattache au monastère de Vranjina le village d'Orahovo (1309–1314).

5. Le roi Stefan Uroš II Milutin offre au monastère de Vranjina le village d'Orahovo, la moitié du village de Štitare échu par un tirage au sort, la montagne de Selca, une rente annuelle de 100 perpères versée par Saint-Serge, de la [montagne de] Crna Gora, d'un Albanais du nom de Vasilije avec ses enfants (1314–1318).

6. Le roi Stefan Uroš II Milutin offre au monastère de Vranjina le village de Limljani, avec tous les habitants de ce villages (1er septembre 1317 – 31 août 1318).

7. Le roi Stefan Uroš III Dečanski, à la demande du seigneur et percepteur Dmitar, autorise ce dernier à offrir son village de Brčeli au monastère de Vranjina où il a prescrit l'aménagement de sa tombe; le monastère acquérira la pleine propriété sur ce village après la mort de Dmitar (donatio post mortem), et, au cas où elle lui survit et ne se remarie pas, son épouse obtiendra le droit d'être entretenue par l'église (1322–1330?).

8. Le jeune roi Stefan Dušan, à la demande de l'évêque Stefan, rattache au monastère de Vranjina le village de Trnovo (1326–1331?).

9. Le roi Stefan Dušan rattache au monastère de Vranjina le village de Brče-li, à la suite du décès du percepteur Dmitar; qui sous le règne de Stefan Dečanski a légué ce village au monastère (milieu de 1340?).

10. L'empereur Stefan Dušan cède le droit au revenu de Ston, d'un montant de 500 perpères, au monastère des Saints-Archanges à Jérusalem et offre également à cet établissement le monastère Vranjina sur le lac de Skadar avec

toutes ses pos-sessions et droits, y compris l'impôt sur les feux (kapnikon) perçu sur les gens de Vranjina (Melnik, 8 mars 1350).

11. Le seigneur de la Zeta Đurađ Stracimirović rattache au monastère de Vranjina la moitié d'une possession appelée Rake (1er septembre 1402 – avril 1403).

12. Le seigneur de Zeta Balša III prescrit que la tribut des Karuči, habitant le village du même nom, devront verser au monastère de Vranjina le dixième de leur récolte et travailler deux jours par an sur la vigne du monastère (Brčeli, 1er septembre 1419 – 31 août 1420).

13. Le comte de Kotor Aloviz Bafo tranche dans un litige entre le monastère de Vranjina et Kalođurđe Đurašević de Crmnica s'agissant d'un droit de propriété sur un moulin situé à Orahovo à Crmnica (Kotor, 14 avril 1454, ind. 2).

14. Le seigneur Ivan Crnojević rattache au monastère de Vranjina le village de Zabes (1er septembre 1468 – 31 août 1469).

15. Le kefalija Nikola et six autres seigneurs de la tribus des Mataguži rattachent au monastère de Vranjina un bien appelé Uječ et acquièrent en retour un droit à des adelphats et trois sépultures à l'intérieur du monastère (Vranjina, 23 novembre 1468).

16. Le seigneur Ivan Crnojević, après que les voisins du monastère ont violé la délimitation du monastère et se sont appropriés de nombreux biens, rétablit le monastère dans la propriété sur des métoques, et ce dans la taille et dans les délimitations correspondant aux dispositions des actes de donation se trouvant dans les archives du monastère (Žabljak, 23 novembre 1468).

17. Le seigneur Ivan Crnojević confirme la charte du roi Milutin faisant donation du village d'Orahovo au monastère de Vranjina et apporte correction à un remaniement qu'il a relevé dans le texte de l'acte de donation de Milutin (29 mai 1490).

Стари српски архив, књ. 5, стр. 277–290

Оригинални научни рад
УДК 930.2:003.074]:005.745(430) "2005"

Жарко Вујошевић

ДИПЛОМАТИКА У XXI ВЕКУ – РЕЗУЛТАТИ И ПЕРСПЕКТИВЕ

DIPLOMATIK IM 21. JAHRHUNDERT – BILANZ UND PERSPEKTIVEN
Конгрес Међународне комисије за дипломатику, Бон 2005.

Бон је до повратка институција Немачке владе у Берлин био домаћин дипломатама из целог света, али је последњих година познатији, бар у научним круговима, по дипломатичарима. Овај град је поред Минхена једини у СР Немачкој који на универзитету још увек чува самосталну катедру за помоћне историјске науке. Такође је и једно од седишта Commission Internationale de Diplomatique (CID), која је уз подршку Немачке заједнице истраживача (Deutsche Forschungsgemeinschaft) од 7. до 11. септембра 2005. на Бонском универзитету организовала конгрес под називом „Diplomatik im 21. Jahrhundert – Bilanz und Perspektiven“. Учесници су се кроз индивидуалне реферате и дискусију бавили утврђивањем резултата дипломатике у XX веку и расправљали о перспективама струке у теорији и пракси.

CID је основана на 13. конгресу Међународног удружења историчара (Comité International des Sciences Historiques – CISH) у Москви 1970. као једна од његових комисија.[1] Воде је председник проф. др Тео Келцер (Theo Kölzer), шеф катедре за помоћне историјске науке универзитета у Бону и генерални секретар проф. др Оливије Гијожанен (Olivier Guyotjeannin) са париске Ecole nationale des chartes. Комисију чине дипломатичари са докторским звањем, углавном из Западне Европе. Тренутно има 56 чланова, од којих је тачно половина из Немачке/Аустрије и Француске; из Источне Европе ту су само Сергеј Каштанов (Сергей Михайлович Каштанов, Москва) и Марија Догару (Maria Dogaru, Букурешт). Основни циљ CID-а је унапређивање међународне сарадње у области дипломатике и дисциплина које су у вези са њом. У

[1] CISH има укупно 41 међународну комисију о појединим областима историјске науке. Једна од њих је и Comité International de Paléographie Latine са седиштем у Лондону. О CISH, њеном програму и одељењима www.cish.org.

том смислу Комисија организује тематске конгресе и научне скупове, а предмет њене делатности је и издавање и коментарисање дипломатичких извора, као и објављивање радова из области упоредне дипломатике и методологије. До сада је одржано укупно 18 конгреса и „радних седница", са темама као што су типови докумената у разним периодима, историја појединих канцеларија, нотаријат, традиција и језик исправа итд. CID је имала и 8 „техничких седница", на којима се расправљало о смерницама за издавање латинских докумената и изради међународног дипломатичког вокабулара.[2]

Конгрес у Бону окупио је око 60 дипломатичара, углавном из Западне Европе (од тога половина из Немачке и Аустрије).[3] Главне теме су биле следеће: однос дипломатике према другим областима историјске науке (историја менталитета, социјална историја, правна историја, канонистика) и с тим у вези примена нових истраживачких метода; проблеми традиције докумената; примена компјутерске технологије тј. електронске обраде података у истраживању и објављивању дипломатичке грађе. Поднети су и извештаји о дипломатици у појединим земљама (Länderberichte), који је требало да покажу какво место она заузима у универзитетској настави, какво је стање стручних кадрова и који национални (и интернационални) пројекти на којима је заступљена дипломатика тренутно постоје у Европи (едиције, серије регеста, интердисциплинарна истраживања). У оквиру конгреса је одржана и 7. по реду радна седница чланова Комисије.

У уводном излагању је председник CID-а проф. Келцер укратко представио позиције савремене дипломатике. Већ на почетку је указао на проблем *болоњске реформе* која озбиљно угрожава опстанак „малих" научних дисциплина на универзитетима, међу њима и диломатике у оквиру помоћних историјских наука. Упрошћавање наставног програма смањује или чак укида потребу за стицањем специјалних знања која су неопходна дипломатичарима, византолозима и медиевистима уопште, тако да се у блиској будућности предвиђа и значајна редукција наставног кадра. Дипломатика у СР Немачкој се већ увелико суочава са овим проблемом: недавно је укинут Институт за помоћне историјске науке у Марбургу на Лану, а могуће је да ће се ускоро исто десити и са универзитетском катедром у Минхену. Тако би у држави чији су науч-

[2] О структури CID и њеном раду (скупови, публикације) www.histsem.uni–bonn.de/lehrstuhlhiwi/lshilfwCID.htm.

[3] Словенску дипломатику представљала су само два учесника: Сергеј Каштанов из Москве и ниже потписани.

ници дали немерљив допринос развоју дипломатике, ова дисциплина „опстала“ само још на универзитету у Бону. Историчари ће се, наравно, и у будућности бавити изучавањем документарних извора; они који се баве дипломатиком (и од ње живе) сада треба да пронађу моделе који ће омогућити адекватан одговор изазову „болоњизације“. Један од модела свакако је *тешње повезивање са другим областима историјске науке* и укључивање у интердисциплинарне пројекте. У том смислу Келцер је нагласио чињеницу да се дипломатика у претходном столећу већ етаблирала као значајан „сарадник“ опште историје, одавно превазишавши фазу „опсервације“, карактеристичну за теоријске поставке Фон Сикела (Theodor von Sickel). Коначно, председник CID-а је указао на „*компјутерску револуцију*“ као могућу шансу за унапређивање струке, посебно у области едиције докумената. Ту је, међутим, реч о моделу са којим треба поступати опрезно и чије ће се предности (и мане) тек показати кроз праксу.

У току тродневног заседања саопштено је укупно 11 реферата. Радило се о дужим излагањима, за која је, заједно са дискусијом, било предвиђено по 60 минута. Следе њихови појединачни прикази.

Рудолф Шифер (Rudolf Schieffer, председник Monumenta Germaniae Historica, Минхен)
Diplomatik und Geschichtswissenschaft

Модерна дипломатика представља интегрални део историјске науке, посебно медиевистике. Њени резултати у Немачкој и Аустрији износе се у оквиру пројеката који имају одлучујући значај за развој средњовековних студија. Водећу улогу свакако има класична едиција Monumenta Germaniae Historica (MGH), у којој се, поред других извора, још од друге половине XIX века објављују царске и краљевске повеље немачких владара.[4] Издавање исправа територијалних кнезова, као и представника градских и црквених власти по традицији остаје у надлежности регионалних научних установа (изузетак су повеље Хајнриха Лава). MGH објављује и полугодишњи стручни часопис Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelelters (DA) са теоријским радовима из помоћних историјских наука.

Како данас дипломатика доприноси медиевистици показује се на примерима значајнијих едиција у Западној Европи у последњих пет година.

[4] Преглед свих издања MGH може се наћи на www.mgh.de.

Најновије издање *повеља династије Меровинга* у оквиру MGH у великој мери расветљава стање у некадашњој римској провинцији Галији на прелазу из касне антике у средњи век.[5] Сличан допринос када је реч о Италији даје едиција *повеља војвода Беневента* унутар серије издања лангобардских докумената, започете под окриљем MGH.[6] У Шпанији је недавно објављен велики број нових издања докумената који потичу са подручја каролиншке „*Шпанске марке*" пре 1000. године и који дају јаснију слику о положају те области у односу на Франачку.[7] Представа о развоју нотаријата значајно је употпуњена издањем *болоњских докумената* XI века (999–1100).[8] Едиција *аката кентерберијских епископа* 1070–1136. показала је да их је из тог периода познато само 97 и да се у већини случајева ради о Empfängerkonzept-у.[9] Из најновијег издања *повеља великих владара* XII и XIII века види се да је келтски језик потпуно изашао из употребе: документи се пишу на латинском и чак на француском.[10] У оквиру серије Germania Pontificia недавно је објављен дипломатички материјал који се тиче *дијецеза Падерборн и Ферден*. Реч је о документима који дају значајан допринос истраживању контаката римског папе са северозападним немачким областима у време борбе за инвеституру.[11] Едиција *писама Париског универзитета упућених папи* између 1316. и 1378. употпуњује представу о односима Париза са авињонским папама.[12] Коначно, као значајно истакнуто је и издање *регистара папе Иноћентија III* из године 1206/07.[13]

---

[5] *Die Urkunden der Merowinger* I–II, hg. von T. Kölzer (MGH. Diplomata regum Francorum e stirpe Merovingica), Hannover 2001.
[6] *Codice diplomatico langobardo* IV/2: *I diplomi dei duchi di Benevento*, ed. H. Zielinski (Fonti per la storia d'Italia 65), Roma 2003.
[7] *Catalunya Carolíngia* V/1–2, ed. R. Ordeig i Mata (Institut d'estudis catalans. Memòries de la Secció històrico–arqueològica 61), Barcelona 2003.
[8] *Le carte bolognesi del secolo XI* I–II, ed. G. Feo – M. Fanti (Fonti per la storia dell'Italia medievale. Regesta chartarum), Roma 2001.
[9] *English Episcopal Acta 28: Canterbury 1070–1136*, ed. M. Brett – J. A. Gribbin, Oxford 2004.
[10] *The Acts of Welsh Rulers 1120–1283*, ed. H. Pryce, Cardiff 2005.
[11] *Germania Pontificia* V/1: *Provincia Maguntinensis, Pars V: Dioeceses Patherbrunnensis et Verdensis*, ed. H. Jakobs, Göttingen 2003.
[12] *Rotuli Parisienses. Supplications to the Pope from the University of Paris* I (1316–1349), II (1352–1378), ed. W. Courtenay (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 14, 15), Leiden – Boston 2002, 2004.
[13] *Die Register Innocenz' III: 9. Pontifikatsjahr 1206/07*, hg. A. Sommerlechner (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, II. Abt. 1. Reihe, 9), Wien 2004.

Хервиг Волфрам (Herwig Wolfram, Беч),
Diplomatik und Mentalitätsgeschichte

Средњовековна повеља као акт са у основи правним садржајем поседује и елементе који, како је показао још Хајнрих Фихтенау (Heinrich Fichtenau), сведоче о основним политичким идејама државе и друштва. Она је, дакле, политички акт, који неретко уз помоћ традиције, позивањем на „вечна" права и законитости, интерпретира актуелни тренутак. Развијајући метод интегралне анализе документа, дипломатичари су обратили пажњу и на оне његове делове који говоре о „историји духа" (Geistesgeschichte). Овај модел се у модерној науци смешта у шири оквир „*историје менталитета*". Повеља се посматра као целовити систем владарских знакова, при чему се једнак значај даје њеним спољашњим и унутрашњим елементима. У претежно неписменој средини је сам изглед документа имао можда одлучујућу улогу, при чему су најважнија „оруђа" била писмо, знаци, боја и печат. Ова „визуелна реторика", чијем је проучавању у Немачкој одлучујући замах дао Петер Рик (Peter Rück), нарочито је присутна у краљевским и царским повељама немачких владара и у византијским хрисовуљама, које је требало да дају савршену представу царске моћи и величанства. С друге стране, „вербална реторика" је карактеристична пре свега за аренгу, али је присутна и у другим деловима документа као што су интитулација, нарација или чак датација. Драгоценост ове изворне грађе за историју менталитета до пуног изражаја долази тек заједничком анализом обеју врста реторике, као и настојањем да се утврди ко су били креатори идеологије повеља и како и у којој мери је „публика" била способна да прихвати саопштаване поруке (модел „комуникације и рецепције"). Тако се показује изванредан практични значај дипломатике за савремену историјску науку, чије „теоретисање" без свеобухватне анализе изворне базе не може да пружи задовољавајуће резултате. Колико је дипломатика важна и за проучавање политичких идеја постсредњовековне и чак модерне Европе, показују бројни примери оправдавања „дневне политике" на основу средњовековних повеља, од којих су издвојена два: доказивање посебности Аустрије у односу на остале немачке земље уз помоћ „хабзбуршких фалсификата" и смештање „Карантаније" у основе традиције нове државе Словеније.

У дугој дискусији је било речи о свештенству као „правој" интелектуалној елити средњег века, која је била главни креатор идеологије повеља (Хушнер), као и о „вербалној реторици" руских докумената,

присутној тек од XVI века (Каштанов), и српских повеља немањићке канцеларије (Вујошевић).

Петер Херде (Peter Herde, Вирцбург),
Diplomatik und Kanonistik

Док је тесна веза дипломатике са правном историјом и, с њом у вези, историјом црквеног права појединих европских земаља одувек постојала, у новије време су се развиле и њене везе са класичном канонистиком. Ову „иновацију" уводи неколико истраживача друге половине XX века, пре свих Валтер Улман (Walter Ullmann) са својим бројним ученицима и Штефан Кутнер (Stephan Kuttner), чији је међународни Институт за средњовековно канонско право (Institute of Medieval Canon Law) доживео велики успон, нарочито у САД. Прва издања папских и других црквених повеља приредили су управо водећи дипломатичари Паул Кер (Paul Kehr) и Валтер Холцман (Walther Holtzmann). Прелаз с класичног едиторског рада на канонистичку анализу изворне грађе остварили су у Енглеској Кристофер Ченеј (Christopher Cheney), у Француској Жорж Тесије (Georges Tessier), у Италији Ђулио Батели (Giulio Battelli) и у Немачкој Отмар Хагендер (Othmar Hagender). Њихове истраживачке методе су омогућиле квалитетнију и потпунију анализу средњовековних правних и управних структура, посебно на примеру појаве преузимања формулара папске канцеларије у краљевске повеље, при чему су значајну улогу свакако имали и коментатори канонског права. Тако је рецимо Ханс-Гинтер Шмит (Hans-Günter Schmidt) могао да укаже на велики утицај папског правосуђа на формирање судских надлежности француског краља око 1300. Многе необјављене збирке формула од XIII века пружају богат материјал за даља истраживања, али је сарадња дипломатике и канонистике у будућности озбиљно угрожена процесом „болоњизације". На правним факултетима у Немачкој канониста више нема, а стручни кадар се знатно смањио и на католичким теолошким факултетима. Стање је слично и у Италији и другим европским земљама. С друге стране, класична канонистика у САД у последње време доживљава значајан успон, али без веза са дипломатиком, које на тамошњим универзитетима готово и нема.

Јирген Вајцел (Jürgen Weitzel, Вирцбург),
Diplomatik und Rechtsgeschichte

С нестанком Ancien Régime-а престаје да постоји и суштинска веза дипломатике са правом и правном историјом. Ипак, ове дисциплине

су у оквиру модерне медиевистике упућене на тесну сарадњу. У мери у којој се повеље посматрају као правни инструменти, историја права је за дипломатику чак „основна наука“. У том смислу, резултати дипломатичких истраживања могу значајно да се унапреде уколико се већа пажња обрати чисто правним односима. Тако ће се избећи и „модернизми“, често присутни у коментарима едиција средњовековних докумената. Слабости издања пре свега се огледају у непрецизној интерпретацији средњовековне правне терминологије и недовољном познавању елемената судског поступка. Када је у питању теорија, велики допринос познавању средњовековног поимања појмова „право“, „суд“ и „пресуда“ дала су правноисторијска истраживања у последњих 40 година. Она су нарочито значајна за разумевање судских докумената. Коначно, право не треба да се посматра искључиво у контексту политичких односа – оно је и у средњем веку, бар теоретски, аутономно у односу на политичку моћ.

У току дискусије изнето је неколико примера више или мање успешне примене наведеног приступа у новијим едицијама, пре свега у издању меровиншких повеља у оквиру MGH. Дискутанти (Келцер, Шифер) су се сложили да изложени примери представљају још један прилог неопходности интердисциплинарног рада при издавању и анализи дипломатичког материјала.

Ђована Николај (Giovanna Nicolaj, Рим),
Diplomatica e storia sociale

Дипломатичари су одавно напустили „правнички концепт“, тј. посматрање документа са искључиво правног аспекта, који се одржавао до средине XX века. У новије време превазилази се и приступ који обраћа пажњу пре свега на политички контекст порука које саопштавају повеље, а анализа документарне грађе даје нове резултате у области социјалне историје. Овај нови методолошки приступ огледа се пре свега у чињеници да предмет истраживања модерне дипломатике више нису само правни или административни документи, већ и све врсте писаних аката који имају документарни карактер: извештаји, инвентари, пописи становништва, приватна писма и слично.[14]

[14] „Језичка баријера“ нас је спречила да опширније прикажемо ово саопштење. Приказ се углавном заснива на закључцима изнетим у дискусији.

Петер Ворм (Peter Worm, Минстер/Марбург на Лану)
Ein neues Bild von der Urkunde: Peter Rück und seine Schüler

Реферат је посвећен Петеру Рику (1934–2004) и његовом новом концепту схватања средњовековне повеље и њене „визуелне реторике“, који се у модерној науци означава појмом „semiotic turn“ или „kulturhistorisches Umdenken“. Рик је 20 година био директор (сада већ укинутог) Института за помоћне историјске науке у Марбургу на Лану и његовог архива фотографских снимака оригиналних повеља из периода до 1250. године. Богата грађа фотоархива скренула је Рикову пажњу на спољашње одлике докумената. Његови радови и научни скупови које је организовао били су посвећени темама као што су пергамент, графички симболи, методолошки приступи истраживању феномена писма и фотографија као техничко средство дипломатике и палеографије.[15] Рик се удаљава од класичног приступа који се занима пре свега за правну функцију повеље и који ограничава рад дипломатичара на утврђивање њене аутентичности. Његов концепт подразумева посматрање средњовековног документа као „плаката“ и чак „уметничког дела“. Као такав, он је средство представљања владара и носилац естетског и литургијско-религиозног значења. У том смислу повељу треба анализирати и као производ културе одређеног времена и простора. Риков „semiotic turn“ у истраживањима примењује неколицина дипломатичара, међу којима је најистакнутији Волфганг Хушнер.

Волфганг Хушнер (Wolfgang Huschner, Лајпциг),
Die Königskanzlei in neuem Licht

Новија анализа немачких краљевских повеља за дестинатаре у Италији између 951. и 1056. довела је до резултата који се не слажу с представом коју су утемељили Фон Сикел и Хари Бреслау (Harry Bresslau) о организованој и хијерархијски уређеној краљевској канцеларији око 1000. године.[16] Разноликост пре свега графичких, али и садржајних елемената ових исправа показује да њихово порекло не треба a priori

[15] Петер Рик је био уредник серије *Elementa diplomatica*, у чијем оквиру је између 1994. и 2004. објављено 10 свезака са радовима о типовима писама, владарским потписима, формату повеља, печатима и сл. О садржају појединих свезака www.uni-marburg.de/bis/ueber_uns/publauspro/veroeff/elementa.

[16] Издавање повеља о којима је реч започео је Фон Сикел, а његов рад наставио Бреслау у првих 5 томова серије *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser* (Diplomata regum et imperatorum Germaniae) у оквиру MGH.

приписивати одређеној „установи" или одређеним и увек истим „службеницима". Варијанте у састављању ових повеља заправо одговарају променљивости практичних форми политичких односа између владара и локалних моћника у Немачком царству. Такође је утврђено да се у већини случајева ради о Empfängerkonzept-у, мада се до недавно сматрало да такве повеље у овом корпусу представљају изузетке. Притом се дошло до закључка да они који повељу исписују и „украшавају" („Diplomnotare"), као и они који одређују њен садржај („Verfasser") припадају по правилу свештеничком сталежу, и то његовом највишем слоју (епископи, опати), било да делују на двору, или раде за дестинатара. То значи да документе не треба анализирати искључиво из перспективе ауктора или дестинатара; њихова процена као историјских извора у великој мери мора да обрати пажњу на оне који су их непосредно „производили" – на свештенство као интелектуалну елиту средњег века. Што се тиче уређења краљевске канцеларије, може да се закључи да класична теорија о њеној тростепеној или четворостепеној хијерархији – (архиканцелар), канцелар, диктатор, писар – нема реално упориште. Уосталом, средњовековна канцеларија се из перспективе модерних бирократских система често погрешно представља као установа с уређеном поделом рада и надлежности. У новије време су изнети аргументи да су и немачке повеље X и XI века за дестинатаре северно од Алпа настајале на сличан начин као и за оне у Италији. Отворено је питање да ли и колико дуго је то важило и за наредни период.

Иван Хлавачек (Ivan Hlaváček, Праг),
Das Problem der Masse: das Spätmittelalter

Дипломатика се суочава са проблемима који се тичу како недостатка грађе, тако и њеног присуства у огромном обиму. Други проблем је наравно карактеристичан за позни средњи век, чије обиље сачуваног документарног материјала често приморава медиевисту да при обради извора примењује методе историчара модерног доба. Тако непрегледна маса изворне грађе намеће потребу да се избор и оцена историјске вредности материјала изврши са дозом опреза. Дипломатика позног средњег века се интензивније развија тек у последњим деценијама. Она се не бави само повељама, већ и другим архивским документима (службене књиге, разноразни акти), при чему се пажња све више усмерава на историју појединих канцеларија и архива или на просопографију. Discrimen veri ac falsi као водећи принцип дипломатике овде уступа место разграњавању типологије докумената. На пољу едиције

се у новије време уместо целовитих издања појављују серије регеста, у којима се материјал најчешће групише према ауктору или према месту чувања.[17] Постоје и „изборне едиције“, које грађу сврставају према одређеним дипломатичким аспектима. Примена компјутерске технологије, тј. дигитализација материјала, овде може да буде од велике користи, иако треба водити рачуна да „компјутеризација“ не постане сама себи циљ, чиме би се довели у питање основни циљеви дипломатике у оквиру историјске науке.

Бернар Барбиш – Оливије Понсе (Bernard Barbiche – Olivier Poncet, Париз),
Défense et illustration de la diplomatique de l'époque moderne

У савременој историјској науци се постојање дипломатике модерне епохе чини оправданим. Посебан карактер документарног материјала постсредњовековног доба одређују четири фактора: растућа писменост, рационализација и систематизација писаних аката, проналазак и ширење штампе, јачање државног интервенционизма (нормирање аката, уређење фискалног система). Ова грађа отвара широко поље за нова и обимна истраживања, како у области историје државне управе, тако и у области дипломатике у ужем смислу. Притом се циљеви проучавања у мањој мери везују за категорије које се тичу средњовековне епохе, а нагласак се ставља на околности настанка, примене и традиције аката модерног доба. Случај француске краљевске дипломатике представља добар пример делотворности оваквог приступа документима. Његов значај и област примене при историјској анализи нарочито су се показали код испитивања спољашњих и унутрашњих одлика указа и других краљевских аката из времена верских ратова у Француској (1562–1598), обављеног у оквиру једног пројекта париске École des chartes. У методолошком смислу остаје задатак да се прецизније дефинишу различити типови аката, као и да се они сврстају према дипломатичким и правним категоријама.

[17] Пример за углед представља серија *Regesta Imperii* Аустријске академије наука у Бечу (Österreichische Akademie der Wissenschaften) и Немачке комисије за обраду Regesta Imperii при Академији наука и књижевности у Мајнцу (Deutsche Kommission für die Bearbeitung der Regesta Imperii bei der Akademie der Wissenschaften und der Literatur), коју је још 1831. започео Јохан Фридрих Бемер (Johann Friedrich Böhmer). До сада је објављено 14 томова са преко 150.000 регеста свих врста документарних и наративних извора који се тичу римско-немачких владара од Каролингâ до Максимилијана I, као и папа у раном и развијеном средњем веку. Материјал објављен до 1999. доступан је и преко интернета: http://mdz1.bib-bvb.de/cocoon/regesta-imperii/angebot/ri.

Патрик Зале – Готије Пупо – Георг Фогелер (Partick Sahle, Келн – Gautier Poupeau, Париз – Georg Vogeler, Минхен),
Computerrevolution? Editionen im Internet

(Зале:) Анализа, презентација, издавање и обрада средњовековних повеља могу уз помоћ компјутерске технологије да се изведу у оквиру јединственог информационог система. Добар пример представља пројекат Codices Electronici Ecclesiae Coloniensis (CEEC), у чијем оквиру се врши дигитализација средњовековних рукописа надбискупске и катедралне библиотеке у Келну. Материјал се излаже каталошки, са снимцима и уз детаљан опис и анализу.[18] Задатак модерне дипломатике био би да изради јединствени концепт оваквог начина рада са документима, као и да утврди стандарде који се тичу квалитета и технике њихове обраде. Притом је неопходно да се овог посла прихвате међународне научне установе, пре свих CID.

(Пупо:) Интерес за један заједнички „историјски информациони простор" на међународном нивоу више се не доводи у питање. Када је реч о потреби да се резултати дипломатичких истраживања представе у што је могуће ширем обиму, интернет је данас главна тема. Као и у случају прелаза са рукописа на штампу, усвајање новог информационог медијума представља дужи процес. У прелазној фази у којој се налази модерна наука испитују се могућности и технички аспекти интернета, пре свега у области електронских едиција које би дипломатици могле да отворе широке перспективе. Међу интернет-издањима дипломатичког материјала у последњих 15 година веома добре резултате је дала серија Éditions en ligne de l'École des chartes (ELEC) из Париза. У њеном оквиру објављене повеље, регистри и картулари представљају се мултимедијално кроз текст, коментар и фотографије, уз могућност брзе претраге појмова, имена и других података.[19]

(Фогелер:) Дипломатичка издања у дигиталном облику већ показују велике предности у односу на класичне форме едиција. Електронска обрада омогућује лакше „савладавање" велике масе изворног материјала, пре свега када су у питању претрага текста и састављање регистара. За дипломатичаре се тако отварају нова поља интересовања: они могу да се упусте у статистичке прегледе и да, на пример, користећи методе

[18] Ова „дигитална библиотека" налази се на сајту www.ceec.uni-koeln.de.
[19] Издања која је излагач представио преко пројектора доступна су на сајту http://elec.enc.sorbonne.fr.

„квантитативне лингвистике“ покушају да утврде време настанка недатираних повеља. Дигитализација пружа и могућност квалитетнијег сагледавања заједничког европског „дипломатичког наслеђа“, тако што дозвољава да се пређу границе традиционалних „специјалних дипломатика“ сврставањем докумената у нове, „интернационалне“ корпусе. Ове методе су већ показале резултате у области упоредне дипломатике, посебно код тема као што су ширење и примена нотарског инструмента и утицај папских повеља на праксу европских канцеларија. При дигитализацији се као медијуми могу користити интернет и CD-ROM. Први је далеко приступачнији и јевтинији, али се због недовољне сигурности у погледу очувања интегритета података, као и због проблема финансирања пројеката још увек поставља питање његове шире примене.[20]

У закључку све тројице излагача је истакнуто да се изградња једног целовитог информационог система, у коме би сав рад на повељама добио карактер модула, суочава с бројним проблемима концепцијске и техничке природе. У циљу њиховог решавања дипломатичари у последње време покушавају да утврде норме систематизације документарног материјала и друге смернице за рад на његовој дигитализацији и то у оквиру међународног пројекта Charters Encoding Initiative (CEI), који је основан 2004. на универзитету у Минхену.[21]

Оливије Гијожанен – Лоран Морел (Olivier Guyotjeannin – Laurent Morelle, Париз),
Tradition et réception de l’acte médiéval

Једна од значајних карактеристика дипломатике XX века је постепено издвајање „*традиције*“ као предмета посебног проучавања, како то показују још класични приручници Жирија (Arthur Giry), Бреслауа, де Буара (Alain de Bouärd) и Тесијеа. Ова еволуција доводи дипломатику до плодоносне сарадње с наукама о језику и књижевности и историјом библиотека и архива, које у последњим деценијама доживљавају велики успон. Тако се традиција више не посматра као једноставни биланс промена или преображаја документа насталог у једном тренутку прошлости; средњовековни акт се у модерној дипломатици све чешће проучава у светлу узајамног односа традиције и рецепције.

[20] Издања MGH се од 1996. представљају у електронској форми на CD-ROM-у у оквиру пројекта elektronische Monumenta Germaniae Historica (eMGH). Садржај најновијег (четвртог) издања eMGH, чија је цена 1.500 EUR, може се наћи на сајту www.mgh.de/emgh.
[21] О раду CEI и њеним публикацијама www.cei.lmu.de.

Документи су сачувани у *различитим облицима*. Када је реч о *оригиналу*, истраживања традиције сада постављају низ нових питања о његовој дефиницији, критеријумима за разликовање од копије, о његовој улози као „оруђу“ или предмету брижљивог чувања. Посебна пажња се посвећује механизмима овере као што су хирографи, графички знаци или формула vidimus и карактеристикама њихове примене у појединим канцеларијама. Састављање *копија* није неутралан чин, те би типологију ове врсте докумената требало проширити тако што ће се узети у обзир и контекст њихове употребе. Делотворност разних врста копија може да буде предмет посебних истраживања. На пољу проучавања *компилација* (картулари, регистри, формулари) дипломатика је већ постигла запажене резултате. Још увек се, међутим, могу јавити погрешне интерпретације ако се заборави на контекст, употребу и традицију ове врсте докумената. Истраживање *фалсификата* у последње време добија нарочити замах: значај ове врсте аката као историјског извора данас се више не доводи у питање. Слично се може рећи и за *документе сачуване у преводу*. Модерна дипломатика је развила и механизме проналажења трагова изгубљених аката у наративним изворима. Анализа цитата и помена *deperdita* у историографским и хагиографским изворима у приличној мери је проширила поље деловања дипломатичара.

У области *рецепције* уочен је велики значај регеста који се на документима у све већем броју јављају од развијеног средњег века. Творци бележака на полеђинама аката и маргинама картулара, истовремено и *читаоци* докумената, пружају важна обавештења о сопственом разумевању њиховог значења. Ови описи и коментари у дипломатици постају предмет посебног проучавања. *Средњовековна архивистика* полако надокнађује заостатак у односу на историју библиотека. Системима разврставања докумената посвећено је неколико детаљних монографија које су на овом пољу донеле веома значајне резултате. У новије време се појављују и радови о *инвентарима архива*, који су указали на велики утицај нотаријата на настанак ове врсте извора. Посвећивање пажње *улози и значају архива* у средњем веку дало је нови допринос областима истраживања као што су писменост, колективно памћење и облици државне моћи.

Феномен губљења и пропадања докумената постаје јаснији ако се узме у обзир као *резултат традиције*. Разлог може да буде, с једне стране, немар према архивској грађи и њено неадекватно чување. С друге стране, постоје документи који су заслуживали посебну пажњу, па су толико брижљиво чувани да их је било могуће пронаћи тек после

много времена и то углавном у трошном стању. Коначно, сама брига о архивском материјалу варирала је зависно од времена и места; она је зависила и од општег става према значају писане речи.

Поред приказаних реферата, на конгресу су представљена и два извештаја о дипломатици у Мађарској и Србији и Црној Гори: László Solymosi (Будимпешта), *Diplomatik in Ungarn* и Žarko Vujošević, *Diplomatik in Serbien und Montenegro*. Сви наведени радови, укључујући и два извештаја, биће објављени у броју 52 часописа Archiv für Diplomatik за 2006. годину.[22]

Конгрес је затворио председник CID-а проф. Келцер, изложивши најважније закључке. Извештаји из појединих земаља показују да су помоћне историјске науке и у њиховом оквиру дипломатика на западноевропским универзитетима у све лошијем положају услед процеса „болоњизације“. Изузетак донекле представљају само Италија и Шпанија. Discrimen veri ac falsi још увек представља главни предмет интересовања дипломатике, али су област и могућности истраживања у XX веку знатно проширени, пре свега захваљујући доприносима Фихтенауа и Рика. Остало је још доста простора за даље усавршавање издавачких пројеката, при чему посебну пажњу треба посветити примени компјутерске технике. На крају је потврђен договор да се следећи конгрес CID-а одржи 2008. године у Москви.

---

[22] Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel– und Wappenkunde 52, Hg. W. Koch und T. Kölzer, Köln – Weimar – Wien 2006.

РЕГИСТАР

УПУТСТВО ЗА ИЗДАВАЊЕ ИСПРАВА

Кратак историјат исправе: време и место одлуке о правном чину и/или записивању правног чина; аукtor и дестинатар; оригинал, копија, печат; врста и димензије материјала на којем је исправа писана; очуваност; место чувања документа.

Ранија издања: библиографија ранијих издања; битне разлике у односу на раније или ранија читања.

Текст исправе:
1. Сваки пети ред означити бројем.
2. Киноварна слова су велика и означавају почетак новог пасуса.
3. Почетак новог пасуса понекад се означава крстом. У том случају такође се користи велико слово.
4. Предлаже се употреба великих слова у складу са данас важећим правописом.
5. Надредни знаци (акценти) се не бележе.
6. Титле се обавезно остављају код бројева.
7. Скраћенице написане са титлом разрешавају се у округлим заградама – ( ).
8. Скраћенице написане без титли разрешавају се у четвртастим заградама – [ ].
9. Натписана слова спуштају се у ред без икаквих посебних ознака.
10. Оштећене празнине разрешавају се у стреластим заградама – 〈 〉.
11. Очигледне писарске грешке означавају се ускличником (!). У одређеним случајевима препоручује се коментар у напомени.
12. Оригинална интерпункција замењује се савременом, при чему реченица треба да представља логичку целину.
13. Нема потребе да се при издавању докумената користи широко *е* (є), које се понекад појављује уместо прејотованог *е* (ѥ), пошто је према позицији употребљеног широког *е* јасно каква му је гласовна вредност. Предлажемо да се уместо њега употребљава обично *е* (є).

14. Приликом издавања босанских повеља и, евентуално, докумената писаних босанчицом, неопходно је, тамо где се појављује, задржати ђерв (ꙉ).

15. Уколико је реч скраћена тако да је изостављен један (или оба) вокала који се понављају, у заграду се ставља један од њих, нпр. **пр^{о}рокь – пр(о)рокь, ре^{ч}нное – реч(е)нное**.

Каснији записи на документу

Превод на савремени језик

Дипломатичке особености

Установе, важнији термини

Топографски подаци: убицирање топонима који се помињу у исправи (по потреби приложити карту)

Обавезан снимак документа

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

AfSlPh	Archiv für slavische Philologie
Acta Albaniae	L. Thallòczy – C. Jireček – E. Sufflay, *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, vol. I–II, Vindobonae 1913, 1918
Глас СКА/САН/САНУ	Глас Српске краљевске академије/Српске академија наука/ Српске академија наука и уметности
Гласник ДСС/СУД	Гласник Друштва српске словесности / Српског ученог друштва
Годишњак ДИ БиХ	Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине
Годишњица НЧ	Годишњица Николе Чупића
Гласник ИД НС	Гласник Историчарског друштва Новог Сада
Годишњак ПМК	Годишњак Поморског музеја у Котору
Годишњак СФФ	Годишњак скопског Филозофског факултета
Ђ. Даничић, *Рјечник*	Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I–III, Београд 1863–1864.
EJ	*Enciklopedija Jugoslavije* I–VII, Zagreb 1955–1971
ЕСИ	*Енциклопедија српске историографије* (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1997
Зборник ФФ у Београду	Зборник Филозофског факултета у Београду
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИСН	*Историја српског народа* I–VI, Београд 1981–1994
ИГ	Историјски гласник

ИЦГ	*Историја Црне Горе* I–IV, Титоград 1967–2004
ИЧ	Историјски часопис
К. Јиречек, *Споменици српски*	К. Јиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА 11 (1892).
П. Карано-Твртковић, *Србскии споменицы*	Павле Карано-Твртковић, *Србскии споменицы или старе рисовулъ, дипломе, повелъ, и сношенія босански, сербски, херцеговачки, далматински и дубровачки кралъва, царева, банова, деспота, кнезова, войвода и властелина*, Београд 1840
B. Korablev, *Actes de Chilandar* II	B. Korablev, *Actes de Chilandar. Deuxième partie, actes slaves*, Византийскиий Временник, приложение къ XIX тому, С. Петербургъ 1915.
Š. Ljubić, *Listine*	Š. Ljubić, *Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike* I–X, Zagreb 1868–1891
ЛССВ	*Лексикон српског средњег века* (ур. С. Ћирковић – Р. Михаљчић), Београд 1999
F. Miklosich, *Monumenta Serbica*	F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viennae 1858.
Monumenta Ragusina	*Monumenta Ragusina. Libri reformationum* I– V, Zagreb 1879–1897
С. Новаковић, *Законски споменици*	С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912
L. Petit, *Actes de Chilandar* I	L. Petit, *Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, Византийскиiи Временник, приложение къ XVII тому, С. Петербургъ 1911
Прилози КЈИФ	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор
М. Пуцић, Споменици србски	М. Пуцић, *Споменици србски* I–II, Београд 1858, 1862.

Rad JAZU	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti
Д. Синдик, *Српска средњовековна акта*	Д. Синдик, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник 10 (1998)
Д. Синдик, *Српски средњовековни печати*	Д. Синдик, *Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару*, Осам векова Хиландара – историја, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура, Београд 2000, 229–239.
Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти*	Л. Славева – В. Мошин, *Српски грамоти од Душаново време*, Прилеп 1988.
T. Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik*	T. Smičiklas i dr., *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, I–XVIII, Zagreb 1904–1990
А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље*	А. Соловјев – В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Београд 1936
А. Соловјев, *Одабрани споменици*	А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926
Споменици на Македонија	*Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија* I, уредник В. Мошин, Скопје 1975
Љ. Стојановић, *Записи и натписи*	Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I–VI, Београд 1902–1926
Љ. Стојановић, *Родослови и летописи*	Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927
Љ. Стојановић, *Повеље и писма*	Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I–1 и I–2, Београд – Сремски Карловци 1929, 1934
Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи*	Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, типици, поменици, записи и др.*, Споменик СКА III (1890)

СТАРИ СРПСКИ АРХИВ
КЊИГА 5

Филозофски факултет у Београду
Филозофски факултет у Бањој Луци
Филозофски факултет у Српском Сарајеву
Историјски институт у Бањој Луци
Историјски архив у Чачку

Рецензенти
Сима Ћирковић
Раде Михаљчић

Секретар Редакције
Небојша Порчић

Лектура, коректура и регистар
Илија Ковић

Компјутерска обрада и корице
Небојша Порчић

Превод на француски
Паскал Донжон

Израда карата
Мирела Бутирић

ISSN
1451–3072

Штампа:
ГрафоМарк, Лакташи
Тираж 400

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93 / 94

СТАРИ српски архив = Anciennes archives serbes / одговорни уредник = rédacteur en chef Раде Михаљчић . – 2002, књ. 1– . – [Београд][б. и.] , 2002–
(Лакташи : Графомарк) . – 24 цм

ISSN 1451–3072 = Стари српски архив
COBISS:SR–ID 112563724